

Danske Studier 2016

Universitets-Jubilæets danske Samfund

2016

Danske Studier

Udgivet af Simon Skovgaard Boeck
og Henrik Blicher
under medvirken af
Andrea Stengaard

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 590
Omlagsdesign: Jakob Brandt-Pedersen

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk A/S
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-408-3047-7

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag, universitypress.dk

Udgivet med støtte fra Det Frie Forskningsråd | Kultur og Kommunikation.

Artiklerne i dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2015 er nu frit tilgængelige på www.danskestudier.dk

Bidrag til tidsskriftet sendes til:

lektor
Henrik Blicher
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S

seniorredaktør
Simon Skovgaard Boeck
Gammeldansk Ordbog
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K

Redaktionen foretrækker at modtage bidrag elektronisk, og disse kan sendes til ss@dsl.dk. Bøger til redaktionen bedes sendt til Simon Skovgaard Boeck.

Manuskripter (inkl. resume) skal være redaktionen i hænde inden 1. april 2017.

Indhold

Jan Lindschouw og Lene Schøsler:

Leonora Christinas franske ordforråd. En didaktisk og diakron analyse af hendes Franske selvbiografi (1673)..... 5

Sanni Nimb: Der er ikke langt fra tanke til handling. Om semantiske typer og systematisk polysemi i Den Danske Begrebsordbog 25

Birgit Eggert: Danmarks gamle Personnavne. En milepæl i dansk personnavneforskning. I anledning af 80-året 60

Knud Wentzel: Folkeeventyr og shamanisme
Jørgen Sejersted: Ludvig Holbergs vei til New York 1751. En angloamerikansk kompilasjonshistorie fra 1700-tallet..... 84

Flemming Lundgreen-Nielsen: P.F. Suhm som dansk Ossianpioner i 1771 94

László Gergye: Body »writing« and soul »speech«. Hans Christian Andersen's Improvisatoren..... 122

Anders Juhl Rasmussen: Peter Seebergs immoralisme. Arkivets utrykte manuskripter fra perioden 1942-43 159

JUBILÆUMSANMELDELSE

Jan Rosiek: F.J. Billeskov Jansens Poetik. I anledning af 75-året 173

ANMELDELSER

Henrik Jørgensen:

Frans Gregersen og Tore Kristiansen: Hvad ved vi nu – om danske talesprog? 199

Otto Holzapfel:

Lene Halskov Hansen: Balladesang og kædedans. To aspekter af dansk folkevisekultur. 210

Sven Hakon Rossel:

Annegret Heitmann og Katarina Yngborn (red.): »Rider ud saa vide«. Balladenspuren in der skandinavischen Kultur 220

Pil Dahlerup:

Hans Otto Jørgensen: Horden, Tretten digterportrætter 1872-1912
Kristian Hvidt: Det moderne gennembrud set igennem Erik og Amalie Skram. Kari Gaarder Losnedahl: Nina. Gjæld. To skuespill av Amalie Skram 223

<i>Thomas Hvid Kromann:</i>	
Morten Søndergaard: SHOW-BIX & Per Højholts mediebevidste praksis.....	233
<i>Elisabeth Friis:</i>	
Marianne Stidsen: Den ny mimesis. Virkelighedstolkningen i dansk og nordisk litteratur efter Anden Verdenskrig, bind 1-2	240
<i>Anders Juhl Rasmussen:</i>	
Tue Andersen Nexø: Vidnesbyrd fra velfærdsstaten. Den sociale vending i ny dansk litteratur.....	251
<i>Laust Færch:</i>	
Poul Behrendt og Mads Bunch: Selvfortalt – Autofiktioner på tværs: prosa, lyrik, teater, film.....	258
<i>Anne-Marie Mai:</i>	
Jan Rosiek: Gurre. Stranden. Steder i dansk litteratur.....	262
<i>Erik Skyum-Nielsen:</i>	
Sissel Furuseth: Forfatteren som kritiker.....	265
<i>Frederik Stjernfelt:</i>	
Pelle Oliver Larsen: Professoratet. Kampen om Det Filosofiske Fakultet 1870-1920.....	269
Bidragydere.....	272
Universitets-Jubilæets danske Samfund.....	274

Leonora Christinas franske ordforråd

En didaktisk og diakron analyse af hendes *Franske selvbiografi* (1673)

Af Jan Lindschouw og Lene Schøsler

Le présent article se propose de combiner deux perspectives qu'on ne combine pas traditionnellement, à savoir la perspective de la linguistique diachronique et la perspective didactique, dans le double but de mieux comprendre la variation en diachronie et d'explorer l'apprentissage d'une langue étrangère qui se trouve dans une période cruciale de changement et de codification. Nous étudions l'apprentissage du lexique français de la princesse danoise, Leonora Christina (1621-1698), tel qu'il se manifeste dans son autoprésentation en français de 1673. L'étude vise à déterminer d'une part la taille de son vocabulaire, mesurée quantitativement en *types vs tokens*, et d'autre part sa qualité mesurée selon sa maîtrise de synonymes, d'antonymes, d'hyponymes et de collocations. Notre étude montre que la princesse maîtrise un niveau de français très élevé, légèrement teinté d'archaïsmes et déparé de quelques cas d'interférence avec sa langue maternelle, le danois.

1. Indledning

Formålet med denne artikel er at undersøge Leonora Christinas, herefter LC's, (1621-1698) ordforråd, som det kommer til udtryk i hendes såkaldte *Franske selvbiografi* fra 1673. Vi vil i undersøgelsen anlægge to perspektiver. For det første vil vi anlægge et didaktisk perspektiv med fokus på hendes ordforråds-kundskaber både i bredden og i dybden. For det andet vil vi anlægge et diakront perspektiv, hvor vi vil inddrage dels sproglæring i det 17. århundrede, dels spørgsmålet om hvilken norm LC har haft for øje under indlæringen af fransk som fremmedsprog (L2). I den forbindelse vil vi undersøge de observerede varianter status. Drejer det sig med andre ord om variation i L2 i det 17. århundrede eller om ufuldstændig tilegnelse af målsprogsnormen?

Artiklen er disponeret på følgende vis: Efter en kort præsentation af LC og af hendes sproglige baggrund og undervisning,¹ herunder af sproglæring i det 17. århundrede (sektion 2), vil vi fokusere på ordforrådet. Først vil vi introducere en række teoretiske overvejelser om ordforråd, herunder en diskussion af ordforrådets bredde og dybde i almindelighed (sektion 3). Dernæst følger en karakteristik af LC's ordforråd omfattende verber, substantiver, adjektiver og kollokationer (sektion 4). I sektion 5 vil vi diskutere forholdet mellem norm og variation i relation til LC's ordforråd, inden vi konkluderer (sektion 6).

2. Leonora Christinas baggrund og undervisning

2.1. Præsentation af Leonora Christina

LC blev født i 1621 som tredje barn af Christian 4. og Kirsten Munk. Hun tilbragte sin barndom med sine søskende, først hos bedstemoderen i Danmark, siden i udlandet (Nederlandene) under 30-årskrigen. Søskendeflokken vendte tilbage til Danmark i 1630 og blev opdraget uden kontakt med Kirsten Munk, der var forstødt af kongen. I 1636 blev LC gift med adelsmanden Corfitz Ulfeldt, som af alle omtales som en yderst intelligent og charmerende person, der talte ca. 10 sprog.

Corfitz Ulfeldt var en af Christian den 4.s yndlinge. Han steg hurtigt i graderne, blev rigshovmester og repræsenterede Danmark som ambassadør, bl.a. ved det franske hof, hvor han blev meget vel modtaget, hvilket man ved fra samtidige kilder.² Siden faldt han i unåde, blev anklaget for majestætsfornærmelse og komplot mod riget og blev henrettet in absentia. LC blev i 1663 fanget og fængslet på ordre af halvbroderen Frederik den 3. og forblev i Blåtårn frem til 1685, hvorefter hun blev overført til den hellige Birgittas kloster i Maribo, hvor hun døde i 1698. Efter LC's halvbroder, Frederik 3.s død i 1670, håbede Otto Sperling den yngre, søn af Sperling den ældre, der var livlæge for Corfitz Ulfeldt og LC, at han kunne intervenere for at få frigivet sin far og LC. I 1673 erkendte han, at det ikke kunne lade sig gøre, og han besluttede at henvende sig til LC's internationale netværk for at lægge pres på den nye konge, Christian 5., søn

1 Kilder til fremstilling af Leonora Christina og Corfitz Ulfeldts skæbner er fortrinsvis Birket-Smith (1879-81), Bøggild-Andersen (1958) og Heiberg (1996).

2 Corfitz Ulfeldt og LC's besøg ved det franske hof er bl.a. beskrevet af la Duchesse de Montpensier i hendes *Mémoires* udgivet af Bouyer (1985).

af Frederik den 3. Otto Sperling den yngre foreslog derfor LC at skrive en selvpræsentation på fransk, som var det internationale, diplomatiske sprog på dette tidspunkt. Ud over håbet om frigivelse ønskede Otto Sperling at skrive et værk om lærde damer. Man kender dele af det, men det blev aldrig udgivet. Det interessante ved teksten, som er på 70 håndskrevne sider, er, at LC har redigeret den selv uden hjælp fra sekretærer eller ordbøger, så teksten afspejler nøje hendes franskkundskaber. Det gør, at teksten er et unikt vidnesbyrd om franskkundskaber ved hoffet i Danmark og om den sproglige norm, som hoffet søgte at leve op til.

Man ved ikke, hvorledes LC fik teksten smuglet ud af Blåtårn. Skriftet blev udbredt i det internationale, fransksprogede miljø, men den fik aldrig den ønskede virkning.

Originalmanuskriptet (Ulfeldt 1673) forsvandt i en periode, men blev genfundet i Altona og siden købt af Det Kongelige Bibliotek i 1955. I 1958 udkom en faksimileudgave med oversættelse til dansk ved Bøggild-Andersen. Nærværende undersøgelse er baseret på en transskription af LC's manuskript ved Lene Schøsler. Teksten er blevet opmærket og lemmatiseret i samarbejde med Atilf (*Analyse et traitement informatique de la langue française*), ved hjælp af værktøjet LGeRM (*Lemmes Graphies et Règles Morphologiques*). Denne proces har været yderst vanskelig og har kun kunnet gennemføres i nært samarbejde med specialisterne på Atilf, fordi LC ikke har nogen fast ortografi og har stor variation i sin morfologi. En elektronisk tekstbehandling forudsætter derimod en fast ortografi og forudsigelig morfologi.

2.2. Leonora Christinas sproglige baggrund og undervisning

Undervisning i fremmedsprog i Danmark er bl.a. beskrevet af Andersen (1971). En mere detaljeret fremstilling af undervisningsforholdene i Sverige på samme tid findes hos Hammar (1985). Det vides, at undervisning i fremmedsprog for børn af adelen og kongebørn foregik på tre måder. For det første foregik det ved privatundervisning i hjemmet af både drenge og piger, oftest ved udlændinge. Sædvanligvis var det kun drenge, der blev undervist i intellektuelt krævende fag som latin, men der blev ikke gjort forskel på døtre og sønner af Christian den 4. For det andet skete undervisningen gennem dannelsesrejser for drenge og unge mænd, oftest under ledsagelse af privatlærer. Det var fx tilfældet for Corfitz Ulfeldt. For det tredje var der undervisning af drenge og unge mænd i forskellige skoler, katedral- og latinskoler, på Herlufsholm, Frederiksborg og Sorø Akademier. Ved sidstnævnte virkede Daniel Matras.

Undervisning i fremmedsprog i hjemmet foregik formodentlig som beskrevet af LC i hendes franske selvbiografi, dvs. på basis af biblen, salmer og andre religiøse skrifter på målsproget (Ulfeldt 1673: 9). Desuden har der formentligt været brugt grammatikker og ordbøger samt ikke-religiøse tekster til læsning. De eneste franske grammatikker, som man med bestemthed ved, er blevet brugt i Danmark, er skrevet af Antonius Caucius (Antoine Cauchie) (1570a, 1570b, 1586), som er tilegnet hhv. Rantzaus sønner og de unge hertuger af Gottorp (Zeeberg 2004), og af Daniel Matras (1637, 1642), som er skrevet for eleverne på Sorø Akademi. Man ved imidlertid ikke, om disse grammatikker er blevet brugt i undervisning af kongebørnene. Det interessante ved Cauchies grammatik er, at han insisterer på nødvendigheden af at supplere mundtlige øvelser med indlæring af grammatiske regler, hvilket svarer til den nu udbredte kommunikative tilgang (se fx Fristrup 2014). Der findes desuden en del grammatikker og ordbøger, der kan have været brugt af LC, fordi man kan konstatere, at de giver regler og betydninger, der afspejles i hendes fransk. Det drejer sig først og fremmest om Vaugelas (2000 [1647]), Cotgrave (1632) og Matras (1628, 1643). Den franske lærer Alexandre de Cuquelçon underviste kongebørnene i fransk, oplæsning og konversation. Man ved, at resultatet af denne undervisning var tilfredsstillende ud fra den beretning, som er skrevet af Ogier (1656), sekretær for ambassadør Claude Mesme, greve af Avaux, i forbindelse med Det store Bilager i 1634.³ Ogier beretter, at prinsesserne Sophie og Leonora talte med de franske ambassadører, og at der ved kongens hof i alt var 12 adelsmænd og nogle kvinder, der talte fransk (inklusive Corfitz og de to kongedøtre).

Ud fra LC's egen fremstilling i selvbiografien fremgår det, at hun kan latin, italiensk, spansk, fransk og engelsk. Hertil kommer højtysk, som man ved, at kongens børn blev undervist i, da det var hoffets kommunikationssprog. LC skriver næsten altid på højtysk til sin læge, Sperling den ældre, og ligeledes til hans søn, Sperling den yngre, men hun omtaler ikke nogen tyskundervisning i sin tekst. Det vides fx fra *Jammers Minde* (Linddegård Hjorth og Akhøj Nielsen 1998), at hun også kunne lavtysk. LC har således levet i et mangesproget miljø. Af selvbiografien fremgår det, at LC har lært fransk gennem læsning, oversættelse og mundtlig sprogfærdighed, hvilket svarer til den kommunikative tilgang anbefalet af Cauchie. Vi

3 Det store Bilager (dvs. bryllupsfesten i forbindelse med brylluppet mellem den Udvalgte Prins, kronprins Christian og Magdalena Sibylla af Sachsen) er indgående beskrevet af samtidige kilder. Her henvises til Ogiers beretning fra 1656.

har arbejdet med LC's morfologi og syntaks ved flere lejligheder, hvor vi bl.a. har haft fokus på hendes beherskelse af nominal- og verbalsyntagmet (Lindschouw og Schøsler under udgivelse, 2016). I denne artikel vil vi fokusere på hendes ordforråd og ganske kort komme ind på vores tidligere studier i konklusionen.

3. Tilegnelse af ordforråd

Inden for fremmedsprogspædagogikken er der almen enighed om, at ordforrådet er et vigtigt element for tilegnelsen af alle fire sprogfærdigheder, både de receptive (læsning, lytning) og de produktive (tale, skrive) (McCarthy og Schmitt 1990: viii, Stæhr 2015: 172). Ifølge Holmen (1990) og Lund (1997) har enhver learner i den helt tidlige tilegnelse primært fokus på de indholds bærende kategorier og tilføjer først senere de grammatiske kategorier. Et veludbygget basisordforråd regnes nemlig ikke blot som en forudsætning for, at vi kan læse og forstå, men også for at vi kan gætte os frem til ords betydning, når vi støder på nye og ukendte ord (Christensen 2000: 9). Imidlertid er selve ordtilegnelsen en langsom, gradvis og kompleks proces, hvorfor learnerne står over for en omfangsrig tilegnelsesbyrde, når de skal lære et fremmedsprog. Ifølge Stæhr (2015: 171) kan en learners leksikalske kompetence defineres ud fra tre forskellige dimensioner: 1) bredde, 2) dybde, 3) kontrol/fluency. Bredde refererer til ordforrådets størrelse, dvs. hvor mange ord learnerne kender på fremmedsproget. Dybde refererer til kvaliteten af learnernes ordforråd, dvs. hvor godt learnerne kender ordene på fremmedsproget, og hvor godt ordene er struktureret i deres mentale leksikon. Kontrol/fluency refererer til, i hvilken grad ordene er receptivt og produktivt tilgængelige for sprogbrugeren i kommunikationssituationen. Vi vil i denne artikel koncentrere os om de to første dimensioner. Vedrørende den sidste dimension vil vi vurdere, hvorvidt LC's kommunikation er vellykket.

3.1. Bredde i ordforrådet

Nogle forskere (fx Meara 1996) argumenterer for, at ordforrådets størrelse er den vigtigste dimension af en learners kompetence. Ifølge Nation (2006) vil veluddannede modersmålstalende sprogbrugere kende omkring 20.000 ord på deres modersmål, og de lærer typisk omkring 1000 ord om året, indtil de fylder 20 år. For fremmedsprogbrugere er dette tal imidlertid langt mindre. Nation (2006) konkluderer på baggrund af en stor kor-

pusundersøgelse bestående af engelske romaner og aviser, at et kendskab på 8-9.000 ord er nødvendigt for at læse et bredt udvalg af autentiske tekster på engelsk uden ordbog. Mht. talt sprog viser forskningen, at learnere skal kende de mest frekvente 5-7.000 ord for at kunne klare sig uden hjælp (Stæhr 2015: 173).

Det er vigtigt at gøre opmærksom på, at de forskellige forskere optæller ord forskelligt. Nogle optæller lemmata, mens andre optæller ordfamilier, dvs. kendskab til ordets rodform (fx *faire* ‘at gøre’), bøjningsformer (*ils font* ‘de gør’) og hyppige, afledte former (*refaire* ‘gøre igen’, *faisable* ‘muligt’). Ingen optæller dog på basis af tokens, dvs. antallet af faktisk forekomne former i tekster. Ud fra en analyse af en lang række frekvensundersøgelser opdeler Schmitt og Schmitt (2014) ordforrådet i tre frekvensbånd: højfrekvent ordforråd (kendskab til de første 3.000 ordfamilier), mellemfrekvent ordforråd (kendskab til mellem 3.000 og 9.000 ordfamilier) og lavfrekvent ordforråd (kendskab til 9.000 ordfamilier eller derover). De understreger, at det i fremmedsprogsundervisningen er vigtigt at arbejde målrettet med det højfrekvente ordforråd, men at det af og til også kan være relevant at beskæftige sig med ord fra mellembåndet. Det er vigtigt at huske, at tallene refererer til ordfamilier. Målt i lemmata er disse tal antageligt højere.

Stæhr (2015: 174-176) har undersøgt 88 elevers ordforråd i forbindelse med folkeskolens afgangsprøve i engelsk. Undersøgelsen viste ret overraskende, at 68 ud af de 88 elever ikke havde et tilstrækkeligt kendskab til de 2.000 mest frekvente ordfamilier i engelsk, og at der var en klar sammenhæng mellem elevernes ordforråd og deres lytte-, læse- og skrivefærdigheder i engelsk. De elever, der havde kendskab til de mest frekvente 2.000 ordfamilier i engelsk, klarede sig signifikant bedre, end dem der ikke havde. I lyset af disse undersøgelser har vi undersøgt bredden af LC’s ordforråds-kendskab på fransk, som det kommer til udtryk i hendes franske selvbiografi. Vi har undersøgt de vigtigste indholdsberende leksikalske kategorier (verber, substantiver og adjektiver). Som det fremgår af figur 1, har LC et relativt stort ordforråd, hvor hvert lemma, dvs. opslagsord, i gennemsnit bruges cirka tre gange, hvilket vil sige, at hendes sprogbrug er varieret og nuanceret. Vi skelner i opstillingen i figuren mellem *types* (dvs. antal forskellige lemmata) og *tokens* (den absolutte frekvens af former), men opregner ikke ordfamilier, da det ikke er muligt ud fra vores tilgængelige elektroniske ressourcer. Der er dog en vis sammenhæng mellem *types* og ordfamilier, idet *types* inkluderer alle bøjede former af et givent ord, men ikke afledninger.

Ordklasse	Types	Tokens
Alle	3135	23013
Adjektiver	243	645
Substantiver	987	3157
Verber	1319	4155

Figur 1. Bredde i LC's ordforråd, types og tokens (Atilf maj 2014).

3.2. Dybde i ordforrådet

Ud over at have mange ord i sit ordforråd må learneren også have indgående viden, dvs. dybdeviden, om de mest frekvente ord. Dybdeviden kan måles ud fra tre forskellige tilgange (Stæhr 2015: 176): 1) præcis viden om ordets betydning, 2) omfattende ordviden, 3) netværksviden.

- 1) Præcis viden om ordets betydning omhandler alene ordenes semantiske betydning og definerer dybdeviden i forhold til grader af viden om ordets betydning. Denne tilgang bygger på antagelsen om, at tilegnelse af ord er en gradvis proces, dvs. jo flere gange man møder et ord i forskellige kontekster, jo mere præcis vil ens viden om ordets betydning blive. Ordforrådstilegnelsen antages at kunne inddeles som stadier på et kontinuum, der går fra genkendelse af ordet over forskellige grader af delvis viden til en præcis viden om ordets betydning (Henriksen 1999, Haastrup og Henriksen 1998).
- 2) Omfattende ordviden beskriver dybdeviden som et produktivt og receptivt kendskab til en lang række forskellige aspekter af ordet, som ikke kun har med ordets leksikalske betydning at gøre. At have omfattende ordviden betyder bl.a., at man er i stand til at forbinde ordets form og betydning, og at man har kendskab til ordets forskellige betydninger og relaterede ord (fx synonyme, antonymer samt over- og underbegreber). Det indbefatter også kendskab til grammatiske funktioner, stilistiske og sociale variationstyper samt kollokationer (Stæhr 2015: 177).
- 3) Netværksviden er en mere kognitiv tilgang til dybdeviden og refererer til, i hvilken grad og på hvilken måde ord er integreret i learnerens

mentale leksikon. En learners dybdeviden er dermed en afspejling af, hvor veludviklet og velstruktureret det mentale leksikon er, dvs. antallet og kvaliteten af forbindelser mellem ord. Når man vil undersøge en learners netværksviden, kan man bl.a. gøre det ud fra paradigmatiske forhold som synonymmer (*grand/énorme* ‘stor/enorm’), antonymer (*grand/petit* ‘stor/lille’) og over- og underbegreber (*oiseau/merle* ‘fugl/solsort’) (sektion 4.4.-4.6.) eller syntagmatiske forhold, fx kollokationer (*pelouse verte* ‘grøn græsplæne’, *il fait beau* ‘det er godt vejr’, *comment ça va?* ‘hvordan går det?’) (sektion 4.7.) (Stæhr 2015: 178-179). Vi vil i undersøgelsen af LC’s sprog i sektion 4 fokusere på den anden og tredje tilgang til LC’s dybdeviden med henblik på de paradigmatiske og syntagmatiske forhold. Vi vil undersøge forholdet mellem abstrakte/simple ord (dvs. ord som har en bred semantisk dækningsgrad) og ord med konkret og specifik betydning og dermed mere snæver dækningsgrad. Vi vil komme ind på de forskellige variations typer i sektion 5.

4. Leonora Christinas ordforråd

Vi vil her undersøge dybden i LC’s ordforråd med fokus på hendes brug af verber, substantiver og adjektiver. Bredden i hendes ordforråd fremgår af Figur 1 ovenfor. I det følgende vil vi ikke oversætte franske ord i ordlister, men kun gøre dette i kommenterede eksempler. LC’s ortografi er meget variabel. For overskuelighedens skyld har vi i overensstemmelse med moderne fransk ortografi tilføjet de accenter, der mangler i hendes tekst, og vi har ensrettet accenter, der ikke har været angivet i overensstemmelse med moderne fransk retskrivning. Hendes ortografi er så inkonsekvent, at vi ved hvert citeret eksempel skulle have citeret varianter af samme opslagsord, hvilket vi ikke skønner relevant i en ordforrådsundersøgelse af denne type. Vi har derimod ikke tilpasset ældre ordformer til moderne retskrivning og derfor bevaret former som *dégoust* [dégoût] og *septmaines* [semaines].

4.1. Verber

Vi kan konstatere, at LC behersker alle verbaltyper fra de mere abstrakte: proverbs (*faire*), hjælpeverber (*être, avoir*) og modalverber o.l. (*devoir, oser, pouvoir, falloir, laisser, faire*) til de mere præcise (fx bevægelsesverber, menings- og ytringsverber, følelsesverber, sanseverber og viljes-

verber). Vi vil i det følgende koncentrere os om bevægelsesverber samt menings- og ytringsverber, da disse er interessante ud fra et typologisk synspunkt og derfor relevante for en vurdering af LC's sproglige formåen.

4.1.1. Bevægelsesverber

LC bruger dels bevægelsesverber uden klar bevægelsesretning eller -måde (*aller, bouger, mouvoir*), dels verber der denoterer bevægelsesretning eller bevægelsesmåde i roden. Denne forskel er typologisk interessant, fordi dansk fortrinsvist benytter sig af verber med bevægelsesmåde udtrykt i roden, mens de romanske sprog fortrinsvist har retning og undertiden måde udtrykt i roden (Korzen og Lundquist 2010). Det viser sig, at LC til fulde behersker den romanske model, idet 21 ud af 35 verber udtrykker retning og eventuelt også måde (*arriver, cheminer, courir, descendre, entrer, se lever, monter, retirer, revenir, retourner, sortir, tomber, venir, etc.*), mens 14 udtrykker ren måde (*branler*,⁴ *danser, glisser, sauter, tituber, trembler, etc.*).

4.1.2. Menings- og ytringsverber

LC bruger dels menings- og ytringsverber uden mådesangivelse (*dire, parler, penser*), dels med mådesangivelse. Her har vi identificeret 46 forskellige typer, heraf bl.a. *accuser, ajouter, caquetter, chanter, confesser, conjurer, conseiller, compter, crier, délibérer, disputer, fulminer, jurer, murmurer, nier, plaindre, prier, promettre, proposer, remercier, répéter, répliquer, répondre, songer, tempester*. Mådesangivelsen kan fx være fysisk (*crier, chanter, murmurer*) eller emotionel (*fulminer, jurer, plaindre*). Også her er der en interessant typologisk forskel mellem L1 (modersmålet) og L2 (målsproget). Ifølge Hanne Jansen (mundtlig kommunikation) bruger romanske sprog i højere grad mådesangivelse end dansk i forbindelse med menings- og ytringsverber. Dvs. at også i dette tilfælde mestrer LC den romanske model.

4.2. Substantiver

Med hensyn til substantiver kan vi konstatere, at LC anvender mange leksikalsk præcise termer inden for en lang række af semantiske felter:

Personbetegnelser, herunder familiebetegnelser: *grand-mère, cousine, sœur(s), frère, mère, espoux, épouse, l'ainée, famille, mari,*

4 *Branler* betyder i det 17. århundrede 'vakle', se fx Nicot (1606).

père, cadet, filz; stillingsbetegnelser: *eslecteur, potier, maistre, maistre d'escole, maistre de langue, præcepteur, servantes, serviteur(s), gouvernante, valet*; andre personbetegnelser: *esclave, amis, prophète, un coquin, etc.*

Abstrakte begreber: *curiosité/curieusité, fortune, espérance, amour, espoir, merveille, opinastreté, mal, joye, affection(s), dégoust, appréhension, senteur, plaisir, promesse, autorité, mémoire, simplicité, inclinations, vie, mort, paix, repos, pauvreté etc.*

Legemsdele (o.l.): *bras, larmes, jambe, pied(s), cœur, doigts [doigts], main(s), oreilles, regard, cuisse, gorge, col, cervelle, os.*

Tidsindikationer: årstider, højtider o.l.: *hyver/hiver, la Diète, Pentecoste*; måneder: *moys, avril, may, juin, ottobre*; tidspunkter på dagen: *aube, matin, midy, nuicts, mis-nuict, soir, heure*; øvrige tidsindikationer: *sept-maines, an(s), âge, commencement, foy/fois, durée.*

Ordforråd knyttet til hoffet: *cour, duchesse, compte, roy, duc, prince, altesse, princesse, noblesse, chasteau, reine.*

Religiøse termer: *Dieu, Jésus, prestre, esvecques, miséricorde, grâce, prières, son prochain, péché, évangiles, saumes, la Bible, âmes, foy, esprit, dévotions, tribulations, église, diable.*

Termer for spil/instrumenter: *cartes, paume, la viole de gambe, flûte, quitarre, claviers, cordes.*

Sprog: *langue, latin, italien, allemand, français.*

Værdigenstande/smykker/møntsorter: *or, argenterie, joyeux, somme, richesses, joyeux, collier, diamant, panage, perles, deniers, pattacon.*

Diverse (omfatter størrelser, der både kan bruges med konkret og abstrakt betydning): *récit, retour, sortie, mer, tempeste, danger, reste, route, port, arrivée, quartier(s), équipage, suite, compagnie, vérolles, estat, porte, enterremens, castrum, vitres, sale, guirlande, rosemarin, fleurs, guerre, départ, chambre, occasion, maladie, accident, emplacstres, ongens, costé, réponce etc.*

Kun ganske få steder anvender LC substantiver med bred dækningsgrad. Det gælder især ordet *choses* ‘ting’, der forekommer i forskellige sammenhænge: *emplactres, ongens et choses semblables* ‘plaster, salver og lignende ting’, *petites choses* ‘små ting’, *choses semblables* ‘lignende ting’, *des choses par cœur* ‘ting udenad’, *une chose comme un secret* ‘en ting som hemmelighed’, *des choses* ‘nogle ting’, *autre chose* ‘en anden ting’, *ces choses* ‘disse ting’, *choses irrémédiables* ‘uoprettelige ting’. Dette er af typologisk interesse, da vores undervisningserfaring klart viser, at fremmedsprogslearnere med dansk som L1 har sværere ved korrekt at anvende leksikalsk præcise substantiver og er tilbøjelige til at anvende semantisk upræcise substantiver, som det er tendensen på dansk (Korzen og Lundquist 2010). Generelt set anvender LC dog langt flere substantiver med præcis betydning end med bred dækningsgrad, hvilket vidner om, hvor varieret og nuanceret hendes ordforråd er inden for substantiverne, ligesom det var tilfældet med verberne.

4.3. Adjektiver

Ligesom ved verber og substantiver kan vi konstatere, at LC anvender adjektiver i overensstemmelse med målsprogsnormen. Hun anvender adjektiverne i både attributiv og prædikativ funktion. På fransk kan det attributive adjektiv både placeres foran og efter den substantiviske kerne. Når det attributive adjektiv står foranstillet, har det tematisk og generel betydning, mens attributive adjektiver der er efterstillede, typisk giver ny (rematisk) information og har kontrastiv og præcis betydning.

Af foranstillede adjektiver ser vi hos LC især de såkaldte elementære adjektiver, der normalt er foranstillede (*petit, grand, gros, bon, beau, mauvais, vieux, jeune*). Disse adjektiver har bred dækningsgrad, eftersom de er så generelle i deres betydning. I den foranstillede position ser vi også adjektiver brugt i analogi med de elementære adjektiver, fx *vilain* ‘hæslig’ i analogi med *mauvais* ‘dårlig’: *vilans noms* ‘hæslige ord’ og *considérable* ‘væsentlig’ i analogi med *grand* ‘stor’: *considérables présents* ‘store gaver’. Ligeledes kender LC til princippet om, at visse adjektiver kan foranstilles og derved få en særlig betydning. Det gælder især *propre* ‘egen’ (foranstillet), ‘ren’ (efterstillet): *propres inventions* ‘egne opfindelser’, *propre frère* ‘egen bror’ samt *pauvre* ‘stakkels’ (foranstillet), ‘fattig’ (efterstillet): *pauvres délinquens* ‘stakkels forbrydere’.

LC anvender desuden en lang række forskellige adjektiver med præcis betydning (altså med snæver dækningsgrad) som efterstillet attributiv: *furieux, latin, françois, aisé, mort, riche, semblables, pouris, rude, jaloux*

etc. Hun anvender ligeledes adjektiver med præcis betydning i prædikativ funktion (både som subjektsprædikat, objektsprædikat og frit prædikat): *faché, cheri, altéré, mort, pauvre, promis, content, (mal) satisfait, appréhensif, avancé, ruiné, diligent, agréable* etc.

LC behersker således reglerne for adjektivernes brug og placering med de dertilhørende betydningsforskelle i overensstemmelse med målsprogsnormen og undgår interferens med dansk, som udelukkende har foranstillede adjektiver i attributiv position.

4.4. Synonymer

I dette og de to efterfølgende afsnit vil vi analysere de paradigmatiske forhold ved LC's ordforråd. Vi har fundet et bredt udvalg af synonymer i LC's intersprog⁵ inden for de forskellige ordklasser, som vi her undersøger: verber, substantiver og adjektiver:

Verber: *aider-assister; se souvenir-se rappeler; traduire-translater.*

Substantiver: *chagrin-colère-rage-fâcherie; joye-plaisir; amour-affection-bienveillance; chambre-appartement-pièce; disputes-querelles.*

Adjektiver: *vilain-mauvais; content-satisfait; bonne-douce; faible-abbatu.*

Flere steder ser vi, at det ikke kun er binære synonympar, som LC mestrer, men at hun har en omfattende palet at trække på i sit ordforråd. Herudover dækker synonymerne mange forskellige semantiske felter, fx begreber såsom *vrede, skænderi, glæde* og *kærlighed*, men også konkrete udtryk som *værelser* og *oversættelse*.

4.5. Antonymer

Et andet aspekt af de paradigmatiske forhold ved LC's ordforråd er antonymer, hvoraf hun behersker en stor palet inden for de tre ordklasser, som vi har fokus på. Antonymerne angives nedenfor i modsætningspar og er adskilt ved hjælp af > og < i de opstillede lister. Der kan være en eller flere antonymer, hvilket er angivet ved /. Antonymparrene adskilles af semikolon:

5 Intersprog refererer til det sprog learneren taler/skriver, når han/hun er ved at lære et nyt sprog, fra de første simple konstruktioner til det næsten ikke afviger fra det sprog, han/hun er ved at lære, dvs. målsproget (Bjerre og Ladegaard 2007: 29).

Verber: *fermer*><*ouvrir*; *garder*><*perdre*; *lâcher*><*prendre*;
pleurer><*rire*; *oublier*><*se souvenir*/*se rappeler*.

Substantiver: *arrivée/départ*><*sortie*; *vie*><*mort*; *commencement*><*fin*;
paix><*guerre*; *pauvreté*><*richesse*; *affection*><*dégoust*; *duc/duchesse*/
roi/reine/comte><*esclave/serviteur/servante*.

Adjektiver: *vilain/mauvais*><*bon/beau*; *premier*><*dernier*;
fâché><*content*; *vieux*><*jeune*; *riche*><*pauvre*; *fort*><*faible*; *grand*/
gros><*petit*.

LC's antonymer kan ofte opstilles i binære par, men ikke udelukkende. Ligesom ved synonymerne dækker antonymerne en række forskellige semantiske felter. Også her ser vi en del abstrakte udtryk så som *liv* vs. *død*, *begyndelse* vs. *slutning*, *rigdom* vs. *fattigdom*, men også en række konkrete udtryk så som *lukke* vs. *åbne*, *adelig/kongelig* vs. *tjenestefolk* samt *stor* vs. *lille*.

4.6. Over- og underbegreber

Det sidste paradigmatiske forhold ved LC's ordforråd, som vi har valgt at fokusere på, er relationen mellem over- og underbegreber. Nedenfor anføres eksempler på over- og underbegreber ved verber og substantiver, fortrinsvis meronymer, dvs. forekomster hvor underbegrebet udgør en del af overbegrebet. Vi har ikke identificeret nogle relevante eksempler, der illustrerer over- og underbegreber ved adjektiver.

Verber: *manger/boire* vs. *se désaltérer/dîner/souper*; *sentir* vs. *écouter/entendre/ouïr*; *voir* vs. *s'apercevoir/observer/regarder/revoir*; *vouloir* vs. *commander/consentir/désirer/prétendre*.

Substantiver: *famille* vs. *soeur/frère/mère/père/cousine/espoux/mari/grand-mère*; *corps* vs. *bras/jambe/pied/doits/main/oreille/cuisse/gorge/coll/cervelle*; *outil/instrument* vs. *pinceaux/queue de poire/fil à coudre/épingle/mourçeau de verre/mestier*.

Det fremgår af vores oversigt, at LC mestrer en lang række forskellige semantiske kategorier inden for områder så som *spise/drikke*, *syn/hørelse*, *vilje*, *familie*, *kropsdele* og *redskaber*, og til hvert overbegreb kender LC en lang række semantiske underbegreber. Således demonstrerer LC ikke problemer med at veksle korrekt mellem over- og underbegreber i modsætning til nutidige dansksprogede learnere, der ofte har problemer med at oversætte danske overbegreber med et passende specifikt underbegreb på fransk og omvendt (Korzen og Lundquist 2010: 130).

4.7. Kollokationer

Efter at have beskæftiget os med de paradigmatiske forhold vedrørende LC's ordforråd, vil vi nu koncentrere os om de syntagmatiske med fokus på kollokationer. Med kollokationer menes leksikalske fraser, der typisk består af en verbal kerne med et dertil hørende substantiv, adjektiv eller lignende. Kollokationer omfatter for det første såkaldte støt-teverbumbonstruktioner (verbum + prædikativt substantiv), fx *avoir besoin/peur/occasion/envie de*: 'have brug for/være bange for/have lejlighed til/have lyst til', *prendre courage/congé* 'fatte mod/tage afsked'. For det andet idiomatiske udtryk, dvs. sammensætninger, der ikke er modificerbare og ikke har kompositionel betydning, fx *pleurer à chaud de larmes* 'græde voldsomt', *lâcher pied* 'snuble', *rompre les oreilles à quelqu'un* 'tude én øerne fulde', *savoir par cœur* 'kunne udenad'. Forskningen viser, at det er svært at indlære kollokationer, fordi det er flerordsenheder, der skal læres samlet, og oftest er der ikke nogen entil-en-ækvivalens mellem L1 og L2 (Revier og Henriksen 2006). Det store antal kollokationer hos LC viser derfor et højt indlæringsniveau. Imidlertid har vi observeret enkelte eksempler på fejlagtige kollokationer, oftest i form af en direkte overførsel af L1-strukturen, fx *elle avoit une bonne pièce à marcher à pied* 'hun havde et godt stykke vej at gå til fods'. Dette udtryk har ikke nogen ækvivalerende kollokation på fransk. I et enkelt tilfælde opgiver hun at oversætte den danske kollokation til fransk og integrerer den med den franske sætning nærmest i stil med et kodeskift: *et il ne savait pas encore comme l'affaire de Dina henger tilsammen* 'og han ved endnu ikke, hvordan Dina-affæren hænger sammen'.

5. Norm og variation

Som sidste punkt i vores fremstilling vil vi belyse forholdet mellem norm og variation i det 17. århundrede. Vi vil mere præcist vurdere, om den variation, vi har observeret hos LC, skyldes variation i samtiden, hvor den sproglige norm var under opbygning, eller om den skyldes indlæringsvanskeligheder hos hende, dvs. variation i hendes intersprog. Der er således tale om flere niveauer af variation, dels i det 17. århundredes fransk, som det blev talt og skrevet i samtiden, dels i den givne tekst (*in casu* LC's franske selvbiografi). Vi vil i det følgende redegøre for, hvilken norm der fandtes for fransk i det 17. og 18. århundrede og i den forbindelse

diskutere de observerede variationers status i forhold til normen og til Koch og Oesterreichers (2001) kommunikationskontinuum (se nærmere nedenfor).

Tekster skrevet på fransk op til ca. 1600 er præget af stor grafisk, morfologisk og syntaktisk variation på grund af fravær af en egentlig norm. Disse variationer er særligt hyppige i håndskrevne tekster og i ikke konventionelle genretyper, mens de er mindre udbredte i trykte tekster og i konventionelle genrer.⁶ Det 17. og 18. århundredes fransk blev underkastet intens regulering. Den officielle begyndelse til den franske sprogrøgt var etableringen af *Académie française* i 1635 af kardinal Richelieu. Formålet med Akademiet var at fiksere det franske sprog og etablere regler ved hjælp af Akademiets ordbøger (den første fra 1694) og ved udgivelse af grammatikker. Hertil kom diverse andre ordbøger og skrifter fra de mange grammatikere eller såkaldte *Remarqueurs*, der kommenterede sproget i almindelighed og enkelte forfattere i særdeleshed.

Vi har blandt *les Remarqueurs* valgt at sammenholde LC's ordforråd med Vaugelas' udtalelser, fordi han var den mest fremtrædende af disse grammatikere i det 17. århundrede. Vaugelas udgav i 1647 sit hovedværk: *Remarques sur la langue française, utiles à ceux qui veulent bien parler et bien écrire* 'Bemærkninger over det franske sprog, til brug for dem der vil tale og skrive det godt'. Som det fremgår af titlen, var hensigten med værket at fastslå den sproglige norm – *le bon usage* – defineret som den bedste måde, der blev talt på ved det franske hof, og som blev skrevet af de bedste samtidige franske forfattere (Kongsdal Jensen 2002, Ayres-Bennett og Caron 2016).

Vi ved ikke, om LC har kendt Vaugelas' *Remarques*, men vi kan konstatere, at hun i høj grad skriver i overensstemmelse med hans regler. Hun bruger fx *à cette heure* 'i denne time' i stedet for *à présent* 'nu', *comme quoy* 'som hvad' i betydningen *comment* 'hvordan' og *hors la ville* i stedet for *hors de la ville* 'uden for byen'.

På den anden side benytter LC sig undertiden af en sprogbrug, som Vaugelas stempler som forældet, fx *casi* i betydningen *presque* 'næsten' eller *bailler* i betydningen *donner* 'at give'. I andre tilfælde, hvor vi ikke har fundet kommentarer fra Vaugelas, kan vi konstatere, at LC's ordforråd er arkaiserende, fx svarende til det vi finder hos Cotgrave (1632), eller i andre tidlige ordbøger, men som ikke længere er i overensstemmelse med målgruppens usus, fx *préparatoires* i betydningen *préparations* 'for-

6 Mundtlig oplysning fra Wendy Ayres-Bennett. Vedrørende norm og variation, se desuden Ayres-Bennett og Caron (2016).

beredelser', *protocoller* i betydningen *faire un compte rendu* 'referere'. Med andre ord er LC's ordforråd fundamentalt i overensstemmelse med målgruppens norm (*le bon usage*), men har dog nogle arkaiserende træk. Der er ingen nævneværdige interferenser at påvise fra modersmål til mål-sprog.

LC's såkaldte *Franske selvbiografi* er en selvfremsættelse skrevet til en nær bekendt. Dvs. det drejer sig om en kommunikation af nærhedstype, ikke af afstandstype, ifølge Koch og Oesterreichers (2001) kommunikationskontinuum. Nærhedskommunikation skal forstås som en sproglig strukturering, der minder om det, man typisk forstår som talesprog, hvilket implicerer tids- og stedsmæssig nærhed og social ligeværdighed mellem de involverede samtaleparter. Afstandskommunikation skal derimod forstås som en sproglig strukturering, der minder om det, man typisk forstår som skriftsprog, hvilket implicerer tids- og stedsmæssig fjernhed og social forskel mellem samtaleparterne.

Teksten fremstiller vigtige scener fra LC's liv, der ofte er formuleret i direkte tale. Hun er i stand til at skifte mellem høj og lav stil, og til at skabe afstand eller nærhed, men det er fortrinsvis via syntaktiske virkemidler og i mindre grad via ordforrådet. Der er dog nogle enkelte eksempler på ordforråd af høj eller lav stil, pudsigt nok som citater af, hvad andre siger som fx *fait une profonde révérence* 'bukker dybt', *Gnädige Fraw* 'nådige frue', *demande grâce* 'bede om nåde' (høj stil), *pouilles* 'uforskammetheder' (lav stil). Med andre ord kan LC variere sit sprog bevidst og i overensstemmelse med målsproget ud fra sit valg af kommunikationstype. I en kommunikationssammenhæng må vi konkludere, at hendes ordforråd i høj grad er produktivt tilgængeligt (jf. sektion 3), og at resultatet af hendes fremsættelse er vellykket. Det ville være ønskeligt at foretage en sammenligning af LC's niveau med moderne danske universitetsstuderende med fransk som L2, men der findes endnu ikke systematiske empiriske undersøgelser, der tillader en sådan sammenligning. Löbl (2015) har undersøgt danske franskstuderendes tilegnelse af kategorierne futurum og aspekt, men flere undersøgelser er nødvendige.

6. Konklusion

Afslutningsvis kan vi konkludere, at LC på alle ordforrådets områder har et højt indlæringsniveau, som er tæt på hendes målgruppes ordforråd. Det

gælder både inden for de betydningsbærende ordklasser (verber, substantiver, adjektiver) og i forhold til hendes brug af synonyme, antonymer, over- og underbegreber og kollokationer. Den variation, vi observerer i hendes ordforråd, afspejler ikke en ufuldstændig tilegnelse af L2, men variationer der findes i perioden, dog undertiden med tendens til arkaiserende sprogbrug, men ingen nævneværdige tilfælde med interferens med dansk.

Dette ordforrådsstudium har vist, hvor væsentlig det 17. århundredes fransk var som internationalt sprog i de relevante kredse, og hvor høj viden man har haft om målsprogsnormen, selv i lande der befandt sig langt væk fra målsprogets centrum, som var Paris. LC's franske tekst er en unik kilde til forståelse af udbredelsen af den franske internationale norm i det 17. århundrede.

I et didaktisk perspektiv svarer LC's situation til den, man finder i folke- og gymnasieskolen, i den forstand at hun overvejende har til lært sig fransk i en lukket kontekst, uden nævneværdig kontakt til målsprogs-kulturen, og som kvinde har hun endvidere været udelukket fra formaliseret undervisning ved de højere læreranstalter i ind- og udland. Hendes høje indlæringsniveau inden for ordforrådet viser, at man trods afstand til målsprogets arne kan opnå overordentligt gode indlæringsresultater.

Ordforrådet er det punkt i LC's intersprog som er mest udviklet. Som nævnt i afsnit 2.2. har vi også studeret LC's beherskelse af en række morfologiske og syntaktiske kategorier, hovedsageligt nominale, verbale og verbalbundne kategorier. Mht. nominalsyntagmet (Lindschouw og Schøsler under udgivelse) har vi konstateret, at det største problem for LC er at respektere reglerne for genus- og numeruskongruens samt at vælge det rette køn for substantiverne. Selvom der i samtidsbrugen var vaklen inden for disse kategorier, er LC's intersprog langt mere inkonsekvent, end det man finder i samtiden. Hvad verbalsyntagmet (Lindschouw og Schøsler 2016) angår, er variationerne i LC's brug af tempus og modus i overensstemmelse med de variationer, man finder i samtiden, dog med tendens til arkaiserende sprogbrug, både hvad angår morfologi og syntaks, og vi har også her iagttaget enkelte tilfælde af interferenser. Derimod er LC's aspektbrug (dvs. valget mellem de to datidsformer imparfait og passé simple) ganske kaotisk, og hendes valg af aspektformer svarer på ingen måde til målsprogsnormen. Vi har desuden undersøgt to verbalbundne kategorier, nemlig valens (udtrykt ved de klitiske pronominer) og nægtelser. Ved første øjekast virker LC's valg af kasus i de kli-

tiske pronominer temmelig inkonsekvent, men vores undersøgelser har ført os til at konstatere, at variationerne i høj grad er i overensstemmelse med samtidens variationer. Der er dog også her eksempler på ufuldstændig tilegnelse af målsprogsnormen. Derimod er nægtelserne fuldstændig tilegnet. Vi er dog i tvivl om, hvorvidt de få tilfælde af *ne*-drop (dvs. udeladelse af første del af den toleddede franske nægtelse) afspejler en innovativ syntaks eller interferens med dansk (Lindschouw og Schøsler 2016).

Vi kan således konkludere, at LC's højeste sproglige niveau ligger inden for ordforrådet, hvilket kunne tyde på, at hun har støttet sin sprogindlæring ved ekstensiv læsning, da man ved, at (ekstensiv) læsning er en vigtig støtte til ordforrådstilegnelsen (Stæhr 2015: 184-185).

Litteratur

- Andersen, Birte: *Adelig opfostring, adelsbørns opdragelse i Danmark 1536-1660*. København, Gad 1971.
- Ayres-Bennett, Wendy og Philippe Caron: Periodization, Translation, Prescription and the Emergence of Classical French, i *Transactions of the Philological Society 2016*, s. 1-52.
- Bjerre, Malene og Ulf Ladegaard: *Veje til et nyt sprog – teorier om sprogtilegnelse*. Frederiksberg, Daneklærerforeningens Forlag 2007.
- Christensen, Birte: *Ord og tekst*. København, Undervisningsministeriets forlag 2000.
- Fristrup, Dorte: Den kommunikative undervisning, i Hanne Leth Andersen et al. (red.): *Fremmedsprog i gymnasiet. Teori, praksis og udsyn*, s. 97-101. Frederiksberg, Samfundslitteratur 2014.
- Hammer, Elizabeth: *L'enseignement du français en Suède jusqu'en 1807. Méthodes et manuels*. Stockholm, Akademitratur 1985.
- Henriksen, Birgit: Three dimensions of vocabulary development, i *Studies in Second Language Acquisition 1999*, s. 303-317.
- Holmen, Anne: *Udviklingslinier i tilegnelsen af dansk som andetsprog*. Danmarks Lærerhøjskole 1990.
- Haastrup, Kirsten og Birgit Henriksen: Vocabulary acquisition: from partial to precise understanding, i Kirsten Haastrup og Åke Viberg (red.): *Perspectives on lexical acquisition in a second language*, s. 97-124. Lund, Lund University Press 1998.
- Koch, Peter og Wulf Oesterreicher: Langage parlé et langage écrit, i Günter Holthus, Michael Metzeltin og Christian Schmitt (red.): *Lexikon der romanistischen Linguistik (LRL) I, 2*, s. 584-627. Tübingen, Niemeyer 2001.
- Kongsdal Jensen, Ole: *L'écrit, l'oral et la norme. Trois aspects de la langue française*. København, Romansk Institut 2002.

- Korzen, Iørn og Lita Lundquist: Dansk og andre indoeuropæiske sprog. Strukturelle forskelle mellem tekster på »endocentrisk« dansk og på »eksocentriske« romanske sprog, i *NyS 2010*, s.107-142.
- Lindschouw, Jan og Lene Schøsler: La variation de l'interlangue reflète-t-elle les changements linguistiques en cours de la langue cible?, i Paolo Greco og Rosanna Sornicola (red.): *Atti del Convegno DIA III* (under udgivelse).
- Lindschouw, Jan og Lene Schøsler: L'apprentissage du français classique par la princesse danoise Leonora Christina, i Sophie Prévost, Gabriella Parussa og Benjamin Fagard (red.): *Actes de Diachro VII*, s. 217-236. Bern, Peter Lang 2016.
- Löbl, Stephanie Kim: Effekten af målrettet undervisning i fransk, i *Sprogforum 2015*, s. 82-89.
- Lund, Karen: *Lærer alle dansk på samme måde?* Special-Pædagogisk Forlag 1997.
- McCarthy, Michael og Norbert Schmitt: *Vocabulary*. Oxford, Oxford University Press 1990.
- Meara, Paul: The dimensions of lexical competence, i Gilian Brown, Kirsten Malmkjær og John Williams (red.): *Performance and competence in second language acquisition*, s. 35-53. Cambridge: Cambridge University Press 1996.
- Nation, Paul: How large a vocabulary is needed for reading and listening? i *The Canadian Modern Language Review 2006*, s. 52-82.
- Revier, Robert Lee og Birgit Henriksen: Teaching collocations: Pedagogical implications based on a cross-sectional study of Danish EFL, i Marina Bendtsen, et al. (red.): *Språk, lärande och utbildning i sikte*, s. 173-189. Vasa, Pedagogiska fakulteten, Åbo Akademi 2006.
- Schmitt, Norbert og Diana Schmitt: A reassessment of frequency and vocabulary size in L2 vocabulary teaching, i *Language Teaching 2014*, s. 484-503.
- Stæhr, Lars Stenius: Ordforrådstilegnelse – fundamentet for kommunikativ kompetence, i Annette Søndergaard Gregersen (red.): *Sprogfag i forandring. Pædagogik og praksis*, s. 169-200. Frederiksberg, Samfundslitteratur.

Kilder

- Atilf. <http://www.atilf.fr/dmf/LGeRM/>.
- Birket-Smith, Sophus: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie. Med Bidrag til hendes Ægtefælles og hendes nærmeste Slægts Historie* I-II. København, Gyldendal 1879-81.
- Bouyer, Christian: *La Grande Mademoiselle. Duchesse de Montpensier. Mémoires* I. Paris, Librairie Fontaine 1985.
- Bøggild-Andersen, Carl Olaf: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts franske Levnedsskildring 1673*. København, Forening for Boghaandværk 1958.
- Caucius, Antonius (Cauchie, Antoine): *Grammatica Gallica*. Basel, Samuel König/Regius 1570a.
- Caucius, Antonius (Cauchie, Antoine): *Grammatica Gallica*. Paris, Antonius Lithostrateus 1570b.
- Caucius, Antonius (Cauchie, Antoine): *Grammatica Gallica*. Strasbourg 1586.

- Cotgrave, Randle: *A dictionarie of the French and English tongues*. London 1632.
- Heiberg, Steffen: *Enhjørningen*. Corfitz Ulfeldt. København, Gyldendal 1996.
- Lindegård Hjorth, Poul og Marita Akhøj Nielsen (red.): *Leonora Christinas Jammers Minde*. Diplomatarisk udgave. København, DSL 1998.
- Matras, Daniel: *Le petit Dictionaire François-Danois, Et lidet Frantzöskt oc Dansk Dictionarium, Sammenskrefuet aff Daniel Matras, det Frantzöske oc Italienske Sprogs Professore udi det Adelige Academie til Soröe*. København 1628.
- Matras, Daniel: *Brevis grammatica gallica: Oder eine kurtze Frantzösische Grammatica aus den allerbesten, die bissher gedruckt worden, zusammen getragen*. København 1637.
- Matras, Daniel: *Brevis grammatica Gallica et Italica, oder Eine kurtze Frantzösische unnd Italianische Grammatica, Editio 2*. København 1642.
- Matras, Daniel: *Nomenclature françoise, allemande, italienne et danoise, Ein frantzösischer, teutscher, italianischer und dänischer Nomenclator, Vocabolario francele, tedesco, italiano e danese, Frantzøsk, tydsk, italianisk oc dansk Glosebog*. København 1643.
- Nicot, Jean: *Thresor de la langue française* 1606. http://portail.atilf.fr/cgi-bin/getobject_?p.1:6./var/artfla/dicos/TLF_NICOT/IMAGE/.
- Ogier, Charles: *Ephemerides, sive Iter Danicum, Suecicum, Polonicum cum esset in comitatu illustriss. Claudii Memmii comitis Avauxii, ad septentrionis reges extraordinarii legati*. Paris, Pierre Le Petit 1656.
- Ulfeldt, Leonora Christina: *Den franske selvbiografi* (uden titel) 1673. København, Det Kongelige Bibliotek. Ny kongelig Samling 4261,4o (NKS 4261 kvart, 70 s. (18 læg), 20 x 15,7 cm.).
- Vaugelas, Claude Favre de: *Remarques sur la langue française. Facsimilé par J. Streicher*. Genève, Slatkine Reprints 2000 [1647].
- Zeeberg, Peter 2004: *Heinrich Rantzau. A Bibliography*. København, DSL, C.A. Reitzel.

Der er ikke langt fra tanke til handling

Om semantiske typer og systematisk polysemi i

Den Danske Begrebsordbog

Af Sanni Nimb

A fundamental aspect of word sense description in formal lexical semantics is the so-called ‘semantic type’, e.g. [Person], [Act] and [Time]. While such types play a major role in the compilation of formal lexicons, i.e. WordNets, they are not traditionally considered when dictionaries and thesauri aimed at human users are written. This paper concerns the intentional use of semantic types as the internal ordering principle of the thematically defined sections in a newly published Danish thesaurus, *Den Danske Begrebsordbog*. The set of semantic types is defined and discussed. Some types are considered more closely related than others and thereby aspire to be merged in cases where a given section contains only a few words. Different examples of such flexible groups across types are presented and the employment of these is justified. The vocabulary of the thesaurus originates from a comprehensive, monolingual Danish dictionary, and the paper discusses the differences between semasiological and onomasiological sense distinctions as regards the use of semantic types as a criterion and, on a similar note, the treatment of regular polysemy. The thesaurus provides a rich source with regards to the study of regular polysemy in Danish, and a specific case is presented, namely the regular pattern between ‘acts’ on the one hand and ‘ideas’ on the other hand.

Indledning

Den Danske Begrebsordbog beskriver det danske sprogs ordforråd i 888 afsnit og 22 kapitler der inddeler ord for verdens begreber i temaer, fx ‘Mad og madretter’, ‘Fodbold’, ‘Matematik’ og ‘Taknemmelighed’. I hvert afsnit er ord og udtryk ordnet i semantiske grupper efter deres betydning således at et ord står tættest på de andre ord i ordbogen der ligner det mest betydningsmæssigt. I alt indeholder begrebsordbogen 192.000 ord og udtryk, heraf 112.000 forskellige, baseret på det moderne danske ordforråd man finder beskrevet i *Den Danske Ordbog* (ordnet.dk/ddo, DDO), og der arbejdes løbende på at holde den ajour. Det er tanken at der skal udkomme en digital version inden for nogle år, og på længere sigt håber vi at kunne inkludere alle ord og udtryk der allerede er medtaget eller medtages i DDO.

Denne artikel handler ikke om den tematiske inddeling, men derimod om inddelingen i hovedgrupper af ord i hvert afsnit. Disse hovedgrupper er opstillet ud fra ordenes såkaldte ‘semantiske type’ på tværs af samtlige afsnit, dvs. ud fra om der er tale om en bestemt, på forhånd fastlagt

kategori af et vist antal mulige, fx ‘person’ eller ‘handling’, et aspekt af ordbetydninger som man inden for formel leksikalsk semantik regner for absolut grundlæggende. Den tematiske gruppering går, bogen igennem, hånd i hånd med denne form for kategorisering som ellers ikke traditionelt har udgjort en del af beskrivelsesapparatet i almen leksikografi. Artiklen vil diskutere udfordringerne ved at inddele ordforrådet i sådanne kategorier, herunder hvordan DDO’s betydningsbeskrivelser ikke på alle punkter er tilstrækkeligt materiale til en begrebsordbog fordi en semasiologisk ordbog, helt forventeligt, ikke altid udfolder ordenes fulde betydningspotentiale. Netop koblingen i begrebsordbogen mellem på den ene side den tematiske inddeling, på den anden side inddelingen i semantiske typer, tydeliggør hvilken slags betydninger der ofte er implicite i DDO. Samtidig afslører den stringente inddeling i semantiske typer der er foretaget i begrebsordbogen, interessante mønstre af parallelle betydningssammenhænge på tværs af ordgrupper i dansk som vi ikke var opmærksomme på tidligere. Dermed opnår vi ny viden om det der inden for leksikalsk semantik betegnes ‘systematisk polysemi’, i det danske ordforråd.

I artiklen introduceres først den metode der blev anvendt i arbejdet med at skrive begrebsordbogen, herunder anvendelsen af DDO. Dernæst præsenteres principperne for begrebsordbogens inddeling i semantiske typer, og de særlige udfordringer det giver at kategorisere alle former for ord-betydninger i sådanne typer, bliver diskuteret idet jeg først og fremmest fokuserer på ordklassen substantiver. Sidst, men ikke mindst, præsenteres i den afsluttende del af artiklen et eksempel på hvordan bogen kan anvendes til at studere systematisk polysemi i dansk. Tilfælde af systematisk polysemi tydeliggøres når man i arbejdet med at skrive begrebsordbogen udfolder alle betydningsaspekter af DDO’s lemmaer, også de underforståede, i sin stræben efter at præsentere så mange synonyme og nærsynonyme udtryk som muligt. Det eksempel der skitseres i artiklen, tager udgangspunkt i substantivet *politik* og de mange sammensætninger hvor det udgør sidsteleddet.

Brugen af DDO og etableringen af betydningsgrupper i begrebsordbogen

Den store fordel ved at bruge en korpusbaseret og bredt dækkende ordbog som DDO som grundlag for en begrebsordbog er den digitale adgang til både mange og hyppigt anvendte danske ord og de tilhørende definitioner,

typiske udtryk, synonymangivelser osv. Ordbogsmanuskriptet er organiseret i en opmærket elementstruktur hvilket muliggør søgninger på kryds og tværs, fx efter lemmaer der er sammensat af bestemte orddele, definitioner der indeholder specifikke ord, ord der har bestemte synonymer osv. Og selv om der findes en del ord uden betydningsdefinition i DDO, har dette materiale alligevel en stor værdi idet deres status som opslagsord i DDO samtidig oplyser at de er udbredte i danske tekster. I sådanne tilfælde bliver der til brug for indplaceringen i begrebsordbogens afsnit og betydningsgrupper foretaget et skøn af deres betydning og tematiske tilhørsforhold ud fra introspektion, evt. suppleret med undersøgelser af deres betydning på internettet.

Til hvert af de 22 kapitler (fx 'Liv', 'Mad og drikke' og 'Religion') hører en række navngivne afsnit (mellem 17 og 83). De 888 afsnit afgrænser hver især et emne eller tema karakteriseret ved netop den titel som afsnittet bærer, og deres titler er som udgangspunkt inspireret af en tysk begrebsordbog (*Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, Dornseiff 2004), dog med en del tilpasninger til en mere moderne og dansk emneinddeling. Afsnittenes titler er helt afgørende for hvilke ord der omfattes af afsnittet, og er det bærende skelet i ordbogen. Under afsnittet 10.31 Vrede i kapitel 10 Følelser finder man fx kun ord og udtryk relateret til denne følelse, fx personer der er vrede, og verber der beskriver handlinger gjort i vrede. Ord som substantivet *arrigskab* og *furie*, verberne *tage på vej*, *tirre*, *hidse op* og *snerre*; verbaludtrykket *vække den slumrende løve* og adjektivet *vredladen* indeholder fx alle substantivet *vrede* eller adjektivet *vred* (eller synonymet *rasende*) enten som orddel eller i deres definitionstekst i DDO. Hvis et ords definition også indeholder andre betydningselementer der udgør centrale begreber i andre afsnit i begrebsordbogen, er de i princippet også medtaget dér. *Tirre* er fx både defineret vha. adjektivet *vred* og adjektivet *irriterende* ('gøre vred eller ophidset ved at virke generende, irriterende eller provokerende') og står derfor både i afsnit 10.31 Vrede og 10.14 Irritere. Afgrænsningen af ordforrådet mellem de navngivne afsnit er en substantiel del af begrebsordbogen.

Men som nævnt i indledningen spiller også en anden semantisk inddeling en afgørende rolle i ordbogen, nemlig grupperingen i 'semantiske typer', dvs. i personer (fx *furie* ovenfor), handlinger (fx *snerre* ovenfor), egenskaber (fx *vredladen* ovenfor) osv. i forhold til et inventar af mulige typer som blev opstillet ved arbejdets begyndelse, jf. næste afsnit. Inden for hver ordklasse i et afsnit optræder der altid grupper af ord der har samme semantiske type, fx først alle handlinger, så alle

følelser, så alle personer. Man finder dog også grupper (= en række ord mellem to prikker) hvis ord kun har temaet og ikke en semantisk type tilfælles. I afsnit 14.13 Sang finder man fx ordgruppen *sangundervisning, sangtime, sangskole* der har så forskellige semantiske typer som henholdsvis handling, tid og institution. Denne tilladte vekslen mellem type- og temainddeling skyldes et ønske om at medtage så stor en del af ordforrådet som overhovedet muligt, også de ord i DDO der inden for et bestemt tema ikke har mange synonyme udtryk. Med andre ord: hvis *sangskole* havde haft mange nærsynonyme udtryk der også havde den semantiske type 'institution', var ordene blevet samlet i en gruppe for sig; nu har man i stedet valgt at anbringe *sangskole* sammen med tematisk tætbeslægtede ord, dvs. sammen med ord inden for samme 'lexical field' (= semantisk felt), forstået som et udvalg af ord der alle betegner noget inden for det samme forestillings- eller begrebsmæssige område, såsom måltider, lugt, farve, kroppen, fodbold osv., jf. Dirven & Verspoor (2004: 36). I figur 1 ses eksempler på grupperingsprincipperne.

Ordgrupper og afsnit med tema som grupperingsprincip (flere semantiske typer optræder sammen)	Ordgrupper og afsnit med semantisk type som grupperingsprincip (= kun én semantisk type)
Ordgruppe i afsnit 14.13 Sang: <i>sangundervisning, sangtime, sangskole</i>	Ordgruppe i afsnit 14.13 Sang: <i>syngen, sang, afsyngelse, afsyngning</i> (type: [Handling])
Ordgruppe i afsnit 17.25 Fridag, mærkedag: <i>nytårsfest nytårsfyrværkeri, nytårskruds, nytårsskyderi, nytårsskyts, nytårsraket, nytårsskralde, nytårsspøg, nytårssønske, nytårsforsæt</i>	Ordgruppe i afsnit 17.27 Selskabelighed, fest: <i>vært, værtinde, indbyder, hovedperson, festens genstand, midtpunkt, festens midtpunkt</i> (type: [Person])
Ordgruppe i afsnit 2.17 Voksen: <i>voksenverden, voksensamfund, voksensnak, voksentid</i>	Ordgruppe i afsnit 2.17 Voksen: <i>kvinde, pige, dame, frue, kone</i> (type: [Person])
Afsnit: 13.16 Biologi 17.14 Cykelsport 17.20 Vintersport 20.36 Pension 20.48 Forsikring 22.17 Astrologi	Afsnit: 12.43 Læse (type: [Handling]) og 12.44 Skrive, dokumentere (type: [Handling]) over for 12.45 Brev (type: [Artefakt]) og 12.46 Bog, hæfte (type: [Artefakt]) 22.14 Præst [Person]

Figur 1: Grupperingsprincip i ordgrupper og afsnit: enten udgangspunkt i fælles tema hvor flere semantiske typer optræder sammen, eller udgangspunkt i en bestemt semantisk type.

Inden for hver gruppering er ordenes indbyrdes rækkefølge afstemt i forhold til hvor bred eller snæver betydningen er, hvor markeret sprogbrug der er tale om, hvor prototypisk begrebet er (idet et prototypisk medlem af en kategori er et medlem der umiddelbart tænkes på når kategorien nævnes, jf. Dirven & Verspoor (2004: 17)), og selvfølgelig også i forhold til grad af synonymi. Det kan man læse mere om i Nimb (2013).

Semantiske typer

Teoretikere inden for semantik har i mange år beskæftiget sig med semantiske typer. Hanks (2013: 176) skriver at forestillingen om semantiske typer mindst går tilbage til Aristoteles der fastslog at den grundlæggende egenskab ved personer er at de, hvornår de end har levet, er ‘menneskelige’, svarende til at de kan karakteriseres vha. den semantiske type [Person]. Semantiske typer anføres i den engelsksprogede lingvistik med stort bogstav i dobbelte kantede parenteser ifølge Hanks (2013: 13), i denne artikel anvender jeg enkelte kantede parenteser og danske typebetegnelser. Som nævnt i min indledning er den semantiske type det mest grundlæggende aspekt af en ordbetydning inden for formel semantik (Pustejovsky 1995: 8), og i arbejdet med formelle beskrivelser af sprogs ordforråd og betydninger anvendes der altid et bestemt sæt af semantiske typer (også kaldet ‘ontologiske typer’) organiseret i en hierarkisk struktur, kaldet en ontologi, som udgangspunkt. Man har i mange år forsket i hvordan ontologier bedst organiseres så de repræsenterer alle begreber i verden, og så egenskaber kan nedarves hensigtsmæssigt fra de overordnede semantiske typer til de underordnede. Et eksempel kunne være typen [Skydevåben] der er et [Våben] der er en [Artefakt] der er et [Fysisk objekt], jf. Hanks (2013: 13). Inden for formel leksikografi er tildelingen af en ‘ontologisk type til ordbetydningen derfor en vigtig del af den leksikografiske beskrivelse. Se fx <http://webilc.ilc.cnr.it/clips/Ontology.htm> for en illustration af SIMPLE-ontologien anvendt i et udenlandsk forskningsprojekt (CLIPS); en ontologi der også er blevet anvendt til at beskrive 10.000 danske ords semantik i SIMPLE-DK (Pedersen & Paggio 2004), og som viste sig meget velegnet til formålet, faktisk så velegnet at ontologien og de formelle semantiske relationer der blev anvendt, senere smittede en del af på det danske WordNet-projekt, DanNet. DanNet udgør det hidtil mest omfattende og ambitiøse arbejde med at beskrive det danske ordforråd vha. formelle semantiske metoder (Pedersen et al. 2009; Nimb 2009).

Ontologier kan være mere eller mindre finkornede i deres struktur. Jackendoff (1983, 1990) opstillede fx en helt overordnet ontologi med det han betegner »building blocks of conceptual representation«, dvs. de byggeklodser der repræsenterer de helt overordnede kategorier af begreber i verden, og som, oversat til dansk, er: konkrete objekter, hændelser, tilstande, handlinger, steder, retninger, egenskaber, måde og mængde. WordNet-ontologien der anvendes i DanNet, er væsentlig mere finkornet idet den består af ca. 200 typer navngivet med nogle grundtyper (fx [Artifact], [Human], [Property]) og herefter med typer der er navngivet ved at kombinere grundtypebetegnelserne, fx [Living+Object], [Artifact+Object+Part] og [Human+Occupation]. Oplysninger om den ontologiske type ved ordbetydninger muliggør at man efterfølgende kan indkredse fx alle ord med den semantiske type [Instrument] eller [Human] på tværs af det ordforråd der er beskrevet i WordNettet. Til brug for begrebsordbogen trak vi på den måde orddata direkte over fra DanNets ontologiske inddeling; møbler, planter, dyr og sygdomme kunne bl.a. overføres direkte til deres respektive afsnit i begrebsordbogen hvor de efterfølgende blev finsorteret. På hjemmesiden andreord.dk kan man slå ord op og se deres ontologiske tilhørsforhold i DanNets ontologi, oversat til danske betegnelser, under overskriften 'Egenskaber'. Fx har substantivet *rosin* den ontologiske type [Plant+Object+Part+Comestible] = Egenskaber: 'Plante, Objekt, Del, Madvare', mens substantivet *blomst* har den ontologiske type [Plant+Object+Part] = Egenskaber: 'Plante, Objekt, Del'.

Semantiske typer har også en reel anvendelse inden for sprogteknologi idet de bruges til semantisk opmærkning af ord i tekster. Man eksperimenterer inden for flere sprog med det samme, forholdsvis lille standardinventar af typer som man har fundet frem til ved reducere WordNet-ontologiens over 200 typer til 41, de såkaldte supersenses (se <http://wordnet.princeton.edu/man/lexnames.5WN.html> og Vossen 2005). Det reducerede antal typer svarer cirka til det antal ordklasser man arbejder med i automatisk ordklasseopmærkning (POS-tagging), og derfor kan man overføre de teknikker og erfaringer man har derfra. De 41 semantiske typer er fordelt på 26 der er beregnet til opmærkning af substantiver i løbende tekst, og 15 der er beregnet til opmærkning af verber (se Alonso et al. 2015 og Pedersen et al. 2016). Interessant nok er nogle semantiske typer der befinder sig meget forskellige steder i WordNet-ontologien (og traditionelt også gør det i andre ontologier), slået sammen til kun én 'supersense'. Noun.communication dækker fx både konkrete genstande som 'bog' og

‘avis’, den verbale betydning ‘at sige eller skrive noget’ samt det sagte eller skrevne indhold af en bog og avis.

Et vigtig bidrag til teorier om semantiske typer er Lyons’ (1977) helt basale inddeling af verdens begreber i det han kalder 1.-ordensentiteter (konkrete objekter der eksisterer i tid og rum, og som kan observeres), 2.-ordensentiteter (noget der finder sted i tid og rum snarere end eksisterer) og 3.-ordensentiteter (der adskiller sig helt fra de to andre idet de hverken kan observeres som noget der eksisterer eller lokaliseres i tid eller sted, men er rent mentale fænomener). De kan fx være objekter for tro, forventning og bedømmelse (Lyons 1977: 445). Se figur 2.

Entitetstype	Kriterium	Eksempel, substantiver
1.-ordensentiteter	[± eksisterer]	<i>dreng, fisk, arm, traktor</i>
2.-ordensentiteter	[± finder sted]	<i>afsked, madlavning, begivenhed</i>
3.-ordensentiteter	[± er sand]	<i>overbevisning, idé, faktum, håb</i>

Figur 2: Lyons’ tredeling af verdens begreber (Lyons 1977: 443).

Denne tredeling har været helt grundlæggende for inddelingen af det danske ordforråd i begrebsordbogen idet den på en forholdsvis enkel måde gør det muligt hurtigt at indkredse et ords grundlæggende semantik: Er det en konkret entitet, er det noget der finder sted i tid og rum, eller er det en abstrakt betydning? Se figur 3 der viser et afsnit af begrebsordbogen med markering af de tre kategorier.

13.3 Eksperiment, forsøg

► 9.25 Forsøge, prøve; 12.35 Argumentere, bevise; 13.2 Forskning, videnskab; 13.7 Fysik; 13.9 Kemi; 13.16 Biologi

SB · **eksperiment**, forsøg, prøve, test, undersøgelse, eksperimentering, eksperimenteren, forsøgsprojekt, analyse, forsøgsvirksomhed, forsøgsrække, testning, klinisk test, afprøvning, omfattende tests, stikprøve, udtag, udtagning, pilotforsøg, modelforsøg, blindforsøg · kontrolforsøg, kontraprøve · laboratorieforsøg, laboratoriearbejde, laboratorieundersøgelse, laboratorieopgave, reagensglasforsøg, dyreforsøg, kemiforsøg, atomforsøg, kloningsforsøg, krydsningsforsøg, udsætningsforsøg, vandprøve · **analysemodel**, tankeeksperiment, løsningsmodel, forklaringsmodel, beregningsmodel, styringsmodel, økonomimodel, finansieringsmodel, velfærdsmodel · **forsøgsobjekt**, forsøgsområde, forsøgsdyr, population, præparat, markør · **forsøgsperson**, testperson, tester, forsøgskanin · **prøve**, stikprøve, jordprøve, vandprøve · **forsøgsanlæg**, forsøgsstation, laboratorium, forsøgsopstilling, laboratorieudstyr, dyrestald · forsøgsperiode · **forsøgsresultat**, analyseresultat, forskningsresultat, undersøgelsesresultat, testresultat · **forsøgsleder**, eksperimentator · laboratoriechef, laborator, laboratorieførstander, laboratoriebetjent, laboratorietekniker, laboratorieassistent

VB · **eksperimentere**, analysere, eksaminere, probere^{gl.}, undersøge, laborere, udforske, udtage, udtage prøver, tage en blodprøve · lægge krop til

ADJ · eksperimentel, eksperimental, empirisk

ADJ · på forsøgsbasis, på forsøgsstadiet, i forsøgsøjemed

Figur 3: Den overordnede tredeling af semantiske typer anvendt i begrebsordbogen. Mørkfærvning: konkrete entiteter (som fx forsøgsdyr, anlæg og personer), lysere tone: fænomen der finder sted i tid og rum (som fx et forsøg eller at udtage en prøve), hvid baggrund ved SB og ADJ: abstrakte fænomener (som fx modeller, tidsperioder og resultater).

Semantiske typer i begrebsordbogen

De semantiske typer der bruges bogen igennem, har som primær funktion at inddele de enkelte afsnits i gennemsnit ca. 200-300 ord og udtryk i et overskueligt antal logisk sammenhængende hovedgrupper inden for hver ordklasse (der er den primære inddeling i et afsnit). Man kan derfor nøjes med et forholdsvis grovkornet sæt af typer idet den overordnede tematiske inddeling allerede sørger for en grundlæggende opdeling af ordforrådet; man vil med andre ord sjældent møde større grupper af meget forskellige semantiske typer som dyr, planter, sygdomme, vejrfænomener osv. inden for samme afsnit; den inddeling er allerede foretaget på afsnits- og kapitelniveau.

I selve afsnittet er første ord inden for hver type fremhævet med fed, se figur 4. På den måde fungerer det dels som markør af et større betydningsskift (at man nu starter på en ny semantisk type), dels som iøjnefaldende nøgleord i den kompakte tekst – og i øvrigt også som det ord der henvises til i indekset (dog kan evt. undernøgleord inden for den semantiske type udgøre henvisning i stedet). Inden for hver semantiske type optræder de ordgrupper (mellem prikker) der består af de betydningsmæssigt tættest beslægtede ord, og hvor man finder de synonyme udtryk. En ordgruppe kan godt indledes med endnu et nøgleord hvis man har ønsket at fremhæve et betydningsskift eller en bestemt synonymgruppe inden for den semantiske type (fx *fødselsdagsgave* i figur 4). En semantisk type er således ofte en paraply for flere synonymgrupper (fx *hovedperson* i figur 4), men ikke altid.

sb · **lykønskning**, hyldest, hyldning, gratulation, foræring, gaveregn · fejring, jubilæumsfestlighed, jubilæumsreception, fødselsdagsfest, fødselsdagsmiddag .. · **hurra**, hurra, tillykke, lykønskning, ønske, leveråb, leve, et trefoldigt leve · fødselsdagssang · **gave**, gavepakke, foræring, jubilæumsskrift, opmærksomhed, present, blød pakke, gavekort, lykønskningstelegram · hædersgave, æresgave, folkegave · dåbsgave · bryllupsgave, brudegave · **fødselsdagsgave**, fødselsdagsbrev, fødselsdagshilsen, fødselsdagsgavekort · gavebord, fødselsdagsgavebord · gaveide, gaveartikel, gavepapir, gaveindpakning · **mærkedag**, festdag, hædersdag, glædesdag · **fødselsdag**, tresårsfødselsdag, 50-årsfødselsdag, firsårsfødselsdag · **bryllupsdag**, kobberbryllup, sølvbryllup, guldbryllup, diamanbryllup, krondiamanbryllup, jernbryllup · **jubilæum**, årsdag · etårsdag, toårsdag, fireårsdag, seksårsdag, tiårsdag, fyrreårsdag, halvtredsårsdag, halvfjerdsårsdag, hundredårsdag · konfirmationsdag · **hovedperson**, midtpunkt, dagens midtpunkt, festens midtpunkt, festens genstand, gavemodtager · fødselar, fødselsdagsbarn · jubilar, 25-årsjubilar · gratulant, gavegiver

Indeks:

gavemodtager *hovedperson* 15.26 SB.

gaveidé *fødselsdagsgave* 15.26 SB, *julegave* 17.25 SB.

Figur 4: Afsnit 15.26 Lykønskning med inddelingen i semantiske type vha. fremhævede nøgleord: **lykønskning** osv. [Handling], **gave** osv. [Artefakt], **mærkedag** osv. [Tid], **hovedperson** osv. [Person]. I indekset henvises til disse nøgleord (eller til evt. undernøgleord inden for den enkelte semantiske type).

Lyons overordnede tredeling spiller en afgørende rolle idet skellet mellem 1.-, 2.- og 3.-ordensentiteter har været den røde tråd gennem alle afsnit. Ud fra erfaring fra DanNet-projektet mht. hvilke semantiske typer fra de mere finkornede ontologier der udgør særligt markante betydningsgrupper i dansk, er bestemte semantiske underkategorier inden for hver af de tre hovedgrupper desuden særligt udskilt, i tråd med Jackendoffs ontologi (Jackendoff 1983, 1990) og hovedknuderne i WordNet-ontologien, dvs. den ontologi der er anvendt i DanNet (Pedersen et al. 2009). De semantiske typer der er skelnet mellem inden for afsnittene, ses i figur 5.

1.-ordensentiteter	2.-ordensentiteter	3.-ordensentiteter
Konkret	Finder sted i tid og rum	Abstrakt
<ul style="list-style-type: none"> • [Person] (<i>baby, læge, tante, idiot, team</i>) • [Artefakt] (<i>redskab, computer, bygning, køretøj, tøj</i>) • [Info-genstand] (<i>bog, avis</i>) • [Sted] (<i>sti, ø, bakke, park</i>) • [Mad] (<i>brød, mælk, bær</i>) • [Objekt/Naturobjekt] (<i>sten, ler, stjerne</i>) • [Kropsdel] (<i>ben, øre, væv</i>) • [Plante] (<i>eg, gren, græs, buskads</i>) • [Dyr] (<i>bille, løve, and</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> • [Handling] – noget som nogen <u>gør</u> – bredt forstået, dvs. både fysisk og mentalt – involverer en menneskelig ‘agent’ (<i>bevægelse, aktivitet, flytning, produktion; råben, diskussion; indlevelsen, beherskelse</i>) • [Hændelse] – noget som <u>sker</u> – involverer <u>ikke</u> en ‘agent’ (<i>tilfælde, forløb, regnvejr, vulkanudbrud, sygdom, lyd, lugt</i>) • [Tilstand] – noget som <u>er</u> (<i>situation, vilkår, krise, harmoni</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> • [Tankeindhold] (<i>idé, plan</i>) • [Følelse] (<i>vrede, glæde</i>) • [Taleindhold] (<i>samtaleemne, argument, guldorn</i>) • [Tekstindhold] (<i>indhold, myte, portræt</i>) • [Egenskab] (<i>godtroenhed, modstandsdygtighed, skønhed</i>) • [Domæne/fag] (<i>fagområde, industrifag, nationaløkonomi</i>) • [Tid] (<i>sommer, minut, pause, prøvetid</i>) • [Måde] (<i>teknik, systematik, adjektiver: nøje, forsigtig, dråbevis</i>) • [Institution] (<i>firma, sangskole</i>)

Figur 5: Oversigt over semantiske typer der er anvendt som overordnet grupperingsprincip på tværs af alle afsnit i begrebsordbogen.

Afgrænsning af de forskellige semantiske typer og mulige kombinationer på tværs af Lyons’ tredeling

Selv om det måske umiddelbart virker intuitivt enkelt at tildele ord-betydninger en passende semantisk type, er det kompliceret når de

anvendes til at entydiggøre ords betydninger fordi der er uskarpe grænser mellem mange af kategorierne, jf. Hanks (2013: 13). I begrebsordbogen afspejler dette sig også, endda selv om det inventar af semantiske typer der benyttes, er meget grovkornet. Afgrænsningen mellem de forskellige kategorier er i nogle tilfælde tydelig og nem at trække mens den i andre tilfælde er meget uskarp, og da ordbogen dækker alle kroge af det danske ordforråd, er der mange ord der ikke passer ind i de prototypiske semantiske grupper som man arbejder med inden for leksikalsk semantik. Kategoriseringen af ordene er derfor meget fleksibelt grebet an: dels har den samlede formidling af et afsnit høj prioritet (man har fx ikke ønsket at anvende et grafisk element (i form af en prik) hver eneste gang den semantiske type skiftede mellem to ord), dels har man ønsket at bringe så mange ord som muligt inden for det pågældende tema, også når de gik på tværs af de prototypiske grupper i afsnittet. Ud fra en vurdering af at det formidlingsmæssigt var den bedste løsning, er der fx tilfælde hvor ord bevidst er grupperet på tværs af 2.- og 3.-ordensentiteter. Det vil jeg diskutere nærmere efter en indledende beskrivelse af de tre hovedkategorier.

Konkrete entiteter

Hvad angår de konkrete entiteter, skelnes der i alle afsnit bogen igennem skarpt mellem personer og andre konkrete objekter. Betegnelser for personer optræder i ca. 2/3 af alle afsnit, og [Person] er dermed en af de hyppigste semantiske typer. I *Dansk Begrebsordbog* (Andersen 1945) er denne semantisk type den eneste der er særligt behandlet (idet den altid står sidst i et afsnit, indledt af dobbeltprikker). Men personer har (som i Andersen 1945) også helt egne afsnit (fx 2.14 Mand; 2.16 Børn og unge; 22.14 Præst). Flere andre af de øvrige konkrete entiteter udgør også egne afsnit i begrebsordbogen, fx planter, dyr og mad, og de kan også godt optræde i andre afsnit (fx stikkende planter under afsnittet 3.41 Skarp, spids), men gør det ikke nær så ofte som personer. Når konkrete entiteter af forskellig type er repræsenteret med mange ord i et afsnit, er de inddelt i deres respektive undertyper, dvs. planter for sig, dyr for sig osv. Hvis der kun er én af hver, er de derimod slået sammen. Konkrete entiteter er som hovedregel altid adskilt fra de øvrige to hovedkategorier (2.- og 3.-ordensentiteter).

2.-ordensentiteter

Inden for 2.-ordensentiteter, der altid holdes adskilt fra de konkrete entiteter og som hovedprincip også fra de abstrakte, er der skelnet mellem på den ene side hændelser, dvs. noget der finder sted i tid og rum, men *ikke* bliver udført af en handlende agent, på den anden side handlinger, dvs. noget nogen *gør*, bredt forstået, idet både fysiske handlinger som fx bevægelse eller produktion af noget, og tankeprocesser der foregår i hovedet, er omfattet af kategorien (sidstnævnte regnes ikke for abstrakte entiteter fordi de ligesom andre 2.-ordensentiteter finder sted i tid og rum). Både handlinger og hændelser er holdt adskilt fra ord der betegner en tilstand. Handlinger er en meget hyppig semantisk kategori idet 80 % af begrebsordbogens afsnit indeholder (mindst) en ordgruppe af denne type. Både bevægelser, viljeshandlinger, følehandlinger, tankeprocesser og kommunikationshandlinger har egne kapitler (8, 9, 10, 11 og 12). Når ord fra disse underkategorier optræder enkeltvis i de øvrige afsnit (hvilket de tit gør), er de samlet under ét, men igen er der skelet til WordNet-ontologien så skellene mellem at føle, at tænke, at kommunikere eller at skabe har været kriterier for en yderligere underinddeling hvis der var et bredt ordforråd i et afsnit. Fx er der i figur 6 en overgang mellem at tænke/handle (**prioritere** osv.) til at kommunikere (**fremhæve** osv.), selv om grænsen ikke er knivskarp. *Lægge vægt på* kan fx både være en tænke- og en kommunikationshandling.

Afsnit 9.41 Vigtig

prioritere, finde vigtig, vægte, lægge vægt på, lægge vind på · tage alvorligt, tage seriøst, sætte højt, sætte pris på, hænge sig i, give første prioritet, tage højtideligt, gå all in, gå ind for, gå ind for sagen, lægge sig på sinde, sætte sig op (til), hellige sig, føle sig kaldet, regne nogen/noget, foretage en prioritering, have noget på hjerte, have noget på sinde, leve og ånde for, leve for, være oppe på lakridserne, være/ blive fyr og flamme, være tændt på ideen, stå på spring, kæmpe for, holde fanen højt · yde sit til, flytte noget, bære noget, indtage en betydningsfuld stilling, gøre et (stort) nummer ud af, mene det alvorligt · **fremhæve**, understrege, lægge hovedvægten på, highlighte, betone, pointere, påpege, gøre opmærksom på, anføre, agitere, formane, tale et par alvorsord, lade et ord falde, slå fast, fastslå, accentuere, sætte trumf på · det vigtigste er at, det drejer sig om at, det er med/om at, det væsentlige er at, hovedvægten ligger på · det er nu det gælder, det er knald eller fald, det er et spørgsmål om liv eller død, det gælder liv eller død, det gælder livet, klokken falder i slag, klokkerne ringer · **betyde noget**, spille en rolle, tælle, have meget at sige, veje tungt, være af største vigtighed, få/have første prioritet, komme an på, høre med, komme nogen ved, vedkomme nogen, optage sindene, påvirke · spille en væsentlig rolle, spille en vigtig rolle, spille en afgørende rolle, stå på spil, være på spil, veje tungest, gøre udslaget, besegle nogens skæbne · der er meget på spil, det betyder meget for mig · være nogen magtpåliggende, være magtpåliggende for nogen, være meget om at gøre, være livet om at gøre

Figur 6: Afsnit 9.41 Vigtig, her ses betydningsovergange fra [tænke]/[handle] (**prioritere** osv.) til [kommunikere] (**fremhæve** osv.) samt fra [handle] (**prioritere** osv., **fremhæve** osv.) til [tilstand]/[egenskab] (**betyde noget** osv.).

Abstrakte entiteter

Blandt de abstrakte entiteter er en vigtig gruppe 'egenskaber'. Egenskaber udgør en meget ordrig kategori på tværs af alle afsnit idet den, som handlingerne, er repræsenteret i 80 % af afsnittene. Egenskaber er som hovedregel holdt adskilt fra andre abstrakte betydninger. Også tidsbetydninger er som regel holdt adskilt; tid har sit helt eget kapitel i begrebsordbogen (med 38 afsnit), men den semantiske type optræder også tit i de øvrige afsnit, typisk med få ordforekomster der er samlet i en gruppe. Et eksempel er afsnit 21.9 Forbrydelse hvor man finder ordgruppen *gerningstidspunkt, gerningsøjeblik, mordaften, mordnat*. Ord der betegner den måde noget foregår på eller udføres på, er også typisk skilt ud for sig selv, fx i afsnit 11.2 Tanke, indskydelse, hvor man finder ordgruppen *tænkemåde, tankebane, tankemønster, tankeform, tankegang*. Men de øvrige abstrakte kategorier er behandlet mindre stringent, jf. Lyons (1977: 444) der bemærker at kriterierne for at identificere abstrakte entiteter er mindre klare end for de to andre typer. Det gælder både indbyrdes og i forhold til 2.-ordsentiteter, viser erfaringer fra arbejdet med at kategorisere ordene i begrebsordbogen. Derfor er de to hovedkategorier i Lyons' tredeling i visse tilfælde ikke skarpt adskilt.

Blandede grupper

Betydningsovergangen mellem noget der finder sted i tid og rum (handling, hændelser og tilstande), og ord der betegner det tidspunkt eller den periode hvor det finder sted, er ikke altid skarp. Dette fremgår også af ordbogsdefinitioner der ofte rummer begge aspekter. Substantivet *arbejdsliv* defineres fx i DDO som 'det liv man fører som beskæftiget på arbejdsmarkedet; den periode af livet hvor man arbejder', og substantivet *skolegang* som 'det at gå i skole; den periode af livet hvor man går i skole'. På samme måde afslører definitioner i DDO at der ofte er en tæt betydningsforbindelse mellem på den ene side handlinger, hændelser og tilstande og på den anden side ord der betegner de egenskaber nogen eller noget har når det er involveret i den pågældende aktivitet, hændelse eller situation. Også ord der betegner en måde, er tit svære at skelne skarpt fra de handlinger, hændelser og tilstande som den pågældende måde lægger sig til, hvilket fremgår af betydningsdefinitioner i DDO. Figur 7 viser eksempler fra DDO's definitioner hvor betydningsskellet er uskarpt, og

hvor overbegreber inden for både 2.-ordensentiteter og 3.-ordensentiteter optræder i samme definition.

sb.	Definitioner hvor både 2.- og 3.-ordenstyper er overbegreber	Semantisk type, 2.-ordensentitet	Semantisk type, 3.-ordensentitet
<i>erhvervsudvikling</i>	det at <u>udvikle</u> det private erhvervsliv; den <u>måde</u> det private erhvervsliv udvikler sig på	udvikle = [Handling]	måde = [Måde]
<i>vejtrækning</i>	det at <u>trække vejret</u> ; den <u>måde</u> nogen trækker vejret på	trække vejret = [Handling]	måde = [Måde]
<i>afslutning</i>	det at noget <u>slutter</u> eller <u>afsluttes</u> ; det <u>tidspunkt</u> hvor noget slutter	det at slutte = [Hændelse]/det at noget afsluttes = [Handling]	tidspunkt = [Tid]
<i>skolegang</i>	det at <u>gå i skole</u> ; den <u>periode</u> af livet hvor man går i skole	gå i skole = [Handling]	periode = [Tid]
<i>krumning</i>	det at <u>noget krummes</u> eller <u>er krumt</u> ; den krumme <u>form</u> der opstår herved	det at krumme noget = [Handling]	det at være krumt = [Egenskab] konkret krum form der opstår = [Objekt]
<i>kølighed</i>	<u>tilstand</u> med en moderat, ofte behageligt lav temperatur; det at <u>noget føles køligt</u>	tilstand = [Tilstand]	det at noget føles køligt = [Egenskab]

Figur 7: Definitioner i DDO hvor betydningsovergangen mellem 2.- og 3.-ordensentiteter er glidende, og hvor overbegreber fra både 2.- og 3.-ordensentiteter optræder i samme definition.

Disse glidende betydningsovergange har selvfølgelig også sat deres præg på begrebsordbogens inddelinger. Figur 8 viser ordgrupper i begrebsord-

bogen der på samme måde som definitionerne beskrevet i figur 7 'blander' semantiske typer fra både 2.- og 3.-ordensentiteter.

Ordgrupper der består af både 2.- og 3.-ordensentiteter	Semantisk type = 2.-ordensentitet	Semantisk type = 3.-ordensentitet
14.10 Film og biograf: <i>spilletid, spilletidspunkt, midnatsforestilling</i>	[Handling]/[Hændelse]: <i>midnatsforestilling</i>	[Tid]: <i>spilletid, spilletidspunkt</i>
2.48 Død: <i>dødsfald, død, dødens indtræden, dødsøjeblik, bortgang, endeligt, den sidste rejse, naturlig død</i>	[Hændelse]: <i>dødsfald, død, dødens indtræden, bortgang, endeligt, den sidste rejse, naturlig død</i>	[Tid]: <i>dødsøjeblik</i>
3.3 Tilstedeværelse: <i>tilstedeværelse, fysisk tilstedeværelse, tilstedevær, nærvær, nærværelse, synlighed</i>	[Tilstand]: <i>tilstedeværelse, fysisk tilstedeværelse, tilstedevær, nærvær, nærværelse</i>	[Egenskab]: <i>synlighed</i>
9.34 Energi, handlekraft: <i>aktivitet, foretagsomhed, entreprenørånd, initiativrigdom, udfarenhed, hyperaktivitet, proaktivitet, energisk indsats, slag i bolledejen</i>	[Handling]: <i>aktivitet, hyperaktivitet, proaktivitet, energisk indsats, slag i bolledejen</i>	[Egenskab]: <i>foretagsomhed, entreprenørånd, initiativrigdom, udfarenhed</i>

Figur 8: Ordgrupper hvor semantiske typer fra 2.-ordensentiteter og 3.-ordensentiteter optræder sammen, og hvor ordene har glidende betydningsovergang mellem de to typer.

Især tilstande og egenskaber er ofte grupperet sammen i begrebsordbogen. I figur 9 ses en prioriteret rækkefølge af grupperingsprincipperne i ordbogen.

1. prioritet > 2. prioritet > 3. prioritet
kun handling > handling + tid måde egenskab > temainddeling
kun tilstand > tilstand + tid måde egenskab > temainddeling
kun hændelse > hændelse + tid måde egenskab > temainddeling
kun person persongruppe > person persongruppe + institution > temainddeling
kun dyr > dyr + dyrs kropsdele > temainddeling
kun plante > plante + andre naturobjekter > temainddeling
kun kropsdel > temainddeling
kun redskab køretøj bygning tøj .. > redskab køretøj bygning tøj .. + andre artefakter > temainddeling
kun sted > sted + bygning > temainddeling
kun info-genstand > info-genstand + andre artefakter > temainddeling
kun egenskab > egenskab + tilstand > temainddeling
kun måde > måde + andre abstrakte entiteter > temainddeling
kun tid > tid + andre abstrakte entiteter > temainddeling
kun domæne > domæne + andre abstrakte entiteter > temainddeling
kun idé/holdning > idé/holdning + andre abstrakte entiteter > temainddeling
kun følelse > følelse + andre abstrakte entiteter > temainddeling
kun taleindhold/tekstindhold > temainddeling
institution > institution + bygning > temainddeling

Figur 9: Prioriteret rækkefølge af grupperingsprincipperne i begrebsordbogen. »|« mellem to typer angiver alternativ.

Denne artikel vil ikke fokusere yderligere på de uklare betydningsskel, selv om de fortjener en større diskussion. I stedet vil jeg nu gå over til at behandle de tilfælde i begrebsordbogen hvor der er opretholdt et skarpt skel mellem 2.- og 3.-ordensentiteter på trods af den i øvrigt fleksible tilgang til inddelingen af ordforrådet i semantiske typer, også selvom man i DDO i de samme tilfælde langtfra altid gør det.

Tilfælde hvor der i begrebsordbogen skelnes mellem 2.- og 3.-ordensentiteter: afgrænsning mellem proces og resultat

Grupperingen af abstrakte begreber som tid, egenskab og måde sammen med 2.-ordensentiteter føles naturlig pga. den glidende overgang der er mellem betydningerne. Et andet betydningsskifte der også går på tværs af

Lyons' tredeling, men som opfattes som mere markant, fører traditionelt til en opsplitning i to betydninger inden for formel semantisk analyse, også selv om de to betydninger er tydeligt identificerbare i en ordbogsbeskrivelse. Det drejer sig om skellet mellem en proces (typisk en handling) og det resultat den afstedkommer. Synliggørelsen af dette betydningsskel er gennemgående blevet prioriteret højt i begrebsordbogen af den simple grund at begge betydningsaspekter ofte har flere synonyme udtryk der kun betyder enten proces eller resultat; dermed er der et leksikalsk grundlag for at oprette to separate ordgrupper i en begrebsordbog. Betydningskiftet findes både mellem 2.-ordensentiteter og 3.-ordensentiteter når resultatet af processen er et tankeprodukt (fx en idé, en holdning, en konklusion eller en følelse), og mellem 2.-ordensentiteter og 1.-ordensentiteter når resultatet er en konkret entitet. Se figur 10 for den sidstnævnte type der er velkendt i lingvistiske analyser.

Semantisk type 2.-ordensentitet: proces	Semantisk type 1.-ordensentitet: resultat
Afsnit 19.2 Byggeri: <i>byggeaktivitet, byggeri, byggeproces, byggearbejde, bygge- og anlægsarbejde, konstruktion, <u>bebyggelse</u>, opførelse, <u>bygning</u></i> (OBS: <i>bygning</i> ikke med i 1. udgave)	Afsnit 19.2 Byggeri: <i><u>byggeri</u>, <u>bygning</u>, ejendom, hus, bygningsværk, anlæg, bygværk, bygningskompleks, kompleks, <u>bebyggelse</u></i>

Figur 10: Eksempel på skellet mellem proces og konkret resultat i begrebsordbogen. De ord der udviser systematisk polysemi inden for de to grupper, er understreget.

Det særligt interessante ved proces/resultat-betydningskkellet er at mange ord systematisk bærer begge betydninger »skjult« i sig, og at det derfor er den kontekst ordet bruges i der afgør hvilken af betydningerne der er tale om, som fx *byggeri* i sætningerne »byggeriet varede hele sommeren« og »byggeriet ligger tæt på en motorvej«. Dette fænomen – at mange ord (der ikke er synonyme) udviser præcis samme betydningsmønster på tværs af to semantiske typer, her at de både kan betyde en proces og det resultat den afstedkommer – kaldes i lingvistikken for *systematisk polysemi*. I figur 10 er de ord der udviser systematisk polysemi på tværs af de to illustrerede grupper i begrebsordbogen, understreget.

Netop fordi der er tale om en systematisk mekanisme i sproget, og fordi meget underforstået information er tilladt i ordbøger (Peters & Kilgarrieff, 2000: 287), beskriver semasiologiske ordbøger som DDO ikke konsekvent for hvert eneste ord der bærer denne mulighed i sig, at der er tale om to be-

tydninger. Hvis man i semasiologiske ordbøger havde som ideal at beskrive hele ordforrådet med fuld udfoldelse af alle ordenes betydningspotentiale, ville systematisk polysemi give store udfordringer for leksikografen idet det er helt umuligt at beskrive alle de betydninger ordene kan have i forskellige kontekster (Peters & Kilgarriff 2000: 303). Modsat DDO ønsker begrebsordbogen som nævnt ovenfor at opretholde skellet mellem proces og resultat i mange afsnit fordi der ofte er mange synonyme udtryk til hver af de to betydninger, dvs. at man under alle omstændigheder skal oprette to grupper: en til handlingerne og en til resultaterne; hver af disse to grupper skal ideelt set indeholde så mange synonyme udtryk som muligt, dvs. også de synonyme der *ikke* er nævnt med den pågældende betydning i DDO fordi betydningen regnes for gennemskuelig. At supplere begrebsordbogen med de implicitte betydninger i DDO har været en særlig udfordring. Især tvetydigheden mellem 2.- og 3.-ordensentiteter, dvs. tænke-, føle-, og kommunikationsverberne forstået som en proces over for det tanke-, følelses- og kommunikationsindhold de har som resultat, har krævet mange og svære overvejelser, også fordi overgangen mellem de to betydninger er glidende. I figur 11 ses nogle eksempler på hvordan afgrænsningen er foretaget mellem proces og resultat inden for disse semantiske typer.

Semantisk type 2.-ordensentitet: proces	Semantisk type 3.-ordensentitet: resultat
[Tankeproces] 11.12 Logisk tænkning: <i>logisk tænkning, refleksion, tankevirksomhed, hjernevirksomhed, tankeproces, tænken, logisk tankegang, fornuft, sund fornuft, rationale, logik, ræsonnement, udledning, induktion, deduktion, dragning, slutning</i> , osv.	[Tankeindhold] 11.12 Logisk tænkning: <i>erkendelse, indsigt, konklusion, forklarelsens lys, refleksion, tanke, forståelsesramme, begreb, idé om, forståelse, forstand, forstandighed, kendskab, virkelighedsopfattelse, indblik, erfaring, resultat, facit, skøn</i> , osv.
[Kommunikationsproces] 11.31 Vildlede: <i>vildledning, misinformation, manipulation, agitation, agitationsarbejde</i> , osv.	[Kommunikationsindhold] 11.31 Vildlede: <i>fejlinformation, vildledende oplysninger, misinformation, desinformation, tilsnigelse, falsk varebetegnelse, vildledende reklame</i> , osv.
[Føleproces] 10.4 Føle, fornemme: <i>indføling, indlevelse, indleven, medleven i</i> , osv.	[Følelsesindhold] 10.4 Føle, fornemme: <i>fornemmelse, opfattelse, intuition, mavefornemmelse, instinkt, sjette sans, forudanelse, forudindtagethed</i> osv.

Figur 11: Eksempler på hvordan afgrænsningen er foretaget mellem proces og resultat inden for de semantiske typer [Tankeproces] over for [Tankeindhold], [Kommunikationsproces] over for [Kommunikationsindhold] og [Føleproces] over for [Følelsesindhold].

I næste afsnit bliver fænomenet systematisk polysemi og dets behandling i DDO kort præsenteret som oplæg til sidste afsnit hvor jeg vil præsentere et tilfælde af systematisk polysemi i dansk som blev afdækket under arbejdet med at skrive begrebsordbogen.

Systematisk polysemi

»Jeg kan ikke lide tv-avisen, for jeg kan ikke pakke fisk ind i den« (sagt af Dirch Passer i rollen som fisker, bragt i tv-avisen, DR 18. maj 2016).

Denne vittighed udnytter det sproglige fænomen 'systematisk polysemi', her den form for systematisk polysemi der er mellem ord for tekster betragtet som genstande og ord for tekster betragtet som indhold. Systematisk polysemi er de tilfælde i et sprog hvor flere ord inden for samme semantiske gruppe udviser præcis den samme form for flertydighed. De fleste lingvistiske beskrivelser af systematisk polysemi bygger på teoretiske diskussioner af fænomenet, bl.a. beskrevet i Apresjan (1973: 16) der definerer det på følgende måde (min oversættelse):

Flertydighed af ord A med betydningerne a_1 og a_j kaldes *systematisk* hvis der i det pågældende sprog eksisterer mindst et andet ord B med betydningerne b_1 og b_j som er semantisk forskellige fra hinanden på præcis den samme måde som a_1 og a_j er det, og hvis a_1 og b_1 er ikke-synonyme (...) Flertydighed er derimod *usystematisk* hvis den semantiske distinktion mellem a_1 og a_j ikke kan genfindes i noget andet ord i det pågældende sprog.

Semantisk type er et vigtigt element i definitioner af systematisk, henholdsvis usystematisk polysemi. Alonso (2013: 31) understreger fx at Apresjan fokuserer i sin beskrivelse af systematisk polysemi på alternationer af betydninger på tværs af alle andre medlemmer af *den samme semantiske klasse*. Der er med andre ord tale om et kollektivt fænomen der foregår på *semantisk type-niveauet* i sproget og ikke på ordniveau. Hvad angår usystematisk polysemi på ordniveau (som Pustejovsky kalder logisk polysemi (Alonso 2013: 31)), gælder det derimod at flertydighed godt kan ske *uden skift i semantisk type*, og grænsen mellem betydningerne er meget mere udflydende – de kan overlappe, og de kan afhænge logisk af hinanden (Pustejovsky 1995). For mere information om polysemi, her-

under systematisk polysemi, se fx Alonso (2013: 27-48) der giver en god indføring.

Da semantisk forskellighed netop afslører sig ved forskellighed i semantisk type som er fællesnævneren for ordforrådet i de enkelte ordgrupper i begrebsordbogen, og da der samtidig optræder ikke kun synonyme ord, men også ord der er længere fra hinanden i betydning i disse ordgrupper, udgør begrebsordbogen den perfekte kilde til studier af systematisk polysemi i dansk. Hvis to ordgrupper indeholder mange af de samme ord, men har forskellige semantiske typer, er der sandsynligvis tale om systematisk polysemi. Peters & Kilgarriff anvender en lignende metode (Peters & Kilgarriff 2000: 201) idet de udnytter det engelske WordNet *Princeton WordNet*'s hierarkiske strukturering af det engelske ordforråd: Når to eller flere ord i én del af hierarkiet går igen i en helt anden del af hierarkiet, konstaterer de at der er tale om et muligt tilfælde af systematisk polysemi. I begrebsordbogen afslører sådanne kandidater sig tydeligst når de to grupper står i to afsnit der i deres respektive titler vægter hver sin semantiske type, for da er leksikografen tvunget til at identificere den semantiske type ved hvert enkelt ord der indsættes i afsnittene. Et sådant tilfælde vender jeg tilbage til i det afsluttende afsnit.

Eksempler på systematisk polysemi i den lingvistiske litteratur

I den lingvistiske litteratur har man beskrevet en række af de mest udbredte eksempler på systematisk polysemi. Jeg vil kun nævne nogle af de hidtil afdækkede mønstre her og i øvrigt henvise til Alonso (2013: 41, 49, 50-57) samt Peters & Kilgarriff (2000: 302). Nogle regnes for at være gældende på tværs af forskellige sprog. Det er fx et udbredt fænomen at finde mønstrene dyr/mad og plante/mad, og Pedersen et al. (2010) omhandler dette fænomen i dansk. Andre udbredte typer der også findes på dansk, er de tidligere nævnte handling/resultat, handling/proposition; beholder/indhold (*en grøn flaske / en halv flaske*), fysisk objekt/information som den indledende vittighed udnyttede (*bogen er tung / bogen er svær*), åbning/fysisk objekt (*hun gik ud ad døren / døren smækker i*), materiale/farve (*okker, kaki, mokka, creme*), bygning/organisation/gruppe personer (*skole, fabrik*), producent/produkt (*en dyr Picasso / en læst forfatter*). Andre er sprogspecifikke, fx har engelsk og dansk mønstret træ/frugt (*apple/æble, pear/pære*), men det har spansk ikke ifølge Alonso (2013:

56). Alonso (2013: 41) nævner mønstret ‘event/location/human group’ (hændelse/sted/gruppe personer) med det engelske eksempel *class* som jeg ikke umiddelbart mener vi har på dansk. Oftest er disse systemer af systematisk polysemi så grundlæggende en del af sproget at man dårligt lægger mærke til dem. Der er overordnet set to måder at udvide et ords bogstavelige eller konkrete grundbetydning på: den metaforiske og den metonymiske (Alonso 2013: 31, 32). Lakoff & Johnson (2003: 36) opfatter de to måder som forskellige processer. Hvor metaforer udnytter analogi mellem to begreber og sigter på at underbygge forståelsen (fx *kold* og *varm* brugt om følelser), muliggør metonymi blot at én entitet kan stå i stedet for en anden i sproget ved at bygge på direkte reference til en del, selve helheden eller andre helt konkrete betydningselementer ved grundbegrebet. Der kræves en fysisk eller tidsmæssig sammenhæng, og metonymiske betydninger er dermed tættere på den bogstavelige betydning end den metaforiske betydning er det (Alonso 2013: 33). Ordet *person* der betegner begrebet ‘menneske’ kan fx vha. metonymi erstattes af et ord der blot betegner en del af menneskekroppen, fx *hoved* som i udtrykket *kloge hoveder*, ligesom betegnelsen for en beholder (fx *glas*) kan få betydningen ‘indhold’ (som i *han drak kun ét glas*). Den systematiske polysemi har ifølge Apresjan (1973) typisk metonymisk karakter snarere end metaforisk, og Alonso (2013: 34) arbejder kun med metonymisk systematisk polysemi, men nævner at metaforiske eksempler også findes.

De fleste eksempler på systematisk polysemi er man kommet frem til ved at undersøge et afgrænset lingvistisk materiale i korpora og ordbøger eller ud fra introspektion (Peters & Kilgarriff 2000: 302), hvilket understøtter at det er oplagt at bruge begrebsordbogen til at finde polysemimønstre i dansk. Men først lidt om behandlingen af systematisk polysemi i DDO, og om hvordan den har indflydelse på ordforrådet i begrebsordbogen.

Behandlingen af systematisk polysemi i DDO og konsekvenserne for arbejdet med begrebsordbogen

Hvis DDO’s betydningsinventar skulle udgøre den perfekte kilde til at skrive en begrebsordbog, skulle betydningsinddelingen i ordbogen være foretaget ud fra samme kriterier som afsnitsinddelingen i begrebsordbogen, dvs. være tematisk funderet og samtidig entydig hvad angår semantisk type. Den eksemplariske situation ses i figur 12: Substanti-

vet *landkøkken* har to betydninger i DDO fra hver sit tematiske område (mad, henholdsvis bygningsdele) og med hver sin semantiske type. Deres betydninger rummer ikke mulighed for systematisk polysemi, og de to betydninger får derfor begge én og kun en betydningsrepræsentation i begrebsordbogen i to forskellige afsnit. Det samme gælder substantivet *tilkendegivelse*.

Lemma	Definition i DDO	Gruppe i begrebsordbogen
<i>landkøkken</i>	1 stort køkken med et rustikt præg og plads til mange spisende	19.3 Bygningsdel <i>køkken</i> , stort køkken, lille køkken, elementkøkken, køkkenregion · køkkenalrum, spisekøkken, samtalekøkken, <u>landkøkken</u>
	2 traditionel, mættende og solid mad	16.6. Mad og madretter husmandskost , kromad, <u>landkøkken</u> , herreret · egsret · saltmad · sul, sulemad, julesul · søbemad, skueret ·
<i>tilkendegivelse</i>	1 det at tilkendegive noget	12.3 Offentliggøre offentliggørelse , meddelelse om, melding om, .. <u>tilkendegivelse</u> , underretning, bekendtgørelse, kundgørelse, .. forelæggelse, fremlæggelse
	1a udtalelse, udtryk el.lign. der tilkendegiver noget	11.19 Mening, holdninger meningstilkendegivelse, <u>tilkendegivelse</u> , ytring, melding, røst, udmelding

Figur 12: Den »eksemplariske« situation: to betydninger af samme ord i DDO bliver repræsenteret hver sit sted i begrebsordbogen.

Men onomasiologiske ordbøger, som begrebsordbogen er et eksempel på, og semasiologiske ordbøger, som DDO er et eksempel på, fastlægger ikke betydningsinddelinger på samme måde (Peters & Kilgariff 2000: 297), og derfor er eksemplariske tilfælde en sjældenhed. Selv om man i semasiologiske ordbøger ofte betydningsinddeler et polysemt ord ud fra forskel-

lige aspekter ved det objekt eller den hændelse der beskrives (Peters & Kilgariff 2000: 301), opfatter man ikke nødvendigvis de semantiske typer der indgår som afgørende for hvor mange eller få betydninger der oprettes af et ord. Der fokuseres i stedet på nuancerne mellem de forskellige betydninger af ordet og på relationerne mellem dem: om de er indsnævrede eller udvidede betydninger med samme overbegreb, eller om de er overførte betydninger af en grundbetydning. Man kan på en måde sige at en semasiologisk ordbog fokuserer på at beskrive *usystematisk* polysemi og de indbyrdes relationer, hvorimod en begrebsordbog (og et WordNet som DanNet) fokuserer på at beskrive *systematisk* polysemi og de indbyrdes relationer. Der er mange eksempler på at begrebsordbogen ikke afspejler den uregelmæssige polysemi og de mere finkornede betydningsnuancer i DDO, for når de to betydninger af samme ord har både tema og semantisk type fælles i DDO, kan de kun gengives med én repræsentation i begrebsordbogen. Mange indsnævrede betydninger af en hovedbetydning i DDO vil således have samme indplacering som hovedbetydningen. Et eks. er *slynge sig* i figur 13. Nimb, Trap-Jensen og Lorentzen (2014) diskuterer dette problem nærmere.

DDO	DDO-definition	Begrebsordbog
slynge sig, bet. 2	bugte eller sno sig på en uregelmæssig måde eller i bløde kurver (om vej, vandløb, linje el.lign.)	3.11 Rundt, buet vb · bue , bugte, bugte sig, <u>slynge sig</u> , slange sig, krølle, kurve, krumme, bøj, bukke, flekse
slynge sig, bet. 2.b	sno sig på en uregelmæssig eller indviklet måde	

Figur 13: To betydninger i DDO repræsenteres nogle gange som kun én i begrebsordbogen.

En betydningsdefinition i en semasiologisk ordbog kan bevidst være udformet så den afspejler de udflydende grænser mellem semantiske typer ved at være formuleret så bredt at den omfatter flere på én gang, fx i form af et supplement til den egentlige definition. Dette skyldes enten pladshensyn (i en trykt ordbog) eller hensyn til overskueligheden og dermed brugervenligheden. Eksempler på dette i DDO er bl.a. substantivet *landkylling* der både rummer en dyre- og en madbetydning, dvs. to semantiske kategorier (»kylling der ikke opdrættes industrielt, men lever under friere forhold; en sådan kylling brugt som madvare«), og substantivet *opfordring* der både rummer en proces- og en resultatbetydning, igen to forskellige semantiske

kategorier (»det at opfordre nogen til noget; ytring der opfordrer nogen til noget«). I figur 14 ses flere eksempler.

sb. i DDO	Definition i DDO der beskriver to (eller flere) semantiske typer	Semantisk type, 1. nævnt i definitionen	Semantisk type, 2. nævnt i definitionen
<i>afløsning</i>	overtagelse af en arbejdsfunktion; den eller de personer der overtager funktionen	[Handling]	[Person]
<i>bjergskred</i>	nedstyrning af store klippestykker m.m. fra en bjergside; nedstyrte klippestykker m.m.	[Hændelse]	[Objekt]
<i>mumlen</i>	det at mumle; det lydlige indtryk heraf	[Kommunikationshandling]	[Kommunikationsindhold]
<i>gætterier</i>	det at gætte; den eller de formodninger som fremkommer ved at gætte	[Tankeproces]	[Tankeindhold]
<i>krumning</i>	det at noget krummes eller er krumt; den krumme form der opstår herved	[Handling]/ [Egenskab]	[Konkret objekt]/ [Egenskab]
<i>forestilling</i>	billede der opstår i ens bevidsthed når man tænker på, fantaserer eller forestiller sig noget; (indgroet og evt. urealistisk) måde at anskue eller opfatte noget på	[Tankeindhold]	[Tankeproces]
<i>agerland</i>	jord der er velegnet til dyrkning; område med marker	[Substans]	[Sted]
<i>åndssvaghed</i>	det at være åndssvag; åndssvag opførsel	[Egenskab]	[Handling]
<i>gemenhed</i>	handling eller tilstand der er præget af nederdrægtighed eller ondskab	[Handling]	[Tilstand]

Figur 14: Definitioner i DDO der spænder over to semantiske typer.

Mange af de brede definitioner i figur 14 er tilfælde af systematisk polysemi, og den ene af de to betydninger er ikke altid kommet med i begrebsordbogen fordi den ikke var ekspliciteret som selvstændig betydning (idet en liste over betydningsinventaret udgjorde udgangsmaterialet i det konkrete ordbogsarbejde).

Endnu mere problematisk med henblik på at betydningsinventaret skal bruges i en begrebsordbog, er det at DDO, som andre semasiologiske ordbøger, meget ofte helt underforstår de ordbetydninger der er forudsigelige i sproget pga. systematisk polysemi, jf. diskussionen ovenfor. I den onomasiologiske ordbog er disse betydninger derimod vigtige fordi de leverer godt materiale i form af synonyme udtryk når man ønsker at opstille et så varieret ordforråd som overhovedet muligt ved hver betydningsgruppe.

Substantivet *krebs* med definitionen ‘op til 16 cm langt, tibenet og sortgrønt krebsdyr som lever i vandløb og søer’ er et interessant eksempel fordi det tilhørende citat tydeligt viser at der findes en ekstra betydning: »August er krebsegildernes tid. De ildrøde, kogte krebs, lagt på et fad, er en nydelse også for øjet«. Også substantivet *tang*: ‘plante der vokser under vand, ofte en grøn eller brun vækst med slimet stængel eller løv’ mangler en madbetydning selv om citatet angiver den: »tang kunne tørres og spises, og det kunne bruges som foder. Tang er meget næringsrigt«. Sådanne implicitte madbetydninger er ikke altid kommet med i begrebsordbogen; i dette tilfælde er *krebs*, men ikke *tang*, og systematisk polysemi inden for området plante/dyr/mad er i det hele taget et omfangsrigt område der er svært at afdække systematisk, jf. Pedersen, et al. (2010) der diskuterer problemet i forhold til WordNets.

Den ekstra betydning kan også være underspecificeret fordi det genus proximum der er brugt i definitionen, er tvetydigt hvad angår systematisk polysemi; det bliver med andre ord ikke præciseret om ordet kan have hele overbegrebets betydningspotentialer og dermed alle dets semantiske typer, eller kun én bestemt. Substantivet *børnebog* i DDO er et eksempel, se figur 15. Denne definitions måde er helt almindelig ved mindre frekvente ord.

Endelig er der de tilfælde i DDO hvor en i princippet gennemskuelig sammensætning (endnu) ikke er betydningsdefineret; det gælder fx mange sammensætninger med *bog*, fx *kunstabog*, *introduktionsbog*, *pragtbog*, *optegnelsesbog*, *undervisningsbog*, *højt læsningsbog*. Her må man først tolke ordets betydningspotentialer før det kan indplaceres i en begrebsordbog. I figur 15 ses eksempler på tilfælde af underspecificerede betydninger der indgår i systematisk polysemimønstre.

Lemma	Definition i DDO	I begrebsordbogen
Den ekstra betydning er helt udeladt i definitionen		
<i>krebs</i>	[Dyr] op til 16 cm langt, tibenet og sortgrønt krebsdyr som lever i vandløb og søer	også [Mad]?
<i>tang</i>	[Plante] plante der vokser under vand, ofte en grøn eller brun vækst med slimet stængel eller løv	også [Mad]?
Genus proximum er polysemt		
<i>børnebog</i>	bog der er skrevet for børn eller bearbejdet så den henvender sig til børn	både [Info-genstand] og [tekstindhold] lige som <i>bog</i> ?
<i>forbrugeroplysning</i>	oplysning til forbrugerne om varer og tjenesteydelser samt om regler og rettigheder der gælder ved køb og salg	både [Kommunikationshandling] (det at oplyse) og [Indhold] (ytringer eller skriftlige udsagn der oplyser om noget)?
<i>ros</i>	positiv og anerkendende bemærkning eller omtale	både [Kommunikationshandling] (det at rose) og [Kommunikationsindhold] (den ros der bliver givet)?
Lemma har endnu ikke definition i DDO		
<i>-bog</i> (fx <i>kunstabog</i> , <i>pragtbog</i> , <i>optegnelsesbog</i> , <i>introduktionsbog</i> , <i>undervisningsbog</i> , <i>højtæsningsbog</i>)	uden definition	både [Info-genstand] og [Tekstindhold] lige som <i>bog</i> ?
<i>-forestilling</i> (<i>vaneforestilling</i> , <i>tvangsforestilling</i>)	uden definition	både [Tankeproces] og [Tankeindhold]?
<i>pigesnak</i>	uden definition	både [Kommunikationshandling] (det at nogen snakker) og [Indhold] (ytringer eller skriftlige udsagn om noget)?

Figur 15: Tilfælde af underspecificerede betydninger i DDO.

Vi kan altså konkludere at begrebsordbogen skal suppleres mange steder med betydninger af ord der enten er underforståede i DDO eller endnu ikke beskrevet, og at indplaceringen af nogle ord derfor i høj grad bygger på introspektion. Problemet er størst når:

- 1) ordet indgår i et systematisk polysemimønster (som ordene i figur 15),
- 2) de to betydninger der indgår i mønstret, skal indplaceres i *to forskellige afsnit* i begrebsordbogen, fx som ved systematisk polysemi-mønstrene ‘dyr/mad’ og ‘plante/mad’ (idet dyr og planter står i kapitel 2; mad i kapitel 16),
- 3) ingen af de to betydninger i mønstret er konkrete (1.-ordensentiteter), ganske enkelt fordi det er svært at kategorisere de abstrakte betydninger.

Problemet er mindst når et afsnits titel dækker begge betydninger. I sådanne tilfælde indeholder begrebsordbogen som nævnt ovenfor kun opdelt grupper med hver af de to betydninger for sig såfremt der er mange særskilte synonyme eller nærsynonyme udtryk inden for hver af dem. Fx er alle de ord der har dobbeltbetydning i afsnittet om bøger (12.46 Bog, hæfte) *ikke* gentaget i afsnittet.

Det jeg vil afslutte med at beskrive i denne artikel, er de særlige udfordringer ved at indplacere en bestemt gruppe ord der udviser et systematisk polysemimønster som jeg ikke har fundet beskrevet i den lingvistiske litteratur, og som kun blev tydeliggjort undervejs i arbejdet fordi de to betydninger hører hjemme i to forskellige afsnit.

Der er ikke langt fra tanke til handling

At der for en gruppe danske ords vedkommende ikke er langt fra tanke til handling, blev særligt tydeligt under arbejdet med at skrive to bestemte afsnit inden for temaet ‘politik’. Det ordforråd der vedrører politik, er beskrevet i kapitel 18 Samfund. Kapitlet er inddelt i 22 afsnit, og to af dem fokuserer entydigt på ord fra hver sin semantiske type; det ene afsnit – 18.5 Politiske holdninger – på den semantiske type [Tankeindhold], det andet – 18.10 Regere – på den semantiske type [Handling].

Det skulle i nogle tilfælde vise sig svært at afgøre hvornår ord der var relevante for temaet, var af den ene eller anden type. Mønstrer, nemlig en systematik mellem på den ene side et tankeindhold og på den anden side en aktivitet eller handling, er ikke en del af de mønstre der er beskrevet i Alonso (2013) eller Peters & Kilgarriff (2000).

Det viste sig meget svært at afgøre i hvilke(t) af de to afsnit sammensætninger med et af de helt centrale ord inden for temaet, nemlig substantivet *politik*, skulle placeres idet DDO ikke beskrev i detaljer hvilke betydninger de mange sammensætninger har. Hvis vi ser på simpleksordet *politik*, er det i DDO defineret med to hovedbetydninger der har hver sin semantiske type: [Handling], henholdsvis [Tankeindhold]:

1) [Handling] beskæftigelse med at styre eller påvirke samfundsudviklingen og med at fastsætte og fordele økonomiske og andre værdier i et samfund på grundlag af en ideologi eller en helhedsopfattelse,

1a) [Handling] sådanne bestræbelser og aktiviteter udfoldet og udøvet inden for et bestemt geografisk område, ofte et land

1b) [Handling] statslige eller en anden form for offentlige aktiviteter som iværksættes på et område med udgangspunkt i fx en regerings eller en kommunalbestyrelses ønske om at styre udviklingen på området i en bestemt retning.

2) [Tankeindhold] overordnet (ideologisk) program eller princip som en politiker, et politisk parti el.lign. følger.

Ordet indgår som sidsteled i hele 132 sammensætninger, næsten halvdelen uden definition, og det viste sig problematisk at afgøre om de betød både ideologi og handling eller kun én af delene ud fra introspektion. Også for de ord der rent faktisk har en betydningsbeskrivelse, var det tit vanskeligt fordi genus proximum var tvetydigt pga. systematisk polysemi. Nogle (få) førsteled entydiggør selvfølgelig sidsteledets betydning, jf. citatet »I Kristeligt Folkeparti så jeg muligheden for at forene idépolitik og realpolitik. Holdning og handling må følges ad« (Grit Bendixen: *Hvad mener partierne*, Gyldendal 1989), hvor *idépolitik* er [Tankeindhold] og *realpolitik* er [Handling]. Man kan af definitionen udlede at *fodnotepolitik* er en handling: »det at et land gentagne gange tager forbehold over for

punkter i et internationalt fællesskabs vedtagelser«; det samme kan man af definitionerne til *strudsepolitik* og *visnepolitik*. Andre negativt ladede sammensætninger som *siksakpolitik* og *laissez faire-politik* kan også nemt identificeres som handlinger, idet de vel næppe betegner planlagt politik; derfor skal de også kun stå i afsnit 18.10 Regere. *Balancepolitik* hører nok også kun til her: »politik hvor man forsøger at tage ligeligt hensyn til flere sider samtidig«; det samme gør *blokpolitik*: »politik som partier med beslægtede partiprogrammer fører i fællesskab, vendt mod de øvrige partier og undertiden med et flertal i den parlamentariske forsamling bag sig« og *magtpolitik*: »politik hvor nogen sætter sine politiske ønsker eller ambitioner igennem i kraft af magt eller (militær) styrke«. Når førsteleddet angiver hvilket politisk domæne det drejer sig om, fx *lokalpolitik* og *landspolitik*, er det typisk handlinger. *Overbudspolitik*, der ikke er defineret, er derimod nok kun (udtrykt) holdning. Men langt de fleste er meget tvetydige. *Partipolitik* kan ud fra DDO's brede definition måske være begge dele, selv om det ofte bruges nedsættende »politik snævert knyttet til et politisk parti eller til forholdet mellem politiske partier; politik som kun baserer sig på varetagelsen af det enkelte partis interesser«. Sammensætninger hvor førsteleddet angiver det politiske emne som fx *kulturpolitik* og *udenrigspolitik*, er helt sikkert begge dele. Sammensætninger hvor førsteleddet angiver en metode, er nok mest handlinger (fx *reformpolitik* og *tilskudspolitik*), men kan også være ideologi. I figur 16 ses en oversigt over de mange sammensætninger og deres evt. betydninger.

Lemmer	Semantisk type
<i>aggressionspolitik, konfrontationspolitik, ekspansionspolitik, erobringpolitik, besættelsespolitik, undertrykkelsespolitik, isolationspolitik, sanktionspolitik, samarbejdspolitik, forsoningspolitik, afspændingspolitik, ikkevoldspolitik, eftergivenhedspolitik, ikkeindblandingspolitik, neutralitetspolitik, forhandlingspolitik</i>	Mest [Handling] men [Tankeindhold] mulig
<i>lokalpolitik, regionalpolitik, amtspolitik, kommunalpolitik, landspolitik, storpolitik, toppolitik, europapolitik, verdenspolitik, fagpolitik, studenterpolitik, ungdomspolitik</i>	[Handling]? (<i>politik</i> 1a »sådanne bestræbelser og aktiviteter udfoldet og udøvet inden for et bestemt geografisk område, ofte et land«)

<i>subsidiepolitik, reformpolitik, tilskuds politik, afgiftspolitik, reguleringspolitik, vækstpolitik, krisepolitik, velfærdspolitik.</i>	Mest [Handling] men [Tankeindhold] mulig
<i>indenrigspolitik, udenrigspolitik, europapolitik, ulandspolitik, bistandspolitik, handelspolitik, miljøpolitik, energipolitik, landbrugspolitik retspolitik, forsvarspolitik, militærpolitik, sikkerhedspolitik, uddannelsespolitik, skolepolitik, forskningspolitik, teknologipolitik, skattepolitik, finanspolitik, socialpolitik, mediepolitik, trafikpolitik, kirkepolitik, kulturpolitik, familiepolitik, narkopolitik, aids-politik, sundhedspolitik, ernæringspolitik, arbejdsmarkedspolitik, beskæftigelsespolitik, erhvervs politik, turistpolitik, industripolitik, fiskeripolitik, jordpolitik, boligpolitik, indvandringspolitik, integrationspolitik, flygtningepolitik, asylpolitik, indvandrerpolitik, udlændingepolitik, fremmedarbejderpolitik, racepolitik, apartheidpolitik, ligestillingspolitik</i>	Både [Handling] og [Tankeindhold]
<i>siksakpolitik, laissez faire-politik, visnepolitik, strudsepolitik, signalpolitik, symbolpolitik</i>	Kun [Handling]
<i>programpolitik, realpolitik, fordelingspolitik, strukturpolitik – enkeltsagspolitik, blokpolitik, fodnotepolitik</i>	Kun [Handling]?

Figur 16: Sammensætninger med *-politik* som sidsteled og kommentarer om deres mulige semantiske typer.

Når man kigger nærmere efter i begrebsordbogen, opfører andre ord sig på samme måde som *politik* idet de indeholder både et ‘handlings’-betydningselement og et ‘tanke’-betydningselement, se figur 17. Derfor mener jeg at der er tale om et systematisk polysemimønster der ofte er underspecificeret i DDO. Et eksempel på en underspecificeret betydningsbeskrivelse er substantivet *program* der defineres som: »planlagt og målrettet forløb af begivenheder eller gøremål«, men reelt rummer både en handling »et hårdt program« og en idé »et spændende program«, endda også en trykt genstand (»programmet koster 10 kr.«) Andre ord i mønstret er *metode*, *taktik*, *fremgangsmåde*, *ærinde*. Særligt når substantiverne indgår i mange sammensætninger som sidsteled (kun nævnt med et par eksempler), tydeliggøres det at det er svært at afgøre præcis hvilken betydning der er tale om. Det gælder fx *metode*, *program* og *politik* (som vi har set). Som det ses i figur 17, fremgår polysemimønstret langt fra altid tydeligt af DDO's definition.

Systematisk polysemi: Idé – Handling		
Lemma	Definition(er) i DDO, Eksempler	Systematisk polysemi-betydninger i DDO
<i>metode</i>	1 [Handling]/[Tankeindhold] systematisk og fastlagt fremgangsmåde som anvendes når et arbejde skal udføres eller et problem løses: <i>en interessant metode/ en anstrengende metode metodefrihed</i> (handling), <i>metodeudvikling</i> 2 [Handling]/[Tankeindhold] (1a) en helhed af sådanne fremgangsmåder inden for et fagområde: <i>en tvivlsom metode</i>	To definitioner, begge er tvetydige
<i>taktik</i>	1 [Tankeindhold] planlagt fremgangsmåde for hvordan et bestemt mål opnås: <i>der blev lagt taktik på mødet – den taktik var anstrengende – forretningstaktik, valgtaktik, partitaktik</i> 1a [Handling]/[Tankeindhold] fremgangsmåde med brug af bevidst vildledende handlinger for at fremme egne interesser: <i>hendes taktik er usympatisk (?) forhalingstaktik</i>	To definitioner, den ene er entydig, den anden tvetydig
<i>politik</i>	1 [Handling] beskæftigelse med at styre eller påvirke samfundsudviklingen 2 [Tankeindhold] overordnet (ideologisk) program eller princip som en politiker, et politisk parti el.lign. følger	Hver sin entydige definition
<i>ærinde</i>	1 [Tankeindhold] hverv, forretning, gøremål eller andet der giver anledning til at man opsøger et bestemt sted eller henvender sig til nogen: <i>have et ærinde – hans ærinde er interessant</i> 1a [Tankeindhold] sag, budskab el.lign. som er anledningen til ens besøg eller henvendelse – <i>have et ærinde – hans ærinde er interessant</i> 2 [Handling] tur til en butik el.lign., fx for at købe, hente eller aflevere noget, evt. på en andens vegne: <i>gå et ærinde – hans mange ærinder er fysisk udmattende – byærinde, svinkeærinde</i>	Hver sin entydige definition
<i>foretagende</i>	handling eller opgave som man har påtaget sig at gennemføre [Handling] <i>hans mange foretagender er fysisk anstrengende</i> [Tankeindhold] <i>hans foretagender er en god idé</i>	Kun én definition der er tvetydig

<i>program</i>	1 planlagt og målrettet forløb af begivenheder eller gøremål [Tankeindhold] <i>programmet er interessant, krisepro-gram</i> [Handling] <i>hendes program var fysisk udmattende, dagsprogram</i> [Info-genstand] ikke nævnt (<i>programmet koster 10 kr. / rummer 3 punkter</i>)	Kun én definition der er tvetydig
<i>forehavende</i>	projekt, arbejde eller aktivitet som er under planlægning eller udførelse [Handling] <i>hans forehavende er alt for anstrengende</i> [Tankeindhold] <i>hans forehavende er interessant</i>	Kun én definition der er tvetydig
<i>fremgangs-måde</i>	måde som man udfører en arbejdsopgave på; måde som man griber en sag an på [Handling] <i>en uheldig fremgangsmåde – hans fremgangsmåde var fysisk anstrengende</i> [Tankeindhold] <i>fremgangsmåden er interessant</i>	Kun én definition der er tvetydig

Figur 17. Oversigt over substantiver der udviser samme polyseme mønster som politik.

Derimod har nogle ord som man umiddelbart kunne mistænke for at opføre sig på samme måde, kun [Tankeindhold]-betydningen: *disposition*, *plan* og *dagsorden* – se figur 18.

[Tankeindhold], evt. også [Info-genstand], ikke [Handling]				
Lemma	[Tankeindhold]	[Info-genstand]	[Handling]	DDO og eksempler
<i>hensigt</i>	ja	nej	nej: <i>*hendes hensigter var fysisk anstrengende</i>	[Tankeindhold]: 1 det som en person ønsker at opnå eller udføre og derfor målretter sine handlinger efter, 1a det som ønskes opnået med en bestemt aktivitet; det som er formålet med noget, 1b det som en person eller instans ønsker at opnå ved at opsøge nogen
<i>intention</i>	ja	nej	nej: <i>*hendes intentioner var fysisk krævende</i>	[Tankeindhold] formål med handling
<i>slagplan</i>	ja	nej	nej: <i>*slagplanen var fysisk anstrengende</i>	[Tankeindhold] plan for hvad man vil gøre for at opnå noget bestemt

<i>dagsorden</i>	ja	ja	nej: * <i>hendes dagsorden er fysisk hård</i>	[Tankeindhold] <i>hans dagsorden er ikke reel</i> [Info-genstand] <i>mødets dagsorden indeholder 3 punkter</i>
<i>plan</i>	ja	ja	nej: * <i>hans plan er fysisk anstrengende</i>	[Tankeindhold] beslutning om hvad man har tænkt sig at gøre [Info-genstand] (nedskreven) oversigt med udførlige forslag til hvordan noget kan gennemføres eller opnås

Figur 18. Substantiver der *ikke* har en iboende handlingsbetydning selv om de minder om ordene i figur 17.

Visse danske verber udviser i øvrigt en kompleksitet der kan minde om det beskrevne idet kun konteksten kan afgøre om der er tale om en tankeproces eller en fysisk proces, fx *forberede sig*, *ordne*, *tage højde for* og *have noget for*.

Konklusion

Begrebsordbogen giver et overblik over det danske ordforråd der gør den meget velegnet til studier af sproglige fænomener i dansk. Det er fx oplagt at undersøge metaforer i sproget ved hjælp af den, eller at bruge den til at danne sig et indtryk af hvilke begreber vi har mange ord for i dansk, og hvad vi måske slet ikke har ord for. I denne artikel har jeg skitseret hovedprincipperne for den semantiske organisering af begrebsordbogens grupper, og jeg har diskuteret udfordringerne ved at finde alt relevant ordstof i den semasiologiske ordbog hvis lemmaer og betydningsbeskrivelser har dannet et, i øvrigt helt uundværligt, grundlag for begrebsordbogen. Endelig har jeg fremlagt et særligt problem vedrørende indplaceringen af substantiver med *politik* som sidsteled i begrebsordbogen idet kun korpusundersøgelser i mange tilfælde reelt kan afklare hvad den enkelte sammensætning betyder. Dette har ført mig til videre undersøgelser af bestemte andre ord som jeg mistænkte for at opføre sig på samme måde. Min konklusion er at der i sandhed ikke er langt fra tanke til handling, heller ikke i sproget, idet der findes et særligt systematisk mønster af flertydighed mellem på den ene side ‘tanke’ på den anden side ‘handling’.

Litteratur

Ordbøger:

DanNet: andreord.dk; wordnet.dk.

Dansk Begrebsordbog, 1945 (Harry Andersen, Ejnar Munksgaard, København).

Den Danske Ordbog, 2003-2005 (Ebba Hjorth, Kjeld Kristensen (red.), Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal, København), online: ordet.dk/ddo.

Den Danske Begrebsordbog, 2014/15 (Sanni Nimb, Henrik Lorentzen, Liisa Theilgaard, Thomas Troelsgård, Lars Trap-Jensen, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København).

Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen, 2004 (Franz Dornseiff, W. De Gruyter, Berlin; New York).

Anden litteratur

Alonso, Héctor Martínez, 2013: *Annotation of regular polysemy. An empirical assessment of the underspecified sense*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, København.

Alonso, Hector Martínez, Anders Johannsen, Sussi Olsen, Sanni Nimb, Nicolai Hartvig Sørensen, Anna Braasch, Anders Søgaard, Bolette Sandford Pedersen, 2015: »Supersense tagging for Danish« i: *Proceedings of the 20th Nordic Conference of Computational Linguistics*, Linköping University Electronic Press.

Apresjan, Jurij, 1973: »Regular Polysemy« i: *Linguistics* 142: 5-32.

Dirven, Rene & Marjolijn Verspoor, 2004: *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*, Philadelphia, PA, John Benjamins Publishing Company, USA.

Hanks, Patrick, 2013: *Lexical Analysis*, the MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

Jackendoff, Ray S., 1983: *Semantics and cognition*, Cambridge: MIT Press.

Jackendoff, Ray S., 1990: *Semantic Structures*, Cambridge: MIT Press.

Lakoff, George & Mark Johnson, 2003: *Metaphors we live by*, London: The University of Chicago Press.

Lenci, A., Bel, N., Busa, F., Calzolari, N., Gola, E., Monachini, M., Ogonowski, A., Peters, I., Peters, W., Ruimy, N., Villages, M., Zampolli, A., 2000: »SIMPLE – A General Framework for the Development of Multilingual Lexicons« i: *International Journal of Lexicography* Vol 13, pp. 249-263, Oxford University Press.

Lyons, John, 1977: *Semantics*. Volumes 1-2, Cambridge, University Press.

Nimb, Sanni, 2009: »The Semantic Relations of Artifacts in DanNet«, i: B.S. Pedersen, A. Braasch, S. Nimb, R. Vatvedt Fjeld (red.): *Proceedings of the NODALIDA 2009 workshop. WordNets and other Lexical Semantic Resources - between Lexical Semantics, Lexicography, Terminology and Formal Ontologies*. NEALT Proceedings Series, Vol. 7, Tartu University Library, Estland. <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/9209>.

- Nimb, Sanni, 2013: »Leksikalsk-semantisk information i en ny dansk begrebsordbog«, i: Dorthe Duncker, Anne Mette Hansen og Karen Skovgaard-Petersen (red.): *Betydning og Forståelse. Festskrift til Hanne Ruus*, Selskab for Nordisk Filologi, Københavns Universitet.
- Nimb, Sanni, Lars Trap-Jensen, Henrik Lorentzen, 2014: »The Danish Thesaurus: Problems and Perspectives«, i: Andrea Abel, Chiara Vettori & Natascia Ralli (red.): *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus*, Bolzano/Bozen 2014: EURAC Research, pp. 191-199.
- Pedersen, Bolette & Patrizia Paggio, 2004: »The Danish SIMPLE Lexicon and its Application in Content-based Querying«, i: *Nordic Journal of Linguistics* Vol 27:1, pp. 97-127.
- Pedersen, B.S, S. Nimb, J. Asmussen, N. Sørensen, L. Trap-Jensen, H. Lorentzen. 2009: »DanNet – the challenge of compiling a WordNet for Danish by reusing a monolingual dictionary«, i: *Language Resources and Evaluation*, Computational Linguistics Series, pp. 269-299.
- Pedersen, Bolette S., Sanni Nimb, Anna Braasch, 2010: »Merging specialist taxonomies and folk taxonomies in wordnets – a case study of plants, animals and foods in the Danish wordnet«, i: *Proceedings from 7th Conference on Language Resources and Evaluation, LREC*, Malta.
- Pedersen, Bolette S., Anna Braasch, Anders Trærup Johannsen, Hector Martinez Alonso, Sanni Nimb, Sussi Olsen, Anders Søgaard, Nicolai Sørensen, 2016: The SemDaX Corpus – sense annotations with scalable sense inventories. i: *Proceedings of the 10th edition of the Language Resources and Evaluation Conference*, LREC, Portorož, Slovenien.
- Peters, Wim & Adam Kilgarrieff, 2000: »Discovering semantic regularity in lexical resources«, i: *International Journal of Lexicography* Vol 13, pp. 287-312.
- Pustejovsky, James, 1995: *The Generative Lexicon*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Vossen, Piek (red.), 2005: *EuroWordNet General Document*, University of Amsterdam.

Danmarks gamle Personnavne

En milepæl i dansk personnavneforskning

I anledning af 80-året

Af Birgit Eggert

80 years ago, in 1936, the first part of the dictionary *Danmarks gamle Personnavne* (The old Personal names of Denmark) was published. It is a comprehensive work and a milestone in Danish personal name research. Every single name is followed by meticulous series of examples, and often the names' etymology and origin are explained. The earliest examples of personal name research in Denmark date back to the 17th and 18th centuries, but it was not until the middle of the 19th century that what is regarded as modern research in personal names began. Subjects like first names in early times, foreign names in Denmark, local name use, calling after forefathers, bynames and surnames has been studied since then, and they are still of current interest. The last c. 50 years there has also been an increasing of interest for the Danish personal name researchers to investigate the contemporary name use, name trends, and social aspects in naming. Since the dictionary of the old personal names of Denmark was published, not many other investigations have been made with empiric material that covers the whole country and at the same time as meticulous, but it is indeed an example to follow whenever possible.

Ordbogens tilblivelse

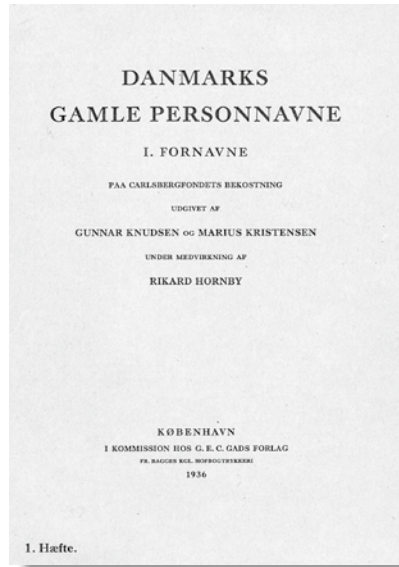
I 2016 er det 80 år siden opslagsværket *Danmarks gamle Personnavne* (DgP) begyndte at udkomme. I 1936 kom således ordbogens første og andet hæfte, og i de følgende år udkom ni hæfter mere som i 1948 fuldennte bind 1 i to halvbind som omfatter alle kendte danske fornavne fra middelalderen. Året efter kom 12. hæfte der påbegyndte bind 2 som omfatter alle kendte danske tilnavne fra samme periode. Bind 2 udgøres af ti hæfter og fordeler sig på to halvbind ligesom bind 1. I 1964 kom det 21. hæfte som fuldennte udgivelsen.

Arbejdet med DgP begyndte i 1929 efter en bevilling fra Carlsbergfondet, og det var et gammelt ønske som gik i opfyldelse. Gunnar Knudsen havde 10 år tidligere ytret et stort ønske om at etablere et kartotek over alle middelalderligt overleverede personnavne i Danmark på linje med det kartotek over middelalderligt overleverede stednavne der blev etableret efter Stednavneudvalgets oprettelse i 1910. I 1919 var Knudsens bedste argument at et sådant personnavnekartotek ville være af største betydning for forskningen i stednavne fordi personnavne indgår som led i mange stednavne (Knudsen 1919, s. 148). På den tid var navneforskningen i

Danmark nemlig meget fokuseret på stednavnenes overlevering og etymologi, mens personnavne fik mindre opmærksomhed.

Med bevillingen i 1929 kunne man ansætte 10 studenter til at udskrive middelalderligt personnavnemateriale på sedler og ordne dem. En række velkendte danske sprogforskere og filologer har trådt deres videnskabelige barne-sko her, det gælder for eksempel Anders Bjerrum, Kristian Hald, Christian Lisse, Karl Martin Nielsen og ikke mindst Rikard Hornby. Sidstnævnte blev efterfølgende tilknyttet redigeringen af ordbogen som blev påbegyndt af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen i 1933, og som altså tre år senere begyndte at udkomme (DgP 1, s. V f.). I forhold til den tids muligheder og lavteknologiske arbejdsgange er det imponerende hurtigt man har tilvejebragt ordbogen. Seddelsamlingen består af mere end 300.000 sedler (ibid.), og hvis de har været 5 år om at skrive dem ud, betyder det at hver af de 10 studenter udskrev og ordnede gennemsnitligt 6.000 sedler hvert år.

I bagsideteksten på ordbogens første hæfte, og i forordet som kom med det 5. hæfte i 1940, udtrykkes den mangel som med udgivelsen af DgP blev udfyldt. Hidtil har man – står der – kun haft Oluf Nielsens gamle ordbog *Olddanske Personnavne* som beskrives som et »for sin Tid fortjenstfuldt Værk« (bagsidetekst på 1. hæfte 1936 og DgP 1, s. V). Oluf Nielsens ordbog er fra 1883 og indeholder kun navne af dansk og nordisk oprindelse. Det er dog med et vist forbehold man kan bruge den, for den er med Marius Kristensens ord »et omfattende om end ikke i alle måder pålideligt grundlag for kundskaben om [de olddanske personnavne]« (Kristensen 1897, s. 65). I DgP's forord fra 1940 blev det blandt andet afsløret at man har haft E.H. Linds navnebøger over det norsk-islandske sprogområde som forbillede (DgP 1, s. V). Det er opslagsbøgerne *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden* (Lind 1905-15,



Forsiden på det første hæfte af *Danmarks gamle Personnavne* som udkom i 1936.

suppl. 1931) og *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden* (Lind 1920-1921) der her henvises til.

Tre anmeldelser beskriver hvorledes DgP var imødeset med stor forventning da den begyndte at udkomme. To af dem er forholdsvis korte, og her tager man udgiverens anseelse som videnskabsmænd som garanti for værkets kvalitet. Jørgen Olrik glædes over at man har samlet navnenes mange forskellige stavemåder med kildehenvisninger til hver enkelt form, ligesom det hilses velkomment at alle artikler følges af en forklaring om det enkelte navns oprindelse. Særligt lægger han mærke til at ordbogen ikke alene indeholder navne af dansk og nordisk oprindelse, men også en lang række indlånte navne, og han slutter sin anmeldelse med at hylde det grundige arbejde der ligger bag ordbogen (Olrik 1937-38, s. 188-189). Jöran Sahlgren bruger en del plads i sin anmeldelse på at anføre navnetolkninger han ikke er enig i, men slutter alligevel med at skrive at det er ubetydelige anmærkninger der ligesom usikre tolkninger ville kunne noteres masser af. Det mener han tilsyneladende positivt, for han mener det er stimulerende for en ellers stillestående personnavneforskning, han slutter nemlig af med at skrive at betydningen af værket knap kan overdrives (Sahlgren 1938, s. 196).

Karl Gustav Ljunggren har skrevet en 17 sider lang anmeldelse som er anderledes detaljeret i forhold til de to andre. Han opregner en række kriterier som han mener en personnavneordbog skal opfylde for at være et ordentligt værktøj for både sprogforskere og historikere, og derefter gennemgås kvaliteten af en række germansksprogede personnavneordbøger som var udgivet siden midten af 1800-tallet. Herefter følger hans egentlige anmeldelse af DgP som han som udgangspunkt karakteriserer som »ett arbete av stor betydelse och stort intresse för såväl språk- som historieforskningen i Norden« (Ljunggren 1940, s. 126). Ljunggren gransker nøje ordbogens opbygning som faktisk lever ret godt op til hans forudgående beskrivelse af den ideelle personnavneordbogs indhold, men han pointerer også med rette en række fejlagtige detaljer. Fra en nutidig synsvinkel går han dog for langt i sin kritik af artikler som omhandler meget frekvente navne hvor belægs-serierne nødvendigvis må bero på et udvalg. Her mener Ljunggren at man burde have prioriteret samfundets højtstående personer frem for borgere og almuefolk som man ikke kender yderligere til end at de optræder med navns nævnelse (s. 132). Her mener jeg at DgP's udgivere har prioriteret rigtig. Det er trods alt almuens og borgerne der var flest af i Danmark, og hvis ordbogens belæg skal beskrive navnebrugen i Danmark, må alle samfundslagene repræsenteres uden nogen forfordes mere end nødvendigt.

Endnu i dag kan man erklære sig enig med datidens anmeldere; nok kan der findes nogle fejl, men værket har stadig høj videnskabelig værdi, for man kan være temmelig sikker på at hvis et personnavn ikke findes i DgP, har det næppe været brugt i Danmark i middelalderen.

I 1949 holdt Gunnar Knudsen et foredrag om personnavneordbøger på den tredje internationale navneforskerkongres i Belgien (trykt i 1951). Her problematiserer han blandt andet det at de fleste personnavneundersøgelser kun forholder sig til mindre materialer eller små afgrænsede områder i afgrænsede perioder. Man har brug for meget større materialer for at kunne beskrive et helt lands navneskik, men han er naturligvis klar over at det er en vanskelig og krævende opgave som kun kan udføres gennem samarbejde mellem mange forskere. Han fortæller efterfølgende hvordan dette er grebet an i arbejdet med DgP: Der blev indsamlet materiale frem til 1500, dog med den begrænsning at den komplette indsamling af meget udbredte navne blev stoppet ved 1400 – han nævner at der da var omkring 30.000 sedler alene med navneformer under opslagsformen *Johannes* (Knudsen 1951, s. 698).

Marius Kristensen døde i 1941 mens han arbejdede i bogstavet M. Derefter overtog Rikard Hornby rollen som egentlig redaktør og fortsatte sammen med Gunnar Knudsen. I foredragsartiklen fra 1951 skriver Knudsen at de håbede at være færdige i 1955 (Knudsen 1951, s. 699), men sådan gik det imidlertid ikke. Gunnar Knudsen døde pludseligt i september 1952, og Rikard Hornby måtte fortsætte udgivelsen alene. Forordet til ordbogens andet bind er skrevet en måneds tid efter Knudsens død da første halvbind var fuldført, og her virker Hornby noget rystet og bringer en kort nekrolog til Knudsens hyldest (DgP 2, upagineret side). Rikard Hornby fuldførte værket i 1964 med det 21. hæfte. I den anledning blev der bragt en ultrakort anmeldelse af Jöran Sahlgren i *Namn och bygd* (Sahlgren 1965, s. 182), hvor der kun nævnes praktiske oplysninger om værkets omfang og pris samt en tak til Rikard Hornby som den sidste levende udgiver.

DgP's kvalitet og værdi som et attraktivt værk understreges af at det senere blev genudgivet i reprotryk af Dansk Historisk Håndbogsforlag i to helbind. Mærkeligt nok blev bind 2 trykt først og bind 1 bagefter, men begge med trykkeår 1979-80.

Tidlig interesse for personnavne

Selvom DgP udfyldte en mangel i dansk navne- og middelalderforskning, var det ikke det første videnskabelige arbejde om personnavne. Allerede

i 1600-tallet finder man de første eksempler på udforskningen af danske personnavne.

Den ældste kendte behandling af personnavne i Danmark er et selvstændigt værk som på trods af sin alder faktisk er i stil med moderne udgivelser af typen *Hvad skal barnet hedde?* Det er en lille bog »Aff Nicolao Heldwadeo«, som der står på titelbladet, dvs. af Niels Helvad. Bogens titel er intet mindre end: *Onomat-Etymologicon de Originibus Nominum Virorum ac Mulierum, prisca restitutione. Det er: En Nyttig oc Almindelig Naffnebog, Huorudi en huer kand finde sit Døbe Naffn, Huorledis oc huad det betegner, Nytteligen at vide, for dennem som der haffue lyst til* (København 1630). Helvads oplysninger om de enkelte navne lever ikke altid op til de videnskabelige krav vi har i dag. For eksempel når han ved det hebraiske *Chaleb* (= *Kaleb*) anfører: »er Kalle paa Danske« (s. 19); *Kalle* er en kortform til *Karl* og har intet sprogligt slægtskab med *Kaleb*. Bogen har dog stadig en nytteværdi i navneforskningen. Således finder Bent Jørgensen et belæg på det sjældne kvindenavn *Kelo*, der er en udvikling af *Ketil-løgh*, under opslagsnavnet *Kilianus* på side 39 (Jørgensen 1991, s. 106).

Et andet eksempel på en tidlig udforskning af de danske personnavne findes i Erik Pontoppidans *Grammatica danica* fra 1668. Det er en undersøgelse af det danske sprog som er inddelt i ortografiske, etymologiske og syntaktiske observationer, og under de etymologiske observationer af substantiverne finder man et afsnit om personnavne (Pontoppidan 1668, s. 92-105). Fornavnene inddeles i hjemlige navne som fx *Eskild*, *Bjørn* og *Thøer* (s. 94), og udenlandske navne af hebraisk, græsk, latinsk og tysk oprindelse (s. 95 ff.). Pontoppidan er klar over at det samme navn kan fremstå i en række forskellige former, fx *Olaf/Olav/Olo/Volo/Ole/Vole* (s. 94). Hovedparten af hans eksempler på etymologi svarer til den vi stadig i dag anser for den korrekte. Således skriver han at *Jens*, *Hans* og *Johan* kommer af *Johannes* som er hebraisk (s. 95), *Anders* kommer af *Andreas* som er græsk (s. 97), *Bent* af *Benedictus* som er latin (s. 97), og at *Henrik* og *Gjertud* er tyske navne (s. 97). Man studser dog når han udråber *Dan*, *Lothar*, *Gorm* og *Adser* til at være hebraiske navne (s. 95). Men her skal vi huske at på den tid mente man at hebraisk var det første og dermed ældste sprog og udgangspunktet for alle andre sprog – herunder dansk (jf. fx Hovdhaugen et al. 2000, s. 109). Derfor har det været naturligt for Pontoppidan at kategorisere meget gamle danske navne som hebraiske. Tilnavnene inddeles efter deres oprindelse og dannelsesmåde, fx i patronymer, adelsnavne og stednavne (s. 101 f.), og han nævner at tilnavne også kan være dannet på baggrund af eksempelvis handlinger eller egenskaber (s. 102 ff.).

Går vi frem til 1700-tallet findes der nogle interessante optegnelser af en helt anden art. I 1743 påbegyndte E.J. Jessen (Erik Johan Jessen-Schardebøll (1705-1783)), som var sekretær i Danske Kancelli, at indsamle oplysninger til en dansk-norsk landsbeskrivelse. I disse såkaldte Jessenske Relationer findes der for nogle områder oplysninger om personnavne som man mener er særlige for det pågældende område, eller som anses for særligt sjældne. Fra Nyborg Amt er der i 1743 eksempelvis indberettet en række navne (se Uldall 1916, s. 117 f.) som afføder både genkendelse og forundring. Der er genkendelige navne som *Benjamin*, *Preben*, *Steen*, *Jacobine*, *Jytte* og *Sille* som i eftertiden har fået en videre udbredelse end de havde i Nyborg Amt i 1700-tallet. Navnene er opdelt i mands- og kvindenavne, og her kan man undre sig over at *Hanne* og *Helle* anføres som mandsnavne, man har svært ved at se hvordan *Kærud* kan hænge sammen med *Gerhard*, sådan som det angives i kilden, og man savner en forklaring på hvad *Ogtsteen* egentlig er for et navn.

De Jessenske Relationer indeholder et meget forskelligartet personnavnemateriale, og det kunne være interessant at se på hvad man har anset for at være sjældent eller særligt for de enkelte egne i landet. Desuden kan man gennem disse indberetninger få en genvej til de sjældne navne som man ellers skal igennem et enormt materiale for overhovedet at træffe i en tid hvor størstedelen af befolkningen bar de samme navne. En sådan undersøgelse er undervejs idet der er igangsat et projekt med udforskning og udgivelse af de Jessenske Relationer med Jørgen Mikkelsen og Michael Dupont fra Statens Arkiver i spidsen (Mikkelsen & Dupont 2016, s. 73-74).

Den traditionelle personnavneforskning

Den ældste personnavneforskning i Danmark består af drypwise værker, men i løbet af 1800-tallet opstod der en større interesse for personnavnene i forbindelse med det stigende fokus på den hjemlige historie, sproget og folkekulturen. Her kom filologiens metoder i brug, og forskningen tog oftest afsæt i konkrete skriftlige kilder. DgP er en milepæl for netop denne tradition hvor man undersøger navnenes oprindelse og etymologi i ældre tid, og som man kan kalde den traditionelle personnavneforskning. Oftest er der tale om undersøgelser af enkelte fænomener, afgrænsede tidsperioder eller navne i en bestemt kilde, men der findes også en del undersøgelser af enkeltstående navne eller bestanddele af navne.

Blandt de første traditionelle videnskabelige undersøgelser af personnavne er eksempelvis Johannes Koks bog om *Det danske Folkesprog i Sønderjylland* fra 1863-1867 hvor personnavne forklares forholdsvis kort under navneordene, men de er efterfulgt af en »særlig Del« bestående af en opslagsliste over navne som ifølge Kok blev brugt i Sønderjylland på den tid bogen kom, samt navne som findes i ældre sønderjyske dokumenter og i stednavne. Også Gunnar Knudsen har undersøgt et afgrænset område i »Sydsjællandsk navneskik ved Aar 1600« i *Danske Studier* 1914. Artiklen omhandler faktisk kun to slags tilnavne, såkaldte række- navne hvor en række mænd har tilnavne med beslægtede betydninger, fx *giesling*, *Kylling*, *Elling* og *Glente* (Knudsens stavemåder; s. 121), samt tilnavne som består af en del af et stednavn, fx *Smidt* (< Smidstrup) og *Beck* (< Bækkeskov) (s. 125). Andre undersøgelser i mindre geografiske områder er eksempelvis Peter Jørgensens artikel »Fornavne i Brede sogn gennem 100 år« (1951), og blandt de nyere eksempler er Lilliane Højgaard Holms artikel »Fornavnstudier i Østermarie sogns ældste kirkebog (1687-1700)« (2009). Her afsløres det at hovedparten af navnene i sognets ældste kirkebog er indlånte lige som det også er tilfældet i resten af Danmark på den tid, dog er andelen af nordiske navne i Østermarie Sogn større end i andre dele af landet. Større undersøgelser af lokal navnebrug findes i Eva Villarsen Meldgaards to afhandlinger *Sydvestjysk navneskik gennem 300 år* (1965) om navne i Skast Herred og *Studier i københavnske fornavne 1650-1950* (1990) om navne i Vor Frue Sogn i København. Lokale undersøgelser som de nævnte giver et pletvist, men også nuanceret og detaljeret, billede af navnebrugen i Danmark. Det gælder også Susanne Vogts artikel »På sporet af Alborg – et eksempel på små centre perifert i Danmark« (2007). Det noget ualmindelige pigenavn *Alborg* har nemlig været brugt i to forskellige lokalområder på Sjælland gennem mere end hundrede år.

Den traditionelle filologiske danske personnavneforskning koncentrerer sig helst om navnebrugen i oldtiden og middelalderen. Kristian Hald skrev i begyndelsen af 1970'erne to stadig aktuelle bøger om personnavne i Danmark i oldtiden og i middelalderen (Hald 1971 og 1974). I disse to bøger beskriver Hald de navne og navngivningsprincipper vi kender fra oldtiden, og han fortæller hvordan en masse nye navne kommer til udefra med middelalderens kristendom og gennem kontakt med andre lande og folkeslag. Hald læner sig så meget op ad DgP i bogen om middelalderens navnebrug at han har lavet en generel henvisning til den i forordet (Hald 1974, s. 7). Han er dog ikke mere afhængig af DgP end at han også ind imellem

afviser nogle tolkninger derfra og fremfører overbevisende andre forklaringer på flere navne (se fx Hald 1974, s. 30, 35, 41, 42 og 60 f.). Gamle nordiske sakrale spor i personnavnene er i nyere tid beskrevet af John Kousgård Sørensen (1989) og Bente Holmberg (1992). Begge artikler har et enkelt navneled som omdrejningspunkt. Kousgård Sørensen behandler personnavne med navneleddet *vi/væ*, fx *Guthvi(r)*, *Salvi(r)* og *Thorir* (< **Thorvir*), og mener de afslører eksistensen af et ord *vi(r)* for 'hedensk præst'. Holmberg behandler både sted- og personnavne med navneleddet *as* 'hedensk gud'. Ordet *as* er ikke overleveret som simpleks i østnordisk, men det konkluderes at dets forekomst i en række navne indikerer at ordet engang har eksisteret her. Holmberg har desuden lavet en beskrivelse af navnene i en bestemt kilde, nemlig i Broderlisten i Kong Valdemars Jordebog (Holmberg 2006). Broderlisten er en vigtig og interessant kilde fra omkring 1300, og Holmberg bringer en række nye tolkninger af navne og nye bud på identifikationer af de personer som nævnes i listen. I sin ph.d.-afhandling fra 1998 *Vikingetidens personnavne i Danmark belyst gennem runeindskrifternes personnavne og stednavne på -torp sammensat med personnavneforled* giver Michael Lerche Nielsen desuden et tidsbillede af navnebrugen i Danmark gennem bestemte kildetyper.

Som nævnt ovenfor havde man indtil udgivelsen af DgP manglet et opslagsværk med fremmede navne i Danmark, og det er i grunden underligt, for forekomsten af fremmede navne i Danmark har stor betydning for dateringen af de stednavne de forekommer i. Det er nemlig ofte muligt nogenlunde at tidsfæste indlånene af personnavne, og derved kan man også placere de stednavne de indgår i, tidsmæssigt. Marius Kristensen rådede bod på dette i artiklen »Fremmede Personnavne i Danmark indtil o. 1650« (1897). Her skriver han at fremmede navne hidtil kun i ringe grad har haft forskernes interesse, men at de udgør så stor en del af det levende navnestof at de fortjener opmærksomhed. Desuden mener han at de store forandringer der er sket i navnenes form, er vigtige for sproghistorien (s. 65). Brugen af fremmede navne i Danmark i ældre tid er også berørt af Eva Villarsen Meldgaard (1994) i »De kristne personnavne kommer«. Her beskriver Meldgaard hvordan de kristne navne kommer i brug og i løbet af middelalderen næsten udkonkurrerer de gamle nordiske navne. Det der i dag betragtes som gode, gamle, danske navne, er for en stor del danske udviklinger af de fremmede kristne navne som kom til i middelalderen. Nogle af disse navne blev overordentlig udbredte allerede i middelalderen hvilket fremgår tydeligt af de meget lange belægsserier i DgP under opslagsformer som eksempelvis *Johannes* og *Nicolaus*.

Mange af de afgrænsede undersøgelser omhandler opkaldelse. Man er nødt til at kende flere generationer i en slægt for at kunne udtale sig om opkaldelse, og derfor er det ofte nødvendigt at holde sig til et afgrænset område eller til en enkelt familie for at kunne overskue materialet til undersøgelsen. Allerede i 1893 skrev Gustav Storm »Vore Forfædres Tro paa Sjælevandring og deres Opkaldelsesskikke«. Storm var nordmand, men artiklen er også vigtig for den danske personnavneforskning, og den citeres stadig når emnet er opkaldelse. Tidligt i 1900-tallet kom V.A. Sechers »Opkaldelseskikke i østjyske Bondeslægter fra 17de og 18de Århundrede« (1918), og opkaldelse er stadig interessant for navneforskerne. Eva Villarsen Meldgaard skrev i 2004 om *De gamle nordiske opkaldelsesregler og den bartholinske nomenklatur* hvor hun gennem tre slægtled i Bartholin-familien påviser opkaldelser i overensstemmelse med de gamle nordiske opkaldelsesregler samt opkaldelser som viser brud med de gamle regler, fx at flere af børnene bliver opkaldt efter deres endnu levende forældre. En tilbagevendende forklaring på den meget stereotype navnebrug på landet i ældre tid er at det skyldtes strenge opkaldelsesregler, og derfor kom der ikke så stor variation i navnebrugen. Bent Jørgensen (1986) har imidlertid vist at konformiteten i lige så høj grad skyldes traditionsbundethed idet han bringer eksempler fra 1600- og 1700-tallet på at man har undgået at opkalde med meget særprægede og sjældne navne, samt at hittebørn i samme periode i høj grad fik samme type navne som børn med kendt ophav.

Halvdelen af DgP omhandler tilnavne – hvoraf mange fortsat bruges som efternavne i dagens Danmark. Men det er ikke halvdelen af den danske personnavneforskning som har dette emne. Det er dog ikke blevet helt forbigået. Således belyser John Kousgård Sørensen i artiklen »Danmarks »lærde« slægtsnavne« (1980) humanisttidens brug af især latiniserede navne blandt studerende på universitetet. Historisk set er det imidlertid relativt nyt med faste efternavne for størstedelen af befolkningen, og efternavnebrugen i Danmark er meget styret af lovgivning. Det var først i 1826 der kom en bestemmelse om at alle danskere skulle have et fast efternavn. Det valg af efternavne som fulgte i hele landet, ved vi meget lidt om – vi kender kun resultatet med de mange ens *sen*-navne som stadig gør sig gældende i Danmark i dag. Allerede i 1883 skrev H.F. Rørdam »Om danske Slægtsnavne«. Det var egentlig hans hensigt kun at beskrive et eneste slægtsnavn, men – som han skriver – »da hele Emnet er saa lidet behandlet hos os, benytter jeg Lejligheden til at give en kort Oversigt« (s. 219), og fremstillingen består da også kun af en kort beskrivelse af de hyppigst

forekommende typer af danske slægtsnavne, fx oprindelige patronymer, stednavne, naturbetegnelser og erhvervsbetegnelser. Også Alfred Thomsen (1945) har givet et glimrende overblik over de danske efternavne, ligesom John Kousgård Sørensens imponerende enmandspræstation *Patronymer i Danmark* 1-2 (1984 og 1997) fortæller rigtig meget om patronymbruken i ældre tid, men da vi når frem til 1800-tallets fastfrysning af patronymerne som arvelige efternavne, stopper hans grundige undersøgelse, og han meddeler eksplicit at »overgangen fra primærpatronym til sekundærpatronym, slægtsnavn, ikke [har] kunnet analyseres så detaljeret som ønsket« (Kousgård Sørensen 1997, s. 5). Vi ved derfor i praksis ikke ret meget om de egentlige forhold om hvorfor og hvem det var der valgte at tage de stereotype *sen*-navne som faste efternavne. Vi ved til gengæld en del om de navne man ikke antog! Omkring århundredeskiftet kom nemlig betænkningen *Dansk Navneskik* (DN 1899) fra en navnekommission bestående af Frederik Nielsen, Axel Olrik og Johannes Steenstrup. Her er tilnavnebruken beskrevet for alle egne af Danmark, og kommissionen konkluderer at den danske navneskik »lider af at være ensformig, upraktisk og uskøn i en sådan Grad, at man vanskelig skal finde dens Lige andetsteds« (s. 132), idet de finder at den varierede tilnavnebrug de har afdækket med deres undersøgelse, burde træde i stedet for de »uskønne« *sen*-navne. Faktisk gik vel mange af de uofficielle tilnavne faktisk i arv, men var altså alligevel ikke blevet valgt som officielle navne. Et overblik over generelle træk i den danske efternavnehistorie finder man i udmærkede mindre udgivelser som Georg Søndergaards lille leksikon *Danske efternavne. Betydning. Oprindelse. Udbredelse* (1984) og Eva Villarsen Meldgaards oversigt »De danske slægtsnavnes historie i nyere tid« (1984), men vi mangler viden om de store ændringer der er sket i danskernes efternavne i de senere år.

DgP er en vigtig referenceramme for alle undersøgelser af både middelalderligt og eftermiddelalderligt personnavnemateriale, dansk såvel som nordisk. Det gælder især Rikard Hornbys bidrag til samleværket *Nordisk Kultur* (bind 7) som er en gennemgang af *Fornavne i Danmark i middelalderen* som næsten udelukkende bygger på materiale fra DgP (Hornby 1947, s. 232) hvilket er oplagt da Hornby jo netop på det tidspunkt – i 1947 – sad og redigerede ordbogen. Men værket har også været vigtig for de glimrende oversigtsartikler i pragtværket *The Nordic Languages* (Bandle et al. 2002-2005) hvor bidragene om udviklingen af nordiske personnavne i oldtid og middelalder (Melefors 2002, Peterson 2002 og Wiktorsson 2002) og Bente Holmbergs bidrag om udviklingen i danske personnavne i tiden ca. 1500-1800 (Holmberg 2005) alle præsenterer DgP på

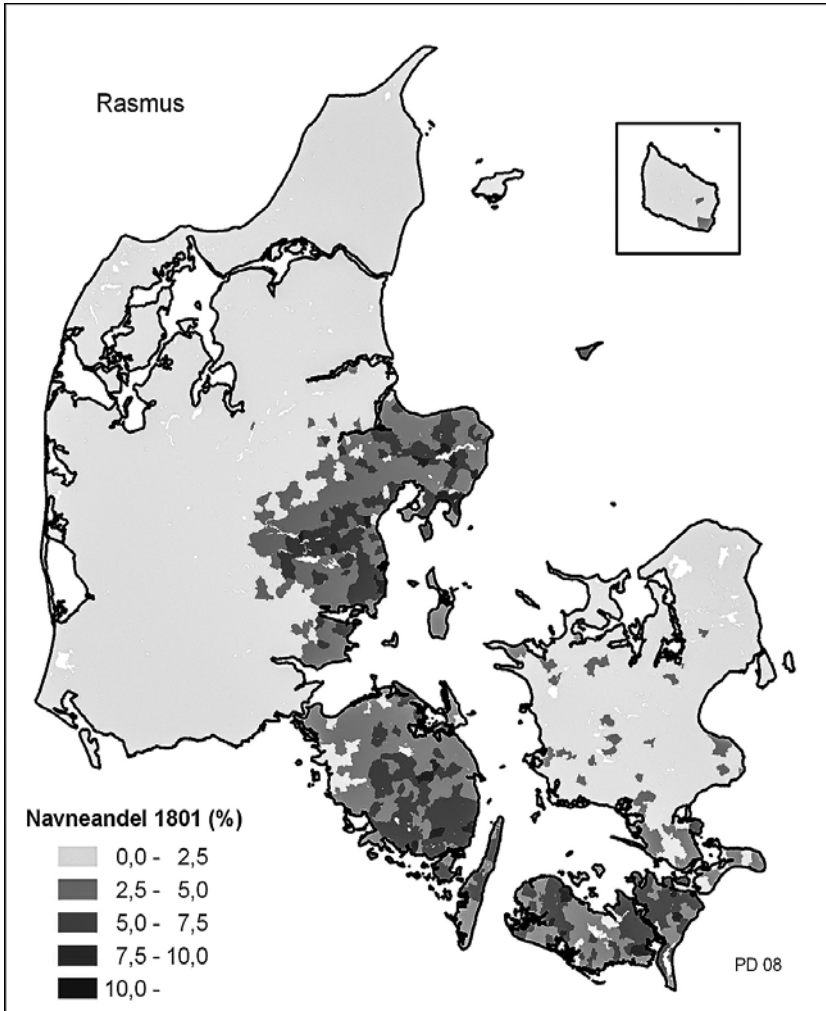
litteraturlisterne. Lige som i øvrigt også Eva Meldgaards oversigtsartikel i håndbogen *Europäische Personennamensysteme* (Brendler & Brendler 2007) som modsat *The Nordic Languages* også behandler personnavnebrugen efter år 1800 (Meldgaard 2007b).

Store landsdækkende undersøgelser

Det er slående at de ovennævnte traditionelle personnavneundersøgelser næsten uden undtagelse er enmandspræstationer, og at det Gunnar Knudsen allerede noterede sig i 1949 (1951) – at de fleste personnavneundersøgelser kun forholder sig til mindre materialer eller små afgrænsede områder i afgrænsede perioder – fortsat gør sig gældende helt frem til i dag.

Der findes dog undtagelser. Det gode forbillede man havde i DgP gjorde at man entusiastisk i løbet af 1970'erne igangsatte planlægningen af dens efterfølger: Danmarks eftermiddelalderlige personnavneordbog (jf. Meldgaard 1985). Imidlertid blev alle ansøgninger om bevilling til projektet forbigået, og entusiasmen faldt efterhånden. Dog findes endnu en lille seddelsamling med udskrifter til ordbogen i Afdeling for Navneforsknings samlinger som et vidne om de store planer. De senere år er der heldigvis kommet bedre muligheder for undersøgelser med større og landsdækkende materialer. Flittige slægtsforskere er gennem crowdsourcing kommet ret langt i tilvejebringelsen af en digitaliseret og søgbar udgave af danske folketællinger som er tilgængelig for alle i *Dansk Demografisk Database* (DDD), og det giver helt nye muligheder for forskning i personnavne fra 1700- og 1800-tallet. Her er lige netop tale om det Gunnar Knudsen plæderede for i sit foredrag i 1949 (Knudsen 1951, s. 697): man kan kun lave landsdækkende undersøgelser gennem samarbejde med andre – samarbejde må betragtes som den eneste måde at realisere det på. Indtastningen af folketællingerne er ikke foretaget for navneforskningens skyld. Den er foretaget af private slægtsforskere for slægtsforskningens skyld, men det giver samtidig et fantastisk onomastisk materiale at arbejde med. Hvis vi ikke havde haft de mange ildsjæle blandt danske slægtsforskere, havde vi ikke haft mulighed for at lave landsdækkende undersøgelser af 1700- og 1800-tallets navnebrug i Danmark som det eksempelvis er gjort for folketællingen fra 1801 (1803 for Sønderjyllands vedkommende) i artiklen »Almuens fornavne omkring år 1800« (Eggert 2009). Ved hjælp af det fuldstændige materiale kan der laves ret præcise kortlægninger af nav-

neses udbredelse. Et eksempel er udbredelseskortet for mandnavnet *Rasmus* omkring år 1800, se figur 1, som viser et fint afgrænset område hvor navnet har været brugt, mens det har været stort set fraværende i resten af landet.



Figur 1: Udbredelsen af Rasmus som første fornavne i folketællingen 1801/1803 angivet i procent af den samlede befolkning (udeladelsen af Sønderjylland har korttekniske årsager). Kort: Peder Dam 2008 (fra Eggert 2009, s. 110).

Store landsdækkende materialer kan også gøre det muligt at finde de usædvanlige navne som er brugt rundt omkring i krogene, og som man i de afgrænsede undersøgelser kun møder ved rene lykketræf. Eksempelvis er vores viden om pigenavnet *Juldagoline* (Eggert 2014), mandsnavnet *Djalmar* (Eggert 2016) og efternavnet *Corydon* (Eggert 2012) i høj grad tilvejebragt gennem de digitaliserede folketællinger i DDD.

Når det gælder nutidens navnebrug, er der andre udfordringer. Godt nok findes alle danskeres navne registreret digitalt i CPR (det Centrale PersonRegister), men der er til gengæld rigtig mange danskere nu, og det kræver særlige databaseudviklinger at få materialet gjort tilgængeligt og muligt at analysere. Sådan et materiale blev senest bragt til veje med den webbaserede database *Danskernes Navne* som bygger på et udtræk fra CPR fra 1. januar 2005 (Holmberg og Lerche Nielsen 2006). Det har været – og er stadig – et værdifuldt arbejdsredskab med mange kvantitative og geografiske oplysninger om navnebrugen i Danmark frem til 2005. Den kan sammenlignes med DgP's grundige formkatalog, men med *Danskernes Navne* følger desværre ikke et egentligt leksikon med navneforklaringer. Forgængeren til *Danskernes Navne* er *Fornavnebogen* (Hjorth Pedersen & Weise 1989) som bygger på et udtræk af CPR i 1985. Heller ikke den følges af et leksikon med navneforklaringer, men den blev fulgt op i 1990 af bogen *Danske fornavne* som indeholder forskellige analyser af materialets fordeling med hensyn til kronologi, geografi og køn (Hjorth Pedersen & Weise 1990), og den er for sin tid ganske nyskabende i den henseende.

Disse udgivelser tilgodeser ud over forskernes behov også offentlighedens interesse for vores samtids navnebrug, som især med hensyn til fordeling i forhold til kronologi, geografi og køn er stor i disse år, særligt når det gælder forældres valg af fornavne til deres nyfødte børn. Denne form for interesse er større end nogen sinde, men den er ikke helt ny. Allerede i 1918 udgav Johannes Steenstrup den lille bog *Mænds og Kvinders Navne gennem Tiderne* som indeholder en generel beskrivelse af personnavnebrugen i Danmark og et lille leksikon med navneforklaringer, og den er dermed en pendant til de nutidige bøger der er henvendt til nybagte forældre, altså bøger som *Hvad skal barnet hedde?* (Lerche Nielsen 2006) og *Navnebogen* (Meldgaard 2007a). I disse bøger findes en kort gennemgang af personnavnehistorien i Danmark, og de hyppigste fornavne forklares i kønsopdelte leksika. Disse bøgers funktion som nybagte forældres informationskilde til navnevalg får i dag skarp konkurrence fra diverse mere eller mindre lødige kommercielle hjemmesider med navneforklaringer.

Derfor er det en vigtig opgave for den etablerede danske navneforskning at tilvejebringe et validt personnavneleksikon på internettet som omfatter mere end kun de hyppigste navne.

Navnemode og nye navne

Hvor den traditionelle personnavneforskning har gjort en del ud af de opkaldelsestraditioner som havde stor betydning for navngivningen i det gamle landbrugssamfund med opkaldelse af børn efter familiemedlemmer eller personer i det lokale miljø, er det først inden for de seneste ca. 50 år at man for alvor er begyndt at udforske navngivning efter både fiktive og faktiske offentligt kendte personer. Enkelte spor efter navne med litterært ophav findes allerede i middelalderen og kan derfor findes i DgP, som det er påpeget af Kristian Hald (1974, s. 76-77). Det gælder eksempelvis navne som mandnavnet *Holger* fra folkevisen og krøniken om Holger Danske og adelsnavnet *Paris* som sættes i forbindelse med Trojadedigtningen (ibid.).

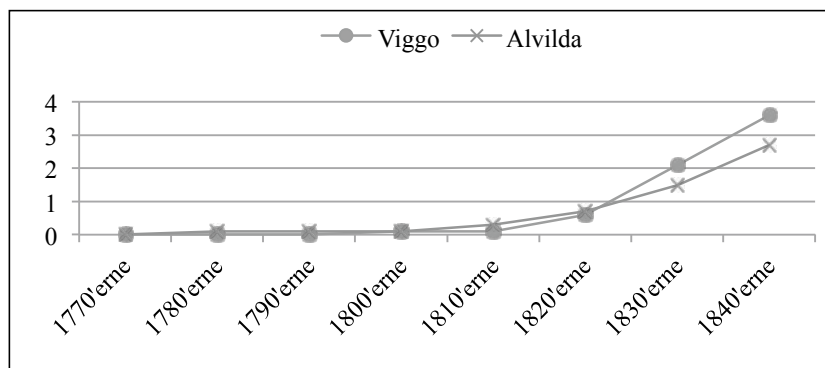
Hovedparten af forskningen i navngivning efter fiktive og faktiske offentligt kendte personer udspringer af behovet for at beskrive og forklare den navnebrug som gør sig gældende i dag. De mange navne vi bruger, kommer alle vide vegne fra, og inspirationskilderne er nærmest uendelige. Navnemønstrene ændrede sig i tiden omkring 1800 med de store kulturelle omvæltninger som fulgte med bondens frigørelse fra stavnsbåndet, skolepligten for alle fra 1814, industrialisering og den store indflytning til byerne. Det skabte en løsrivelse fra de gamle traditioner i den brede befolkning og muligheder for et mere frit navnevalg og dermed også en grobund for langt større modetendenser i navngivningen. Frem til nutiden er påvirkningen udefra gennem en uafbrudt stigning i medieudbuddet øget kontinuerligt. Derfor er udforskningen af de mange nye navne som er kommet i brug siden ca. 1800, uundværlig når vi skal belyse nutidens navnebrug. Det var især ny litteratur i forbindelse med romantikken og romantismen som i begyndelsen af 1800-tallet bragte nye navne med sig, ligesom oversat litteratur var den begyndende årsag til den store udbredelse af engelske, russiske og andre udenlandske navne som kendetegner fornavnbrugen endnu i dag.

Torben Kisbye har skrevet om såkaldt idolopkaldelse i 1800- og 1900-tallet i flere udgivelser (1979 og 1984), om hvordan navne fra Oseanadigtningen er kommet i brug som personnavne i Danmark (1983),

og han har beskrevet hvordan engelske drengenavne som *Benny*, *Brian*, *Johnny* og *Dennis* er blevet et klassespecifikt fænomen (1990). I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet begyndte der at dukke engelske navne op hovedsageligt i familier med tilknytning til handel og søfart. Herefter steg brugen af engelske navne op igennem 1800-tallet hvor også engelsk litteratur har været inspirationskilde. I de første tiår af 1900-tallet får engelske navne det lavstatuspræg som vi endnu til dels kender i dag – et lavstatuspræg som blandt andet skyldes arbejderklassens begejstring for kulørt kiosklitteratur hvorfra heltenes navne blev ført videre til børnene (Kisbye 1990).

Eva Villarsen Meldgaard er nok den danske navneforsker der har beskæftiget sig mest med den moderne navngivning og den nyeste fornavnbrug. Hendes disputats *Studier i københavnske fornævne* (1990) gav for første gang et grundigt kendskab til navnemode i Danmark, for godt nok er undersøgelsen afgrænset til København, men man kan med rimelighed antage at tilsvarende tendenser i varierende grad også har gjort sig gældende i resten af landet. Meldgaard har desuden skrevet en række populærvidenskabelige bøger samt et antal artikler om navnemode og modenavne som ikke skal undervurderes i forhold til deres aktualitet. Som eksempler kan nævnes hendes artikel »Fornavnemoder i Danmark 1820-2020« (1997) som giver et solidt overblik over de navnetendenser som har gjort sig gældende siden romantikken, og hun vover modigt at spå om hvilke navne som kunne blive populære i fremtiden. I en anden artikel »Hvorfor Anika og ikke Pippi? Nogle betragtninger over idolnavne og opkaldelsesmodeller« (1998) sætter Meldgaard fokus på det forhold at nogle navne fra populærkulturen bliver modenavne mens andre ikke gør. *Pippi* er aldrig blevet et populært pigenavn i Danmark selvom Pippi Langstrømpe har været – og stadig er – en meget populær figur. Det er et område som forskningen kunne drage stor nytte af at vide meget mere om!

I en undersøgelse af 1800-tallets opblomstring af nordiske navne, det som kaldes Den nordiske navnerenæssance, påvises nogle eksempler på hvordan navnemoden kan begynde i hovedstadsområdet og derefter sprede sig til andre dele af landet (Eggert 2008). Undersøgelsen er foretaget gennem DDD på baggrund af folketællingerne fra 1801 og 1845 og viser eksempelvis at pigenavnet *Alvilda* og drengenavnet *Viggo* begge blev populære efter udgivelsen af N.F.S. Grundtvigs oversættelse af Saxos Danmarkskrønike i 1818-22 (Eggert 2008, s. 121), se figur 2, og at det især er i København og i købstæderne navnet bruges på den tid, se tabel 1.



Figur 2: Udviklingen i brugen af Viggo (Vigo, Wiggo, Wigo) og Alvilda (Alvilde) i folketællingen fra 1845 angivet i antal navnebærere pr. 10.000 fødte pr. årti (figur fra Eggert 2008, s. 121).

	Viggo 1845	Alvilda 1845	Hele befolkningen 1845
København	46,3 %	53,6 %	9,0 %
Øvrige købstæder	33,6 %	20,6 %	12,1 %
Landsogn	20,1 %	25,8 %	78,9 %
I alt	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Tabel 1: Fordelingen af *Viggo* (*Vigo*, *Wiggo*, *Wigo*) og *Alvilda* (*Alvilde*) i folketællingen 1845 i procent efter navnebærernes bosted i henholdsvis København, øvrige købstæder og på landet. Til sammenligning er også angivet hele befolkningens fordeling i samme folketælling (tabel fra Eggert 2008, s. 122).

I 1994 skrev John Kousgård Sørensen artiklen »Ida og Adelaide. En historie om opkaldelser i 1800-tallet« hvor han kortlægger oprindelsen til den udbredte brug af pigenavnet *Ida*. Den store udbredelse skyldes nemlig H.C. Andersens eventyr »Den lille Idas blomster« fra 1834 hvor titelfiguren er opkaldt efter et barn i Andersens bekendtskabskreds. Ved at gå tilbage i tiden finder Kousgård frem til den pige som hed *Adelaide*, men blev kaldt *Ida*, og som gennem opkaldelse ser ud til at være årsag til de første danske forekomster af pigenavnet *Ida*. Samtidig viser han at det moderne navn *Ida* ikke er identisk med det forholdsvis sjældne kvindenavn *Ide* som man i DgP kan konstatere blev brugt af især adelskvinder i middelalderen (Kousgård Sørensen 1994).

En anden forfatter som har inspireret til nye navne i Danmark, er Tolkien som ifølge Michael Lerche Nielsen (2004) har inspireret til nye

fornavne som *Bilbo*, *Gandalf* og *Legolas* siden 1970'erne og 1980'erne, længe før de meget populære filmatiseringer af *Ringenes Herre* i begyndelsen af 2000'erne gjorde Tolkiens univers umådeligt populært. Michael Lerche Nielsen har ellers inden for moderne personnavnebrug hovedsageligt koncentreret sig om navnelovgivning og lovenes betydning for navngivningen (fx Lerche Nielsen 2007). Siden der i 1904 for første gang kom en egentlig navnelov, har lovgivningen nemlig haft en vis indflydelse på navnebrugen i Danmark.

Indvandreres navne og navnebrug er et overset emne i dansk personnavneforskning. Først da Eva Villarsen Meldgaard med sin gode sans for samtidsaktuelle forskningsemner i 2006 publicerede sin internetordbog over muslimske fornavne i Danmark, kom emnet i fokus (Meldgaard 2006a+b). Minoriteters navnebrug er i det hele taget et emne som behøver mere udforskning i Danmark, for hvor meget fastholder man sin oprindelige identitet i navnene, og hvor meget tilpasser man sig sine nye omgivelser? En lille undersøgelse af de såkaldte kartoffeltyskeres ændringer og tilpasninger i fornavnebrugen er beskrevet i artiklen »A German colony in Jutland: the evidence of Christian names« (Eggert 2011), men mange andre gruppers navnebrug ville være interessante at vide mere om. Det gælder de forskellige minoritetsgrupper i Danmark, men også de steder hvor danskere er minoriteter, fx det danske mindretal syd for den danske tyske grænse eller i udvandrerkolonier i USA og Sydamerika.

Socioonomastik og identitet

Som nævnt ovenfor har offentligheden i disse år en stor interesse for hvilke navne der gives til nyfødte, hvilke mekanismer der ligger bag navngivningen, hvem der bruger hvilke navne og hvorfor. Det er meget svære spørgsmål at svare på, og der er ikke meget hjælp at hente i den traditionelle filologiske personnavneforskning. Ind imellem findes der oplysninger om navnebæreres sociale forhold i ældre personnavnematerialer og siden 1970'erne findes en række undersøgelser af sociale forhold i forbindelse med personnavneundersøgelser. Georg Søndergaard er den første der benytter lingvistiske metoder og sætter fokus på variation i navnebrugen i forskellige sociale lag. Han finder i en undersøgelse fra 1976 frem til at det hyppigste navngivningsmotiv er smag – de fleste forældre vælger simpelthen et navn de synes er pænt (Søndergaard 1976, s. 524). Han finder også frem til at de lavere sociale lag er ret åbne over for nye

navne, mens de højere sociale lag er mere konservative i deres navnevalg (ibid., s. 529).

I 1980'erne tages flere tilløb til socioonomastisk forskning. Her vil jeg fremhæve Torben Kisbyes »De engelske drengenavne i Danmark – en skitse til et psyko- og socioonomastisk projekt« (1987) hvor han fremstiller sine tanker og forarbejder til den ovenfor nævnte undersøgelse af engelske drengenavne som klassespecifikt fænomen (Kisbye 1990), samt Erwin Stæt Andersen som i »Social variation – på kryds og tværs. Om navnes sociale mobilitet i tid« (Stæt Andersen 1987) belyser hvordan navne over tid kan bevæge sig fra at være kendetegnende for én socialgruppe til på et senere tidspunkt at blive kendetegnende for en anden socialgruppe. I begge artikler beklages det at sociale aspekter er meget sjældne i danske navneundersøgelse, men på trods af ønsket om mere af den slags forskning gik der en del år før emnet vendte tilbage i forskningen.

I december 2015 forsvarede Katrine Kehlet Bechsgaard således sin ph.d.-afhandling *Hvorfor skal barnet hedde sådan? En undersøgelse af motiver bag valg af børnenavne og social variation i forhold til navnevalg* om hvilke overvejelser forældre gør sig når de vælger navn til deres børn. Denne afhandling er den metodisk, teoretisk og empirisk mest solide og velfunderede socioonomastiske forskning vi hidtil har set om danske navneforhold. Bechsgaard har afdækket en række forhold som er vigtige for mange forældre i navnevalget, for eksempel at jo højere uddannelse man har, jo flere parametre finder man vigtige at inddrage i navnevalget. Desuden viser undersøgelsen at erhvervsuddannede forældre i 20'erne som er bosiddende på landet, er de mest tilbøjelige til at vælge sjældne navne, mens højtuddannede forældre er mest tilbøjelige til at se tilbage i tiden og vælge et ældre veletableret navn. Bechsgaard konkluderer også at forældrene er bevidste om hvad de finder vigtigt i navnevalget, fx om navnet er kort eller langt, om det er dansk/nordisk eller internationalt, eller om det er almindeligt eller sjældent – men de mest grundlæggende krav til navnet er at det er smukt, passer til barnet og har en positiv betydning (Bechsgaard 2015, s. 164-170).

Socioonomastiske undersøgelser omhandler oftest fornavnemateriale, men efternavne fortæller også meget om en persons herkomst og identitet. I 1904 kom en lov om navneforandring hvorefter alle kunne skifte til et andet efternavn, men endnu i dag er de hyppige *sen*-navne et særligt kendetegn i Danmark selvom deres antal er faldet meget gennem mange år (se fx Kousgård Sørensen 1997, s. 108 f.) – færre mener tilsyneladende at de kan identificere sig selv med et meget udbredt *sen*-navn (jf. Eggert under udgivelse).

Formentlig som kompensation for de stereotype efternavne opstod mellemnavnet i løbet af 1800-tallet. Denne udvikling ved vi meget lidt om, men det er heldigvis emnet for Lars-Jakob Harding Kællerøds ph.d.-projekt som begyndte i 2015. Her har Kællerød den arbejdshypotese at en væsentlig identifikationsfaktor i individernes navne forsvandt da patronymerne blev arvelige og ikke længere fortalte hvem man var søn eller datter af. Mellemlnavnet blev en måde for det enkelte menneske til at bevare et forhold til sit ophav i navnet. I projektet benyttes demografiske, sociale og geografiske faktorer til belysningen af mellemnavnets opståen i 1800-tallet på tværs af landet, mens en række casestudies skal belyse motiver og årsager til brugen af mellemnavnene (Kællerød 2016). Projektet vil give os helt nye indsigter i navnenes betydning for identitet og familietilhørsforhold i etableringen af efternavne og mellemnavne hos den brede befolkning i Danmark.

Afsluttende bemærkninger

Denne fremstilling er foranlediget af 80-året for udgivelsen af de første sider af DgP. Den giver et billede af dansk personnavneforskning før og nu, men den skal ikke betragtes som fuldstændig; der er mange gode bidrag til forskningen som ikke er nævnt. De vigtigste linjer i forskningen er trukket frem, og man bør efter min mening i fremtidens danske personnavneforskning prioritere undersøgelser som kan belyse den navnebrug vi har i Danmark i dag. Det kan man jo med god ret sige at al forskning i danske personnavne gør, men det nutidige har også en væsentlig interesse fra offentligheden, og den er vigtig og bør honoreres, men mange ting kan vi endnu ikke svare på: Hvorfor bliver nogle navne populære mens andre ikke gør, hvordan hænger navnemoden sammen med navnebrugen i andre lande, hvorfor har vi så mange ens efternavne, og hvor stor en del af vores identitet ligger i selve navnet? Der findes mange flere ubesvarede spørgsmål end dem, og fælles for dem er at man for at finde svar må kombinere flere discipliner, og især statistiske, lingvistiske og filologiske metoder må bringes i spil.

Da DgP udkom, var personnavneforskningen i hovedsagen en filologisk hjælpedisciplin for stednavneforskningen, men i gennemgangen ovenfor fremgår det at personnavneforskningen har hævet sig op til at være en selvstændig disciplin som kan bidrage til vores viden ikke bare om sproget, nutidens navnebrug, navnevalg og navnemode, men også om psyko-

logiske, sociale og kulturelle forhold som er væsentlige for mennesker i dag. Disciplinen er imidlertid stadig relativt ung, og den må – samtidig med den fornyelse der er undervejs – stå på skuldrene af den ældre forskning. Ikke mindst 80-årsjubilaren DgP som med sit ambitiøse udgangspunkt og den grundighed den er udført med, bør stå som et forbillede for fremtidens personnavneforskning.

Litteratur

- Bandle, Oskar & al. (red.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Volume 1-2. Berlin 2002-2005.
- Bechsgaard, Katrine Kehlet: *Hvorfor skal barnet hedde sådan? En undersøgelse af motiver bag valg af børnenavne og social variation i forhold til navnevalg*. (Ph.d.-afhandling). Københavns Universitet 2015.
- Brendler, Andrea & Silvio Brendler (red.): *Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch*. (Lehr- und Handbücher zur Onomastik. Band 2). Hamburg 2007.
- DDD = *Dansk demografisk database*. Dansk Data Arkiv. Rigsarkivet. www.ddd.dda.dk
- DgP = *Danmarks gamle Personnavne* 1-2, udgivet af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen & Rikard Hornby. København 1936-64. (Genudgivet i reprotryk af Dansk Historisk Håndbogsforlag. Lyngby 1979-80).
- DN = *Dansk Navneskik. Betænkning afgiven af den af Justitsministeriet den 4 maj 1898 nedsatte Kommission*, ved Frederik Nielsen, Axel Olrik & Johannes Steenstrup. København 1899.
- Eggert, Birgit: Nordisk navnerenæssance i Danmark. Indledende studier, i: Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir & Svavar Sigmundsson (red.), *Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun. Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11-14 augusti 2007*, s. 113-139. (NORNA-rapporter 84). Uppsala 2008.
- Eggert, Birgit: Almuens fornavne omkring år 1800, i: *Landbohistorisk Tidsskrift* 2009:1, s. 89-125.
- Eggert, Birgit: A German colony in Jutland: the evidence of Christian names, i: *Onoma* 46, s. 53-75, 2011.
- Eggert, Birgit: *Corydon*, månedens navn på navn.ku.dk 1. november 2011, 2. ændrede udgave 4. juni 2012: http://navn.ku.dk/maanedens_navn/corydon/
- Eggert, Birgit: *Juldagoline*, månedens navn på navn.ku.dk 1. december 2014: http://navn.ku.dk/maanedens_navn/juledagoline/
- Eggert, Birgit: *Djalmar*, månedens navn på navn.ku.dk 1. maj 2016: http://navn.ku.dk/maanedens_navn/djalmar/
- Eggert, Birgit: Danske efternavne – om identitet og ekstremt hyppige efternavne, i: *Rapport fra NORNAs 46. symposium i Tammerfors, Finland, 21.-23. oktober 2015*. (NORNA-rapporter 95). Under udgivelse.

- Grundtvig, N. F. S.: *Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus* 1-3. København 1818-22.
- Hald, Kristian: *Personnavne i Danmark. I. Oldtiden*. København 1971.
- Hald, Kristian: *Personnavne i Danmark. II. Middelalderen*. København 1974.
- Helvad, Niels: *Onomat-Etymologicon de Originibus Nominum Virorum ac Mulierum, prisca restitutione. Det er: En Nyttig oc Almindelig Naffnebog, Huorudi en huer kand finde sit Døbe Naffn, Huorledis oc huad det betegner, Nytteligen at vide, for dennem som der haffue lyst til*. København 1630.
- Hjorth Pedersen, Birte, & Lis Weise: *Fornavnebogen* (Navnestudier 30). København 1989.
- Hjorth Pedersen, Birte, & Lis Weise: *Danske fornavn* (Navnestudier 31). København 1990.
- Holm, Lilliane Højgaard: Fornavnstudier i Østermarie sogns ældste kirkebog (1687-1700), i: *Bornholmske Samlinger* 2009, s. 98-117.
- Holmberg, Bente: Asbjørn, Astrid og Åsum. Om den hedenske as som navneled, i: Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg (red.): *Sakrale navne*, s. 235-249. (NORNArporter 48). Uppsala 1992.
- Holmberg, Bente: 145. The development of personal names from the 16th to the end of the 18th century I: Denmark, i: *The Nordic Languages*, Volume 2, s. 1314-1317. Berlin 2005.
- Holmberg, Bente: Personnavnene i Broderlisten, i: Janus Møller Jensen (red.): *Broderliste, Broderskab, Korstog. Bidrag til opklaringen af en gåde fra dansk højmiddelalder*, s. 123-140. Odense 2006.
- Holmberg, Bente & Michael Lerche Nielsen: *Danskernes Navne*. 2006. Navnebase over samtlige navne der blev båret af de 6,5 millioner personer der var registreret i Det Centrale Personregister 1. januar 2005. Internetpublikation på webadressen: <http://www.danskernesnavne.navneforskning.ku.dk>
- Hornby, Rikard: Fornavn i Danmark i middelalderen, i: *Nordisk Kultur* 7, s. 187-234. Stockholm 1947.
- Hovdhaugen, Even, Fred Karlsson, Carol Henriksen & Bengt Sigurd: *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Jyväskylä 2000.
- Jørgensen, Bent: Frit og bundet navnevalg, i: Vibeke Dalberg & Gillian Fellows Jensen (red.): *Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985*, s. 129-146. (Navnestudier 27). København 1986.
- Jørgensen, Bent: Fra Abel til Åse. Om fornavn i det københavnske Vor Frue sogn, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 9, s. 101-118, 1991.
- Jørgensen, Peter: Fornavn i Brede sogn gennem 100 år, i: *Sprog og Kultur* 18, s. 35-57, 1951.
- Kisbye, Torben: Alfred Dreyfus Nielsen. Identifikationsmodeller i dansk navneskik – belyst ved drengenavne i Århus 1800-1950, i: *Convivium* 4, s. 82-107, 1979.
- Kisbye, Torben: Oscar, Orla, Ossian, Selma, Malvina, Minona. Spor i dansk navneskik fra Ossiandigtningen og den svenske indvandring, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 1, s. 81-105, 1983.
- Kisbye, Torben: Bonum nomen est bonum omen. On the so-called idol names, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 2, s. 55-85, 1984.

- Kisbye, Torben: De engelske drengenavne i Danmark – en skitse til et psyko- og socioonomastisk projekt, i: Tom Schmidt (red.): *Nyere nordisk personnavnskikk. Rapport fra et symposium på Skammsten i Valdres 10.-14. april 1985*, s. 9-22. (NORNA-rapporter 35). Uppsala 1987.
- Kisbye, Torben: Benny, Brian, Johnny og Dennis. Om de engelske drengenavnens historie i Danmarks som klassespecifikt fænomen, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 8, s. 73-117, 1990.
- Knudsen, Gunnar: Sydsjællandsk Navneskik ved Aar 1600, i: *Danske Studier 1914*. s. 119-128.
- Knudsen, Gunnar: Stednavneudvalgets Kontor, i: *Fortid og Nutid* 2. 1919, s. 143-151.
- Knudsen, Gunnar: Personal-names Dictionaries, i: H. Draye & O. Jodogne (eds.): *Third International Congress of Toponymy and Anthroponomy. Brussels, July 15th-July 19th 1949*. Volume 2, s. 696-699. Louvain 1951.
- Kok, Johannes: *Det danske Folkesprog i Sønderjylland 1-2*. København 1863-1867.
- Kousgård Sørensen, John: Danmarks »lærde« slægtsnavne, i: *Studier i nordisk filologi* 62, s. 158-173, 1980.
- Kousgård Sørensen, John: *Patronymer i Danmark 1. Runetid og middelalder*. (Navnestudier 23). København 1984.
- Kousgård Sørensen, John: Om personnavne på vi/væ og den førkristne præstestand. Med nogle overvejelser over en omstridt passage i Glavendrupstenens indskrift, i: *Danske Studier 1989*, s. 5-33.
- Kousgård Sørensen, John: Ida og Adelaide. En historie om opkaldelser i 1800-tallet, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 12, s. 75-81, 1994.
- Kousgård Sørensen, John: *Patronymer i Danmark 2. Nyere tid og nutid*. (Navnestudier 36). København 1997.
- Kristensen, Marius: Fremmede Personnavne i Danmark indtil o. 1650. I: *Bladtinger* 2, 2. hæfte. Udg. af Universitets-Jubilæets Danske Samfund, s. 65-83. Kjøbenhavn 1897.
- Kællerød, Lars-Jakob Harding: *Aktuel forskning*. Præsentation på Nordisk Forskningsinstituts hjemmeside: <http://nfi.ku.dk/ansatte/?pure=da/persons/290666> (besøgt den 30/6 2016).
- Lerche Nielsen, Michael: *Vikingetidens personnavne i Danmark belyst gennem runeindskrifternes personnavne og stednavne på -torp sammensat med personnavneforled* [upubliceret ph.d.-afhandling]. Københavns Universitet 1998.
- Lerche Nielsen, Michael: Tolkien-navne i Danmark – før og nu, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 22, s. 137-139, 2004.
- Lerche Nielsen, Michael: *Hvad skal barnet hedde?* 16. reviderede udgave. København 2006.
- Lerche Nielsen, Michael: Et år med den nye danske navnelov, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 25, s. 95-117, 2007.
- Lind, E. H.: *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala 1905-1915.
- Lind, E. H.: *Norsk-isländske personbinamn från medeltiden*. Uppsala 1920-1921.
- Lind, E. H.: *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Supplementsband. Oslo 1931.

- Ljunggren, Karl Gustav: Nordiska personnamnsordböcker. En översikt med anledning av »Danmarks gamle Personnavne«, i: *Scandia* 13, s. 117-133. 1940.
- Meldgaard, Eva Villarsen: *Sydvestjysk navneskik gennem 300 år*. (Navnestudier 4). København 1965.
- Meldgaard, Eva Villarsen: De danske slægtsnavns historie i nyere tid, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 2, s. 39-53, 1984.
- Meldgaard, Eva Villarsen: Rapport om Danmarks eftermiddelalderlige personnavneordbog, i: Bent Jørgensen (red.): *Stednavne i brug. Festskrift i anledning af Stednavneudvalgets 75 års jubilæum*, s. 177-187. København 1985.
- Meldgaard, Eva Villarsen: *Studier i københavnske fornavne 1650-1950*. København 1990.
- Meldgaard, Eva Villarsen: De kristne personnavne kommer, i: Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg (red.): *Vikingetidens sted og personnavne*, s. 201-217. (NORNA-rapporter 54). Uppsala, 1994.
- Meldgaard, Eva Villarsen: Fornavnemoder i Danmark 1820-2020, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 15, s. 101-112, 1997.
- Meldgaard, Eva Villarsen: Hvorfor Anika og ikke Pippi? Nogle betragtninger over idolnavne og opkaldelsesmodeller, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 16, 49-59, 1998.
- Meldgaard, Eva Villarsen: De gamle nordiske opkaldelsesregler og den bartholinske nomenklatur, i: Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink (red.): *Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 44, s. 500-509. Berlin, New York 2004.
- Meldgaard, Eva Villarsen: *Muslimske fornavne i Danmark*. 2006a. Ordbog på webadressen: http://navneforskning.ku.dk/navnepaanettet/muslimske_navne/
- Meldgaard, Eva Villarsen: Muslimske fornavne i Danmark, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 24, s. 87-94. 2006b.
- Meldgaard, Eva Villarsen: *Navnebogen*. 6. udgave. København 2007a.
- Meldgaard, Eva Villarsen: Das dänische Personennamensystem, i: *Europäische Personennamensysteme, Ein Handbuch von Anasisch bis Zentralladinisch*, s. 128-138. (Lehr- und Handbücher zur Onomastik. Band 2). Hamburg 2007b.
- Melefors, Evert: 107. The development of Old Nordic personal names, i: *The Nordic Languages*, Volume 2, s. 963-971. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 22.1). Berlin 2002.
- Mikkelsen, Jørgen, & Michael Dupont: Danmark anno 1743 – et nyt forsknings- og formidlingsprojekt, i: *Nordisk Arkivnyt* 2, s. 73-74, 2016.
- Nielsen, Oluf: *Olldanske Personnavne*. København 1883.
- Olrik, Jørgen (anm.): [Anmeldelse af Danmarks gamle Personnavne uden titel], i: *Historisk Tidsskrift*, 10. række, bind 4, s. 188-189, 1937-38.
- Peterson, Lena: 85. Developments of personal names from Ancient Nordic to Old Nordic, i: *The Nordic Languages*, Volume 1, s. 745-753. Berlin 2002.
- Pontoppidan, Erik: *Grammatica Danica*. 1688, i: Henrik Bertelsen (red.): *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede*. Bind 2. København 1917. (Genoptrykt med nye tillæg ved Caroline C. Henriksen og Carl Behrend af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1979).

- Rørdam, H. F.: Om danske Slægtnavne, i: *Blandinger* 1, 3. hæfte. Udg. af Universitets-Jubilæets Dansk samfund, s. 219-226. København 1883.
- Sahlgren, Jöran (anm.): Gunnar Knudsen og Marius Kristensen: Danmarks gamle personnavne 1. Fornavne. Häft. 1-3 (Aage-Harthbo). København 1936-38. 480 sp. Pris Kr. 9:-, i: *Namn och bygd* 26, s. 195-196, 1938.
- Sahlgren, Jöran (anm.): Danmarks gamle personnavne. 2. Tilnavne. 21. Hæfte. Udgivet af Gunnar Hornby [!]. København 1964. G.E.C. Gads forlag, i: *Namn och bygd* 53, s. 182, 1965 [trykt 1966].
- Secher, V. A.: Opkaldelsesskikke i østjyske Bondeslægter fra 17de og 18de Århundrede, i: *Meddelelser fra det danske Rigsarkiv* 1, s. 471-520. København 1918.
- Steenstrup, Johannes: *Mænds og Kvinders Navne i Danmark gennem Tiderne*. København 1918.
- Storm, Gustav: Vore Forfædres Tro paa Sjølevandring og deres Opkaldelsesskikke, i: *Arkiv för nordisk filologi*, ny række, bind 5, s. 199-222, 1893.
- Stæt Andersen, Erwin: Social variation – på kryds og tværs. Om navnes sociale mobilitet i tid, i: Tom Schmidt (red.): *Nyere nordisk personnavnsskikk. Rapport fra et symposium på Skammsten i Valdres 10.-14. april 1985*, s. 83-99. (NORNA-rapporter 35). Uppsala 1987.
- Søndergaard, Georg: A sociolinguistic study of danish namegiving patterns, i: John Weinstock (ed.): *The nordic languages and modern linguistics 3. Proceedings of The third International Conference of Nordic and General Linguistics*, s. 524-532. Austin 1976.
- Søndergaard, Georg: *Danske efternavne. Betydning. Oprindelse. Udbredelse*. København 1984.
- Thomsen, Alfred: *Vores Slægtsnavne*. København 1945.
- Uldall, Kai C.: Tilstanden i Nyborg Amt ved Aar 1743. Amtmand Adellers Indberetning til Danske Kancelli, i: *Svendborg Amt Aarsskrift for Svendborg Amts historiske samfund* 1916, s. 3-118.
- Vogt, Susanne: På sporet af *Alborg* – et eksempel på små centre perifert i Danmark, i: Birgit Eggert, Bente Holmberg & Bent Jørgensen (red.): *Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNA's 35. symposium på Bornholm 4.-7. maj 2006*, s. 221-234. (NORNA-rapporter 82). Uppsala 2007.
- Wiktorsson, Per-Axel: 130. The development of personal names in the Late Middle Ages, i: *The Nordic Languages*, Volume 1, s. 1171-1187. Berlin 2002.

Folkeeventyr og shamanisme

Af Knud Wentzel

What is the origin of the folk tales, their esthetics being so strange to the literary codex of the 1700s when they obtained recognition? Their almost global extension has been explained by wanderings from one culture to another or by constancy of the unconsciousness of the mental life. But the substantial question behind has not been reflected on: What is the origin altogether of the folk tale as a genre?

This article proposes the hypothesis, that the folk tale has its origin in Shamanism. Among others Mircea Eliade has shown the global extension of its several thousand old roots. Consequently Shamanism and folk tales share their global extension. They also share central traits of their idea of man and of their idea of the universe. What then stands more to reason than the hypothesis that the folk tales, especially the fairy tales, have grown up in Shamanism and have survived and developed among the common people, while the mother-culture of their roots today only lives in outlying places of the world?

Når man underviser i folkeeventyr, bliver man på ét eller andet tidspunkt stillet over for spørgsmålet: Hvor stammer eventyrene fra? Og man må forklare, at de ikke tilhører nogen specifik historisk periode i noget specifikt land. At sandsynliggøre dette over for moderne mennesker kan i sig selv være hårdt arbejde. Men det udløser som regel et nyt spørgsmål: Hvor kommer eventyrene så fra? Jeg plejer da lidt flot at svare, at de tilhører alle samfund til alle tider, vokset frem gennem forhistorisk tid! Her risikerer man at blive stillet over for det virkelig svære spørgsmål: Selv om vi anerkender, at vi taler om en temmelig heterogen genre, hvordan går det så til, at man undertiden fra land til land med verdensdele mellem genfinder »det samme« eventyr, dvs. eventyr med identiske persontyper og handlingstræk? Kloden over?

På det sidste spørgsmål verserer der stort set to svar. Det ene er vandringsteorien, der lokaliserer givne eventyr i én eller flere oprindelses-kulturer, hvorfra de er vandret til andre kulturer. Den anden teori er den (dybde)psykologiske. Den hævder – med basis i forestillingen om den menneskelige psykes konstans – at de samme eventyr er opstået spontant i forskellige kulturer; deres indbyrdes »identitet« skyldes den menneskelige psykes konstans. Svaret på den store, blandede genres oprindelsessted, giver sig via det første.

Først skal vi have orden på de to niveauer, der her er tale om. Hvad hele den heterogene genremasse angår, er det lærerigt at bevæge sig rundt i Aarne and Thompsons *The Types of the Folktales. A Classification and*

Bibliography.¹ Man vil her blive overtydet om, at den heterogene masse faktisk optræder kloden over i en række fremtrædelsesformer, der er så indbyrdes forbundet, at der er rimelighed i at tale om en genre, selvfølgelig eksisterende i et mylder af undergenrer.

Hvad angår den mere eksklusive mængde eventyr, jeg karakteriserer som identiske, fordi de ved persontyper og handlingsgange har forbløffende lighedstræk, vil jeg henvise til Bolte og Polivka: *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm* og Stith Thompson: *One Hundred Favorite Folktales*.² Den indbyrdes overensstemmelse, man her kan spore, må nok i nogle tilfælde bero på vandringer; men det gælder ikke i alle. Tænk fx den, også før skriftsproget, vidt spredte *Aladdin*, som i Danmark bl.a. optræder med titlerne *Lyset og Stålmanden* og *Det blå Lys*.

Forklaringen på disse sammenfald, mere og mindre omfattende, finder vi måske ved at søge langt tilbage i tiden, meget langt. Jeg tænker på shamanismen, som man tidsmæssigt lokaliserer til 12.000-4.000 f.kr. Jeg beder om forståelse for, at jeg bevæger mig i meget omfattende størrelser, hvis grænser i vidt omfang skyldes *mine* vidensgrænser.

Det skal understreges, at der i denne artikel ses bort fra en lang række eventyr, som ikke har de karakteristika, man normalt tillægger folkeeventyret, men som man dog kan finde i det nævnte arbejde af Bolte og Polivka: *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, som ikke har forsømt noget.

2.

Shamanismen er et omfattende religionshistorisk fænomen. Blandt mange andre lærde beskrives den indgående af antropologen Mircea Eliade³, som bevæger sig over hele kloden.⁴ Desuden fremlægges der nyttige oplysninger om shamanismen i den store artikel herom i *Enzyklopädie des Märchens*. Det skal straks siges, at ingen af disse to fremstillinger fokuserer

1 Antti Aarne and Stith Thompson: *The Types of the Folktales. A Classification and Bibliography*. 2. udgave. Helsinki 1973.

2 Bolte, Johannes og Polivka, Georg: *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, I-V. 1963. Stith Thompson: *One Hundred Favorite Folktales*. 1968.

3 Eliade, Mircea: *De religiøse ideers historie*. Nedenfor citeres 2. udg., 1995. § 245. s. 19 f. Generelt se Eliade: *Shamanism. Archaic Techniques of Ecstasy*. 1961.

4 *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichende Erzählforschung*. Kurt Ranke, Göttingen. 1980-2015.

på netop det eventyrproblem, der er emnet for denne artikel – eventyrenes tilstedeværelse optræder, men begge steder som et perifert fænomen. Det er mig, der sætter det i centrum.

Shamanismen i den mest nærliggende sammenhæng, den eurasiske og canadisk-amerikanske, er knyttet til jægerstenalderen, som spredte sig ud over tundraen og langs de amerikanske floder. På klodens afsides steder lykkes det den dag i dag enkelte af dens kulturer at overleve. Selv om den selvfølgelig fremtræder forskelligt i de forskellige forhistoriske kulturer, og har forskellige navne, har den også forbløffende fælles træk. Det gælder nu om at uddrage en pointe af denne ensartethed.

Mest opklaret finder man altså traditionen i det centrale Sibirien og i Canada-Amerika. Eliade finder desuden forholdsvis udbyggede former i Arktis, hvorefter hans beskrivelse breder sig ud over Canada og Amerika. Det må slå et nutidigt orienteret menneske med undren, hvordan shamanismen har haft – og enkelte steder altså endnu har – arnesteder i såkaldt oprindelige samfund på kloden. Man kan fx læse Knud Rasmussens fremstilling af sin store slæderejse, *Fra Grønland til Stillehavet* i 1921-24⁵ og om hans samvær med inuitsamfundene. Stjerneeksemplet er hans ophold hos shamanen Aua og hans kone, der efter kort tid fortæller ham om deres praksis og den bagvedliggende forestillingsverden. Dette sker altså for mindre end hundrede år siden, og shamankulturen er på dette tidspunkt endnu fuldt udbygget og vital her og enkelte andre steder i arktisk Canada, Sibirien ikke at forglemme.

I *De religiøse ideers historie* giver Mircea Eliade en fremstilling af shamanens typiske udvikling som lærling, hans virksomhed som færdigudviklet og hans forhold til stammesamfundet, hvori han er placeret.

3.

I disse førhistoriske stammesamfund gør et påfaldende træk sig gældende. Trods deres indbyrdes afstande dyrker de en fælles forestilling om tilværelsens indretning. Overordnet er der tre kosmiske dimensioner. Der er jorden, den synlige verden, hvorpå vi almindeligvis færdes, og to usynlige verdener, himlen og underverdenen. Shamanen er en socialt perifer, men vigtig figur. Han er i stand til at forlade kroppen og den synlige verden til fordel for de usynlige. Han udmærker sig ved at være erfaren i disse ver-

5 Knud Rasmussen: *Fra Grønland til Stillehavet 1921-24*. 1926.

deners indretning og sprog og er i stand til at færdes i dem. Det gør han i sit kalds tjeneste, dvs. for at hjælpe nødstedte menneskers sjæle, der befinder sig derude, eller for at afhjælpe stammen i nød. Med disse evner, helt centralt praktiseret gennem sin uundværlige evne, ekstasen, træder han i funktion, når altså stammen eller enkeltpersoner i den rammes af sygdom og sult og andre trusler fra naturens side.

Disse evner udvikles hos visse personer gennem almindelig overlevelse fra generation til generation. Det sker som intellektuel skoling gennem forholdet mellem lærling og mester, hvor pensum er de usynlige verdener indretning og figurer. Men mindst lige så vigtig er den mindre intellektuelle udvikling, der sigter mod evnen til at gå i ekstase. Her forlader shamanen altså kroppen og den fælles verden. Eliade giver en temmelig grundig fremstilling af den udvikling, shamanlærlingen må gennemgå. Her lægges der vægt på erfaringens betydning. Eliade opfatter evnen til ekstase som shamanens vigtigste kvalifikation. Hans beskrivelse omfatter også en række af de særlige evner, den færdigudviklede shaman ligger inde med.

Et længere citat i hans fremstilling fortæller herom:

Shamanens mange evner er et resultat af hans erfaringer under indvielsen. Gennem indvielsens prøvelser lærer den vordende shaman menneskesjælens skrøbelighed at kende, og han belæres om de midler, hvormed sjælen kan forsvares. Ligeledes af egen erfaring kender han de lidelser, som de forskellige sygdomme fremkalder, og han er i stand til at identificere deres ophavsmand. Han gennemgår en rituel død, stiger ned til underverdenen og søger undertiden op til Himlen. Kort sagt, alle shamanens evner udspringer fra erfaringer og erkendelser af »åndelig art«. Han har gjort sig fortrolig med samtlige »ånder«: alle sjælene, de levendes såvel som de døde, alle guder og dæmoner, alle de talløse skikkelser, som – usynlige for resten af menneskeheden – befolker de tre kosmiske regioner.

Shaman bliver man 1. ved spontan kaldelse («kaldet» eller »udvælgelsen«), 2. ved arvelig videreførelse af shamanprofessionen, og 3. ved personlig beslutning eller, sjældnere, efter slægtens ønske. Men ligegyldigt hvordan valget er sket, så anerkendes den pågældende først som shaman, når han har modtaget en dobbelt belæring, dels 1. en undervisning af ekstatisk karakter (drømme, visioner, trancer osv.), dels 2. en traditionel undervisning i shamanistisk teknik, i åndernes navne og funktioner, slægtens mytologi og genealogi, i det hemmelige sprog osv. Denne dobbelte belæ-

ring, der gives af ånder og gamle shamanmestre, udgør indvielsen. Undertiden er den offentlig, men fraværet af en offentlig ceremoni betyder på ingen måde, at der ikke finder nogen indvielse sted: den kan foregå i drømme eller i novicens ekstatiske erfaring.

Den mystiske kaldelse gør sig bemærket på let genkendelig måde. Den vordende shaman skiller sig ud ved en påfaldende adfærd. Han bliver en drømmer, søger ensomheden, holder af at strejfe om i skovene eller ødemarken, han ser syner, synger i søvne osv. Undertiden præges denne inkubationstid af mere alvorlige symptomer: hos yakuterne i Sibirien kan det ske, at den unge mand bliver grebet af raseri og let falder i bevidstløshed, at han trækker sig tilbage til skovens ensomhed og her ernærer sig af træernes bark, han kaster sig i vand og ild og sårer sig selv med knive. Selv når det drejer sig om arvelig shamanisme, er valget af den kommende shaman ledsaget af en adfærdændring: forfædre-shamanernes ånder udvælger en af slægtens unge. Han bliver åndsfraværende og drømmende, besat af trang til ensomhed, han får profetiske visioner og gribes lejlighedsvis af anfald, der efterlader ham bevidstløs (...)

Den mystiske kaldelse medfører ofte en dyb krise, der gør det ud for en indvielse. Om enhver indvielse, af hvad art den end måtte være, gælder det, at den omfatter en periode af afsondring samt et antal prøver og pinsler. Den sygdom, som bryder ud i den kommende shaman ved den angstfyldte følelse af at være »udvalgt«, bliver netop i kraft heraf til en »indvielsessygdom«. Enhver sygdom fører skrøbelighed og ensomhed med sig, men her forværres situationen af den mystiske symbolik. Thi det at påtage sig den overnaturlige »kaldelse« giver sig udtryk i en følelse af at være udleveret til guddommelige eller dæmoniske magter: det vil sige at være viet til en snarlig død. »Vanviddet« hos de vordende shamaner, deres »psykiske kaos« betyder, at det profane menneske er begyndt at »gå i opløsning«.

Og at en ny personlighed er ved at blive født.⁶

Det er tydeligt, at det punkt i lærlingens tilstand, de mange afvigende sjælstilstande sigter mod, spontane eller tilstræbte, langvarige eller pludselige, er evnen til at passere overgangen fra den materielle virkelighed til en åndelig verden, himmelsk eller dæmonisk.

⁶ Elida, Mircea: *De religiøse ideers historie*. 1995, s. 19f.

4.

Hele denne verdensopfattelse og menneskelige praksis svarer generelt til folkeeventyrets, hvor den lever i fiktionens form. Hvad vi nu har brug for, er altså at lægge folkeeventyrets *fiktionshandling* ved siden af shamanlærlingens *udviklingsvej*, således som den er skitseret herover. Det vil da vise sig, at de har essentielle lighedstræk. Lad os fremdrage nogle få.

En shamanlærling har en eller flere af de såkaldte hjælpeånder til rådighed. Det er væsener, der spontant har sluttet sig til lærlingen under hans opvækst; de har skikkelse af et dyr, en bjørn, en hund, en fugl eller et helt uidentificerbart væsen. Det kan som regel tale. Han eller hun hjælper lærlingen med at overskride den førmtalte grænse og hjælper ham i omgangen med de skjulte åndelige væsner. Hjælpeånderne er afgørende for lærlingens styrke på hans farefulde rejser hinsides sansernes verden. Sådanne figurer kender vi også fra folkeeventyrene, fra hovedpersonens rejse ud i en fremmed verden, hvor hjælpeånden står ham bi med »transporten«, orienterer ham om de ukendte væsner, han vil møde, og om betingelserne for at handle og optræde på en måde, der vil skaffe ham fremgang. En diskret ræv, en kat, som slikker rent, hvor ingen anden kan, en fløjte, der kan kalde de vildeste hareflokket til orden, ja også en menneskelig figur med magiske evner kan man træffe – som rejsekammeraten, der kan flyve efter den frække prinsesse om natten, lægge øren til hendes ønsker og derefter tilhviske helten de rigtige svar på hans prøvespørgsmål. Derefter trækker kammeraten sig efter fuldbragt hjælpsomhed tilbage til sit egentlige sted, måske himlen, i hvert fald noget for ånder.

Opholdet i rejseverdenen, under jordens/vandets overflade eller op i højder med ufattelige afstande og utilgængelige livsbetingelser indebærer erfaringer, hvor hovedpersonen ikke kan nøjes med sine almindelige orienteringsevner. Shamanen forlader den ordinære verden med et skrækeligt hyl. Eventyrhelten på sin side oplever sig som stedt i en verden af magiske og farlige livsbetingelser, kort fortalt i en krise. Eventyrets foretrukne fortællesymbol for krisen er rejsen. Dens enkle episke »figur« består af en søgende person i bevægelse gennem en fremmedartet, faretruende og krævende verden – gennem hårde bjergmassiver, over ufattelige afstande, over glasbjerge, over endeløst hav til dragebevogtede slotte. Men dette er også en verden af muligheder med rigeligt guld, diamanter, smykker, tilgængeligt for flotte avancementer, med magiske redskaber, så man kan se, hvad prinsessen tænker på om natten. Rejsen tegner eventyrets radikalt befordrende udviklingsmiddel, når det gælder om at skabe den personlighed, der skal erstatte det ordinære og utilstrækkelige jeg.

Allerede i udgangspunktet rummer denne personlighed nogle positive kvalifikationer – der kan se ud som det modsatte. Hvor den kommende shaman helt fra barndommen optræder som en outsider i forhold til stamfællesskabet, søger ensomhed, er en drømmertype, ser syner, trækker sig ud i skoven, i fjeldet osv., dér finder vi i eventyrene tilsvarende lillebroderen, der ikke har storebrødrenes tilpasningsevne til det foreliggende fællesskab, Tåbelig-Hans (Klods Hans) der er for sølle til at overtage fædrearven, den forskudte eller forhadte stedsøster, Askepot, den faderbundne datter, for ikke at tale om den lillebror, hvis mærkelige kvalifikation er, at han ikke er i stand til at gyse. Shamanismen og folkeeventyret her dyrker begge, hvad man kunne kalde den negative kvalifikation. Meningen med negativiteten er klar nok; de negative evner fastholder under opvæksten lærlingen i en tilstand udenfor fællesskabet. Netop derved vokser han eller hun op med en speciel åbenhed for den mystiske virkelighed i de over- og underjordiske dimensioner af tilværelsen.

Eventyrets udbredte mål er jo at vinde prinsessen og det halve kongerige, som er symbolet *sine qua non* for en vellykket menneskelig udvikling. At nå dette endemål ligner en banal succes; men eventyrheltens sluttelige landing som konge eller dronning tegner netop tilblivelsen af et radikalt nyt jeg, hvis indre kvalifikationer tegnes af hans præstationer på vejen frem – og hvis implicite formål også er at tjene kongeriget/fællesskabet. Udgangspunktet for udviklingen er hjemmets normalverden. Den forlades til fordel for den ene eller anden af de karakteristiske eventyrverden under jordens eller havets overflade, eller en høj og fjern virkelighed, befolket af fx langdistancefugle, drager osv. For en ordens skyld skal siges, at disse rejser også kan holde sig i den jordiske verden.

En rimelig kort eventyrversion med kvindelig hovedperson kan levere en mere tekstnær, billedlig fremstilling af ovenstående typiske forløb. Jeg har valgt *Den røde ko*, en dansk udgave af Grimms *Allerleirau*.⁷ En konge har det fint med sin datter, indtil hans dronning dør og han har brug for en ny. Ved at se datteren i den afdødes kjole forelsker han sig i hende og forlanger hende til kone. Hun sætter sig imod det; og ved truslen om bryllup beslutter hun at bryde op hjemmefra. Krisen er begyndt. Under rejsen og helt frem til slutningen får hun hjælp af slottets røde ko. Undervejs på koens ryg må hun ride igennem hhv. en kobber-, en sølv- og en guldskov, der tillokkende sætter hende på hver sin prøve, dvs. for krav om selvbeherskelse. Som reaktioner på at hun ikke lever op til prøverne, udsættes

7 Der bygges på *Den røde ko* i *Danmarks bedste Folkeeventyr*. 2000.

hjelperdyret for voldsomme kampe med først en, så to og til sidst tre tyre, mere seksuelt kan det ikke blive. Da hun og koen har gennemlevet dette, kommer de til et slot, hvor hun bliver ansat som kokkepige, en lav kvindelig identitet; fri af faderens væsen er hun altså ikke blevet. Som kokkepige går hun i kirke tre søndage i træk, hvor hun kan møde den lokale prins. Projektet bliver selvfølgelig at erobre ham; men hun er fortsat skadet. Hun skjuler sin identitet og unddrager sig prinsen; hun både vil og ikke vil. Tredje gang klæder hun sig på koens opfordring i sin døde mors kjole og medbringer et blad fra guldskovens. Så er der bid. Koen arrangerer en plan, hvor prinsen, a la ham i *Askepot*, skal identificere hende ved hjælp af hendes ene sko. Og nu vedkender hun sig, hvem og hvad hun er. Hendes udvikling er fuldført.

5.

Det er vel allerede fremgået, at min fremstilling af det sjælelige fællesskab mellem shamanismen og folkeeventyret tjener et bestemt formål. Det drejer sig om at skabe en forståelse for, at shamanismen – grundstrukturen i dens praksis og verdensbillede omkring udviklingen af dens centrale figur, shamanen selv – kan udgøre en kulturel baggrund for folkeeventyret.

I betragtning af de enorme tidsafstande, disse forhistoriske ting udspiller sig i, er det jo uundgåeligt, at forestillingen om en sådan sammenhæng må forblive en hypotese. Jeg gør ikke krav på at bevise. Men forhåbentlig har jeg fremstillet et billede med tidsafstandens grove træk – som jeg nu tillader mig at repetere: Forudsætningen er den shamanistiske kulturs globale karakter. Over tid, dvs. forhistorisk tid, må denne kultur have trukket sig gradvist tilbage, efterladende sine afgrænsede endnu levende miljøer rundt omkring på kloden. Under denne tilbagetrækning har den efterladt sig kulturer, hvori folkeeventyr indgår som en integreret størrelse. Herved dannes som det første en relativ typologisk ensartethed med hensyn til figurer, episke forløb, symbolik osv. For det andet er et antal specifikke eventyr med identiske personsammensætninger og forløbsstrukturer blevet opretholdt. Altså genkommende eventyr, hvis ensartethed har trodsset uhyre afstande i tid og rum. Den strømførende faktor for denne overlevering og videreudvikling er fænomenet tradition, hvis kraft i de bagvedliggende sociale kulturer må have været overordentlig.

At få en naturvidenskabelig bekræftelse på dette storladne billede, kan man drømme om; men billeder afsætter ikke dna-spor.

6.

Man kan i det kolossale leksikonværk, *Enzyklopädie des Märchens* finde mere udvortes spredte tegn på en sådan sammenhæng mellem shamanisme og folkeeventyr. Specielt leksikonets artikel om shamanisme giver som venteligt en række konkrete oplysninger, der ikke er til at tage fejl af. Artiklen fortæller simpelthen om, hvordan man i en række shamankulturer dels kan spore eventyr i almindelighed, dels kan nævne specifikke eksemplarer.⁸

Det betydningsfulde ved disse oplysninger er ikke alene, at de viser, hvordan eventyrenes fortælletradition har en generel forankring i shamanismen. Det særligt vigtige er baggrunden for hypotesen om de omtalte forbavsende gentagelsesforekomster af visse eventyr. Shamanismens relative konstans ud over kloden giver en forklaring på disse gentagelser. Hjemmehørende i den shamanistiske kultur, dens psykologi og kosmologi, må denne kultur have haft brug for at fortælle eventyr, sommetider eftersporligt det samme eventyr, trods kolossale geografiske afstande. Eventyr og eventyr – man må naturligvis sætte spørgsmålstejn ved de ældgamle fortælleformer. Vi aner ikke, hvordan de mange århundredgamle former har set ud. Men vi kan genkende dem. Man kan forestille sig et første ensartet vækstlag af bærende shamanistiske kultur. Over århundrederne er disse vækstlag visnet mere og mere bort, og tilbage stod mere og mindre identiske eventyr, fortalt igen og igen, båret oppe af deres egen nødvendighed og kraft.

Den folkeeventyrets rod i shamanismen, jeg her har givet et bud på, kan forklare et paradoks i moderne menneskers forhold til disse fortællinger. På den ene side er der vores vedholdende arkaiske »barnlige« dyrkelse af dem i velbegrundet tillid til børnenes fascination, en fælles dyrkelse af det umiddelbare i den typiske situation: de voksnes oplæsning og børnenes lytten. Også populærkulturens udbredte billedlige fremstillinger bør nævnes i denne sammenhæng, den såkaldte »disneyficering«.

På den anden side står vores vanskeligheder med at omdanne eventyrenes arkaiske handlinger, symboler og personer i deres umiddelbare fremtræden til fortolkninger, der kan tilfredsstille vores »voksne« sprog og bevidsthed. De eksorbitante indbyrdes forskelle mellem fx akademiske, pædagogiske og andre intellektuelle fortolkninger af det samme eventyr

8 Opslaget *Shamanisme*, bd. 11, sp. 1200. Opslaget *Zur Geschichte der Märchen*, bd. 9, sp. 254 ff. har henvisninger til diverse forhistoriske emner, men ingen fremstilling af en omfattende og substantiel sammenhæng som de i denne artikel postulerede.

taler deres eget sprog herom. Eventyrene efterlader os forvirrede, fordi de er mere fremmede for os, end vi ved af. Det kunne skyldes en baggrundskultur, der kræver en usædvanlig alternativ tænkning af deres fortolkere.⁹

⁹ For kritiske læsninger af artiklen takker jeg Peter de Barros Damgaard, Center for GeoGenetics, KU og Jens Anker Jørgensen, tidligere Esrum Kloster.

Ludvig Holbergs vei til New York 1751

En angloamerikansk kompilasjonshistorie fra 1700-tallet¹

Af Jørgen Sejersted

The article discusses an English compilation of Ludvig Holberg's essays *Moralske Tanker* (1744). This compilation, published anonymously in 1750 as *The Reflector*, adapted and systemized Holberg's essays according to moral themes. Although many of the references to Nordic culture and to Holberg's other writings still feature in the English text, the first person »I« is no longer identifiable as Holberg. The *Reflector* has often been attributed to writer and physician Peter Shaw (1694-1763). The article discusses how the compilation found in *The Reflector* is consistent with the »methodization« Shaw applied to other authorships in a spirit of rationalism. Although not a very successful publication, *The Reflector* had some impact in English intellectual life. For example, Shaw is some times quoted as an early instance of interest in psychosomatic disorder, and such quotes are shown to be translations of Holberg. The article also shows how Holberg's essays, via *The Reflector*, feature in New York newspapers in the early 1750s. Finally it is demonstrated that the English compilation almost certainly is based on the first of two German translations of Holberg's text (*Ludvig Holbergs Moralsche Abhandlungen*, 1744) and it is argued that knowledge of German is also evident elsewhere in Shaw's texts.

Ludvig Holbergs essays *Moralske Tanker* (MT) fra 1744 ble raskt oversatt til de fleste sentrale europeiske språk. Samme år som den utkom på dansk, kom den i ikke mindre enn to tyske utgaver, en nederlandsk kom i årene 1747-48 og i 1749 kom en fransk versjon.² Det har imidlertid, så vidt jeg kan se, vært ukjent at Holbergs *Moralske Tanker* også må sies å ha kommet ut i en engelsk versjon i forfatterens levetid, riktig nok anonymt, under tittelen *The Reflector: Representing Human Affairs, as they are; and may be improved* (1750). Som vi skal se nedenfor, er denne sannsynligvis, som den nederlandske, en sekundærvariant basert på den første tyske variant. *The Reflector* var kanskje ingen kommersiell suksess, ettersom forlaget forsøker å selge samme opplag igjen tolv år senere, nå med ny tittelside, *The Tablet, or Picture of Real Life; Justly representing, as in a Looking-Glass, the Virtues and Vices, Fopperies and Fooleries, Masks and Mummeries of the Age. With the true Characters Of the Wise and Good* (1762). Heller ikke her er det

1 Takk til kollegaer i Holbergprosjektet, og særlig Knud Haakonssen og Sebastian Olden-Jørgensen, for nyttige innspill til en tidlig versjon av denne artikkelen.

2 Oversettelsene er diskutert nedenfor, se ellers H. Ehrencron-Müller 1933. *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*. Bind 10, 1: *Bibliografi over Holbergs Skrifter*, s. 312-55. *Ludwig Holbergs Moralsche Abhandlungen*. Copenhagen und Leipzig, 1744. *Ludwig Holbergs Moralsche Gedanken*. Leipzig 1744 og 1753, oversatt av Caspar Reichard. *De Deensche Spectator* oversatt av Steeve van Esveldt, Amsterdam 1748. København 1749: *Pensées Morales*, oversatt av Jean-Baptiste Desroches de Partenay.

navngitt noen forfatter eller redaktør, men det signaliseres noe tydeligere at det dreier seg om en kompilasjon i tittelsidens undertekst som kaller det »a select set of essays«: »In a Select Set of Essays, Serious and Jocose, upon the most interesting Subjects. Address'd to those who dare to think for themselves, and attempt, in Earnest, to improve Mankind«. Den videre spredning av essayene er kanskje ikke så iøynefallende, men det kan nevnes at man finner 40 tekstutdrag fra *The Reflector* tatt med blant de over tusen teksteksemplere i den senere essaykompilasjonen *The Pocket Lacon* (1836-38). Vi skal komme tilbake til tekstens virkningshistorie nedenfor, men la oss første beskrive *The Reflector*, og hvordan den forholder seg til Holbergs tekst.

The Reflector

The Reflector er på 371 sider, satt opp som en rekke tematiske underkapitler ordnet i fire hoveddeler (»Sections«):

I Of Literature and Education (i-xvi)

II Of Intercourse and Business (i-xv)

III Of Government and Laws (i-vii)

IV Of Religion and Revelation (i-ix).

I en utførlig innholdsfortegnelse er disse fire seksjonene igjen delt inn i til sammen 47 tematiske underkapitler som igjen er delt opp i 386 temaer man finner igjen som margtekst utover boken. Noen slik tematisk inndeling etter overskrifter finner man ikke i *Moralske Tanker*, der overskriften består av de første linjer fra det latinske epigram som danner utgangspunkt for hvert essay. Den engelske utgaven kan slik sies å imøtekomme et behov for innholdsoversikt, et hjelpemiddel som er påfallende fraværende i Holbergs bok, som tvert imot ved sin manglende navigerbarhet demonstrativt motarbeider muligheten av å fungere som moralsk oppslagsverk.³

The Reflector er altså ikke en ren oversettelse, men snarere en grundig kompilasjon som også i høy grad omkalfatrer og systematiserer innholdet i Holbergs subjektivt springende essaysamling. Henvisningene til de latinske epigrammer er tatt ut, og flere steder er ett underkapittel sydd sammen av ulike essays fra *MT* uten at dette går frem av den engelske teksten. Rekkefølgen på Holbergs essays er

3 Senere utgaver har også følt behov for en tydeligere tematisk angivelse slik man finner i innholdsregisteret både i Billeskov Jansens utgave fra 1943 og i ny utgave 1992 (med Hunosøe).

også endret. For eksempel er det siste kapitlet i *The Reflector*, IV, ix, »Of the Veneration due to God«, en oversettelse av det kjente *MTI*, 100 der Holberg bringer teologikritikken i det radikale sitatet fra den franske teolog og filosof Pierre Charon om at man ikke skal disputere om Guds vesen. Det sier noe om tidens kompilasjonspraksis at Holberg på sin side har sakset sitatet fra Pierre Bayle, som Billeskov Jansen har vist i notene til sin utgave av *Moralske Tanker*. Dette er blant Holbergs mest radikale og teologikritiske tekster, og slik avsluttes *The Reflector* på en måte som kan sies å øke dens teologikritiske profil i forhold til Holbergs danske tekst, men det er ikke grunnlag for å si at *The Reflector* representerer en gjennomgående radikalisert versjon av Holberg. Som vi nedenfor skal se, er det en annen form for ideologisk forskyvning som preger denne kompilasjon.

En rekke andre tilpasninger av *Moralske Tanker* finnes i form av så vel strykninger som tillegg. Tekstens »I« og »we« er tilpasset en engelsk lesergruppe. Mange latinske og franske sitater er tatt ut (men ikke alle). I det hele tatt bærer dette preg av å være en svært gjennomarbeidet og nøye uttenkt kulturell tilpasning til et nytt publikum og i henhold til et nytt ideal om systematikk og sammenheng.

Forfatterskapsreferanser beholdt og strøket

Men hva skjer med de mange ganger Holberg viser til sitt eget forfatterskap? *Moralske Tanker* har stadige forfatterskapsinterne henvisninger, og disse finnes delvis igjen i *The Reflector*. Av og til skrives de ut, som når kapittel »I, v. Of the Ignorant and Skilful« åpner med »Tumid and pompous Promises commonly proceed from Imposture, or Ignorance« (s. 47). Denne teksten er oversettelse av Holbergs velkjente glansnummer »Store og prægtige Løfter« (*MTI*, 86) der Holberg alluderer til så vel *Den politiske Kandstøber* som til Per Degn:

Hvis den politiske Kandestøber havde examineret sin egen U-duelighed, havde han ikke taget sig paa at præsidere i Raadet. Derfor seer man dagligen de vankundigste Folk at galopere til Embeder, da de dueligste ofte lade sig trekke dertil. Finder man en Knude udi Theologien, da leer en Klokke eller Landsbye-Degn deraf: de Vanskeligheder, hvorover de grundigste Theologi sveede, ere for ham ingen Vanskeligheder. (*MT*, s. 123f.)

The Reflector utelater de direkte allusjonene, ettersom et engelsk publikum ikke kan forutsettes å ha kjennskap til Holbergs komedier:

And if Political Tradesman, and sorry Scriblers, knew their own Folly, they would not prescribe to Ministers. Yet we frequently see the most unexperienced People promoted to Places and Offices, by their own forward Ignorance and Importunity; whilst the best qualified often keep back, and require to be importuned before they will accept of an Office. If a Difficulty be found in Divinity, an ignorant Schoolmaster will laugh at the learned Divine, who labours to explain it; because superficial Scholars take Doubts and Scruples for Folly and Stupidity. (*The Reflector*, s. 48)

Her er verken kandstøbere eller degner igjen, men strukturen ellers beholdes. *The Reflector* mangler imidlertid ikke alle Holbergs referanser til eget forfatterskap. Særlig henvisningene til romanen *Niels Klim* blir ofte gjengitt i *The Reflector*, men uten at Holberg fremstår som forfatter.⁴ *The Reflector* anvender hele tiden et personlig pronomen »I« som ofte faller sammen med »jeg« i Holbergs tekst, men som omhyggelig unngår de steder der Holberg knytter »jeg« til sin rolle som forfatter av andre tekster som i: »Jeg haver viset paa et andet Sted udi mine Skrifter«, eller som i I, 27 der Holberg (*MT*, s. 63-64) kommenterer resepsjonen av egne arbeider. Disse avsnittene finner man ikke igjen i *The Reflector*. Det går altså ikke direkte frem i *The Reflector* at »I« refererer til en som også er forfatteren av *Niels Klim*, selv om denne romanen figurerer mange steder. Man kan likevel se at den nordiske referanserammen til en viss grad overlever, slik at *The Reflector* for eksempel viderebringer den tvilsomme hypotese om at »Noah's Ark (...) have rested upon Doverfield« (s. 129) i »XV On History«, som ellers følger det sentrale historieessay *MT* III, 91 med relativt store justeringer underveis. Riktignok er »Doverfield« her anglisert til »Doverfield«, som kanskje vil kunne forvirre engelske lesere.

Innlagte forfatterskapsreferanser

Et påfallende eksempel på bruken av *Niels Klim* finner man i I, viii »Of Authors and Censors« (*The Reflector*, s. 62ff.) hvor kompilasjonen generelt er nokså fri. Teksten inneholder særlig seksjoner fra *MT* I, 27, »En gammel Skribent siger heel artig«, blant annet anekdoten om muldvarpen som fikk briller og sammenlikningen mellom visse typer lesere og »Cabbalister, der

4 Jf. for eksempel I, ii »Of Writings designed to improve Morality« (16).

ved daarlige og arbitraire Forklaringer kand gjøre af et Ord hvad de ville« (s. 66). Her kan vi imidlertid bemerke at *The Reflector* for egen regning eksplisierer det som hos Holberg er en skjult henvisning til *Niels Klim*:

Jealous, weak, and suspicious Readers, are a Kind of Cabbalists, who, by their own self-applauding Explanations, can make a Word speak what they please; or like those subterraneous Gentry, Klim's Maccati, whose Eyes were so sharp, that they could see Freckles, but not the Face; the smallest Faults, but not the Subject. (s. 64)

Denne referansen til »Makkatti« i *Niels Klim* finnes ikke tilsvarende sted i *MT I*, 27, hvor Holberg skriver: »eller som de underjordiske Folk, der formedelst Synets Skarphed kunde see Blommen udi et Eg, men ikke Skallet, ja der vare ligesom blinde af formeget Syn« (*MT I*, 27, s. 66f.). Kompilatoren har gjenkjent og tydeliggjort denne allusjonen til *Niels Klim*, hvilket tyder på at han har intimt kjennskap til Holbergs tekster. *Niels Klim* forelå jo også ganske riktig for lengst i en engelsk oversettelse. Kompilatoren må altså være vel bevandret i det Holbergske tekstunivers.

Et annet eksempel på denne innforståtte, meddiktende holdning til Holbergs forfatterskap finner man i I, ii der *The Reflector* tar inn det Holberg skriver om Grotius – ikke i »Forberedelse« fra *Moralske Tanker*, som her ellers skrives av, men hentet fra *Tredje levnetsbrev*, som var kommet ut på latin i 1743 og utgitt i tysk oversettelse 1745 (jf. Ehrencron-Müller X, s. 121):

I must indeed confess, that my Taste in Books is odd, and almost singular, so that I am thoroughly pleased with very few; and yet I have a general Love for the Sciences. The middling Authors are nauseous to me; and I had rather read Fairy-Tales than an Author who writes below his Subject. This Taste of mine has obliged me to read the best Books over and over again; in which I have found great Delight, and never grew tired. Grotius, de Jure Belli ac Pacis, is a great Favourite of mine; and still has all the Charms of Novelty, tho' I have read him hundreds of times. This extraordinary Man, who improved the Doctrine of Morality, has been followed by Numbers; but, in my Opinion, not one has arrived at his Perfection. (*The Reflector*, s. 24)

En tredje Holberg-tekst som flettes inn ulike steder, er *Heltindehistorier*, som dukker opp i »III, 7 Of good Government«, som, noe forkortet, er hentet fra *Heltindehistoriers* »Forberedelse« til sammenligningen av

Margreta og Elisabeth. *Heltindehistorier* kom på dansk i 1745 og i tysk oversettelse 1746 (jf. Ehrencron-Müller 1933, s. 368). Her formuleres blant annet Holbergs pragmatiske tese om at styreformene ikke er så viktig så lenge regentene er fornuftige, hvilket altså gjentas i *The Reflector*. Vi står altså ikke overfor en hastig utført og tilfeldig kompilasjon, men et grundig og systematisk prosjekt som forutsetter god kjennskap til Holbergs forfatterskap – i alle fall til de deler som forelå i tysk oversettelse.

Forfatterspørsmålet

Hvem står bak *The Reflector*? Denne essaysamlingen publiseres anonymt; det er intet forfatternavn på forsiden, men på et eksemplar fra Bodleian library⁵ er det påført med udatert hånd »By Dr. Peter Shaw«. Denne forfatterattribusjonen går igjen i alle senere referanser og biblioteklister, selv om Shaw enkelte steder settes mer forsiktig som »editor«. Det har ikke lyktes meg å finne hvor Shaw første gang nevnes som forfatter til denne teksten og på hvilket grunnlag.

Peter Shaws navn er overalt så knyttet til *The Reflector* (og *The Tablet*) at det er lett å glemme at denne engelske versjonen jo faktisk er anonym, og at Shaw selv slett ikke har satt navnet sitt på det, verken som forfatter eller redaktør. *The Reflector* har et navnløst, kort forord der det nettopp ser ut som et poeng å sette forfatterinstansen i spill:

To the AUTHOR. SIR, I Persuade myself neither the Public nor you will be displeas'd at my returning, in this Shape, your own Work into your Hand. No Author, that I know of, has wrote more usefully than yourself; or shewn a greater Regard to the Welfare of Mankind. As you are so happily qualified, I, with Pleasure, present this Taste of you to the Reader, and am, SIR, *Your most obliged and most humble Servant*, The Publisher.⁶

5 Dette eksemplaret er tilgjengelig på Google Books.

6 Man kan merke seg at det er en viss parallellitet mellom denne dedikasjonen og liknende paratekst man finner i enkelte andre av Shaws publikasjoner, der Shaw har brukt sitt eget navn (»Three essays on artificial philosophy« (1731), »An Enquiry into the Contents, Virtues, and Uses, of the Scarborough Spaw-Waters« (1734), »Chemical Lectures« (1733/1755)). Men om »The Author« i dedikasjonen er satt i stedet for Holbergs navn, betyr ikke det at Holberg faktisk har mottatt eller kjent til dette verket.

Det samme forordet står i den senere versjonen, *The Tablet*. Selv om vi her møter en »Author« og et formidlende »I«, som er »Publisher« i tilsynelatende kommunikasjon med forfatteren, står det ingen steder nevnt hvem »The Author«, som får »your own Work into your Hand«, er. Og hvem viser underskriveren, »The Publisher«, til? Riktig nok er forlaget angitt på forsiden »Printed for T[homas] Longman, in Pater-noster-Row«, men det er ingen tradisjon for at forleggeren, i dette tilfellet Longman, skulle skrive en slik hilsen.⁷ Verket er ellers utgitt anonymt, men på ett eksemplar finnes altså denne håndskrevne forfatterattribusjon. Hvor kom da Shaw inn i bildet – hvor avsløres det at han er forfatteren?

Shaws navn dukker riktig nok opp i *The Reflector*, og det på aller siste linje i boken. Der står det faktisk: »By Peter Shaw, Physician at Scarborough«. Denne forfattertilvisningen er imidlertid bare del av en annonsetekst og viser tilbake til den avsluttende boklisten »Books printed for Thomas Longman« (*The Reflector*, s. 372), der Shaws verk *A new Practice of Physic* er siste oppførsel. Det ville altså være ufortjent om Shaw nå skulle fremstå som plagiator; han har ikke tatt æren for dette skriftet. Kan vi da anta at Shaw slett ikke har noe å gjøre med *The Reflector*, annet enn at han tilfeldigvis publiserte sine bøker på samme forlag?

Argumenter for Shaw

Rent bortsett fra at det altså faktisk foreligger en sirlig påtegning av hans navn og en tradisjon for at han er redaktør/forfatter, finnes også andre argumenter for at det er Peter Shaw som står bak kompilasjonen av Holbergs tekst. Disse argumenter er: 1) at det er en innledende tekstpassasje som viser til Bacon/Verulam, en kontekst vi skal se er nærliggende for Shaw, 2) at metoden med kompilering og systematisering er den samme som Shaw hadde gjennomført i flere andre tilfeller, 3) at Shaw altså selv utgir sine ting på samme forlag og må stå i nær forbindelse med dette (Longman in Pater-noster-Row). De to første av disse punkter kan utdypes noe:

Til punkt 1) Innledningsvis i *The Reflector* finnes noen sider som ikke har forelegg i *Moralske Tanker* eller andre steder i Holbergs forfatterskap. Disse sidene har innhold som en innledning, men er skrevet inn

7 Arkivet til forlaget The Longman Group er delvis bevart, men den angjeldende spesialsamling ved biblioteket i Reading oppgir på epost at man ikke der vil kunne finne dokumenter fra denne tidlige perioden som kunne kaste lys over denne utgivelsens bakgrunn.

i samlingen som ett blant andre essays under tittelen »I. Scheme of the Work« (s. 1-11). I og for seg er det naturlig at dette ikke kan knyttes til Holberg, ettersom den overordnede planen for *The Reflector* jo er en annen enn i *MT*. Det dreier seg om en refleksjon omkring moralens nytte, særlig i forhold til »young Gentlemen«. Ganske i Holbergs ånd diskuteres også historiens nytte i denne moralske sammenhengen, men hovedargumentet i innledningen er ikke holbergsk i sin tendens, for det handler om muligheten av å lage et universelt moralsk system etter naturvitenskapelig forbilde:

In order to improve Morality, we might perhaps do well to imitate the Procedure of Astronomers and Natural Philosophers, who first note the Motions, Phænomena, and Properties of Bodies, in the Way of careful Observation; so as to fix and determine the Facts and Laws of Nature, by Sense and repeated Experience; till these Facts and Laws are thoroughly established as Truths to build with. (s. 6-7)

I møtet med Holbergs personlige og lett kaotiske *Moralske Tanker*, kommer Shaw med en tidlig formulering av et enhetsvitenskapelig ideal for natur- og moralforskning som passer godt med hans program i andre utgivelser (se nedenfor). Holbergs forestilling om et »moralsk system« materialiserer seg aldri på lignende måte.⁸ For forfatterattribusjonen er det også vesentlig at denne innledningsteksten bringer et langt sitat fra »Verulam de Sapientia Veterum« (*The Reflector*, s. 3-4), »Verulam« altså vil si Lord Bacon. Bacon trekkes også frem som forbilledlig senere i teksten. Som Billeskov Jansen har påpekt i *Holberg som epigrammatiker og essayist*, er det et påfallende fravær av Bacon-referanser i Holbergs forfatterskap, som ellers flere steder kan se ut som om det er påvirket av denne engelske filosof, historiker og essayist.⁹ Når denne sammenhengen mellom Holberg og Bacon likevel indirekte oppstår i *The Reflector*, er det noe som passer godt til Peter Shaws referanseramme; han har nemlig tidligere gjort noe lignende med Bacons essays – hvilket bringer oss over til det andre argumentet.

8 Holbergs eklektisisme og ikke minst hans uklare systembegrep er et gjennomgående poeng i Holberg-forskningen fra Selmer og Billeskov Jansen til Langslet. Se Sejersted i Haakonssen og Olden-Jørgensen (eds). *Ludvig Holberg* (forthcoming).

9 Se diskusjon om Billeskov Jansens metode i Eiliv Vinje 2000. *Eit språk som ikkje passar. Epideiktiske element i Holbergs reflekterande prosa*, s. 60f.

2) Shaw har systematisert flere andre forfatterskap å liknende måte. Han er ikke minst kjent for sin utgave av Francis Bacons essays. Som kommentatoren Montague skriver i 1831-utgaven av *The Works of Bacon* (Preface, vi-vii), hadde Shaw i en 1733-utgave av Bacons filosofiske arbeider endret rekkefølge og flyttet seksjoner av tekst, samtidig som han kuttet ut sammenhengen mellom Bacons essays og aforismer. Faktisk kan den innledende innholdsfortegnelsen i Shaws Bacon-utgave minne ikke så lite om den detaljerte tematiske oversikten man finner i *The Reflector*. Montagues lett sarkastiske beskrivelse av Shaws »methodization« kunne like gjerne dreie seg om det som har skjedd med Holbergs *Moralske Tanker*:

Dr. Shaw, who was a great admirer of Lord Bacon, seems to have laboured under a diseased love of arrangement, by which he was induced to deviate from the order of the publications by Lord Bacon, and to adopt his own method. This may be seen in almost every part of his edition, but particularly in his edition of the Essays, and the *Novum Organum*, which is divided and subdivided into sections, with a perplexing alteration, without an explanation of the numbers of the Aphorisms. (Montague 1831, »Preface«, vi)

Shaw's »diseased love of arrangement« virker riktig nok sykelig for ettertiden, men reflekterer en tro på rasjonell systematisering av kunnskap på 1700-tallet. Dette er for Shaw ikke et plagiatarbeid, men en reflektert metode for å tilgjengeliggjøre og tilpasse et krevende tekstkorpus. Han vil gi »a methodical English edition«, som Shaw selv skriver i forhold til sitt arbeid med Bacon:

The design of these volumes is to give a methodical English edition of his Philosophical works, fitted for a commodious and ready perusal; (...) The method observed in thus rendering them into English, is not that of direct translation (which might have left them more obscure than they are; and no way suited to this design); but a kind of open version, which endeavours to express, in modern English, the sense of the author, clear, full, and strong; though without deviating from him, and, if possible, without losing of his spirit, force, or energy. (Shaw 1733, s. vii)¹⁰

10 Shaw »General Preface« i *The Philosophical Works of Francis Bacon*, bd I, s. vii. I tredje bind av Bacon-utgaven forsvarete Shaw igjen sin metode ut fra forutsetningen om at Bacons arbeid representerer et første stadium av innsamling som ettertiden må systematisere. Shaw »Preface« i bd III av *The Philosophical Works of Francis Bacon, Baron of Verulam (...) Methodized, and made English, from the Originals*. London 1733. s. v-vii.

Shaw endrer for å bevare, ikke bare meningen, sier han, men også forfatterens ånd og kraft. Når konteksten for Shaw er en annen enn på Bacons tid, må teksten endres for å gi samme inntrykk. Samtidig innebærer denne tilpasningen en utelatelse av tekst som peker mot forfatterens privatsfære, som ikke lenger finnes:

The liberty sometimes taken, not of abridging (for just and perfect writings are incapable of abridgement), but of dropping, or leaving out, some parts of the author's writings, may require greater excuse. But this was done in order to shorten the works, whose length has proved one discouragement to their being read. And regard has been had to omit none of the philosophical matter; but only certain personal addresses, compliments, exordiums, and the like; for as the reasons and ends, for which these were originally made, subsist no longer, it was thought superfluous to continue such particularities, in a work of the general nature (ibid.)

Det er et åpenbart rettferdiggjøringsbehov i Shaws nokså ambivalente diskusjon av hva som kan og bør endres for å bevare originalens kvaliteter. Til syvende og sist handler det om en systematisering og modernisering der preget av tilfeldig innsamling og det personlige elementet er fjernet i det som for Shaw nå er »a work of general nature«. Det subjektive skal bli objektivt. Shaw hadde allerede i 1725 laget en lignende utgave av en annen essayistisk naturforsker og filosof fra 1600-tallet, Robert Boyle. Shaw selv var medisiner og hadde en særlig interesse for systematisering av tidens tidlige naturforskning, og atter en liknende behandling hadde han underlagt medisineren Boerhaaves verk, redigert og utgitt som »A new Method of Chemistry« i 1727. Også denne har møtt ettertidens sarkastiske dom over rasjonalistisk hybrid:

Explaining that this was based on a work which had taken Boerhaave years to put into any acceptable form, they [Shaw og medredaktør] compared the book to a neglected child and cast themselves in 'the office of the natural parent'. This, they asserted, was more than a mere translation: 'we adjusted and composed its dislocated parts; pared off the redundant ones; dress'd it a-new; nay, and adorn'd and enrich'd it' (Yeo 2001, s. 207)

Vellykket eller ikke, det dreier seg altså om en omfattende og konsistent innsats for systematisering av essayistisk og eklektisk forskning innenfor

moral, historie og naturvitenskap. Holberg kommer her i celebret selskap. Shaw er imidlertid alltid åpen omkring sin metode, utgir seg aldri for »author« og er klar over at det kunne være problemer knyttet til forfatterinstansen. Det har også åpenbart vært interesse og forståelse for denne formen for formidling. Som en kommentator på 1800-tallet uttrykker det om Shaw:

he [Shaw] appears among the most eminent and extensively useful of those Writers to whom the English Reader is indebted, for more ready access to, and communication of, the knowledge contained in the works of the illustrious Fathers of Science of our own Country, as well as for affording the means of acquaintance with the principal improvements in science of those more recent Authors who have eminently distinguished themselves in other Parts of Europe (Nichols 1812, s. 764)

Shaws praksis har i nyere tid vært tolket som typisk for sin tid. I *This is Enlightenment* (2010) trekker Clifford Siskin og William Warner frem Shaws systematiserende kompilasjon av Bacon som et eksempel på Opplysningen som »mediation«; en særlig form for videreføring av ideer fra foregående århundrer. De nevner ikke hans arbeid med Holberg, men selv om det i forhold til Holberg dreier seg om en nesten samtidig tekst, viser Shaws kompilasjon også her spenningen mellom på den ene siden en eklektisk, essayistisk og antisystematisk tenkning slik Holberg representerer den, og på den annen side en rasjonalistisk tro på det helhetlige system og orden – som Shaw synes å stå for.

Dessverre kan jeg ikke se at Nichols eksplisitt kommenterer vår Holberg blant disse »more recent Authors in other Parts of Europe« som Shaw har formidlet. Forskjellen på *The Reflector* og disse andre nevnte utgivelser er at tidligere har Shaw fremstått som redaktør og oversetter, mens den originale forfatteren også har figurert på tittelsiden. Denne forskjellen kan på den ene siden forklares med at Shaws posisjon er mer solid i 1750, slik at han ikke trenger eller en gang ønsker å knyttes til slike utgivelser. Et annet moment kunne være at redaktørens navn også straks ville aktualisere den opprinnelige forfatterens identitet. Kan det være at Shaw ikke nevner seg selv fordi han ikke vil nevne Holbergs navn? Kanskje var ikke det at forfatteren var en dansk baron noe godt salgsargument for et engelsk publikum? Av andre mulige grunner kunne man tenke seg at Holberg skulle holdes uvitende om utgivelsen? Eller kan man tenke seg at Holberg visste om prosjektet, men ønsket anonymitet, slik dedikasjonen kunne gi inntrykk av?

Motivet for anonymiteten forblir uklart, men konklusjonen må være at det er sannsynlig at det var Shaw som sto bak *The Reflector*, at han nok en gang har gjennomført sin systematiserende redigering og skapt en »methodical English Edition« av Holbergs moralske forfatterskap med utgangspunkt i *Moralske Tanker*, men med et sideblikk til andre tilgjengelige verk. Dedikasjonen er da skrevet av Shaw, men med en intendert uklarhet omkring identiteten til »publisher« og »author«. At forordets »the Author« skal få verket i sine egne hender, antyder en relasjon mellom disse to, men kan like gjerne være del av identitetsleken Shaw her iscenesetter. Shaw har naturligvis visst hvem han her kompilerer og systematiserer, men Holbergs egen eventuelle rolle i forhold til utgivelsen kjenner vi ikke, han kan godt ha vært helt uvitende i forhold til det hele.

Dessverre må man si at det her finner sted en kollisjon mellom ulike gemytter som nok får uheldige konsekvenser for tekstens kvalitet. Den rasjonalistiske grunnholdning og lengsel etter større klarhet som er et gjennomgående trekk i Shaws adaptasjon, kommer ofte både stilistisk og innholdsmessig på bekostning av det litterære, ironiske og uavgjorte som kjennetegner Holbergs essayistiske skrivemåte i *Moralske Tanker*. Mange eksempler, ikke minst de litt dristige, utelates, og i oppsummeringen av essayene ser man rett som det er at Shaw skriver inn en snusfornuftig og entydig moral der Holberg holder et moralsk dilemma åpent. Et påfallende eksempel på dette er »II, v. Of Taste«, som er en sammenslåing av *MT* II, 2 og *MT* III, 105. Etter å ha fulgt Holbergs relativistiske sjonglering med smaksbegrepet, setter Shaw (1750, s. 182) inn en vending »To be more serious« og omformulerer Holbergs åpenhet i en moraliserende konklusjon. Også i Holbergs tekst er det riktig nok en viss ambivalens omkring moralen, men la oss ta som eksempel at han i åpningsessayet presiserer at han ikke vil beskrive og kritisere laster, men »vise selsomhed« og menneskelig irrasjonalitet:

saasom mit Forsæt herved ikke haver været at beskrive disse tvende Lyder, hvorved kunde gives Anledning til at opkaage, hvad utalige andre Skribentere herom have anført, men at vise begge Lyders Selsomhed, og at aldeles ingen Motiv kand findes til den Riges Karrighed og den Fattiges Ødselhed (*MT* I, 38)

Dette avsnittet er blant det Shaw utelater, og i stedet setter han en tydelig moralsk konklusjon når han ellers gjengir Holbergs tekster ganske ordrett langt ute i *The Reflector* (»II, X. Of Avarice and Extravagance«). For Shaw

er det nettopp beskrivelsen og kritikken av laster som er hovedpoenget, slik at Holbergs fine ironi dessverre svært ofte går tapt for engelske lesere. Til gjengjeld får han – eller altså denne tørrere versjonen av ham – en viss utbredelse.

Virkningshistorien til *Moralske Tanker* via *The Reflector*

Sammenhengen mellom Holberg og Peter Shaw er riktig nok tidligere omtalt. I forskningen rundt romanen *Pamela* av Samuel Richardson har Peter Shaw blitt trukket frem for skillet mellom »pamelister og anti-pamelister«. Thomas Keymer og Peter Sabor bringer et lengre utdrag fra Shaws engelske versjon av Holbergs refleksjon om pamelister i boken *Pamela in the Marketplace* (2005, s. 9) og påpeker at Holberg er den egentlige opphavsmann til dette.¹¹ Holbergs korte Pamela-refleksjon fra *Moralske Tanker* har dermed hatt et nedslag i Richardson-forskningen som et slående uttrykk for datidens refleksjon om resepsjonen av romanen. Det ser imidlertid ikke ut til at denne forskningstradisjonen har forfulgt den generelle sammenhengen mellom *The Reflector* og *Moralske Tanker*.

Selv om *The Reflector* ikke er noe klassisk verk i engelsk teksthistorie, nevnes det også i andre tematiske sammenhenger enn romanen *Pamela*, og de siterte passasjer kan alltid føres tilbake til Holbergs forfatterskap og må derfor ses som en del av Holbergresepsjonen. Sannsynligvis har det bare vært en fordel at formuleringene ikke var direkte knyttet til en dansk baron når de skulle trekkes frem i engelsk sammenheng.

Satirerefleksjonen

En viss, om enn enda mer perifer rolle spiller *The Reflector* og Peter Shaw i den metalitterære refleksjonen om satirer. Et eksempel er Bertrand A. Goldgars artikkel »Satires on Man and The Dignity of Human Nature« som siterer Shaw som opphavsmann til en refleksjon over dette temaet.¹²

11 Påpekningen av det man har oppfattet som Shaws Holberg-plagiat går tilbake til Richardson-forskeren A.D. McKillop 1936. Se også Richard Gooding »*Pamela, Shamela, and the Politics of the Pamela Vogue*« 1995, note 1, som peker på Holberg som opphav til Shaws refleksjon.

12 *PMLA* Vol. 80, No. 5 (1965), s. 535-541.

Poenget er velkjent fra Holberg: at satirer bør være generelle og ikke rettet mot individuelle personer:

Or again, to take an example from the other camp, the physician Peter Shaw, in a work first issued in 1750, views general satire as the only lawful kind: »A Satyr that has human Nature for its Object, is innocent; that which aim at a Nation is more innocent than that which touches a Family; and that which touches a Family, more innocent than that which strikes at a single Person«. (Goldgar 1965, s. 538, som henter sitatet fra *The Tablet*, 1762, s. 85)

Formuleringen, som tilskrives Shaw, kjenner man igjen fra *Moralske Tanker*:

De tilladelige Satyres ere de, som ere almindelige, og ikke sigte paa Personer i sær. En Satyre, som angriber det heele Menneskelige Kion, er uskyldigere end den, der sigter paa en vis Nation; en der sigter paa en heel Nation, er uskyldigere end den, der angaaer en Familie; og denne igjen mindre end den, der angriber visse Personer. (MT I 160, s. 211)

Essayet om satire i *The Reflector* (I, xi »Of Satyr and Panegyric; Praise and Blame«) som ligger under her, følger Holbergs I, 160, »Om Last og Roes« i *Moralske Tanker* setning for setning, men der Holberg stopper i sitt essay, fortsetter *The Reflector* på flere sider (s. 90-93) med refleksjoner. Denne delen er imidlertid også hentet fra Holbergs bok, men fra et ganske annet sted i *Moralske Tanker*, nemlig IV, 116, »Maadelig Roes«. *The Reflector* binder disse beslektede tematikkene sammen med setningen: »Praise and Blame, in private Life, are nearly related to Panegyric and Satyr« (s. 90). Denne formen for sammenklipping er et gjennomgående trekk ved denne kompilasjon og er ett av flere indisier på at kompilatoren arbeider svært planmessig og systematisk med tekstene ut fra en tett kjennskap til Holbergs tekst.

Det psykosomatiske

Peter Shaw var selv lege, og om hans forhold til Pamela-forskningen og til satireteorien er perifert, er hans navn noe mer kjent innenfor medisinsk historie. Et eksempel er boken *Hysteria beyond Freud* (1993), der forfatterne skriver om den begynnende sensibilitet i det 18de århundre,

og hvordan denne henger sammen med den medisinske interessen for forholdet mellom innbilningskraft og sykdom, altså det vi i dag kaller psykosomatiske sammenhenger. Det tidligste eksempelet som trekkes frem på en engelsk lege som vektlegger dette, er nettopp Peter Shaw, George IIs personlige lege, og det relevante sitatet er hentet fra *The Reflector*:

As soon as the imagination was aroused or disturbed, even in the most imperceptible way, somatic change was indicated. Of this sequence, the physicians had been certain from the mid-eighteenth century, if not earlier. »It appears almost incredible,« Peter Shaw, His Majesty George II's Physician Extraordinary and the English champion of chemical applications in medicine, wrote in *The Reflector: Representing Human Affairs, As They Are: and may be improved* (1750, number 228), »what great Effects the Imagination has upon Patients« (Gilman et al., 1993, s. 268)

Også i flere andre verk- og sitatsamlinger med medisinsk-historisk innhold finner man gjengivelser av *The Reflectors* sitatvennlige og poengterte formuleringer om psykosomatiske forhold tilskrevet Peter Shaw. Holberg-forskningen har mange ganger påpekt hvordan sammenhengen mellom imaginasjon og sykdom er et tilbakevendende tema hos Holberg, både som teoretisk prinsipp, paradoks ide og i forhold til hans personlige og til tider kroppsnære selvframstilling. Selve tematikken er ikke svært original; Holbergs slående formuleringer omkring dette har bakgrunn i en utbredt medisinsk tradisjon som finnes mange steder i perioden.¹³ Sammenhengen mellom psyke og kropp kan knyttes til en teologisk konservativ vilje til å påpeke sjelens virkninger, og kan også knyttes til tidens fremvoksende eklektiske vitenskapsideal. Shaw hadde selv gitt et originalt bidrag til denne tradisjonen med verket *The Juice of the Grape*, som drøftet vinens gode virkning med psykosomatiske elementer. Når det gjelder den prinsipielle passasjen Gilman et al. siterer, oversetter imidlertid Shaw direkte fra Holberg. I *The Reflector* lyder i den større sammenheng slik:

¹³ Se Eivind Tjønneland (2005) som i likhet med Sander et al. påpeker »innbildningskraftens sentrale plass i den medisinske litteraturen på første halvdel av 1700-tallet« (s. 339) og argumenterer for Mandeville som hovedkilde til Holbergs essay om hypokondri i *Den mangfoldige Holberg*.

Many Diseases arise from a perverted Imagination; and some of them are cured by affecting the Imagination only. It appears almost incredible, what great Effects the Imagination has upon Patients; but especially those of a particular Turn and Make. The famous Chymist, Franciscus Borri, cured all Diseases, for some time; and rose to such Height of Reputation, that Patients were carried from Paris to Amsterdam to be cured by him. But, when it came to be observed that he cured only those who had a strong Imagination, his Credit sunk at once; and he worked no more Wonders. (Shaw 1750, II, xiii »Of Physic and Physicians«, s. 228)

I Holbergs *MT* III, 87 het det seks år før Shaw:

Saasom adskillige Sygdomme reise sig af Imagination, saa cureres ogsaa adskillige derved. Hvad Virkning Imaginationen kand gjøre hos Patienter, er fast utroeligt. Den bekiendte Chymicus Franciscus Borri curede en Tiid lang alle Sygdomme, og derudover kom i saadan Reputation, at Patienter lode sig bære fra Paris til Amsterdam, for der at blive curede af ham. Men, som man omsider merkede, at han ikke kunde hielpe uden dem, som havde en stærk Imagination, og hans Credit begyndte engang at falde, kunde han siden ingen curere (Holberg 1744, s. 517)

Så langt er det klart at Shaws tekst følger tett på Holbergs. Noe mer uklart blir det i fortsettelsen, når det handler om engelske forhold:

The same Thing happened to an irish Quack, Greterix, called the Strocker, who, for a while, performed miraculous Cures, in London; but upon the sudden Fall of his Reputation, his Skill deserted him (ibid.)

Hos Holberg savner man navnet og kallenavnet til denne kvakksalveren:

Det samme fortælles om en Irlandsk Qvaksalver, der til en Tiid gjorde forunderlige Curer udi London; men, da hans Reputation engang ved en Hændelse faldt, faldt og hans heele Konst tillige med (ibid.)

Oversettelsen er altså i dette tilfellet mer presis enn originalen. Shaw nevner navnet og kallenavnet på denne irlenderen som Holberg alluderte til. Det er uvanlig at kompilatoren kan legge til slike detaljer i den teksten

han kompilerer. Her kan man lure på om kan hende Shaw og Holberg forholder seg til en tredje, ukjent kilde, og at de gjengir denne med ulik grad av nøyaktighet. Det har imidlertid ikke vært lett å finne noen eldre kilde som nevner kvakksalveren Greterix. Shaws presisering er en av mange tilretteleggelser for et engelsk publikum, men det viser også en påfallende nærhet mellom referanserammen til den danske forfatter og hans engelske kompilator. Det blir i slike øyeblikk av felles referanseramme fristende å spørre om Holberg kjenner kompilatoren og om de har diskutert oversettelsens detaljer? Den gåten som i så fall reiser seg, er jo hvorfor ingen av de to nevner dette med et ord noe sted.

Livet er en scene

Et annet sted der det synes som den engelske teksten tydeliggjør en underpilt engelsk kontekst i Holbergs tekst, er »Section I chapter III: A sketch of human life«. Dette er en oversettelse av det livstrette og deprimerede essay *MT* III, 46, der livet sammenliknes med en tragedie – ett av de tekststeder som er vesentlige for Holbergs eksistensielle teatermetaforikk. Men på det stedet der Holberg skriver »Saadan er Tilstanden ved Fødselen, og udi de spæde Aar, og ligesom Tragoediens første Act« (s. 469) blir det i den engelske versjonen vist til Shakespeare: »This is the State of a Child, in his tender Years; and makes the first Act of the Tragedy, as *Shakespeare* describes it«. Bakgrunnen er den berømte »verden er en scene«-talen i Shakespeares *As you like it*.¹⁴ Begge tekstene forfølger denne livsallegorien, men den engelske tydeliggjør det allegoriske ved å sette inn »manhood« og »old age« som margoverskrifter. Den mulige Shakespeare-referansen som tydeliggjøres i den engelske versjonen, finnes ikke i Holbergs egen tekst, og selv om man på ingen måte av dette kan slutte at Holberg har lest Shakespeare og lagt inn en skjult allusjon, kan dette likevel være et moment i den gamle diskusjonen om hvor vidt Holberg kjente til Shakespeares verker.

14 »JAQUES: All the world's a stage, / And all the men and women merely players: / They have their exits and their entrances; / And one man in his time plays many parts, / His acts being seven ages. At first the infant, / Mewling and puking in the nurse's arms. / And then the whining school-boy, with his satchel / And shining morning face, creeping like snail / Unwillingly to school. And then the lover« etc.

Holberg med *The Reflector* til New York og Boston

Gjennom den engelske kompilasjonen reiser Holberg enda videre ut i verden. Det viser seg at *The Reflector* også har et etterliv på amerikansk jord. Et amerikansk tidsskrift ved den radikale William Livingston tok i 1752 navnet »(The independent) Reflector«. Dette tidsskrift har en viss betydning i New Yorks mediehistorie, men har i utgangspunktet absolutt intet med Holberg å gjøre. I en nyutgave fra 1963 av denne mer berømte 1700-tallspublikasjonen skriver imidlertid utgiveren Milton Klein i »Introduction«¹⁵ at dette tidsskriftet hadde hentet tittelen fra »det originale *Reflector*« fra 1750, og at legen Shaw var »editor« av dette. Klein skriver dessuten at

Articles from the Reflector were reprinted in the New-York Evening Post on March 25, April 15, June 24, September 2, 1751; and one appeared in the New-York Gazette on February 10, 1755. Selections from it also ran in the Boston Evening-Post late in 1752 and early in 1753« (Klein 1963, s. 28n)¹⁶

I disse tre avisene har altså Holbergs essayistikk, via Shaws kompilasjon, nådd en amerikansk offentlighet som »From The Reflector«. I det amerikanske tidsskriftet som henter navn fra *Reflector*, *The Independent Reflector*, ledet Livingstone an i en redaksjon av unge, radikale New Yorkskribenter som spiller en viss rolle i amerikansk pressehistorie. Disse er særlig preget av engelsk essaytradisjon som *Spectator* og *The Independent Whig*, men de preger i noen år New Yorks intellektuelle liv og utvikler en essayistikk som »made a distinct contribution to American essays« (Richardson 1966, s. 77). Skribentvirksomheten til denne redaksjonen strekker seg også til New York-pressen, *New York Gazette* trykker også deres

15 Klein »Introduction« 1963.

16 Hvor vidt Klein har uttømt spredningen av Shaws/Holbergs *Reflector* med disse henvisningene, vites ikke. Avishistorien i 1700-tallets USA er en broget masse kortlevete utgivelser. New York, Boston og Philadelphia nevnes gjerne som sentrale avisbyer på 1700-tallet og allerede på 1750-tallet drøftet avisene politiske spørsmål omkring kolonialiseringen av Amerika (David Copeland 2013. *Mediating American History: Media's Role in Defining the Nation: The Active Voice*. Peter Lang. s. 29ff.) *New-York Evening Post* var en avis som gikk fra 1744 til 1752 (nr. 427 i *Eighteenth Century American Newspapers in the Library of Congress* (<http://www.loc.gov/rr/news/18th/427.html>)). Denne er ikke å forveksle med den senere avisen av samme navn som er grunnlagt 1801 og i dag kjent som *New York Post*. *The New York Gazette* er navnet til New Yorks eldste avis, grunnlagt 1725, men denne regnes bare frem til 1744, og flere andre senere utgivelser bærer samme tittel uten at kontinuiteten mellom disse er klar.

Monday MARCH 25, 1751.

THE

NUMB 205.

New -
EveningYork
Post.

Containing the freshest Ad-

vices Foreign and Domestic.

From the REFLECTOR.

of State-Reformation.

STATES and Societies, like the Body of Man, are subject to various Disorders. What in the Body we call a Disease, may in Kingdoms and Republicks, be called a State-Failing. Diseases of the Body are cured by Medicines, or Courses; and State-Failings by Law or Regulations. What in Physick is termed a Cure; we call, in Politicks, a Reformation.

Since there is so near a Resemblance betwixt Politicks and Physick, betwixt the Lawgiver and the Physician; and since the Manner of Cure is alike, tho' the Remedies differ; intelligent Statesmen might do well in rectifying State-Failings, to imitate the Procedure of intelligent Physicians. The Physician goes cautiously to work with a weakly Constitution; and a Statesman should treat a weakly State with Delicacy and Gentleness; for in both Cases, the least Over-dose may do harm. A prudent Physician examines the Constitution of his Patient, before he prescribes; and suits his Prescription to the Nature of the Case, its Circumstances and Symptoms; and a State Reformer must carefully enquire into the Nature, and Situation, the Turn, Frame, and Circumstance of a State; and suit his Ordinances accordingly. For, as some Patients require double or triple Doses; some Kingdoms require stronger Laws than others, to produce the desired Effect.

It is a Rule, with judicious Physicians, to use no such violent Means, as may prove worse than the Disease. All Patients are not so happy as the *Swiss*, who falling sick upon a Journey, and being in a *Hurry* to get on, took the Physick of eight Days at once; and recovered. As it is a capital Rule in Physick, never to give such violent Medicines, as may kill or cure at a Dose; so it ought to be a standing rule in Reformations, to proceed Step by Step; and proportion the Remedy to the Kind of Disorder in the State; and give no stronger Doses than it can bear without being convulsed. Constant experience shews, that a State is rather made worse, than better, by all rash and precipitate Reformations; as an Ague, by violent Medicines, may be turned to a continual Fever.

We learn by examples, both ancient and modern, that, in most Reformations, State Errors have rather been altered than eradicated. For as Men, are by Nature, addicted to start from one Extreme to the opposite; so in States, one great Error is apt to second another; as the hot fits does the cold, in an intermitting Fever. A Miser may joyfully endeavour to correct his Avarice; but if he holds no Medium in his Reformation, he will commence extravagant. In hasty Changes, we see Irreligion turns to Superstition; Fervor to Coldness; Courage to Fear; and Talkativeness to ridiculous Silence. I know a Man so timid and cautious in his Discourse, that he would not venture to relate the most common Occurrences, before he had enclosed his Children out of the Room. This Man had been one of the most loquacious Inhabitants of the City; and was found for speaking too freely. In most Reformations, to avoid one Rock, Men split upon another.

Half starved people will Eat till they insatiate; and Soldiers in a Pannick will run from the Enemy, into Fire or Water; and dye for fear of dying.

For my part, though the World has always my good Wishes, I cannot rejoice at every Reformation; because Experience shews, that the Thing designed to be alter'd, often remains as it did; tho' its Form be changed. The same Humours sometimes appear under the Denomination of the Head Ach, Rheum tism, or Gout; according as they fly, or are driven by Medicines, from one part of the Body to another. And as no Physician can justly say he has cured a Disease, because he has changed it into the Gout or Rheumatism; so no Politician can properly say he has cured a State failing, when by endeavouring to root out an old Grievance, he brings on a new one. Too active Remedies sometimes cure the Disease, but kill the Patient; and outrageous Reformations may ruin a State.

I am, however, no Enemy to Reformation; but remain convinced that most Countries and Societies require to be reformed. I only entreat Men to proceed in this Work with Judgment; and not run from one Error into another. He who goes slow, comes to his Journey's End at last; whilst those who make Post haste, may fall by the Way, or miss the Track. There goes a Story of a Coachman, who finding the Road rough, asked a Country Fellow, if it was possible to reach a certain Town, before Sun-set; the Country Man answered " Yes, provided you drive slow." The Coachman, taking this for a Joke, grew angry, lashed his Horses into a Gallop, broke a Wheel, and did not reach the Town that Night.

When a Person labours under too great a Fullness of Blood, I should advise him to open a Vein; but to do it with Moderation, so as to leave the necessary Quantity behind. If a House be crowded with Servants, it is proper to dismiss such of them as are superfluous; but to retain so many as to do the necessary Business of the Family. If a Reformation be not conducted with Moderation, we fall out of one Misfortune into another. A certain King of *Peru*, who had long been made uneasy by rebellious Subjects, banished a great Number of them, that he might more easily govern the rest; but the Country was so thinned by this Reformation, that his Neighbours took the Advantage, and made themselves Masters of him and his Kingdom. This is an Instance of State-Policy pushed too far.

Extremes are hurtful. All Sense and Virtue consists in Moderation; if once they exceed the proper Bounds, they become metamorphosed into Folly and Vice. The *Cinnet* Philosopher, *Confucius*, whose a System of Morality and civil Policy, entitled *The great Highway*; intimating that the middle Way is the best to follow. Good Things become bad, if immediately used. I have known People ruined by Care; and impoverished by Parsimony. Activity has great Effects; but resembles a high-motied Horse, that requires the Carb. It drives the Ship, like a fast Wind; but may run her upon a Rock. The understanding must be a Pilot; and make the fair Wind serve to a good Purpose.

Many

Libr. III.

Epigramm. 37.

Dum declinat homo vitia, in con-
traria currit:

Errorum facies fit modo in orbe
nova. &c.

Stæder og Societeter ere, ligesom Menne-
skets Legemer, adskillige Skrøbelighe-
der underkastede. Hvad som i Menne-
skets Legemer kaldes Sygdom, heeder udi Riger
og Republikver Statsfejl: hine cureres med Pul-
ver og Draaber; disse med Love og Forordnin-
ger: og hvad som der heeder Medicine, kaldes her
Reformation. Saa som der nu er en stor O-
vereensstemmelse imellem en Lovgiver og en Læge,
og Maaden at curere paa er een og den selsams-
me, thont Recepterne ere differente; saa gaaer
en Reformator fornuftigen til Verks, naar han
udi at curere Statsfejl, betiener sig af samme
Methode, som Lægen bruger i at curere Legemets
Skrøbeligheder. Ligesom derfor en Læge maa
gaae varligen til Verks med et sygt Legeme, saa
maa ogsaa en Lovgiver med Delicatesse tractere
et sygt Societet: thi det heeder paa begge Ste-
der: omne nimium nocet: det er: alt hvad som
er formeget, fordærver. En fornuftig Læge, for-
end

innlegg under titler med »Reflector« i, og det ser ut som innleggene tillagt »Reflector« (altså Holberg), opptrer i en assosiasjonssammenheng med de amerikanske skribentenes »the independent Reflector« og »Philo-Reflector«. Om det bak denne overflatiske navneforbindelse ligger noen form for inspirasjon, er ikke undersøkt her, men det er mulig at denne mulige sammenhengen mellom Holberg/Shaw og denne entreprenørperioden i New Yorks tidsskriftsliv kunne fortjene en nærmere studie.

Dette må sies å være et kuriøst, men ikke uinteressant ledd i Holberg-repsjonen, også i et ideologisk perspektiv. I dag ses det som et foreldet og umodent trekk ved de første amerikanske aviser på 1700-tallet at de – i mangel av godt nyhetsstoff – fylte forsiden med essayistiske tekster hentet fra ulike kilder. *The Reflector* har vært en slik kilde som man kunne klippe fra i stille perioder. Man kan muligens gå ut fra at anonymiteten må ha vært en forutsetning for denne delen av *Moralske Tankers* utbredelse; ingen ville kunne spore disse tekstene tilbake til Holberg, derfor kan de fremstå som mer tidløse og allmenne snarere enn viddet til en dansk baron!

Det er et anspent politisk landskap Holbergs tekster her trekkes inn i. Ikke minst skulle jo Boston bli åsted for dramatiske hendelser. *Boston Evening-Post*, som altså trykket Holberg-tekster 1752-1753, var grunnlagt og drevet av Thomas Fleet Sr., i følge James L. Moses en »shrewd businessman« som så det økonomiske potensialet i å bringe innlegg fra begge sider i den politiske konflikten:

Fleet understood that the key to his success and to the longevity of his newspaper lay in his ability to accommodate the diversity of political opinion existing in the colony. He played one interest against the other and reaped the profits from the interest aroused by controversy (Moses 1994, s. 125)

I dette tilfellet kan man altså gå ut fra at Holberg er anvendt i en kontekst som ikke var ideologisk klar, men som har vært provoserende nok til å skape kommersiell interesse, i hvert fall i øynene til pragmatikeren Fleet.

Den ideologiske grunntonen er tydelig i utdraget som trykkes i *The New York Evening Post* 25/3, 1751 der hele forsiden er dekket av tekst med tittel: »From The Reflector. Of State Reformation«. Utdraget begynner slik: »States and Societies, like the Body of Man, are subject to various Disorders. What in the Body we call a Disease, may in Kingdoms and Reublicks, be called a State-Failing«. Dette, og det som følger, har

sin opp-rinnelse i *MT* III, 37: »Stæder og Societeter ere, ligesom Menneskets Legemer, adskillige Skrøbeligheder underkastede. Hvad som i Menneskets Legemer kaldes Sygdom, heeder udi Riger og Republiqver Statsfejl«. Det sentrale poenget i Holbergs essay er politisk; det er en advarsel mot plutselige revolusjoner og omveltninger, og et argument for gradvis reform og å finne middelveien. Kjernen er i formuleringen i *New York Evening Post*: »Extremes are hurtful. All Sense and Virtue consists in Moderation« eller med Holbergs originale ord: »Det staaer derfor fast, at alt hvad som er for meget, skader; thi all Dyd bestaaer udi Mediocritet« (*MT* III, 37, s. 433).

Revolusjonsdiskusjonen har vært relevant stoff i New York 1751, fjorten år før det man regner som begynnelsen av den amerikanske revolusjon, og 24 år før uavhengighetskrigen bryter ut. Holbergs refleksjoner må da ha fremstått som ganske konservative i en amerikansk førrevolusjonær kontekst midt på 1700-tallet. Mindre kontroversiell var kan hende Holbergs sedvanlige prokuratorkritikk. 15/4 samme år har samme avis forsiden: »From The Reflector. Of Law, and Lawyers«. Teksten begynner slik: »There is a remarkable Affinity betwixt Attornies and Accountants; both their Arts consist in Addition, Subtraction, Multiplication, and Division«. Dette, og det følgende, dog med visse modifikasjoner og uten Holbergs henvisning til hans egne epigrammer, stammer fra *Moralske Tanker* IV, 83. Senere, 2/9, dukker altså igjen »The Reflector« opp på forsiden, nå med en engelsk versjon av *MT* IV, 82, »Beskrivelse over en Hofmand«. Her ligger en kritikk av hoffene som kan være av interesse for antiroyalistiske amerikanerne, og som passer med den neste artikkelen i avisen, en erklæring fra den påtroppende kong Adolf av Sverige.¹⁷ I tillegg til denne politiske siden er Holbergs tekst en av hans variasjoner over det klassiske Tigellius-motivet: Hofmanden er et prakt eksempelpå slik menneskelig omskiftelighet som Horats hadde tillagt sangeren Tigellius, hvilket Holberg drøftet i skjemtediktet »Apologie for Sangeren Tigellio« og utdypet i komedien *Den Vægelsindede*. Svært radikal kan man imidlertid ikke kalle denne teksten. Det er til syvende og sist ikke først og fremst den ideologiske Holberg, men restene av den ironiske essayisten som fyller enkelte avisforsider i Amerikas tidlige pressehistorie.

17 Takk til Universitetsbiblioteket i Bergen for å ha skaffet faksimiler av de tre aktuelle nummer av *The New York Evening Post* til veie. Dessverre har det foreløpig ikke lyktes å lokalisere de aktuelle sidene fra *New York Gazette* og *Boston Evening Post* som Klein peker på, hvilke essays det her dreier seg om, vites altså ikke.

Andre oversettelser som ligger mellom

Vi kan gå ut fra at Peter Shaw ikke kunne dansk. Hvordan har da kompilasjonen skjedd i praksis? I årene mellom utgivelsen av *Moralske Tanker* i 1744 og 1750, da *The Reflector* kom ut, forelå altså fire oversettelser av *Moralske Tanker* på det europeiske markedet; to tyske, en nederlandsk og en fransk. Den første tyske oversettelsen kom meget raskt under navnet *Ludwig Holbergs Moralische Abhandlungen* (København og Leipzig, 1744). Den neste kom et år senere, med en kritikk av den forrige tyske versjon i innledningen. Tittelen nå var *Ludwig Holbergs Moralische Gedanken* (Leipzig 1744 og 1753), oversatt av Caspar Reichard. Den nederlandske utgaven *De Deensche Spectator* er mer en kompilasjon ved Steeve van Esveldt, Amsterdam 1748. Den franske utgaven, *Pensées Morales*, oversatt av Jean-Baptiste Desroches de Partenay, var utgitt i København 1749. De andre av Holbergs tekster som anvendes i *The Reflector*, forelå også på ulike språk. *Niels Klim* og *Tredje Levnetsbrev* var jo opprinnelig skrevet på latin og dermed allment tilgjengelig for den dannede i original form. Shaw hadde allerede oversatt fra latin da han tok for seg Bacon. *Heltindehistorier*, som også brukes, forelå på tysk i 1746 som *Ludwig Holbergs verglichene Geschichte verschiedener Heldinnen und anderer berühmten Damen: nach dem Beyspiel des Plutarchs: aus d. Dän. übers*, trykket i Tyskland.

De tyske og den franske oversettelsen fremstår som nettopp dette; oversettelser som følger originalen tettest mulig, med enkelte noter til forklaring for utenlandske lesere der de danske referansene er for lokale. Holberg fremstår som forfatter slik også tekstens »jeg« viser til Holberg og hans øvrige forfatterskap. Det er altså ikke snakk om at *The Reflector* er en direkte engelsk oversettelse av en tysk, nederlandsk eller fransk bearbeiding av Holbergs tekst, men det er jo likevel sannsynlig at Shaw har benyttet en av disse. Men hvilken?

Den franske utgaven, som i likhet med den andre tyske påberoper seg Holbergs velsignelse, ligger svært nær den engelske i tid; er det mulig at man så fort kan ha forholdt seg til den franske og oversatt til engelsk? Det finnes språklige elementer som taler mot dette. *The Reflector* skriver som Holberg i hans danske versjon »miserable« uten diakritisk tegn i et fransk sitat, som i den franske teksten er rettet »misérable« (s. 220). Større vekt kan man tillegge stedet der Holberg skriver: »Om man skal troe Brantorie, saa er een af de største Krigs-Expeditioner, som udi de sidste Tider er skeed, forarsaget af en Amourette« (*MT*, s. 531). Her gjør Holberg i følge

resepsjonen en åpenbar feil. Senere utgaver, også nettversjonen »Holbergsskrifter«, har rettet det opprinnelige »Brantorie« til »Brantome«, det vil si den franske historiker og forfatter Pierre de Bourdeille, seigneur de Brantôme (1540-1614). *The Reflector* har imidlertid tradert feilen »Brantorie« (s. 127). Det har faktisk også begge de tyske versjoner, som ikke har stusset ved dette ukjente navn, mens den franske versjonen naturligvis har rettet den franske historikers navn til »Brantôme« (II, 336). Denne lille detalj er sannsynligvis nok til å utelukke den franske versjon som kilde. Om den engelske kompilatoren har benyttet en mellomliggende versjon, er dette da en av de tyske. Dette kan også stemme med bruken av *Heltin-dehistorier*.

Det kom altså to tyske utgivelser, begge datert 1744 og utgitt i København og Leipzig, først *Moralische Abhandlungen* (*MA*), utgitt av Christian Gottlob Mengel uten oppgitt oversetter¹⁸, og så *Moralische Gedanken* (*MG*), oversatt av Elias Caspar Reichard, utstyrt med et forord som kritiserer den forrige som et hastverksarbeid med flere oversettelsesfeil og påberoper seg Holbergs egen velsignelse av denne nye og grundige versjonen. Her finner man også epigrammene gjengitt og oversatt til tysk. Allerede i første essay finner man eksempler på feil i *MA* som er rettet i *MG*. Det viser seg da gjennomgående at *The Reflector* reproducerer feilene fra *MA*. Når Holberg allerede i første setning på I, 1 skriver at »den Fattige øder een Time, hvad han ofte maa sulte for et heelt Aar«, oversetter *MA* »isset« som om det skulle stått »æder«, ikke »øder«. I *MG* er dette rettet til »vergeudet«, mens Shaw skriver »consumes«, som riktig nok er tvetydig, men har »spise« som førstebetydning. Når Holberg senere skriver »Trældom« (s. 32), feiloversetter *MA* det med »Bezauberung« (s. 32), som om det skulle stått »Trolldom«, mens *MG* har rettet det til »Sclaverey« (s. 35). Den engelske versjonen røper da igjen sin kilde ved å skrive »Witchcraft« (s. 211), hvilket altså er en kontaminasjon.

Vi har da ikke diskutert den nederlandske utgaven *De Deensche Spectator* (1747-1748) som mulig kilde. Den har det mange har savnet ved Holbergs tekst, nemlig en innledende tematisk liste over utdragene – ikke

18 Om striden mellom disse to konkurrerende oversettelser, se Ehrencron-Müller s. 329-337. Ehrencron-Müller (s. 329) oppgir at det er utgiveren Mengel som har oversatt tome I av *Moralische Abhandlungen*, mens tome II har en ukjent oversetter. Mengel var tysk innvanderer til København, og skal ha hatt hjelp av danske studenter. Holberg kommenterer det hele selv i Epistel 447 (s. 112), der han sier at den siste, *Moralische Gedanken*, er »u-forligneligen bedrex«, men ut over dette feller han ingen moralsk dom, men påpeker at begge utgivelser solgte godt.

helt ulikt, men heller ikke sammenfallende med, det man finner i *The Reflector*. Ehrencron-Müller (1933) påpeker at Holbergs opprinnelige avsnitt og rekkefølge ivaretas her, og hevder (s. 343) at denne nederlandske utgaven er bygget på Mengels versjon *Moralische Abhandlungen*. Denne observasjonen passer med at den nederlandske feilaktig har »eet« (s. 1) (»spiser«) som *MA* »isset« for Holbergs »øder« og likeledes feilaktig »betovering« (s. 8) som *MA* »Bezauberung« der Holberg altså har »trældom«. Men om vi vender tilbake til den franske historiker Brantome, ser vi at den nederlandske oversetter, i motsetning til de tyske og den engelske, påpasselig har rettet Holbergs »Brantorie« til »Brantome« (Tome II, s. 192).

Man sitter da igjen med den konklusjon at den engelske kompilator, som sannsynligvis var Peter Shaw, har benyttet den første oversettelsen som kom ut, nemlig *Ludvig Holbergs, Assessoris Consist. und Professoris Publ. bey der Königl. Universität zu Copenhagen, Moralische Abhandlungen in Zwey Theile getheilet, und aus dem Dänischen Original ins Teutsche übersetzt*, Copenhagen und Leipzig, 1744. Denne noe slurvete utgaven, utgitt »i galop« som Holberg selv sier, har altså vært utgangspunkt for to innbyrdes uavhengige oversettelser.

Et spørsmål som da reiser seg, er hvor vidt Shaw behersket tysk? Vi er vant til at man kan ta for gitt at danske og norske akademikere fra denne perioden kunne tysk, men det samme gjelder ikke i England. Tvert imot ville man da forvente å se slik språkmektighet nedfelt andre steder i forfatterskapet til Shaw. Spor av tyskkunnskaper finner man i Shaws eget verk *Three Essays in artificial Philosophy*, der han i forbindelse med Paracelsus' diskusjon om »the Spirit of the Wine« nevner at »because the original is German, and little read, we shall subjoin the whole passage« (Shaw 1731, s. 190). I den naturvitenskapelige delen av forfatterskapet viser han til flere tyske forskere, men hovedsakelig da til deres skrifter på latin. Shaw kompilerer og oversetter blant annet den tyske kjemiker Georg Ernst Stahl (1660-1743), men understreker da eksplisitt i forordet (»Advertisement«) at han i hovedsak benytter en »Latin Edition« av Stahls verker: »From this Edition [i.e. den på latin] the present Piece is principally taken« (Shaw 1730, s. viii). Ordet »principally« synes imidlertid å indikere at kompilatoren også har hatt et blick på Stahls forelesningsmanuskript fra Jena, hvilket han omtaler samme sted. Det blir imidlertid ikke direkte sagt at disse var på tysk. Likevel vil vi på dette grunnlag holde på tesen om at Shaw hadde tilgang til tysk, enten gjennom en nær medarbeider, eller ved direkte kjennskap til tysk språk og universitetskultur.

Avslutning

Holberg var opptatt av sine skrifers europeiske spredning og har fulgt med på oversettelsene av *Moralske Tanker*. Litt kryptisk sier han i den selvbiografiske Epistel 447, i det siste, posthume bind V av *Epistler* fra 1754, generelt om *Moralske Tanker* at »Intet af mine Skrifter har haft større Afgang, skjønt ikke saa meget til min Fordeel, som til andres, der have besørget nye Editioner og Oversættelser deraf« (*Epistler* V, s. 113). Deretter omtaler han de to tyske og den franske oversettelse og nevner ikke denne engelske, men heller ikke den nederlandske, som han rimeligvis bør ha kjent til. Det er hevet over tvil at han har fulgt godt med i engelsk åndsliv, og det er slett ikke usannsynlig at han skal ha følt en lyst til å delta i meningsutvekslingen der. Det kan også ses som et element at de mange referansene til *Niels Klim* kan fremstå som en markedsføring av denne romanen. Den nærhet forfatteren av *The Reflector* synes å ha til Holbergs forfatterskap kunne ses som et argument for at det var reell kontakt mellom forfatter og utgiver. Viljam Olsvigs gamle hypotese om at Holberg bevisst skjuler en sterk affinitet til engelsk åndsliv er en nærliggende assosiasjon. Det er imidlertid lite konkret som kunne styrke en slik hypotese, bortsett fra selve eksistensen av denne kompilasjon. At *The Reflector* har anvendt den uoffisielle første tyske oversettelsen, er et argument for at Holberg ikke har hatt noe med den engelske versjonen å gjøre, da han sannsynligvis, om de hadde hatt kontakt, ville anbefalt at Shaw benyttet *Moralische Gedanken*.

Men man må likevel spørre hvorfor Holbergs (og Shaws) navn ikke er å finne på den engelske versjonen? Skulle utgivelsen holdes skjult for ham selv? Eller er det kanskje slik at tekstene ville tape verdi i en engelsk offentlighet ved å knyttes til en konservativ, dansk baronidentitet? Med *Niels Klim* hadde jo Holberg hatt en liknende strategi der anonymiteten, og den derav følgende forventning om noe grenseutprøvende og radikalt, sannsynligvis først og fremst var del av markedsføringen av verket. Dette markedsføringsargument i en engelsk offentlighet er uansett en mulig forklaring på utgivelsens anonymitet, enten Holbergs selv visste om det eller ikke.

Sannsynligvis hadde Holberg ikke noe med denne utgivelsen å gjøre. Selv om han jevnlig mottok impulser fra den engelske offentligheten, var det engelske bokmarkedet stort, og det er lite som tyder på at han var klar over sin engelske beundrer, og neppe har avisforakteren Holberg visst at hans egne formuleringer ennå i hans egen levetid vandret via engelsk opplysning helt til de prerevolusjonære meningsutvekslinger i avisspaltene i New York og Boston.

Litteratur

- Copeland, David 2013. *Mediating American History: Media's Role in Defining the Nation: The Active Voice*. Peter Lang.
- Ehrencron-Müller, H. 1933. *Forfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bd X Holberg, 1. Afdeling*. København.
- Gilman, Sander L., Helen King, Roy Porter, G. S. Rousseau, and Elaine Showalter 1993. *Hysteria Beyond Freud*. Berkeley: University of California Press.
- Goldgar, Bertrand A. 1965. »Satires on Man and "The Dignity of Human Nature"« i *PMLA: Publications of the Modern Language Association of America*, Des, Vol. 80(5), s. 535-41
- Gooding, Richard 1995. »Pamela, Shamela, and the Politics of the Pamela Vogue« i *Eighteenth-Century Fiction*, Vol. 7(2), s. 109-130.
- Holberg, Ludvig 1744. *Moraliske Tanker*; København. Lest i www.holbergsskrifter.no
1744. *Ludwig Holbergs Moralische Abhandlungen*. (sanns. overs. Christian Gottlob Mengel). Leipzig.*
- 1744/45. *Ludwig Holbergs Moralische Gedanken*. (overs. Caspar Reichard) Leipzig.*
1746. *Ludwig Holbergs verglichene Geschichte verschiedener Heldinnen und andrer berühmten Damen: nach dem Beyspiel des Plutarchs: aus d. Dän. übers.**
1748. *De Deensche Spectator*, (overs. Steeve van Esveldt) Amsterdam.*
1749. *Pensées Morales*, (overs. Jean-Baptiste Desroches de Partenay). København.*
- Jansen, F.J. Billeskov. 1938-39. *Holberg som epigrammatiker og essayist*. København.
- Keymer, Thomas Peter Sabor 2005. »Pamela« in the Marketplace: *Literary Controversy and Print Culture in Eighteenth-Century Britain and Ireland*. Cambridge.*
- Klein, Milton 1963. »Introduction« i Klein (ed) *The Independent Reflector Or, Weekly Essays on Sundry Important Subjects More particularly adapted to the Province of New York By William Livingston*. Harvard.*
- McKillop, A.D. 1936. *Samuel Richardson. Printer and Novelist*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.*
- Montague, Basil 1831. »Preface« i *The Works of Francis Bacon*, bd. XIV, The Novum Organum.
- Moses, J. L. 1994. »Journalistic impartiality on the eve of revolution: The Boston evening post, 1770-1775« i *Journalism History*, 20(3-4), s. 125.
- Nichols, John 1812. *Literary Anecdotes of the Eighteenth Century*. London.*
- Olsvig, Viljam 1913. *Holberg og England*. Aschehoug, Kristiania.
- Pickering, W. 1831. »Preface« i *The Works of Bacon*.*
- Richardson, Lyon L. 1966. *A History of Early American Magazines*. New York.*
- Sejersted, Jørgen (forthcoming). »Morals and religion in Holberg's essays« i Haakonssen, K. & S. Olden-Jørgensen (eds.) *Ludvig Holberg (1684-1754). Learning and Literature in the Nordic Enlightenment*. Routledge: Routledge Chapman Hall.

- Shaw, Peter (ed) 1733. *The Philosophical Works of Francis Bacon, Baron of Verulam (...) Methodized, and made English, from the Originals*, bd. I-III. London.*
1734. *Three essays on artificial philosophy* London.*
1734. *An Enquiry into the Contents, Virtues, and Uses, of the Scarborough Spaw-Waters*. London.*
- 1733/1755. *Chemical Lectures*. London.*
1750. *The Reflector: Representing Human Affairs, as they are; and may be improved*. London.*
1762. *The Tablet, or Picture of Real Life; Justly representing, as in a Looking-Glass, the Virtyes and Vices, Fopperies and Fooleries, Masks and Mummeries of the Age. With the true Characters Of the Wise and Good*. London.*
- Siskin, Clifford og William Warner (eds) 2010. *This is Enlightenment*. Chicago.
- The New York Evening Post* 1751. 25/3, 15/4 og 2/9.
- Tjønneland, Eivind (red) 2005. *Den mangfoldige Holberg*. Oslo.
- Vinje, Eiliv 2000. *Eit språk som ikkje passar: Epideiktiske element i Holbergs reflekterande prosa*. Bergen.
- Yeo, Richard 2001. *Encyclopaedic Visions: Scientific Dictionaries and Enlightenment Culture*. London.*

Alle tekster merket * er lest i nettutgave på www.books.google.no

P.F. Suhm som dansk Ossian-pioner i 1771

Af Flemming Lundgreen-Nielsen

P.F. Suhm (1728-98), in his life-time a celebrated Danish national historian, was a pioneer in translating selected sections from the Ossian poems dealing with the Scottish belief in the ghosts of deceased forefathers. They were included in his Danish language monograph *On Odin and Heathen Mythology and Cult of Scandinavia* from 1771, his source being *The Works of Ossian*, vols 1-2, 1765. Suhm was one of the few Danish academics at the time who read English, and his comprehensive footnotes facilitate the checking of his renditions. Also his preparatory reading of major English language works about British and North European paganism before the appearance of the Ossian texts are tracked by means of printed reference lists in his numerous earlier historical volumes. Suhm's reliance on retelling or at least listing all possible historical sources combined with a lack of source criticism was rejected after his demise, so later scholarly evaluations of his achievements as a historian are scarce. Although Suhm thus soon was overshadowed by new theories and practical methods, his volume on Odin from Norse mythology was studied by poets even two or three decades into Danish literary romanticism of the 19th century.

Forudsætningerne

De Ossian-digte, der uventet dukkede op på gælisk¹ og i engelsk oversættelse ved skotten James Macpherson (1736-96) udkom på tryk i årene 1760-73, blev mode i europæisk litteratur, indtil interessen for dem løjede af op mod midten af det 19. århundrede. Umiddelbart betog den særprægede stil og elegisk-melankolske holdning både digtere og læsere. På kontinentet ikke mindst, fordi Ossian-læsning indgik med eksempler (oversat til tysk prosa) i den fortvivlede Werthers sidste tid før selvmordet i Goethes bestseller-roman fra 1774, og fordi det var kendt, at digtene beundredes af Napoleon Bonaparte (i Melchiorre Cesarottis italienske oversættelse til 11-staversers blankvers, I-IV, 1774).

I Storbritannien forholdt man sig dog med den irske historiker Charles O'Connor (1710-91) og den engelske kritiker Samuel Johnson (1709-84) i spidsen skeptisk afvisende over for Macpherson.² Mange så simpelthen

1 Ordet kan på engelsk staves både *Gaelic* og *Galic*.

2 O'Connor protesterede umisforståeligt i *Some Remarks on Mr. Mac Pherson's Translation of Fingal and Temora* i 1766-optrykket af sit værk *Dissertations on the Ancient History of Ireland* fra 1753. Samuel Johnson ytrede sig kortfattet, roligt og klart om emnet i bogen *A Journey to the Western Islands of Scotland*, 1775 (s. 187-193 / 267-277). Han så sagen som »Caledonian bigotry« (s. 191 / 274). Uden overhovedet at nævne navnet James Macpherson talte Johnson om »the father of Ossian« (s. 189 / 271) og om en »editor, or author« (s. 191 / 274), der demonstrerede, at »stubborn audacity is the last refuge of guilt« (s. 190 / 274). Johnsons konklusion var: »If we know little of the ancient Highlanders, let us not fill the vacuity with Ossian« (s. 193 / 277). Johnson skotsk fødte sekretær James Boswell (1740-95) havde i 1773 deltaget i hans opdagelsesrejse. Samuel Johnsons førsteudgave kom i flere oplag samme år med afvigende sidetal, derfor de dobbelte sidehenvisninger.

hans tekst som et litterært bedrageri (»fraud; forgery; falsehood«). Man indvendte også, at ingen kendte til Ossian, før Macpherson præsenterede ham (endda med et væld af nævenyttige fodnoter³). Trods opfordringer fremlagde Macpherson ikke de gælske originalversioner, som han hævdede at eje.⁴ Striden, der opstod om »authenticity« eller ej, er enestående i verdenslitteraturhistorien ved omgående at gøre Ossians prosadigtninger til en feberagtig succes.

Bibliografien er kompliceret. Hugh Blair (1718-1800), højkirkelig præst og velanskrevet professor i retorik og belles-lettres ved universitetet i Edinburgh, hørte om James Macphersons fund og stiftede bekendtskab med ham, hvorefter han gik ind for teksternes historiske ægthed og trådte til som udgiver, om end anonymt.

Det begyndte med 3 enkeltbind: *Fragments of Ancient Poetry, Collected in the Highlands of Scotland, and Translated from the Galic or Erse Language*, 1760,⁵ *Fingal, An Ancient Epic Poem In Six Books: Together with Several Other Poems, composed by Ossian the Son of Fingal*, 1762,⁶ og *Temora, An Ancient Epic Poem In Eight Books, Together with several other Poems, composed by Ossian, the Son of Fingal*, 1763.⁷ De to sidste var udstyret med hver en lille anonym dissertation om indholdet. I 1763 udsendtes ligeledes anonymt en separat pjece på 75 sider med titlen A

-
- 3 James Macpherson har fx i 1765-udgaven sammenholdt Ossian med Homers epik 61 gange, sporadisk endda med citater af Alexander Pope's engelske oversættelse 1715-26 (i parrimede 5-fodsjamber). Også steder af Vergils *Æneide* inddrages af Macpherson, skønt i mindre antal. Sammenlagt rejste det mistanker hos tvivlerne.
 - 4 I *Temora*, 1763, bragtes dog en gælsk sprogprøve, se her fodnotetekst 7. Og ved sin død i 1796 havde Macpherson testamenteret £1000 til offentliggørelse af efterladt gælsk materiale. Det resulterede i udgaven *The Poems of Ossian, in the Original Gaelic, with a Literal Translation into Latin by the late Robert Macfarlan, A.M. together with a Dissertation on the Authenticity of the Poems, by Sir John Sinclair, Bart*, 1807. Her var den gælske tekst trykt på venstresider med lige sidetal synkront med en nylatinsk oversættelse på højresider med ulige sidetal. Noter og afhandlinger var på engelsk. Værkets 3 bind omfattede i alt 1472 tryksider. AM /MA = universitetsgraden Master of Arts; Bart = Baronet, den højeste britiske lavadelstitel (som var arvelig for ældste søn).
 - 5 Dette første bind udkom i 1760 i to oplag, begge uden James Macphersons navn og med et anonymt forord på 6 sider (skrevet af Blair). Bindet talte blot 70 (små) oktavsider med 15 korte og usammenhængende Ossian-digte, som der blot er 8 udgiver-fodnoter til.
 - 6 Dette andet bind kom ligeledes i to oplag med samme trykkeår (selvom det ene reelt forelå i 1761). Fra nu af bringes navnet James Macpherson på titelbladene som oversætter. Bindet indeholder 270 sider Ossian-digte.
 - 7 Dette tredje bind indeholder Ossian-digte på 247 sider, hvor de sidste 19 gengiver noget af den påståede gælske originaltekst fra det 3. århundrede. Formatet var en statelig kvart, men bogen oplevede kun ét oplag. Nogle sagkyndige mente, at de gælske verslinjer var nyoversat fra Macphersons engelske tekster af denne selv.

Critical Dissertation on the Poems of Ossian, the Son of Fingal, hvor et usigneret forord meddelte, at det drejede sig om forelæsninger holdt ved universitetet i Edinburgh, som tilhørere havde ønsket offentliggjort. Disse 3 oplysende tekster er skrevet af Hugh Blair.

Næste runde var en samlet bearbejdet udgave ved James Macpherson under titlen *The Works of Ossian, the Son of Fingal*, I-II, 1765, som inkluderer Blairs afhandling fra 1763-pjecen (II, s. 311-460), med hans navn nu tydeligt meddelt her foruden på bind II's titelblad. Dette er den tekst, Suhm har benyttet.

Den tredje og definitive version blev *The Poems of Ossian*, I-II, med undertitlen *A new Edition, Carefully corrected, and greatly improved*, 1773, »overseen« (overvåget; gennemset) af James Macpherson. En usigneret fortale dateret 15. august dette år arbejder med, at Ossian-digtene er blevet til ved hjælp af en »Author«, en »Translator« og en »Writer«, men det er – måske bevidst – uklart, om udsagnene gælder én og samme person. En vending om oversætterens forbedrede sprogbeherskelse, siden han begyndte kun 24 år gammel i 1760 (s. v), passer med Macphersons fødeår 1736. De enkelte digte er nu ordnet historisk-kronologisk i de perioder, de handler om, og må, står der, herefter fremtidigt skøtte sig selv. Det forsikres dog, at de også i oversættelser til fremmede sprog bevarer deres medfødte »simplicity and energy« (s. xiii). Blairs afhandling fra 1763 og 1765 er ligeledes med her. Denne udgave har Suhm aldrig brugt.

James Macpherson indstillede efter 1773 sin omstridte offentlige skribentkarriere, blev britisk statsembedsmand og fungerede som medlem af Underhuset i London fra 1780 til sin død i 1796, 59 år gammel. Han blev – for egen regning – bisat i Poets Corner i Westminster Abbey.

Ossian i Danmark

I Danmark blev Ossian-digtene i praksis kendt via tyskerne Fr. G. Klopstock (1724-1803), kongelig dansk digterstipendiat fra 1750 og livet ud, bosat i Danmark til 1770, og kritikeren og filosofen J.G. Herder (1744-1803).

En dansksproget iværksætter er det store nye digternavn Johannes Ewald (1743-81). Den 1. september 1769 skriver Ewald til den tyskfødte københavnerboghandler Johan Gottlib Rothe (1730-1824), at han er nysgerrig efter at se en pjece, som er »oversatt eller forfattet af en ved Navn Osian«, oversættelsen er på tysk, men originalen siges at være »et Digt

af en gammel Skottisk Barder« (SS IV, 1919, s. 341).⁸ På Klopstocks opfordring planlagde Ewald en ekspedition til Skotland for at oplede yderligere Ossian-digte, men initiativet blev opgivet, da grev J.H.E. Bernstorff (1712-72), begges høje beskytter, i 1770 måtte vige som førende dansk statsmand for J. Fr. Struensee. Ved at have lært sig engelsk til formålet havde Ewald dog i Shakespeare og Ossian fundet et »bundløst Væld af Digterrigdom« (SS III, 1916, s. 248), resulterende i prosasørgespillet *Rolf Krage*, trykt i 1770, men aldrig opført. Det forenede en morale om hedensk hirdmandstroskab med moderne følsomhedspsykologi.⁹ I et brev til den velhavende og velkendt gavmilde historiker P.F. Suhm 30. oktober 1780 beder Ewald om et eksemplar af hans egne og kollegaen Gerhard Schønings nationalhistoriske skrifter (SS IV, s. 375-376). Men 4½ måned senere var Ewald død, fysisk nedslidt som 37-årig.

Danske oversættelser af Ossian-tekster på tryk er dog forsinkede. Få danskere havde dengang egen kontakt med England. Rejsen dertil over sø og land var besværlig, og kendskab til engelsk sprog rangerede ikke højt, så uoversat engelsk skønlitteratur læste danskere i tyske eller franske oversættelser.

Anonymt lagde P.N. Nyegaard (1745-99), en ven af den unge litterat Knud Lyne Rahbek (1760-1830), ud i Ewald-kredsens *Det almindelige Danske Bibliothek. Et Maanedes-Skrift* med »Selmas Sang« i hæfte 6 for juni 1778 (s. 32-44) og med »Lathmon« i hæfte 9 for september samme år (s. 23-39), begge på prosa. C.H. Pram (1756-1821) forsøgte sig med »Calthon and Colmal« i *Samling af Oversættelser i Prosa til Nytte og Fornøielse*, I, 1788 (udgivet sammen med Ditlov Flindt Staal, 1770-1843).¹⁰

Tilstræbt komplette prosaoversættelser udkom ved Andr. Chr. Alstrup (1763-1821) i 1790-91 og ved Steen Steensen Blicher (1782-1848) i 1807-

8 Det drejer sig nok enten om en oversættelse af *Fragments* ved J.A. Engelbrecht i 1763 eller af *Fingal* ved A. Wittenberg i 1764, begge på prosa og trykt i Hamburg. Derimod protesterede J.G. Herder imod en Ossian-oversættelse i tre bind 1768-69 ved Michael Denis (1729-1800), fordi den var holdt i Klopstockske tyske heksametre (jf. Herder i *Von deutscher Art und Kunst. Einige fliegende Blätter*, 1773, s. 4-7).

9 Flemming Lundgreen-Nielsen: »Mulm og Skræk og Kamp og Død. Johs. Ewalds 'Rolf Krage'«, i *Danske Studier*, 1969, s. 5-19.

10 Prams oversættelse er ikke optrykt i hans *Udvalgte digteriske Arbejder*, ved K.L. Rahbek, I-VI, 1824-29. Hans festspil *Frøde og Fingal*, et heroisk drama i 5 akter på blankvers, skrevet på bestilling til kronprins Frederiks indtog i København med sin brud 14. september 1790, er dog i fortalen inde på mulige forbindelser mellem danske konger fra Saxo og helte hos Ossian med henvisninger til Suhms historieforskning (Rahbeks Pram-udgave, III, 1826, s. 129-132). Festforestillingen 16. september 1790 var ikke nogen succes, og stykket henlagdes efter endnu 3 opførelser 17. og 20. september samt 4. november samme år.

09, begge gange oversat fra engelsk i to bind med samme titel: *Ossians Digte*. Desuden var emnet genstand for en 20 siders disputats på nylatin, *Dissertatio de sublimitate Ossianis*, København 1783, af Frid. Hanssen. Ved sin tidlige død skal digteren Hans Wilhelm Riber (1760-96) have efterladt sig en ufuldført Ossian-oversættelse, planlagt sammen med Chr. Olufsen (1763-1827) og – forgæves – budt i subskription i 1789. Conrad Malthes Bruun (1775-1826) offentliggjorde i *Samleren, et Maanedsskrift*, 1794-97, enkeltafsnit af Ossian både i vers og på prosa med optryk på 72 sider i sine *Poetiske Forsøg*, II, 1798, og efterlod sig ligeledes utrykt Ossian-materiale.¹¹

Den nyeste danske oversættelse ved F.L. Mynster (1811-85), en søn af lægen O.H. Mynster (og nevø af biskop J.P. Mynster), på (senromantiske) enderimede vers kom med en prøve på 1. sang af »Fingal« i M.A. Goldschmidts tidsskrift *Nord og Syd*, VI, 1849, s. 5-27, fulgt op i 1850 af bogen *Digte af Ossian*. En 2. udgave 1876 var forøget med frontispice (en formindsket gengivelse af Clemens' spejlvendte kobberstik efter Abildgaards maleri fra ca. 1782 af den blinde Ossian syngende sit dødskvad) samt en Ossian-sangmelodi i hyperæolisk toneart. Blichers oversættelse blev genudgivet i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs Steen Steensen Blichers *Samlede Skrifter* som bind I-II, 1920, ved Henrik Ussing (nytrykt i fraktur¹²).

Tilstedeværelsen i Danmark af Saxo (som forelå på dansk i 1575 og 1752) og den omhyggelige udforskning af norrøne kilder i det 17. århundrede var to årsager til, at der ikke fandtes et tomrum, som kunne fyldes med Ossian-sange. Ossian blev ligesom hyrdeidyllerne af den svejtser-tyske digter Salomon Gessner (1730-88) omkring midten af det 18. århundrede en pikant mellemret for de danske læsere, ikke meget mere. Ossian slog dog kunstnerisk stærkere an hos danske malere og tegnere fra 1780'erne til 1830'erne.

Ossians ry

Debatten om Ossian-digtene er næppe endeligt afgjort. De blev – vistnok oprindeligt til James Macphersons overraskelse – populære som en

11 Per Stig Møller: *Malte-Bruns litterære kritik og dens plads i transformationsprocessen mellem klassicisme og romantik i fransk litteraturhistorie 1800-1826*, 1973, s. 88-93.

12 Alle danske Ossian-oversættelser er således trykt med fraktursats, en skriftart, som de færreste nu om stunder frivilligt vælger at tumle med. Et Blicher-udvalg i 4 bind fra 1982 indeholder dog en halv snes sider fra hans Ossian-oversættelse nysat i antikva-skrift.

sensationel opdagelse af et epos om en hidtil ukendt keltisk skotsk-irsk hedensk oldtid, der også inddrog hedenske helte fra Danmark, Norge og Sverige. Begejstringen for Ossian-teksternes historiske vidnesbyrd blev senere dæmpet til, at det – måske – drejer sig om optegnelser af mundtligt overleverede sagn på gælisk, der af Macpherson er nedskrevet og derpå oversat til engelsk og nok også ret omfattende udvidet på et rytmisk prosasprog, beslægtet med især gengivelsen af Det Gamle Testamente i King James-bibeloversættelsen fra 1611.

Macphersons kendskab til gælisk sprog stak næppe dybt, men hans engelske stilideal levede op til, hvad mange læsere trængte til og ønskede. Kritikeren Hugh Blair fastslår, at »Ossian is perhaps the only poet who never relaxes, or lets himself down into the light and amusing strain«, og fortsætter: »He moves perpetually in the high region of the grand and pathetick. One key note is struck at the beginning, and supported to the end« (1765, II, s. 349). Det tilslutter oversætteren James Macpherson sig: hele digtningen er »in a lyric measure« (i lyrisk-rytmisk takt) og fremkalder en karakteristisk »melancholy air« (1765, I, s. 357, fodnote *). Han tilføjer (sammesteds) om barden: »If ever he composed any thing of a merry turn it is long since lost«, og det er ikke muligt, at Ossian skulle have beskæftiget sig stort med »cheerful composition« (at digte noget lystigt; sammesteds). Moralen er for Macpherson, at sådan gør man varigst indtryk på menneskesind generation efter generation. Hugh Blair fremhæver samtidig, at modstykket til Ossian er Homer, hvis »machinery is always lively and amusing; but far from being always supported with proper dignity« (1765, II, s. 375).

P.F. Suhms viden om irsk-skotsk oldtid før Ossian-digtene

Nationalhistorikeren Peter Friderich Suhm (1728-98) gav sig mellem sit møde med den første samlede engelske Ossian-tekst 1765 og sin udgivelse af monografien *Om Odin og den Hedniske Gudelære og Gudstieneste udi Norden*, 1771, til at studere den angiveligt skotske hedenske skjald.

Suhm var dog langt fra ukyndig i det nordvesteuropæiske øriges tidligere historie. Hvad han i faglitteratur før 1765 med sikkerhed har kunnet læse, fremgår af to litteraturlister. Den ene står i 1771 foran i *Om Odin* på 4 upagerede sider som »Fortegnelse over de Bøgger og Skribenter og deres Editioner, som i dette Værk anføres, og som ei i de tvende forrige ere anførte«, omfattende 116 titler og 2 utrykte manuskripter (»Eigla« med

Egils saga, »Rimbeigla« med kalenderudregninger, computus og astronomi). Den anden er et fællesindeks for *Om Odin* og fire andre forberedende historiske bind af Suhm, som denne regner for ét sammenhængende arbejde.¹³ Under titlen »Register over de mærkværdige Ting og Navne i dette Værk« fylder det 180 nypaginerede tospaltede sider i kvart, der er anbragt bag i det sidst udkomne bind af de fem, *Historie om de fra Norden Udvandrede Folk*, II, 1773. Suhm har således ikke haft dette register ved hånden, da han 2 år tidligere udsendte *Om Odin*, så interessant er i det blot titler ældre end 1771; nogle af dem nævnes i andre af hans enkeltbind. Suhms samlede produktion alene som danmarkshistoriker tæller 14.047 tryksider¹⁴ og er på godt og ondt præget af, at han var en velstillet privat forsker uden problemer med forbrug af arbejdstimer eller sidetal.¹⁵

Det fremgår af Suhms særdeles omhyggelige noteapparat i *Om Odin*, at størstedelen af hans tolkninger og ræsonnementer hviler på et nøje studium af kilderne Saxo og Snorre, hvortil kommer gude- og heltekvad i den *Ældre Edda* samt den islandske sagalitteratur. Hans læsning af forskning på englandshistoriske tekster har ikke bidraget meget til hans helhedssyn, men viser ham som velorienteret. Han mener generelt, at britisk forskning på nylatin og på engelsk er uovertruffen i Europa. I sin afhandling *Tanker om de Vanskeligheder, som møde ved at skrive den gamle danske og norske Historie* for Videnskabernes Selskab i 1763 lovpriser han især englændernes lyst til og glæde over at fremme al videnskabelighed ned i de mindste detaljer, hvad der også ses af deres grundighed og fuldkommenhed i historieskrivning og filologi (*Skrifter, som udi det Kiøbenhavnse Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1761, 1762, 1763 og 1764*, København: Det Kongelige Wäsenhuus, IX, 1765, s. 5 og 9). Dette oplæg på 50 tætrykte sider kender imidlertid ikke noget til Ossian. Han føjes først ind i det af Suhm overvågede optryk af teksten i 1792 (se her s. 126-127).

De værker, der beskriver tiden før Ossian-sangenets tilsynekomst 1760 ff., behandles i det følgende kronologisk ud fra de udgivelsesår, der står i Suhms trykte litteraturlister.

13 Disse 5 forberedende bind tæller ca. 2.025 tryksider. Suhm regner med læsere, der har god tid og stor appetit på at lære.

14 Hans Ellekilde, »Historikeren Peter Frederik Suhm«, *Søllerødbogen 1957*, III. række, hæfte 3, Søllerød: Mogens Funchs Boghandel, 1957, s. 131.

15 Efter sin tilbagekomst i juni 1765 fra et 15-årigt ophold i Norge foretog Suhm kun en eneste udlandsrejse (til Slesvig-Holsten og Hamburg i sommeren 1767), men blev ellers i København med fast sommerophold på en beskeden lystgård i Øverød erhvervet ca. 1768 (nedrevet 1959).

Den almene baggrund for fornemmelsen af de britiske øers oldtid er iagttagelser af og kendskab til monumenter, hvoraf det største og mest imponerende er det til dato bevarede kredsformede Stonehenge fra ca. 3.000 f.Kr. i Wiltshire, England.

Martin Martin (?-1718), en skotsk akademiker, der var opvokset med gælisk sprog, udsendte fra London i 1703 værket *A Description of the Western Islands of Scotland*, hvis »very much Corrected« 2. udgave (på 423 sider) fra 1716 står i Suhms litteraturliste til *Om Odin*. På de Ydre Hebrider (nordboernes Suderøer) finder Martin adskillige stenkredse (s. 219-220), »several great and small Circles of Stones« (s. 270), som han senere kalder »Places design'd to offer Sacrifice in time of Pagan Idolatry; and for this reason the People called them the antient Temples of the Gods« (s. 365). Han taler også om »the Chief Druid or Priest« (s. 9) og benytter ofte lokal overtro og egnshistoriske sagn. Hans bog leverer til *Om Odin* en »Berg-Skottisk« (højlandsk-skotsk) form af gudenavnet Thor, nemlig *Toron* (Suhm, s. 140, fodnote 4), hvorimod ordet »Druide« benyttes meget lidt af Suhm (se dog hans s. 37 og 348).

Om Odins litteraturliste attesterer også Suhms kendskab til en historisk vejviser skrevet af englænderen John Leland (ca. 1503-52). Hans efterladte papirer (der alle er på nylatin) blev dog først udgivet af Thomas Hearne (1678-1735) i 6 bind som *Joannis Lelandi antiquarii de rebus Britannicis collectanea*, Oxford, 1715. De rummer talrige notater om forskellige britiske lokalkulturer i 1530'erne og 40'erne. Specielt var det sagnkongen Arthur og mulige levninger fra hans tid, der fascinerede Leland – indtil han mistede forstandens brug ved et slagtilfælde i 1550. Suhm udnytter ham vedrørende det engelske stednavn Wansdike med alternativet Wodenesdike, der kan være en Odin-mindelse (s. 55-56, fodnote 68). Lelands henvisning til Winchester-benediktinermunken Thomas Rudbornes *Historia Major* fra midten af det 15. århundrede er Suhm sammesteds også bekendt med.

På Suhms upaginerede litteraturliste til hans bog *Om de Nordiske Folks ældste Oprindelse*, 1770, står tre titler af William Camden (1551-1623): *Remains* i kvartformat, London 1614, det eneste, han skrev på engelsk, og to folio-bøger på nylatin, *Anglica*, Frankfurt 1603, og hovedværket *Britannia* i udgaver fra London, 1697¹⁶ og 1753. I *Om Odin* henvises til *Ang-*

16 En Camden-tekst med engelsk oversættelse af Edmund Gibson (1669-1748) udkom i London 1695, så Suhms årstal er muligvis en fejlhuskning.

lica (s. 80, fodnote 7; s. 145, fodnote 32) og til *Britannia* (s. 55, fodnote 66; s. 146, fodnote 33) vedrørende ældre belæg for nogle detaljer.

I *Om Odin* anføres også *Itinerarium Curiosum. Or, An Account of the Antiquity and Remarkable Curiositys In Nature or Art. Observed in Travels thro' Great Brittan*, 1724, 198 sider i folio, forfattet af William Stukeley (1687-1765). Han var anglikansk præst og en arkæologisk forsker, der personligt opsøgte og beskrev 100 oldhistoriske lokaliteter i stedet for at stole på den da eksisterende faglitteratur herom (hvad der samtidig gav ham motion, der lindrede hans podagra). Hans tekst medtager blandt andet helt kortfattet de gamle kategorier druider og barder (førkristne præster og digtere), og han anser keltisk kultur i Storbritannien for at være ældre end den romerske, som man ellers finder rester af.¹⁷ Suhm henviser til hans datering af Wansdike (Wansdyke, syd for Bristol) som et britansk stednavn fra før romertiden i England, hvad Suhm – og moderne forskning – dog ikke antager (Suhm, s. 55, fodnote 67).¹⁸ Stukeley, der yndede at kalde sig selv en druide, var i øvrigt blandt de første til metodisk at udforske Stonehenge-monumentet.

Thomas Innes (1662-1744), katolsk præst og historiker, står for værket *A Critical Essay on the Ancient Inhabitants of the Northern Parts of Britain, or Scotland, Containing an Account of the Romans, of the Britains Betwixt the Walls, of the Caledonians or Picts, and Particularly of the Scots*, 1729, I-II, der inklusive Preface omfatter 890 sider (kontinuerligt pagineret).¹⁹ Af betydning er Innes' omtale af »the uncertain and fabulous relations of bards, a set of illiterate men, in ancient times« (s. 123), fordi disse behandler bedrifter, der af både gamle og nye skribenter stemples som styret af »passion and interest« (s. 124), altså lidenskab og egoisme,

17 Stukeleys værk er meget bedre kendt i en 2. udgave i 1776 »With Large Additions«, hvor det i kraft af yderligere 100 historiske steder med illustrationer var forøget med hele 343 nye foliosider til i alt 541. Men selv i udvidelsen er der meget lidt om den keltiske religion, et emne, Stukeley ellers havde holdt foredrag om i The Society of Antiquaries grundlagt i London 1751 (som han var sekretær for). Han så druiderne som præster i forlængelse af patriarken Abraham og som dygtige medicinere og afviste, at de skulle have været hedenske afgudsdyrkere. Andre tidligere værker af Stukeley kunne dog have givet Suhm mere viden om druiderne.

18 Et meget ældre vidnesbyrd fra omkring 990 e.Kr. i en *Historia major*, skrevet af den engelske St. Alban-munk Matthæus Paris (1200-59) og trykt i to bind udsendt som ét i London 1683-86 af William Watts, underkender Suhm sammesteds.

19 Suhm anfører »Innes Essai on the ancient inhabitants of Scotland 8vo. 2 tom. London 1729« i sin upaginerede litteraturliste til bogen *Forsøg til et Udkast af en Historie over Folkenes Oprindelse i Almindelighed, som en Indledning til de Nordiske Folkes i Særdeleshed*, 1769, jf. hans ræsonnementer dér på s. 323-325.

og er upålidelige (»uncertain«). Lærde historikeres brug af disse »accounts« må sædvanligvis fordømmes, eftersom de bygger på opdigtede eller forfalskede kilder (»forgery«, s. 301). I sit bind II gennemgår Innes forholdet mellem druider, barder og Vates (»*Druids, Bards, Vaid*s«, s. 464). Druider vogter over for kristne på »the secret of their profane mysteries« (s. 450) og er »the magicians of these times« (s. 452), endda »truly« (s. 464), og Vates er nærmest forfatningsjurister, mens barderne fortæller om noget menneskeligt, der påstås virkeligt at være sket. Gennemgående er Innes optaget af alfabeter og skriftlighed i forskellige perioder, og ved »antiquities« og »historical monuments« forstår han hyppigst bøger og skriftnedfældede tekster (dokumenter, skøder, forfatningsret, kongerækker og genealogier), men hverken bygninger eller offersteder. Her signaleres et tomrum, som senere James Macphersons Ossian-tekster kan hjælpe til at udfylde.

John Macpherson (1710-65), skotsk præst og oldhistoriker i Slate (Sleat) på sydspidsen af Isle of Skye, har forfattet værket *Critical Dissertations on the Origin, Antiquities, Language, Government, Manners, and Religion, of the Antient Caledonians, their Posterity, the Picts, and British and Irish Scots*, 1768.²⁰ Han bringer et udvalgt oversat afsnit fra Liber XV Cap. 9 af den senromerske historiker Ammianus Marcellinus (s. 183-184²¹), der fastslår, at oldtidens skotter var civiliserede vesteuropæiske keltere. En fodnote * følger dette op med den latinske originaltekst fra 380'erne e.Kr.²² I sin Dissertation nr. XIV forklarer John Macpherson årsagen til, at Ossian og de andre gamle skotske barder ikke behandlede

20 John Macpherson, også i samtiden kaldet den lærde, havde en søn af samme navn (1745-1821), der i 1768 udgav hans efterladte, men færdige hovedværk på 353 sider, forudgået af 32 sider med en dedikation og en fortale med gentagelse af faderens kritik af O'Connor. Det er velorienteret i irsk og skotsk oldpoesi og derfor nævnt i to fodnoter i Gerhard Schønings *Norges Riiges Historie. Første Deel, indeholdende Riigets ældste Historie fra dets Begyndelse til Harald Haarfagers Tiider*, 1771, s. 450, fodnote z og a. Selv om Schønning var bosat i Sorø som professor fra 1765, kan Suhm glimrende fra København have drøftet John Macphersons bog med ham før udgivelsen af *Om Odin*, 1771. De to arbejdede tæt og tillidsfuldt sammen lige fra 1751 til Schønings død i 1780. Sidetallene til John Macphersons bog går på den i Dublin trykte tekst. En tekst trykt i London samme år har en anden sats, hvorved sidetallet ændres, så fx s. 183 bliver til s. 201. Gerhard Schønings henvisninger nævnt i forrige fodnotetekst gælder London-udgaven.

21 Sidetallene til John Macphersons bog går på den i Dublin trykte tekst. En tekst trykt i London samme år har en anden sats, hvorved sidetallet ændres, så fx s. 183 bliver til s. 201. Gerhard Schønings henvisninger nævnt i forrige fodnotetekst gælder London-udgaven.

22 Hugh Blair har dog allerede leveret dette senantikke latinske citat i Ossian 1765, II, s. 334, fodnote * (i en gentagelse fra sin egen anonyme pjece om Ossian i 1763, s. 12, fodnote †).

religiøse emner: »Though all the Celtic nations were in a manner full of Gods and superstition, their Bards could not employ their genius in the service of any divinity without going out of their own proper sphere« (s. 188-189), for det stof tog Vates sig af, som var en anden instans af højere rang og af helligt væsen (dvs. seere, profeter). I hans Dissertation nr. XVII (s. 285-303) omtales de kredsformede templer, som de lokale beboere på de nordskotske Ydre Hebrider kaldte »Druidical houses« (s. 286). I øvrigt tror John Macpherson på Ossians historiske ægthed som »the true language of natural and sublime genius« (s. 196) og respekterer Hugh Blairs vurderinger (s. 198, fodnote †). Efter den lærde John Macphersons død i 1765 har hans udgivende søn på s. 75 tilføjet en 20 linjer lang fodnote * med en utvetydig afvisning af O'Conors Ossian-kritik fra 1766.

Disse værker fra Suhms trykte litteraturlister har forsynet ham med et grundlag, som han har taget for selvfølgeligt, rigtigt og frugtbart, og det har bekræftet ham i, at Ossian-sangene godt kunne være pålidelige vidnesbyrd om gammelt helteliv i Storbritannien.

Dette var i alle tilfælde, hvad også de to primære Ossian-udgivere troede og hævdede. Oversætteren, forfatteren og skribenten James Macpherson erklærer i en lang fodnote * (1765, II, s. 181) til den tekst, der på godt og ondt gjorde ham berømt, om sine egne kommentarer, at det er »more my business to explain, than to examine, critically, the works of Ossian«,²³ for som »the person best acquainted with them« er de hans »province« (specialitet; område; 'hjemmebane'). Dog bemærker han, at de regler (»precepts«), som Aristoteles uddrog fra Homers epik, ikke nødvendigvis gælder en keltisk bards måde at digte på. Forskellige nationer har »different manners« (s. 182), så den græske og den keltiske genius var totalt forskellige (»extremely dissimilar«) vedrørende »the *minutiæ*« (alle de små enkeltheder), selvom episke digte har visse fællesregler, der er »natural« og »universal«. Dette skal konkret undskyldes, at Ossian begynder

23 Tilsvarende anfører Suhm i den upaginerede fortale til *Om Odin*, 1771, at han har afstået fra en ahistorisk systematisering af det gamle mytestof og ladet sig nøje med »mere at fortælle, end at undersøge« på de mørke og vanskelige steder. Som eksempel på den perfekteste lærdom peger Suhm her på forskerne Thomas Bartholin Thomæ Filius (1659-90) og dennes islandske amanuensis Árni Magnússon (1663-1730). I en kort »Fortale« til bind I, 1782, af sin egentlige Danmarkshistorie meddeler Suhm, at ud fra idealer som Herodot og Snorre vil han »fortælle mere og dømme mindre, gjøre eet Heelt af det alt sammen, og indflette, saavidt mueligt, de faae Betragtninger i Historien selv, og lade dem saa at sige, fødes af Tingene« (s.)2v). Han indrømmer samtidig, at »de første Sider i denne Historie ere ikke skrevne i en fortællende, men undersøgende Stil« på grund af de nye oplysninger, han har indhentet om »disse ældste Tider« og placeret som fodnoter () (3v).

digtet »Temora«, Book VIII, med et sammenlignende billede (»simile«) af et nøje beskrevet nordisk fjeldlandskab med sne og is for at formidle indtrykket af, hvorledes en hær i felten i ubevægelig stilhed afventer sin leders og konges ankomst til et nært forestående slag (1765, II, s. 181-184).²⁴

Om bardernes digtekunst handler en anden lang James Macpherson-fodnote (1765, II, s. 241-242). Han påstår, at disse professionelle sangeres stil gik af mode, så de måtte forlade de stormænds gårde, hvor de havde boet godt og haft deres rigelige underhold. Da de var en »indolent race of men« og ikke ret længe kunne leve af at underholde lægmænd med allerede kendte digte eller med slægtsregistre, måtte de finde på noget andet og »formed stories having no foundation in fact which were swallowed, in great credulity, by an ignorant multitude«. Ved talrige gentagelser voksede stoffet med fantasifulde tilføjelser, og de endte som »professed tale-makers«, der vovede sig ud i »the vildest regions of fiction and romance«. Og overraskende for Macpherson fandt de utroligt mange beundrere, hvad der bevarede deres poetiske bardesprog, så det endog overgik de prægtigste »pompous oriental fictions of the kind«.

Det tidlige personlige bekendtskab mellem James Macpherson og Hugh Blair kan være årsag til, at deres æstetiske synspunkter er sammenfaldende. Disse ses i den endelige kritiske afhandling af Hugh Blair om Ossian trykt i *The Works of Ossian*, II, 1765 (og i udgaven af 1773). Efter en komplet engelsk prosaoversættelse (1765, II, s. 320-332) af Regnar Lodbrogs *Krákumál* fra Ole Worms nylatinske gengivelse af kvadet i *RUNER seu Danica Literatura Antiquissima*, 1636, erklærer Blair de nordiske folk for »barbarous« (barbariske) med poesi, der røber »a most ferocious spirit« og er »wild, harsh, and irregular; but at the same time animated and strong« (II, s. 322). Regnar-kvadets stil i den islandske original kalder han »highly metaphorical and figured«.²⁵ Ganske forskelligt herfra præges Ossians digtning af »the fire and the enthusiasm of the most early times, combined with an amazing degree of regularity and art«. Her er »tenderness, and even delicacy of sentiment, greatly predominant over fierceness and barbarity«. Hjerterne smelter af de blideste følelser og opløftes dog samtidig af

24 Disse indledende 4 sider har fyldigt fodnotestof på i alt 73 linjer i petit ved James Macpherson, mens selve Ossian-tekstens (homeriske) sammenligning kun fylder 17 linjer i brødtekst.

25 Blair har i en kort indføring til primitive folks digtning (1765, II, s. 314-315) sammenlignet den nordiske skjaldediktning med nulevende amerikanske indianerhøvdinges dristige ordgyderier for deres krigere. Også andre i århundredet har været inde herpå, fx J.G. Herder i sin opsats om Ossian-sangene i *Von deutscher Art und Kunst*, 1773 (skr. 1771), s. 15-16.

storsind, gavmildhed og sand heroisme. Det er for læserne som at komme fra en vild og gold ørken – »a savage desert«²⁶ (II, s. 333) – til en frugtbar og veldyrket landegn. Årsagen, udvikler Blair, ligger i, at oldtidens skotter var keltere, men nordboerne var teutoner eller gotere. Keltisk kultur ledes af druider (præster og filosoffer) og opbevares af barderne (digtere og historikere). Dette gennemgår Blair særdeles grundigt ved hjælp af antikke og senantikke historikere, mens han ikke gør mere ud af skandinaverne.

Hos den gamle skotske barde beundrer Blair fremstillingen af »the gravity and solemnity of a Celtic hero« (II, s. 351). Mens det ophøjede hos Homer ytrer sig i pludseligt opfarende udbrud og ildfuldhed (»fire«), fremviser Ossian en »solemn and awful grandeur« (II, s. 352) (det sidste adjektiv betyder efter konteksten »respektindgydende«). Videre kendetegnes Ossian ved at give koncise beskrivelser og at undgå abstrakte ideer og udtryk – vidtløftige gentagelser og brede omskrivninger er af det onde, hedder det med en henvisning til Qvintilians retorik og til praksis hos Tacitus (II, s. 400-401).²⁷ Blair fremhæver også Ossians referencer til »the pillars, and circles of stones, still remaining« på Orkney-øerne, kendt som tilhørende Loda/Odin (II, s. 378, fodnotetekst *). Da øerne var danske indtil 1468, er de lokale ældgamle sange på dem forskellige fra de skotske og drejer sig om besværgelser eller påkaldelser af de døde, hvilket var yndlingsemner i »the old Runic poetry« i Norden.²⁸

26 Enkelte ord staves sært i Ossian-teksterne; »desart« staves nu kun »desert«. Former som »supream« for »supreme«, »extream« for »extreme« og »chearfuk« for »cheerful« kan ligeledes bemærkes.

27 Blair var jo universitetsprofessor i retorik og poesi (og udgav i 1783 en fyldig samling *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*).

28 Blair har her en fodnote på 23 linjer i petit om nordboernes særlige runemagi (1765, II, s. 378). Thomas Percy (1729-1811) havde i 1761 hentet *Five Pieces of Runic Poetry* hos forskerne Olaus Verelius, Ole Worm, Joh. Peringskiöld, Th. Bartholin og P.H. Mallet, men ifølge et upagineret forord blev den lille bog »delayed by an accident« og udkom først i 1763. De fem islandske kvad er af Percy oversat til engelsk prosa. Det runisk-poetiske ved dem må tilskrives Ole Worms og Stephanius' fejlagtige udgiverpraksis med at trykke oldislandske kvad med runetegn, følgende teorier fra islændinge som þorlákur Skúlason og Guðmundur Andrésón, der regnede med nedskrevne kvad i runetegn, indtil Sæmundur fróði prentede den Ældre Edda ned i bogstaver. Percy skriver dog udelukkende sine fem islandsksprogede tekster med latinske bogstaver (i kursiv); kun på sit titelblad anfører han som motto 6 løsevne verslinjer i runetegn, 3 fra Egill Skallagrímssons *Höfuðlausn* og 3 fra Regnar Lodbrogs dødskvad. Percy forbinder i øvrigt (på en upagineret side efter s. 99) de britiske stencirkler med en oplysning fra Ole Worms *Monumenta Danica*, 1643, s. 38, som atter går tilbage til kirkehistorikeren Johann Adolph Cypræus: *Annales episcoporum Slesvicensium*, 1634, liber I, cap. 2. Worms runeværker 1636, 1643 og 1651 rummer også nogle instruktive træsnit af danske stenmonumenter, hvor der blandt andet ses høje stenstøtter anbragt midt i cirkler af lave sten.

Hugh Blair må dog beklage, at Ossian-digtene savner »some knowledge of a supream Being« (1765, II, s. 378). Han forsætter denne lille prædiken på næste side og fremhæver, at troen på »a divine administration of the universe« fulgt op af en »invocation of a supream Being, or at least of some superior powers who are conceived as presiding over human affairs« (II, s. 379), ledsaget af religiøse højtideligheder med bønner og udsagn om disses opfyldelse i nødssituationer, hos næsten alle digtere er det smukkeste (»chief ornaments«) i deres tekster. Og så falder dommen: »The absence of all such religious ideas from Ossian's poetry, is a sensible blank in it« (II, s. 379). Mangelen er mærkbar, netop fordi den gamle barde ellers demonstrerer evner til at levere en udformning af religiøse værdier, der ville passe fint ind i helheden. En sådan mangel indrømmer digtet selv, da Cuchullin en enkelt gang påkalder først månen og derpå »any strong spirit of heaven« (1765, I, s. 56, der nævnes af Suhm i *Om Odin* på s. 298, notetekst 7). Macpherson tilsætter her en fodnote * om stedet som »the only passage in the poem that has the appearance of religion«. Om helten med sine ord virkelig antager eksistensen af et højere himmelsk væsen eller blot mener nogle afdødes sjæle, er han dog som kommentator i tvivl om.

Således står det til med diverse fagfolks vurdering af Ossians digtning og dens baggrund, da Suhm finder ud af, at han må have den nyfundne oldskotske epik med i sin grundlæggende mytologiske monografi *Om Odin og den Hedniske Gudelære og Gudstieneste udi Norden*, 1771.

Suhms præsentation af Ossian i 1771

Suhm hæfter sig i *Om Odin* særligt ved de afsnit i Macphersons tekster, der handler om den gamle bardes gengivelse af skotsk og irsk åndetro med tilhørende kult. Kun 11 år efter det ældste Ossian-tryk på engelsk og før offentliggørelsen af danske oversættelser forsøger Suhm med tekstprøver at bedømme forskellen på irsk-skotsk hedenskab og nordisk mytologi.²⁹

29 En velinformeret og dækkende oversigt over tidlig dansk ossianisme står i indledningen til kunsthistorikeren Charlotte Christensens afhandling »Ossian-illustrationer i Danmark«, i *Fund og forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger*, XIX, 1972 (s. 7-13, specielt s. 10-11 inklusive notetekst 10 på s. 30). Resten af hendes tekst (s. 13-29) gennemgår i kronologisk orden danske illustrationer til diverse Ossian-digte, med et udførligt noteapparat (s. 29-32). Den grundigste biografi over Suhm, Chr. Bruuns *Peter Frederik Suhm. 18. Oktober 1728 - 7. September 1898. En Levnetsbeskrivelse*, 1898, behandler *Om Odin* skuffende kort og uinteressert (s. 260-261, 271 og 288). En faghistorisk karakteristik af *Om Odin* ses i Annette Lassen: *Odin på kristent pærgament. En teksthistorisk studie*, 2011, s. 38-41.

Som dansk forsker var Suhm en undtagelse ved i sine 14 Trondhjem-år 1751-65 ved siden af oldislandsk og italiensk at have lært sig engelsk i samvær og tæt samarbejde med den norske nationalhistoriker Gerhard Schøning (1722-80).

Suhms inddragelse af Ossian på sammenlagt $7\frac{3}{4}$ side in kvarto med 47 sidehenvisninger i fodnoteniveau må være den første Ossian-undervisning, der er trykt på dansk. Den upaginerede litteraturliste forrest i *Om Odin* angiver den første samlede udgave *The Works of Ossian, the Son of Fingal*, I-II, 1765, som Suhms kilde.³⁰ Oversætter- og udgavernavnet James Macpherson fra de to binds titelblade nævnes ikke her af Suhm, men dukker dog op i hans *Odin*-bogs brødtekst to gange: midt på side 21 og nederst på side 297.³¹

Hvor Suhm på sine i alt 383 sider ellers citerer kilderne bag sin fremstilling af Odin og de andre guddomme blandet imellem hinanden med behørig fodnotesignaturer til underbygning af ræsonnementerne, står Ossianstoffet helt for sig selv på siderne 18-23 og 296-298.³² I Suhms systematik hører disse afsnit hjemme i henholdsvis »Første Bog, Første Capitel. Om *Odin* som en Gud«, § V (med margintitlen »Odins Navne«), og »Fjerde Bog, Første Capitel. Om det øvrige af den Nordiske Gudelære«, § II (med margintitlen »De Nordiskes Tanker om Siælens Udødelighed«, s. 294).³³

Suhms første og længste behandling af Ossian på 5 kvartsider tildeles kun én samlet fodnote (nr. 45, s. 18-19), der peger på 21 steder i *The Works*

30 Et optryk på grundlag af 1765-teksten udkom i 1996 som *The Poems of Ossian and Related Works*, ved Howard Gaskill (udg.), på 602 sider, med nyt videnskabeligt apparat. Suhms egen sidehenvisning i *Om Odin*, 1771, s. 193, note 13, til *The Poems of Ossian* kan forvirre, fordi Macphersons reviderede sidste samlede udgave af Ossian i 1773 bærer netop dette navn, så læsere og bogkøbere ikke kan forveksle den med den dermed forældede udgave *The Works of Ossian*, I-II, 1765. Det kunne Suhm selvsagt ikke forudse i 1771.

31 Navnet Macpherson figurerer ikke i Suhms fællesregister fra 1773.

32 I sin magisterafhandling om »Øhlenschlägers nordiske Digtning«, skrevet 1890, hæfter Ida Falbe-Hansen sig ved Suhms s. 296-298, men synes at overse s. 18-23 (*Øhlenschlägers nordiske Digtning og andre Afhandlinger*, 1921, s. 103, note 1, og 104, note 1).

33 To ubetydelige undtagelser tillader Suhm sig dog i sin »Anden Bog« af *Om Odin*. I det »Første Capitel. Om Thor«, § IX, bringer han i anledning af en nordisk kong Svarang en parentes om dette navn i Ossian (s. 157), og i »Andet Capitel. Om Freyr«, § III, indskydes ved en sætning om »*Baldur*« (s. 193) en parentes på $1\frac{1}{2}$ linje om den hvide blomst Baldersbrå, der lignes ved den skotske blomst *Cana* i Ossians »*Cath-Loda*«, hvortil en fodnote henviser. Macpherson har på sidstnævnte sted en fodnote om kvinden *Strina-dona*, hvis barm under hendes vandringer på hederne er hvidere end »the down of *Cana*«, dvs. bomuldslignende blomstertotter (dun) på en røragtig græsart i Nordens lyngklædte(!) sumpe (1765, II, s. 260).

of *Ossian*, 1765, hvortil kommer 1 henvisning til Hugh Blairs dissertation (som tillige anråbes i Suhms brødtekst på side 23).³⁴

Indledende præsenterer Suhm Ossian som »den gamle Caledoniske eller Scottiske Poet«, der levede i det 3. århundrede [e.Kr.] (s. 18). Han oplyser derpå, at Ossian kaldte Skandinavien for »Lochlin« og Odin for »Loda«, det sidste fulgt op af omskrivninger som »Loda's Strandbred« eller »det flode-rige Loda« (s. 19). Det er Snorres *Edda* (i P.H. Resens tresprogede oldislandsk-latinsk-danske udgave fra 1665, 2. del, oversigten over kenninger, under »Nøfn Odens«), der skriver, at Odins tilnavn nr. 77 (af i alt 126) er Lodinn, på oldislandsk Loðinn, på latin *pilosus* (*hirsutus*), den lodne »med det stride hår«. Eddakvadet *Völuspá* har navnet Lóðurr på en ældgammel frugtbarhedsgud (str. 18), der måske blot er en udspaltning af Odin-skikkelsen.³⁵

Videre på side 19 beretter Suhm om cirkelformede og stenmarkerede udendørs helligsteder på en af Shetlandsøerne ved navn Craca (Cracca).³⁶ Disse stenkredse, hvor også dyr og mennesker kunne ofres, hentydes der en del til i Ossian-digtene. Guder og afdøde heltes ånder viser sig og kan tale med endnu levende mennesker, når disse har anbragt sig inde i kredsene. De sidder så i »Cirkulen af *Brumo*« og taler til »Magtens Steen« – det sidste mener Suhm utvivlsomt er »Afguds-Billeder«, men *Brumo* forstår han ikke, og Macphersons fodnote (1765, I, s. 118) om, at det hentyder til religionen hos kongen af Craca, siger ham intet. At blive taget til fange, bundet og anbragt et sådant sted alene i natten med genfærdene er en krank skæbne, der overgår høvdingen Grumal fra Cona, som dog overlever og skinner ligesom en himmelsk lys søjle derefter (sammesteds, jf. også s. 52 og 64) og vinder i fornyede kampe, der gør ham berømt. Navnet *Brumo* gentages ifølge en senere Macpherson-note (1765, II, s. 44) om et skrækindjagende sted på en af Shetlandsøerne, hvor afdødes ånder huserer i nattemørket. Suhm kan dog ikke tro, at *Brumo* er Odin, og finder, at *Brage* som navn kommer tættere på. Unægtelig rigtigt, men mytologisk en gold iagttagelse.

På sin side 19 oversætter Suhm seks linjer fra *Ossian* (1765, I, s. 213) nærmest ordret: Loda/Odin kommer »i tusinde Stormers Rusen, og spru-

34 Suhms fulde § V omfatter 10½ kvartsiders løbende tekst helt uden underafsnit, udstyret med i alt 18 fodnoter med litteraturhenvisninger.

35 Denne er uden nogen forbindelse til Lotherus, navnet på kong Skjolds fader, i Saxos *Gesta Danorum*, Liber I.

36 Dette Craca kan James Macpherson som kommentator ikke identificere, men foreslår, at det er en af Shetlandsøerne (1765, I, s. 64, fodnote *).

der Feltslag fra sine Øyne; han sidder paa Skyen over *Lochlin's Søe*, hans mægtige Haand er paa hans Sværd, og Vinden løfter hans flammende Lokker«. Eksemplet kan også illustrere den tætte hovedsætningsstil (paratakse), Ossian helst betjener sig af. Verbalsubstantivet »Rusen« for »the roar of« kan være en germanisme (verbet »rauschen« bruges på tysk om lyden fra trækroner i stormvejr), og »ruse« kendes på dansk i samtiden hos H.A. Brorson i en dommedagssalme (som rimord på »suse«, *Troens rare Klenodie*, 1739, nr. 251³⁷). Suhms små afvigelser fra den engelske tekst kan være idiomatiske: »seas« bliver til »Søe« og »the winds« til »Vinden«. Ånden Loda »spruder« feltslag (»battles«) fra sine øjne, hvad der gengiver engelsk »scatters«, som dog snarere betyder »(ud)spreder; udbreder«. Forskellen kan enten skyldes en (ukarakteristisk) bevidst intensivering fra Suhms side eller være en typografs fejllæsning af Suhms trykmanuskript, for i gotisk håndskrift er det alene en tøddele over et lille u, der adskiller dette fra et lille e.

Videre på side 19 refererer Suhm Ossian for at have meddelt, at kong Fingal kaldte Odin/Loda til hjælp fra »*Inis-Torek*« (en af Orkney-øerne) imod en fjendtlig konge. Landet hører under Odin, som hyldes fra »*Loda's Cirkel med den mosbegrøede Magtens Steen*« (ordret fra »the mossy stone of power«, 1765, I, s. 276). Herefter indfandt Odin sig:

En Blæst kom fra Biergene, og bar Aanden *Loda* paa sine Vinger; han kom med sin Skræk til sin Plads, og svingede sit dunkle Spyd; hans Øyne saae ud ligesom Luer i hans mørke Ansigt, og hans Røst var som en Torden, der er noget borte (Suhm, s. 19-20).³⁸

Den afsluttende ledsætning er nok for hverdags sproglig sammenholdt med Ossians »his voice is like distant thunder« (1765, I, s. 277) og kunne have været ordret oversat: »hans stemme er som fjern torden«. Fingal jager dog uforsagt Odin/Loda væk med et sværd fabrikeret af en nordisk smed ved navn Lun eller Luno (s. 279).

Hele Suhms side 20 oversætter engelsk tekst (fra 1765, I, s. 277- 279). Ordene »gloomy form« bliver til »dunstfulde Skikkelse« (hvor »Dunst«

37 Fodnoten om »ruse« = »braser sammen« i den tekstkritiske udgave *Hans Adolph Brorsons Samlede Skrifter*, II, 1953 (s. 330, jf. 355) ved L.J. Koch er forskellig fra forklaringen i *Ordbog over det danske Sprog*, måske vild- eller vejledt af verbet »kracht« i salmens tyske forlæg.

38 Det »dunkle« spyd hedder på engelsk »dusky« og er altså rigtigt oversat af Suhm«. Charlotte Christensen (1972, s. 16) læser ordet som »dusty«, der må betyde 'støvede'.

på datidsdansk kan være lig med ”tåge” eller ”damp”). Åndens sværd er på engelsk »that meteor«, hvad Suhm kalder »det Lufttegn« (med en for-danskning fra Moth, der ikke blev gængs). Vendingen »frown on« bliver på Suhms hverdagsdansk reduceret til »see suurt paa«, hvad der svækker det aktivt truende moment. At spøgelseset Odin/Loda over for Fingals sværd »fell shapeless into air«, hedder, at dets skikkelse »svandt bort udi Luften« ligesom en »Piller af Røg« (»column of smoke«), der ved drenges kæp bortjages fra »det halv udslukte Ildstæd«. At *Inistore* »tog imod« lyden af Loda's flugt, skal gengive »shook at the sound«. Det skyldes muligvis, at Suhm læser verbet som et »thook« (dvs. took?). Den engelske 1765-udgaves lange antikvatype for et lille s i forlyd foran h, k, l og t kan faktisk nu og da være vanskelig at tyde på grund af en enkelt særligt slidt type. Fingals kæmper greb efter sejren over Odin deres »høye« spyd, som på engelsk dog er »heavy« (men måske er de tunge på grund af deres højde eller længde). Dette afsnit på over 2 kvartsider bringer således – uden anførselstegn – stort set korrekte citater på dansk af Ossians prosa, men uden ambitioner om overalt at ramme forlæggets stilistiske niveau og retorisk-poetiske rytme.

Normalt medtager Suhm ikke udgiverens fodnoter, men fra sin egen side 19 øverst gentager han dog midt og nederst på side 21 en sætning om gamle skandinaviske præsters dyrkelse af Loda's cirkler og magtens sten, som stammer fra James Macphersons fodnoteniveau.

Fra digtet »Sul-malla or Lumon: A Poem« (1765, II, s. 232) tiltales »ye dwellers of Loda!« af Suhm som »Indvaanerne af Loda«. Det drejer sig her om tre barske ånder for henholdsvis luft, skyer og vinde, *Carchur*, *Sluthmor* og *Corchtur*, navne, som hverken kan regnes for gammelskotske eller gæliske (Suhm, s. 21-22). Suhm citerer Ossians Fingal for, at Odin/Loda bebor »de Afdødes Aanders Huus«, men ræsonnerer i en parentes på egne vegne, at stedet enten kan være de hellige stenkredse eller et kongeligt palads – »eller og maaskee *Valhalla*« (s. 22, jf. 23). Dette nordisk-mythiske stednavn har Ossian dog aldrig brugt.

James Macpherson understreger, at oldtidens skotter var »less barbarous« end skandinaverne, hvad Ossian med sit kendskab til begge folkeslag (»the real manners of both nations«) klart indså (1765, II, s. 245, fodnote †). Efter at have konstateret et tab af en Ossian-tekst om Fingals forhold til nordboerne fortsætter Macpherson med denne skotske helts opdagerfærd til en helliglund i Norden. I øverste tredjedel af sin side 22 trækker Suhm på to forskellige Ossian-passager (II, 1765, s. 246 og 248) og bytter friere end før rundt på ord. Syntaksen ændres let, men alt er

stadig hjemlet på engelsk og rigtigt oversat til dansk. Han springer dog helt over de to vendinger »with foaming course« og »dreadful« om en elv (en »Strøm«). Han bevarer, at *Loda*/Odin hvilende på en »mørke-rød Skye« fremstår som en gejst, »halv dannet af en taagagtig Røg«, og at i en kreds af tre mosbegrøede sten kunne den nordiske kong *Starno* og hans søn *Swaran* om natten udspørge Odin direkte og få svar. Med overspringelse af trykside 247 i bind II af 1765-Ossian oversætter Suhm forfra om denne »dunstige« (dvs. disede) *Cruth-Loda*-Odin, der sidder øverst på klipperne »i de Afdøde Aanders Huus« omgivet af bølgende tåge (»wavy mist«), så han vanskeligt kan skelnes (1765, II, s. 248). I højre hånd har han et skjold, i venstre »den halv-seete Skiæl« (»the half-viewless shell«), altså et delvis skjult drikkebæger, og »Taget af hans skræksomme Bolig udmærkes ved Natte-Ild« (hvor verbet betyder »kendes på«). Mens svage og slappe omkomne krigere bliver mødt af Odin med et afvisende skjold som »en Skorpe af Mørkhed« (»a crust of darkness«, II, s. 249), rækker han sin »lydende Skiæl« (dvs. sit klingende bæger, »sounding shell«) frem som udmærkelse af og belønning til de tapre – kort sagt: de skåler med hinanden. Denne ossianske scene har Macpherson en vurderende fodnote * af (1765, II, s. 248): »The description of the airy hall of Loda (which is supposed to be the same with that of Odin, the deity of Scandinavia) is more picturesque and descriptive, than any in the Edda, or other works of the northern Scalders«. Jo da. Dette er det tætteste, Macpherson kommer til en skildring af Valhal, skønt han undgår navnet.

På et andet sted, siger Suhm (s. 22 nederst), har Odin som »et Skikkelse løs Lufttegn i Taagen« (en meteor uden menneskelige konturer) sendt vinde ud imod *Starno*, der ikke kan nedkæmpe *Fingal* (1765, II, s. 267). *Starnos* fader *Annrir*, som er dræbt, skal begraves og »imodtage Skiællen« (»receive the shell«) af *Loda*/Odin, før han er velkommen i gudens hal for de faldne krigere (s. 269). Her bemærker Suhm i en parentes, at »vore Forfædre troede, at de Afdøde ei komme i *Valhalla*, førend de vare begravne.«³⁹ Suhm forsætter umiddelbart: »Men at *Ossian* saa ofte melder om *Skiæl*, da er det efter Skotternes *Skikke* og *Troe*, thi vore drukke af *Horn*« (Suhm, s. 23).⁴⁰ Derpå strejfer han en anden episode (1765, II,

39 Denne forestilling udtrykkes fx i Thomas Bartholins grundige studier over årsagerne til de hedenske danskers dødsforagt fra 1689 (s. 378-379), belagt med sidste kapitel af *Hákonar saga Góða* i *Heimskringla* og med Saxos beskrivelse af Harald Hildetands død og bisættelse efter Brávalla-slaget (Liber VII-VIII).

40 I Ossian-digtene dækker det engelske ord »horn« udelukkende (dyre)horn brugt som signalhorn i kamp (jf. Macpherson-fodnote || på 1765, I, s. 6). Dyrehorn kunne man dårligt klinge med.

s. 243-246), delvis fortalt af Macpherson i en meget lang fodnote * om en svensk prinsesse Conban-carglass, hvis faders nederlag i kamp og påfølgende død også kostede hende livet. Hun endte således i »Loda's resounding hall« (s. 271), hilst velkommen med drik og bægerklang. Endelig ligner Fingals røst Loda/Odins, »den stærke Indvaaner af Skyen« (Suhm, s. 23, jf. 1765, II, s. 277). Denne Suhms første gennemgang af nordeuropæisk oldtidsliv afrundes med endnu en erindring om Hugh Blairs oplysende omtale af »Lodas Steene og Cirkler« på Ørkenøerne (II, 1765, s. 378, fodnote *). Macpherson har tidligere haft en fodnote * om, at nordboernes Odin var den samme som skotternes Loda (1765, I, s. 276).

Herefter drejer Suhm ud af den skotske digtning, der endnu ikke var tilgængelig på dansk, og fastslår »af gandske *Ossian*« – altså ud fra 1765-udgavens 663 tekstsider på engelsk⁴¹ – at skønt de gamle skotter mente således, var der meget, som »slet ikke passer sig« sammen med nordiske forestillinger om Odin, eftersom skotterne har »læmpet« disse efter deres egen forkærlighed for tåger, skyer, bjergtoppe og monumenter gjort af klippestykker (Suhm, s. 23). »Hvad Eenekampen imellem *Loda* og *Fingal* angaaer, da haver Poeten digtet den, for derved at gjøre sin Helt desto større, og tilligemed paa en Poetisk Maade beskrive, hvorledes *Fingal* overvandt de Nordiske«, tror Suhm. Ossians fremstilling af dette optrin (I, 1765, s. 277-279) er således for Suhm snarere en subjektiv opdigtning end et historisk faktum.

Suhms anden og sidste behandling af Ossian i *Om Odin* på siderne 296-298 omfatter kun 2½ kvartside med en enkelt fodnote nr. 7, bestående af 25 sidehenvisninger til *The Works of Ossian*, 1765.⁴² Gerhard Schøning i Sorø kom efter at have læst Suhms manuskript med kritiske bemærkninger til hans Odin-studier, der tilgik vennen i København på dennes 42-års fødselsdag 18. oktober 1770. Til Suhms senere trykte sider 296-297 skrev Schøning:

Hvad som anføres af Ossian synes ej at passe sig saa særdeles vel paa Materien, i det mindste at være for vidtløftigt. Og Spørsmaal om det meste ej ere lutter poetiske Indfald, dannet i Poetens Hjerne allene. Meget deraf kan vel hentydes paa Skoternes endnu vedva-

41 De 19 sider med tekstprøver på gælisk af »Temora« (1765, II, s. 291-309) har Suhm næppe kunnet forstå.

42 Suhms fulde § II fylder 4 kvartsidens løbende tekst uden underafsnitsdeling, udstyret med 2 fodnoter med litteraturhenvisninger.

rende Meninger, vel ogsaa paa vore Forfædres; men det samme kan og gjøres med hvilket andet Religionssystem det og skulde være (*Suhmiana*, ved Rasmus Nyerup, 1799, s. 304).

Suhm tog sig dog ikke af denne nøgterne kommentar til sin åndehistorie.⁴³

At ånder påkaldes og arriverer i tåge og rider på vinden, gentager Suhm indledende, og James Macpherson beretter, at endnu i dag tror højlænderne »that the souls of the deceased hovered round their living friends« (1765, I, s. 14, fodnote †). Verbet betyder »svæve«, men i Suhms sprog siges utydeligere, at »de Dødes Siæle holdte sig op om deres Venner« (Suhm, s. 296). Disse svage, men normalt venlige genfærds naturhistorie beskrives på resten af side 296. »De gamle Skotter og Irrer troede ogsaa at Geister komme paa Stæder, hvor nogen kort efter skulde døe, og skreege naar Ligbegiængelsen gik forbi, og forsvunde paa Begravelses Stædet«. Når de døde viste sig,

sad de paa en mørke-rød Strøm af Ild, som kom fra deres Høye, havde Øyne af Ild, og Klæder af Damp. Deres rette Opholdssted var i deres Familie Høye, men de kunde vanke om temmelig langt der omkring. Man kunde see Stierne igiennem deres Skikkelse, og de fore frem ligesom en Vind, der suser i en Hule. Geisterne bevægede sig i Taage og rede paa Vinden.⁴⁴

Suhm får også med, at man »troede, at de Afdødes Siæle ei vare lykkelige førend Barderne havde gjort deres Liig-Sang« (»elegies«, 1765, I, s. 171). I almindelighed fandt de gamle skotter, at gode ånder af og til kunne ses om dagen »paa øde Steder«, men de onde »siælden uden om Natten, og altid udi en hesselig dunkel Skikkelse« (Suhm, s. 297).

Den brug af *The Works of Ossian*, I-II, 1765, som Suhms fodnote 7 (s. 298) signalerer, omfatter både Ossians digtning og Macphersons forklarende fodnoter. Udtalelsen om den elendige, hvis kår ikke kan forbedres, og som derfor »af Medlidenhed« kaldes i døden af sine forfædres ånder

43 Derimod blev »elleve tæt skrevne Blade« fra den islandskfødte embedsmand John Erichsen (1728-87) »samtligen« taget til følge i *Om Odin*, 1771 (jf. *Suhmiana*, 1799, s. 296). Suhm henviser en del gange i sin brødtekst til skreven hjælp fra professor Erichsen angående bestemte problemer. Erichsen begik siden overraskende for sine omgivelser selvmord i 1787 i en depression.

44 Ifølge Suhms fodnote 7 går denne beskrivelse især på 1765, I, s. 28 og 32-35, både brødtekst og fodnoter.

(Suhm, s. 297), er således hentet fra en lang Macpherson-fodnote † om »*the voice of the dead*«, der »*called his soul away*« (1765, II, s. 104-105). Suhm går dog ud over sit strikte Odin-teme ved at tage lidt mere med om skotternes tro og overtro i datid og nutid og har således fra litterær analyse begivet sig ind på religionshistorie og folkeminddeforskning. Til det formål benytter han blandt andet nogle historisk belærende Macpherson-forklaringer indledt af formelen »It was the opinion of the times, that« [etc.].⁴⁵

Sidste halvdel af Suhms redegørelse fra hans side 296 til midten af side 297 bygger indledende summarisk på stof fra de første 16 sidehenvisninger i hans fodnotetekst 7. Dernæst holder Suhm sig anderledes præcist til Ossians beskrivelse af helten Fingals tilstand efter døden (Suhm, s. 297 midt, svarende nærmest ordret til 1765, I, s. 359). Fingal er jo fader til den nu ældgamle blinde digter Ossian. Lidt besvær har Suhm dog med at klare den digteriske beskrivelse, som Macpherson netop her roser en barde for i en fodnote. Fingal sidder efter døden på en sky over Cona (dvs. Glen Coe, en fjeldkløft ved en udsøkket vulkan i det nordvestlige Skotland ved floden Coe). Til Fingals bolig (»dwelling«) kommenterer Macpherson (stadig til 1765, I, s. 359), at de døde helte fortsætter deres jordiske herskertilværelse, hvad der må foretrækkes frem for Homers forestilling om hertes sølle lod i underverdenen (jf. *Odysseen*, 11. sang). Et »hovers over« om denne sky bliver hos Suhm til det mattere »var over«, den blå skys »curling« sider kalder han lidet anskueligt for »knudrede«, hvor »krusede« nok havde været bedre, og »beneath« om vindene under den bliver til »vare bag efter den«. En »robe« (kostbar højtidspåkledning, her af tåge til den snart døde Ossian), nedgraderes til blot en »Dragt«, og »admire the stature of the chiefs of old« bliver til »forundre sig over Størrelsen af de gamle Helte« (begge fra I, 1765, s. 370); det danske verbum »forundre« kan dog i datidigt bibelsprog betyde »beundre« (jf. Judas, v. 16).

På den øverste halvdel af side 298 konkluderer Suhm hele den skotske del af sin paragraf II i tre rationelle årsagsforklaringer. Påfaldende er for det første, at sagnene og sangene om Ossian er bevaret og husket af folk, der ernærede sig

mest af Fædrift paa store og øde Stæder, og Heder, hvor de ofte maae sove under aaben Himmel ved Vindens Susen og Vandfaldenes Brus, hvilke Omstændigheder ere i Stand til at ophidse

45 1765, I, s. 14, 21, 28, 171, 177, 180; II, s. 34, 69, 104, 117, 160.

Imaginationen; en Susen i et gammelt Træe, eller imod en Klippe, bliver da i deres Indbildning til Dødens Røst.

For det andet mener de i drømme at se deres forfædres ånder og at høre »adskilligt« fra dem. Begge punkter stammer fra de sidste 23 linjer i en Macpherson-fodnote † i petit (»Temora«, 1765, II, s. 105). Bortset fra dette mener Macpherson ellers ikke, at highlanders (Suhm: »Berg-Boerne«) er mere overtroiske end de andre mennesker, de bor iblandt. For det tredje anfører Suhm Fingals tro på, at disse ånder af hans forfædre, der jo kigger »med kiærlige Øyne« (»mildly-kindled eyes«) ud ad portene fra »deres Luft-Boliger« og er klædt i lys, vil belønne ham for aldrig at have glædet sig over sine fjenders død. Men over for dem, der har været så »grumme i deres Seyervindinger«, at deres ofres begsorte elendighed (»pitch of misery«, 1765, II, s. 104, fodnote †) ikke står til at afhjælpe, fremtræder de samme slægtsånder som formørkede måner på himlen, der fjendtligt kaster rødt nattelys over deres selvglade ansigter. Beskrivelsen er lånt fra Macpherson, hvorefter den art mørke sjæle efter døden ikke indlades i heltehallen (»*the habitation of heroes*«), men bortvises til at skulle strejfe om som et bytte for enhver vind (»*to wander on all the winds*«) (»Temora«, 1765, II, s. 199, fodnote *). De bliver således reduceret til dele af den vilde skotske natur. Macpherson læser her et bevis på, at en forestilling om belønning eller straf efter døden eksisterede, allerede før kristendommen kom til Skotland. Denne konklusion udelader Suhm. I de fremdragne relativiserende årsager mærkes indflydelse fra Montesquieus tænkning i *De l'Esprit des Loix*, 1748 (med trykkeår 1749); i 1762 noterede Suhm, at dette mandigt skrevne og grundige skrift var værd at studere omhyggeligt, skønt han fandt dets tese om klimaets store indflydelse på kulturen mest betænkeligt af det hele (*Tronhiemske Samlinger. Udgivne af Philaletho* [dvs. P.F. Suhm], I, 3. Stykke, 1762, s. 230).

Hverken på sine øvrige mange sider om ånder (genii) eller om steder viet til gudsdyrkelse (henholdsvis s. 226-240 og 321-348) henviser Suhm i *Odin*-bogen 1771 til Ossian. Han har heller intet om Fingal's Cave eller »Fingals Halle« på den lille Isle of Staffa i de Indre Hebrider, fordi det først var i 1772, at den bekendte britiske naturforsker og botaniker Joseph Banks (1743-1820) navngav en katedralagtig hule med basaltsøjler af stor geologisk interesse således efter et besøg på stedet. Denne tidlige – og også nuværende! – skotske turistattraktion er en del af tidens grasserende Ossian-feber, ikke årsag til den.

Udskrevet komplet og præsenteret samlet ville de tekststeder, som modsvare Suhms notehenvvisninger til Ossian, udgøre en lille, men tæt formuleret historisk skildring af irsk og skotsk oldtidsreligion. Det historiske ligger i Suhms bestræbelser på at forklare overleverede fænomener rationelt. Derved får han fremdraget både almene og specielle træk, der netop ikke står centralt hos det 17. århundredes lærde danske oldforskere: Ole Worm (1588-1654), Stephanus Johannis Stephanius (1599-1650), suppleret af Brynjólfur Sveinsson på Skálholt (1605-75), samt Thomas Bartholin Thomæ Filius (1659-90) og Árni Magnússon (1663-1730). For Suhm er Ossian-digtene en historisk og religionshistorisk oldtidskilde parallelt med oldislandske kvad og ditto sagaer (hvis pålidelighed og værdi som vidneudsagn endnu ikke var genstand for seriøse angreb fra de lærde). Hans hovedsag i disse ældste trykte linjer med direkte citater på dansk fra de engelske originaler synes at være at formidle et separat indtryk af den skotske åndetro og den for danskere fremmedartede natur, den hører hjemme i.

Bægerklang eller kraniehån?

Et enkelt træk fra Ossian og James Macpherson lever til i dag, selvom det beror på en fejltagelse. Den engelske tekst gør som allerede nævnt meget ud af diverse drikkelag i konge- og stormandshaller, hvor man fylder og tømmer »shells« (skaller; skåle; bægre) (Suhm s. 22-23). Når bægrene løftedes lystigt imod hinanden og mødtes, kalder Ossian og Macpherson dem for »sounding« og »resounding«, hvad der på Suhms dansk bliver til »lydende« (s. 22) og »gienlydende« (s. 23). »The feast is spread; the shells resound«, fortæller Ossian fx i to knappe hovedsætninger (1765, I, s. 250). De mange glade omtaler af klingende »shells« forsikrer, hvor uundværlige disse er ved festlige sammenkomster. Dog kendes den brugte drikkevare næppe, for »of what kind it was, cannot be ascertained at this distance of time«, erklærer en Macpherson-fodnote (1765, I, s. 110). En anden fodnote definerer rent ud, at »*To rejoice in the shell* is a phrase for feasting sumptuously and drinking heavily« (1765, I, s. 152), identisk med at feste overdådigt og drikke tæt. Ossian rapporterer således, at folk (»the people«) samles i en hal, bægerklang (»the sound of shells«) høres, 10 harper slås an, og 5 barder går frem og synger efter tur (1765, I, s. 350). Ossian skelner naturligvis mellem klang af »the joyful shells« (lystige skåler) og klang af »steel« (våben) i festsalen (1765, II, s. 277). Og glade festdeltagere, der forsvinder, så snart serveringen indstilles og uventet af-

løses af kamp (»war«) på liv og død, hænges ud i billedet af et bål i en ørken, der giver megen røg, men slukkes, når brændslet (en træstamme) er fortæret, så røgen forsvinder for den mindste vind (Macpherson-fodnote *, II, s. 277-278).

En sejlivet forestilling om, at vikinger både før og efter døden drak øl eller mjød af deres nedlagte fjenders kranier, opstod ved en misforstået nylatinsk oversættelse hos Ole Worm af Regnar Lodbrogs dødskvad *Krákumál* (*RUNER seu Danica Literatura Antiquissima*, 1636, s. 197-226, gentaget i 2. forøgede udgave, 1651, s. 182-207). Worm trykker alle stroferne på islandsk med runetegn, hvad der vel skal garantere for tekstens ælde, skønt ingen norrøne vers er overleveret således. Ved strofe 25 (af i alt 29) gengiver han de oldislandske verslinjer »Drekkum bjór at bragði / or bjúgvíðum hausá«⁴⁶ på nylatin som »Bibemus cerevisiam brevi / Ex concavis crateribus craniorum« (s. 222), på dansk: »vi drak kort sagt øl af kraniernes hule skåle«. Worm kommenterer derpå en bestemt glose: »Hausa crania. Sperabant Heroes se in aula Othini bibituros ex craniis eorum quos occiderant« (s. 223), på nudansk: »heltene håbede i Odins hal at kunne drikke af de faldne fjenders hovedskaller.« Altså foregår bemeldte kraniedrikning først i Valhal efter heltenes død.

B.C. Sandvig oversætter vendingen fra *Krákumál* i *Danske Sange af det ældste Tidsrum*, 1779, s. 49: »drikke / Udaf Hierne-Skaller«. Det tilsvarende engelske udtryk hedder »drinking ale out of the hollow skulls of our enemies« – dog aldrig i selve Ossian-digtene, men nok i den lærde Blairs dissertation om dem fra 1763 (s. 10, optrykt i 1765, II, s. 328 og 331 som et citat af Worm oversat til engelsk). Også Suhm tror i 1771 på denne detalje og anfører frejdigt uden nærmere forklaring, at vore fædre »plejede at drikke af deres Fienders Hoved-Skaller«, endda overtrukket med sølv (*Om Odin*, 1771, s. 348).⁴⁷ Hans fodnote 77 til side 348 røber kilden: et udførligt historisk tilbageblik og en opregning af diverse meget ældre fortilfælde i Thomas Bartholins videnskabelige storværk *Antiquitatum Danicarum de Causis Contemptæ a Danis adhuc Gentilibus Mortis Libri Tres*, 1689 (Liber II, Caput XII, s. 535 ff., især 554-558). Det drejer sig om oplysninger om skyterne hentet blandt andet hos historikerne Herodot og

46 Rune for rune skriver Worm her i 1636 (s. 222) og i 1651 (s. 203): »Þrikum bior að bragði / ur biugvíðum hausá«.

47 Suhm lader også i sin lille roman *De tre Venner eller Hjalmar, Asbjørn og Orvarodd. En Fortælling ved Forfatteren af Sigrid*, [København: eget forlag], 1775, bersærken Angantyr minde om, at nordiske kongedøtre skal vindes ved sværd, og de skal drikkes til »i deres Fædres Hovedpander« (s. 48).

Livius og filosoferne Platon og Aristoteles og om langobarderne hos Paulus Diaconus. Trækket med sølvindfatning af et kraniebæger tager Bartholin fra eddakvadet *Vǫlundarkviða* (str. 40), og han paralleliserer denne kvadstrofe med to strofer fra det lange grønlandske kvad *Atlamál*, hvor Atle ved den hævnerrige Gudruns list uden at vide det har spist kødet af sine små sønner og brugt deres kranier som ølskåle (str. 82-83) (Bartholin, s. 556-557).

Bartholins vægtige lærdom fra såvel antikken som det gamle Norden har formentlig været afgørende for efterfølgere i ind- og udland, også selvom han betoner, at i Norden gælder kraniedrikningen først i Valhal efter heltens død. Men Suhms formulering »plejede at drikke« om forfædrene er en overdrivelse. Paul-Henri Mallet erklærer i *Monumens de la mythologie et de la poesie des Celtes*, 1756 (s. 144)⁴⁸ Odins runekapitel i *Hávamál* (fra Resen 1665) for »merveilleux« og »l'art magique par excellence, l'art d'opérer toute sorte de miracles«. Kraniedrikningen genfindes i hans følgende franske gengivelse af *Krákumál* (s. 153-154), og Mallet oversætter korrekt, at den for Regnar vil finde sted i Odins »Palais« og »demeure« (altså i Valhal). Forsølvningen fra Bartholin udelades.

København-islænderen Finnur Magnússon eller Finn Magnusen (1781-1847) gennemskuer dog i sin bog *Forsøg til Forklaring over nogle Steder af Ossians Digte, mest vedkommende Skandinaviens Hedenold*, først udgivet i Det skandinaviske Literaturselskabs skrifter i 1813 og derpå som selvstændig bog på 244 sider i 1814, at det sære verslinjepar i *Krákumál* hører til »de saakaldte *Kenningar* i Skaldenes Syngesprog« og var »vore Forfædres sædvanlige metaphoriske Omskrivningsmaade« (1814, s. 181). Altså oversætter Magnusen teksten til: »Snart drikke vi Øl / Af Hoveders krumme Træer (eller Væxter)«, og kenningen betyder simpelthen »*Drikkehorn*«. ⁴⁹

Den danske oldforsker Carl Christian Rafn (1795-1864) tager denne indlysende rigtige oversættelse til sig i to publikationer af Lodbrogs dødsdigt, og dermed burde gåden definitivt være gættet. Den første stod som kommentarsider til »*Krakemaal*« i 1821 i *Nordiske Kæmpe-Historier efter islandske Haandskrifter* (bind I A, s. 173-176), og sagen genoptoges

48 Mallets franske afhandling udkom i gunstigt forøgede udgaver 1787 og 1790.

49 I sit hovedværk *Eddalæren og dens Oprindelse*, I-IV, 1824-26, henviser Finn Magnusen en del gange til sin Ossian-afhandling 1814 uden at uddybe dens resultater. Magnusen udsendte en ny Ossian-relateret studie *Om Picternes og deres Navns Oprindelse*, på 92 sider, 1817; den omtaler ikke Ossian. De to tekster tryktes begge året før i en lærd skriftrække.

i Rafns gennemkommenterede udgivelse *Krakas Maal eller Kvad om Ragnar Lodbroks Krigsbedrifter og Heltedød*, 1826, hvor de pågældende verslinjer i strofe XXV lyder: »Ud af Hoveders Krumtræ'r / Øl vi snart skal drikke« (1826, s. 144-145). Rafn forklarer, at bøjede grene, der vokser ud og op af hovedet på en okse, angiver, at nordiske sagnhelte drak af dyrehorn.⁵⁰

Worms gamle, men unægtelig maleriske misforståelse har imidlertid vist sig svær at udrydde, især blandt ikke-fagfolk og hos senere rekommandører fra turistbranchen. Suhm bringer den dog blot henkastet langt fra sine to koncentrerede Ossian-sektioner, med tilføjelse af, at »det endnu brugelige Ord Skaal« kommer af ordet »Hoved-Skaller« (*Om Odin*, 1771, s. 348).⁵¹ Kronologi i sprogvitenskap kan være svær at håndtere, og Suhm indrømmer i en tidligere anledning i sin bog, at »Etymologier« ofte beror på »svage Grunde«, der gør dem uantagelige (Suhm, s. 38), så måske er dette mere et kvikt indfald end et forslag til et faktum.⁵²

Suhm og Ossian efter 1771

Suhms resterende forhold til Ossian fylder ikke meget. Han bruger ikke ossianske stemninger eller udtryk i sine syv dengang berømmede nordiske prosafortællinger på sammenlagt 467 tryksider: *Sigrid*, 1773; *Frode*, 1774; *Gyrithe*, 1774; *Haldan*, 1775; *De tre Venner eller Hialmar, Asbjørn og Orvarodd*, 1775; *Signe og Habor*, 1777; *Alfsol*, 1783.⁵³ Den 24-årige Rahbek dømmer ganske vist i 1784 om dem alle, at de ikke ligner anden digtning »uden Ossians mindre Stykker, som dog i Stilen afvige fra dem«, hvortil han vil lægge nogle sagaer, der dog afviger endnu mere (*Kiøbenhavnse Efterretninger om lærde Sager*, 1784, sp. 738-739). Den unge

50 Rafn anfører hæderligt nok, at nogle forgængere i tidsrummet 1769-1814 uden at vække opsigt har fremsat den rigtigere læsning »i Forbigaaende«, og bringer derpå to eksempler af mange på drikning af horn i eddakovadene: *Grímnismál*, str. 36, og *Hrafnagaldur Óðins*, str. 19 (1826, s. 145-147).

51 Denne etymologiske kommentar er måske inspireret af Paulus Diaconus' sætning om, at (kranie)bæger på langobardisk hed 'scala', men på latin 'patera' (dvs. drikkeskål; citat fra Bartholin 1689, s. 556). Der synes dog at herske tvivl om, hvorvidt 'scala' er afledt af ordet 'skål' eller af tysk 'Schädel' og engelsk 'skull' (dvs. kranie).

52 I England var William Camden (1551-1623) den første oldforsker, der forsøgte at bygge på etymologier.

53 Jf. Flemming Lundgreen-Nielsen: *Den nordiske fortælling i det 18. århundrede. Bidrag til en dansk genres historie*, 1968, s. 7-49.

kritiker dementerer således sig selv to gange af lutter velvilje. Heller ingen af Suhms øvrige digteriske udfoldelser i 1770'erne i litterære kortformer som drømme, samtaler, idyller og i en enkelt lille politisk statsroman (*Euphron*, 1774, på 80 eller 94 tryksider⁵⁴) betjener sig af ossiansk sprogføring.

Det skal også lige med, at Suhm i 1779 planlagde at skrive et heltedigt om Odin i 12 bøger ud fra sin egen håndbog fra 1771 samt Resens *Edda*, 1665, og Saxo. Nogle sider herom er af Rasmus Nyerup fremdraget af Suhms bo og trykt i mindebogen *Suhmiana*, 1799, s. 451-460 (som også er 16. og sidste bind af Suhms *Samlede Skrifter* ét år efter hans død).

Suhm har dog tvivlet stærkt på, hvilken vej han skulle vælge. Hans arbejdspapirer rummer 23 henvisninger til steder om autentisk asatro i *Om Odin* og 12 til Snorres *Edda* (om Odin som indvandrer-guddom i Norden og om hans rejser i fremmede riger som Rusland og Sachsen). Der er også en enkelt henvisning til Saxos Liber XV, hvor Suhms Odin måske skal opleve eller endog deltage i Thorkel Adelfars ekspedition til Udgårdsloke under kong Gorms regimente (ifølge stikord i *Suhmiana*, 1799, s. 457). Til Danmark kommer Odin ellers som ætling af trojanerne (ifølge Snorre). Før Odin boede goterne i huler og finnerne i telte, men han »bygde først Huse og lagde Stæder an« (s. 458), således på Fyn. Odin slutter med at slå sig ned i Uppsala, hvor han rejser sit tempel. Begreberne »Fostbrødreleg« og »Ragnarok« er nævnt (s. 454 og 456), men ellers er den nordiske farvelægning sparsom: Loke er fx en upålidelig gesandt (s. 455).

I »Blandede Anmærkninger« (s. 458-460) har Suhm overvejet følgerne af forskellige digteriske muligheder. Han kunne fremstille Odin som en virkelig »Hexemester«, hvad der nok stemte med vore forfædres tro på ham og ville muliggøre »stor Foranderlighed i Fortællingerne«, men imod taler, at Ariost og Homer nok tillader »Hexerier«, men ikke hos deres »Hovedpersoner«, og noget sådant »choqverer ganske vor Tænkemaade«, altså den herskende poetik. Odin kunne alternativt ses som en, der ville indbilde omgivelserne, at han var troldmand, hvad der utvivlsomt

54 Forskellen skyldes et politisk dristigt afsnit med 42 regeringsregler, der kun var medtaget i en del af oplaget. Det medførte dog ikke juridiske ubehageligheder for Suhm, at myndighederne vidste om den fyldigste udgave, som han bl.a. forærede bort til ligesindede, men som ikke solgtes. Et 2. oplag i 1779 var uden reglerne. Men en tysk oversættelse fra 1776 medtog reglerne (og anmeldtes i København i 1777), og den solgtes uden indgreb fra politimesteren. Teksten blev herefter optaget i Suhms *Samlede Skrifter*, III, 1789, s. 47-118 med reglerne på s. 106-115 (jf. Chr. Bruun: *Peter Frederik Suhm*, 1898, s. 139-145).

var sandheden om ham og tilmed »kommer overens med vor nærværende Smag«; hans motiv kunne så være at indprente nordboerne »uforfærdet Mod« til at bekæmpe romerne. Men så blev helten Odin til en »Skjelm«, altså en bedrager, hvad der ville passe til en satire, men ikke i et epos; desuden kunne denne hans påtagne identitet »mageligere udtydes paa Kristus« – en lidt uklar idé. Så Suhm finder en tredje vej: »Man kunde og udelade alle Hexerier, digtede og virkelige, og lade Odin vinde alene ved Klogskab Veltalenhed Bogstaver o. s. v. og da blev det ganske fornuftigt«. Men så tabte man fordelen ved at befinde sig i så gamle tider og kunne lige så godt have valgt »et Sujet af de nyere ligesom Voltaire«.⁵⁵

En smagsprøve på 4 urimede verslinjer er metrisk uvis og aldeles u-Ossiansk, og det hele blev aldrig til mere. Nyerup kunne ikke tyde skriften i yderligere nedkradsede verslinjer og ønsker som afslutning på det lille kapitel, at Suhms ven F.D. Gräter (1768-1830) i det tyske ville læse *Suhmiana* og prøve at skrive eposset efter Suhms detaljerede forhåndsreferat, især fordi de hjemlige digtere C.H. Pram og Jens Baggesen formedelst deres »heterogene Sysseler« (s. 460) ikke kunne ventes som arvtagere. Suhms pro et contra-argumenter anno 1779 ville dog ikke i 1799 kunne føre til noget, der i mindste måde lignede Ossian eller foregreb Oehenschlägers eller Grundtvigs nordisk-mytologiske digtning i det 19. århundredes første tiår.

I Suhms meget omfattende faghistoriske forfatterskab efter *Om Odin*, 1771, har Ossian og hans figurer kun en mikroskopisk rolle. Suhm erklærer i sin fortale til *Critisk Historie af Danmark, udi den hedenske Tid fra Odin til Gorm den Gamle*, IV, 1781, at eddakvadene er blevet husket og nedskrevet, eftersom de »baade ere korte og derhos paa Vers«, for derefter i en ny hovedsætning at konstatere: »Saaledes ere jo *Ossians Poemata* blevne giemte« (s. VII, gentaget som »Vers bevares let i Hukommelsen« på s. XVI), inden han fortsætter med at redegøre for ældgamle norske sange bevaret mundtligt endnu på Færøerne. Suhm går

55 Det hentyder til Voltaires heltedigt *Henriaden*, 1723 med revideret udgave 1728. I sine *Tronhiemske Samlinger*, II, 2. Stykke, 1762, s. 108, kaldte Suhm dette »det største som i Poë sien er gjort i Frankerige«. Voltaires satiriske epos om Jeanne d'Arc, *La Pucelle d'Orléans*, 1758, regnede Suhm derimod for gudsbespotteligt og liderligt samt affattet i mådelige vers og ditto stil (sammesteds, V, 4. Stykke, 1765, s. 300), og romanen *Candide*, 1759, fandt han ligeledes lumpen, liderlig og meget slet skrevet (sammesteds, II, 2. Stykke, 1762, s. 135). De to sidstnævnte hører i Suhms grovsortering til de dårlige eller slette bøger, der bør fravælges. Med en tilskrift i blæk i sit eget eksemplar af tidsskriftet (nu på Det Kgl. Bibliotek) har Suhm imidlertid siden indrømmet, at der dog »hersker megen Geist og Satyre« i Voltaires Jeanne d'Arc-digtning.

måske her ud fra den eneste til da trykte Ossian-tekst på gælisk (*Temora*, 1763, jf. 1765, II, s. 291-309), for i Macphersons engelske oversættelser ligner digtene ikke edda- eller skjaldekvad og er hverken kortfattede eller versificerede.⁵⁶

Suhms følgende egentlige *Historie af Danmark, fra de ældste Tider til Aar 803*, I, 1782, har på få tryksider et væld af henvisninger i meget lange fodnoter (s. 94-96 og 145-147, henholdsvis 59 og 26 linjer i petit) til skotske gude-, person- og stednavne i 1765-Ossian.⁵⁷ På fodnoteniveau nævner Suhm faktisk Macpherson hele to gange for dennes moderne kommentarer (s. 96). Ellers fremhæver Suhm for det første, at figurerne og landskaberne i det gamle Skotland er »paa den uefterligneligste Maade besiungne« (s. 96) af Ossian. For det andet gentager hans beretning i samme bind om drabet på Helge Hundingsbane i 420 e.Kr. og hans valkyrie-hustru Sigruns følgende død af sorg den høje vurdering af skotten: »Alt dette sidste om-siunges i det andet Qvæde om *Helge Hundingsbane* paa en fortreffelig og Ossiansk Maade« (s. 196). Suhms fodnote 78 hertil peger dog kun på den »utrøkte *Sæmundi Edda*« og præciserer ikke, hvilke greb i eddakvadet der kan regnes for ossianske.⁵⁸

I sin reelle Danmarkshistorie 1782 ff. medtager Suhm Ossians skikkelser parallelt med Saxos, men han er udelukkende interesseret i deres konkrete data, deres slægtskaber og ægteskaber, deres valg af alliancer

56 I sin *Critisk Historie af Danmark, udi den hedenske Tid, fra Odin til Gorm den Gamle*, I, 1774, røber Suhm i øvrigt kendskab til sagnet om spædbarnet, der hvilende på et kornneg kom alene på et skib til Norden og blev valgt til dansk konge: »Overalt er dette Stykke om *Sceaf* uden Tvil Levning af et *Poema*« hos »Engellænderne« (s. 515). Grundtvig, der i sin Aarhus-skoletid 1798-1800 læste i Suhms *Odin*-bog, genfandt senere dette træk i begyndelsen af Beowulfskvadet, hvis angelsaksiske tekst publiceret i København i 1815 han udgav i en dansk gendigtning i 1820, som blev den første version på et nyeuropæisk sprog.

57 Suhm synes ikke at have beskæftiget sig med 1773-udgaven af Ossian.

58 B.C. Sandvig har et tilløb til en definition af det Ossianske, når han kalder *Hrafnagaldr Óðins* for »det skønneste, blomsterrigeste, ildfuldste Stykke«, der er »en *Ossian* fuldkommen værdigt«, men også »saa mørkt og indviklet«, at han anser det for »lutter usammenhængende Stæder, som en Elsker af Digtkunsten har excerperet af et større Digt, som nu ikke mere er til«, kort sagt »lutter Fragmenter« (*Forsøg til en Oversættelse af Sæmunds Edda*, 1783, s. 4r-v). I en videre indledning i 1785-hæftet lover Sandvig i næste hæfte nærmere besked om *Hrafnagaldr*, »hvis Forfatter jeg troer at have hørt noget af *Ossian*, af hvilken jeg synes her at kiende nogle Træk igien« (s. 176). Men Sandvig døde i marts 1786 som knap 34-årig uden at have realiseret dette. Den næste Ossian-karakteristik kom med Oehlenschlägers prisafhandling i *Minerva* 1801, der atter afsatte synlige træk i hans forliste ungdomsroman *Erik og Roller*, 1801-02, trykt posthumt som fragment ved Viggo Bierring i 1897 og genudgivet i lidt fyldigere skikkelse i 1987 efter begge de bevarede korrekturtryk.

eller fjendeforhold, altså det faktiske og historiske ved dem i meget kort begreb. Deres religion, moral og poesi med åndetro og åndekult kommer ikke længere i betragtning. Derimod kan han godt i sin brødtekst i 1782 kommentere, at stednavnet »Svarans Høi« (s. 195) er opkaldt efter en Ossian-helt. Denne asketiske soberhed vidner om en genrebevidst holdning hos Suhm.

I bind IX af Suhms *Samlede Skrifter* (1792, s. 3-112) optoges hans mundtlige oplæg fra 1763 og trykt 1765 i Videnskabernes Selskab om de værste problemer ved at skulle skrive »den gamle Danske og Norske Historie«. Ordet Druider optræder stadig om runekendere s. 45 i en henvisning til et utrykt håndskrift fra Hans Grams bo (jf. Suhm 1765, s. 20-21), og en beklagelse af de to Gallehus-guldhorns utolkelighed er atter med s. 64 (s. 28). Førstetrykket fra 1765 omtalte ikke Ossian, men Suhm har i 1792-optrykket indsat følgende nye afsnit (imellem omtalen af det fordærvede norske sprog på Orkney-øerne og den følgende redegørelse for det mesechitiske sprog):

Det galiske og skotske Sprog eier endnu mange indenlandske Digte under Ossians Navn, dem Macpherson har udgivet paa Engelsk, men som man med det første kan vente i deres Originalsprog. Da de ere fra det tredje Aarhundrede, og nogle deraf ere bevarede ved Tradition Aarhundreder igiennem, saa opvekker dette en god Formodning for vore Skaldesanges Alder, og giver Traditionens Paalidelighed en stor Vegt, dog med tilbørlige Indskrenkninger (SS IX, s. 25).⁵⁹

Ægtheden af Ossians epik betvivles ikke, og dette er Suhms allersidste ord om sagen.

Efter århundredskiftet kom Oehlenschläger og Grundtvig også i deres egne poetiske begynderforsøg ind på Suhms *Odin*-bog fra 1771 og dermed i forbigående på Ossian. Ingen af de to gjorde Ossian til en grundtone i deres forfatterskab. Den purunge Oehlenschläger accepterede på tryk Ossians historiske ægthed, mens Grundtvig i da utrykte dagbogsnotitser (1806-07) afviste striden om Ossians historiske autenticitet som uinteressant og foretrak »fra en højere Synspunkt« at finde ud af, om digtningerne er sand poesi eller ej. Ved det udtryk forstår Grundtvig, at en højere ånd

⁵⁹ At dette afsnit er nyt og tilsat, tilkendegives ikke i 1792 af redaktøren og forlæggeren Simon Poulsen.

lever og bevæger sig i dem, hvad han lidt tidligere er vænnet til fra læsning af Schillers æstetik og af Schillers og Goethes lyrik.⁶⁰

En ud klingende fase i historikernes holdning til denne formodede ældre nordeuropæiske epik er valget af mottoer hos C.C. Rafn, grundlægger af Det nordiske Oldskriftsselskab i 1825, i hans trebindsudgave af oldislandsk sagalitteratur på dansk, *Nordiske Kæmpe-Historier*, 1821-26. Rafn bruger de første 9 verslinjer af 1. Sang fra Grundtvigs danske *Beowulf*-oversættelse 1820 til sit bind I, 1821. De går ud på, at kong Skjold og hans æt fra ældgamle dage har hersket i »Old-Dane-Vang« med kampklart sværd i bælte som meldt i både historien (»Sage«) og i digtning (»Sang«) (s. 1). I bind II, 1823, citerer Rafn *Nibelungenlied*, 28. Abenteuer, strofe 4, hvor burgunderne modtages af Kriemhild, Siegfrieds enke, der nu er gift med hunnernes kong Etzel (Atle). Her beder burgundernes førende helt Tronje Hagen (som har dræbt Siegfried og tilegnet sig Nibelungenskatte) sine krigere gå hunnerne i møde og hilse dem tilbørligt. Rafn citerer teksten på oldhøjtysk.⁶¹ Endelig bringer Rafn i sit bind III A, 1824, et citat fra *Cuchullin* i *The Works of Ossian* (1765, I, s. 14-15), hvor denne ønsker, at sjæle af afdøde helte vil svæve på skyer om og over ham for at vise deres krigslyst, så hans sjæl bliver stærk i farer og hans arm en torden. Den samme Rafns versioner af *Ragnar Lodbroks Saga*, *Krakemaal*, *Fortælling om Norna-Gest*, og *Brudstykke om dansk-norske Konger*, 1822, har på bagsiden af titelbladet et citat af Fingal, der skuer heltesjæle opflammet ved mindet om oldtids krige og henfarne slægters id (jf. 1765, I, s. 7). Rafns separate oversættelse af *Krakas Maal eller Kvad om Ragnar Lodbroks Krigsbedrifter og Heltedød*, 1826, har (ligeledes bag på titelbladet) et Ossian-citat om den glæde, som »lig en susende Vind« kommer over kongens sjæl, når han mindes »Oldtids Slag« (jf. 1765, II, s. 74).

Og derefter glider Ossian i stilhed ud af Danmarkshistorien, men forbliver i litteraturhistorien, om end ikke længere i det første geled, som den gamle barde så tit hylder i de digte, han tillægges.

60 *N.F.S. Grundtvigs Dag- og Udtogsbøger* ved Gustav Albeck, 1979, I, s. 391 og II, s. 176-177, samt I, s. 272-273, og II, s. 162. Steffens skal i en utrykt københavnerforelæsning have nægtet Ossian digternavn og set ham som »en Potenz Sentimentaliteten selv havde skabt sig« (Grundtvigs referat). Det bør bemærkes, at ordet sentimentalitet dengang snarest angav en ideel og derfor ønskværdig følsomhed og først senere i det 19. århundrede kom til at betyde beregnet og beregnende føleri.

61 *Nibelungenlied* tryktes første gang på oldhøjtysk i 1757 ved J.J. Bodmer (i et uddrag), dernæst komplet ved C.H. Myller i 1782 og omsat til nytysk prosa i 1814 af August Zeune.

Udklang

Suhm efterlod sig fyldige manuskripter til den kolossale danmarkshistorie, han som knap 70-årig i 1798 døde fra at føre op til oldenborgernes komme med Christian I i 1448, det slutpunkt, han selv havde fastsat. 14 velvoksne bind – med register/registre bagerst i hvert, men uden et fællesregister – bragte ham op til dronning Margrete i år 1400. Han nåede selv at stå for 7 bind (1782-1800). Det sidste af dem måtte dog udkomme posthumt. Det var nemlig redigeret og trykt færdigt i 1795, da manuskriptet og hele oplaget undtagen ét eksemplar af trykket tilintetgjordes under Københavns brand i juni dette år. Det måtte så sættes og trykkes en gang til. I et udateret forord i bind VII signeret af Suhm nævnes denne fatalitet, men ingen andre udgivere. Resten blev 1806 ff. trykt i kraft af Abraham Kalls og Rasmus Nyerups tålmodige tydinge af hans efterladte manuskripter, der gik til dronning Margrete i år 1400. Det 14. og sidste bind forelå i 1828, 30-året for Suhms død. Kall døde i 1821 og Nyerup i 1829.

Suhms bedrift var formidabel,⁶² men hvor mange brugere har mon nogensinde læst teksten helt og holdent? Trods Suhms livslange gode ry blev værket hurtigt regnet for uhjælpeligt fagligt forældet, fordi han ikke arbejdede og ræsonnerede kildekritisk. Suhms *Om Odin*, 1771, blev aldrig optrykt og var længe efterspurgt, men endte ikke som grundsten for det 19. århundredes udforskning af nordisk mytologi.

Litteratur

Ossian

(kronologisk efter trykkeår)

Fragments of Ancient Poetry, Collected in the Highlands of Scotland, and Translated from the Galic or Erse Language, Edinburgh: G. Hamilton & J. Balfour, 1760.

Fingal, An Ancient Epic Poem In Six Books: Together with Several Other Poems, composed by Ossian the Son of Fingal, London: T. Becket & P.A. De Hondt, 1762.

Temora, An Ancient Epic Poem In Eight Books, Together with several other Poems, composed by Ossian, the Son of Fingal, London: T. Becket & P.A. De Hondt, 1763.

The Works of Ossian, the Son of Fingal, I-II, London: T. Becket & P.A. De Hondt 1765.

The Poems of Ossian and Related Works, ved Howard Gaskill (udg.), Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996 [ny tekstkritisk udgave af 1765-trykket].

62 Suhm er forbavsende velrepræsenteret på internettet med komplette gengivelser af de mange digre bind, som jo alle er på dansk og trykt i en fraktsats, der ikke altid umiddelbart muliggør elektronisk søgning.

- The Poems of Ossian. A new Edition, Carefully corrected, and greatly improved*, I-II, London: J.H. Strahan & T. Becket, 1773.
- Ossians Digte*, ved Andr. Chr. Alstrup (overs.), København, I-II, 1790-91.
- The Poems of Ossian, in the Original Gaelic, with a Literal Translation into Latin by the late Robert Macfarlan, A.M. together with a Dissertation on the Authenticity of the Poems, by Sir John Sinclair; Bart.*, London: G. and W. Nicol, 1807.
- Ossians Digte*, ved Steen Steensen Blicher (overs.), København: Reitz's Forlag, I-II, 1807-09.
- Digte af Ossian*, ved F.L. Mynster (overs.): København: Andr. Fred. Høst, 1850; 2. udg. 1876.

Andet

(alfabetisk efter forfatternavn)

- Bartholin Thomæ Filius, Thomas: *Antiquitatum Danicarum de causis contemptæ a Danis adhuc gentilibus mortis Libri Tres ex vetustis codicibus & monumentis hactenus ineditis congesti*, København: Joh. Phil. Bockenhoffer, 1689.
- [Blair, Hugh] *A Critical Dissertation on the Poems of Ossian, the Son of Fingal*, London: T. Becket & P. A. De Hondt, 1763.
- Brorson, Hans Adolph: *Samlede Skrifter*, ved L.J. Koch, København: O. Lohses Forlags Efterf., II, 1953.
- Bruun, Chr.: *Peter Frederik Suhm. 18. Oktober 1728 - 7. September 1898. En Levnetsbeskrivelse*, København: G. E. C. Gad, 1898.
- Bruun, Conrad Malthe: *Poetiske Forsøg*, København: K.H. Seidelin, II, 1798.
- Camden, William: *Britannia*, London: Ralph Newbery, 1586.
- Camden, William: *Anglica*, Frankfurt: Claudius Marnius og arvinger til Johann Aubrius, 1603.
- Camden, William: *Remaines of a Greater Worke, Concerning Britaine*, London: Simon Waterson 1605, optr. 1614.
- Celenza, Anna Harwell: ' »Efterklange af Ossian«. The Reception of James Macpherson's Poems of Ossian in Danish Literature, Art and Music', *Scandinavian Studies* 70, 1998, s. 359-396.
- Chriemhilden Rache, und die Klage; zwey Heldengedichte aus dem schwaebischen Zeitpuncte samt Fragmenten Aus dem Gedichte von den Nibelungen und aus dem Josaphat*, [udg. af J.J. Bodmer], Zürich: Orell und Comp., 1757.
- Christensen, Charlotte: »Ossian-illustrationer i Danmark«, i *Fund og forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger*, København: Det Kongelige Bibliotek, XIX, 1972, s. 7-32.
- Det almindelige Danske Bibliothek. Et Maanedes-Skrift*, 1778.
- Edda. Islandorum An. Chr. M.CC.XV Islandice. Conscripta per Snorronem. Sturlæ Islandiæ*, ved P. H. Resen, København: Henricus Gödianus, 1665.
- Ellekilde, Hans: »Historikeren Peter Frederik Suhm«, *Søllerødbogen 1957*, III. række, hefte 3, Søllerød: Mogens Funchs boghandel, 1957, s. 129-139.

- Ewald, Johannes: *Samlede Skrifter*, ved Hans Brix m.fl., København: Gyldendal, I-VI, 1914-24. [forkortet SS]
- Falbe-Hansen, Ida: *Øhlenschlägers nordiske Digtning og andre Afhandlinger*, København: Aschehoug, 1921.
- Grundtvig, N.F.S.: *Bjowulfs Drape. Et Gothisk Helte-Digt fra forrige Aar-Tusinde af Angel-Saxisk paa Danske Rtim*, København: Andreas Seidelin, 1820.
- Herder, J.G.: *Von deutscher Art und Kunst. Einige fliegende Blätter*, Hamburg: Bode, 1773.
- Innes, Thomas: *A Critical Essay on the Ancient Inhabitants of the Northern Parts of Britain, or Scotland, Containing an Account of the Romans, of the Britains Betwixt the Walls, of the Caledonians or Picts, and Particularly of the Scots*, London: William Innys, 1729, I-II.
- Johnson, Samuel: *A Journey to the Western Islands of Scotland*, London: W. Strahan & T. Cadell, 1775.
- Lassen, Annette: *Odin på kristent pergament. En teksthistorisk studie*, København: Museum Tusulanums Forlag, 2011.
- Leland, John: *Joannis Lelandi antiquarii de rebus Britannicis collectanea*, ved Thomas Hearne (udg.), Oxford, 1715.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming: *Den nordiske fortælling i det 18. århundrede. Bidrag til en dansk genres historie*, København: G. E. C. Gads Forlag, 1968, s. 7-49.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming: »Mulm og Skræk og Kamp og Død. Johs. Ewalds 'Rolf Krage'«, i *Danske Studier*, 1969, s. 5-19.
- Macpherson, John: *Critical Dissertations on the Origin, Antiquities, Language, Government, Manners, and Religion, of the Antient Caledonians, their Posterity, the Picts, and British and Irish Scots*, Dublin: Boulter Grieson, 1768.
- Magnusen, Finn: *Forsøg til Forklaring over nogle Steder af Ossians Digte, mest vedkommende Skandinaviens Hedenold*, København: Andreas Seidelin, 1814.
- Magnusen, Finn: *Om Picternes og deres Navns Oprindelse*, København: C. Græbe, 1817.
- Martin, Martin: *A Description of the Western Islands of Scotland*, 2. udgave, London: Andrew Bell, 1716.
- Mallet, Paul-Henri: *Monumens de la mythologie et de la poesie des Celtes Et particulièrement des anciens Scandinaves*, København: Claude Philibert, 1756.
- Matthaeus Paris Monachi Albarensis Angeli: *Chronica Major*, ved William Watts, London: A. Mearne, 1683-86.
- Montesquieu: *De l'Esprit des Loix*, Genève: Barrillot & Fils, 1749 (udkom dog 1748).
- Møller, Per Stig: *Malte-Bruns litterære kritik og dens plads i transformationsprocessen mellem klassicisme og romantik i fransk litteraturhistorie 1800-1826*, København: Munksgaard, 1973.
- N.F.S. Grundtvigs *Dag- og Udtogsbøger*, ved Gustav Albeck (udg.), København, Det danske Sprog- og Litteraturselskab & C. A. Reitzels Boghandel, I-II, 1979.
- O'Conor, Charles: »Some Remarks on Mr. Mac Pherson's Translation of Fingal and Temora« i *Dissertations on the Ancient History of Ireland*, 2. forøgede udgave, Dublin: G. Faulkner, 1766.

- Percy, Thomas: *Five Pieces of Runic Poetry Translated from the Islandic Language*, London: R. og J. Dodsley, 1763.
- Pram, C.H.: *Udvalgte digteriske Arbejder*, ved K.L. Rahbek, København: J. Hostrup Schultz, I-VI, 1824-29.
- Rafn, C.C.: *Nordiske Kæmpe-Historier efter islandske Haandskrifter*, København; J.H. Schultz, I-III, 1821, 1823, 1824-26.
- Rafn, C.C.: *Ragnar Lodbroks Saga, Krakemaal, Fortælling om Norna-Gest, og Brudstykke om dansk-norske Konger*, København: Forfatterens Forlag, 1822.
- Rafn, Carl Christian: *Krakas Maal eller Kvad om Ragnar Lodbroks Krigsbedrifter og Heltedød*, København: J.H. Schultz, 1826.
- Resen, P.H., se *Edda*.
- Roos, Carl: »Øhlenschläger og Ossian. Til forklaring af et sted i Guldhornene«, i *Danske Studier*, 1951, s. 71-80 (med kort tilføjelse i årgang 1952, s. 127-129).
- Samling af Oversættelser i Prosa til Nytte og Fornøielse*, ved C.H. Pram og Ditlov Flindt Staal, København: Christen Prams Forlag, I, 1788.
- [Sandvig, B.C.]: *Danske Sange af det ældste Tidsrum, indeholdende blant andet nogle Danske og Norske Kongers Bedrifter. Af det gamle Sprog oversatte*, København: A.H. Godiches Efterleverskes Forlag, 1779.
- Schöning, Gerhard: *Norges Riiges Historie. Første Deel, indeholdende Riigets ældste Historie fra dets Begyndelse til Harald Haarfagers Tiider*, Sorø: H. Mumme og Faber, 1771.
- Stukeley, William: *Itinerarium Curiosum. Or, An Account of the Antiquitys and Remarkable Curiositys In Nature or Art. Observed in Travels thro' Great Brittan*, London: William Stukeley, 1724.
- Suhm, P.F.: »Tanker om de Vanskeligheder, som møde ved at skrive den gamle danske og norske Historie«, i *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1761, 1762, 1763 og 1764*, København: Det Kongelige Wäysenhuus, IX, 1765, s. 1-50.
- Suhm, P.F.: *Forsøg til et Udkast af en Historie over Folkenes Oprindelse i Almindelighed, som en Indledning til de Nordiske Folkes i Særdeleshed*, København: Brødrene Berling, 1769.
- Suhm, P.F.: *Om Odin og den Hedniske Gudelære og Gudstieneste udi Norden*, København: Brødrene Berling, 1771.
- Suhm, P.F.: *Historie om de fra Norden Udvandrede Folk*, II, København: Brødrene Berling, 1773.
- Suhm, P.F.: *Critisk Historie af Danmark, udi den hedenske Tid, fra Odin til Gorm den Gamle*, København: Brødrene Berling, I, 1774.
- [Suhm, P.F.]: *De tre Venner eller Hjalmar, Asbjørn og Orvarodd. En Fortælling ved Forfatteren af Sigrid*, [København: eget forlag], 1775.
- Suhm, P.F.: *Critisk Historie af Danmark, udi den hedenske Tid, fra Odin til Gorm den Gamle*, København: Brødrene Berling, IV, 1781.
- Suhm, P.F.: *Historie af Danmark, fra de ældste Tider til Aar 803*, København: Brødrene Berling, I, 1782.
- Suhm, P.F.: *Samlede Skrifter*, København: S. Poulsens Forlag, I-XVI, 1788-99.

- Suhmiana*, ved Rasmus Nyerup (udg.) = *Peter Friderich Suhms samlede Skrifter*, XVI, København: S. Poulsens Forlag, 1799.
- Tronhiemske Samlinger. Udgivne af Philaletho* [dvs. P.F. Suhm], Tronhiem: Jens Christensen Winding, I-V, 1761-65.
- Worm, Ole: *RUNER Seu Danica Literatura Antiquissima, Vulgò Gothica dicta*, København: Melchior Martzan & Georg Holst, 1636, forøget 2. udgave København, 1651.
- Oehlenschläger, Adam: *Forsøg til Besvarelse af det ved Kiøbenhavns Universitet fremsatte Prüsspørsmaal: »Var det gavnligt for Nordens skønne Litteratur, om den gamle nordiske Mythologie blev indført og almindelig antaget, istedet for den Grædske?«* i *Minerva* for marts 1801, s. 272-297.
- Oehlenschläger, Adam: *Erik og Roller. En hidtil utrykt Fortælling*, ved Viggo Biering (udg.), København: Det Nordiske Forlag, Bogforlaget Ernst Bojesen, u.å. [1897].
- Oehlenschläger, Adam: »Erik og Roller«, i: *Adam Oehlenschläger Prosa, et udvalg* ved Flemming Lundgreen-Nielsen og Mogens Løj (udg.), København: Oehlenschläger Selskabet, 1987, s. 17-146.

Body »writing« and soul »speech«

Hans Christian Andersen's *Improvisatoren*

By László Gergye

This article deals with H.C. Andersen's *Improvisatoren* from one particular point of view, namely, the question of the correlation, in Andersen's approach to art and life, of the written and the spoken word, of body and soul. The artist protagonist, Antonio, whose fame rests on his verbal improvisations, shuns the written word as a form of communication for much of the novel, just as he takes but slow and tentative steps to admitting a physical dimension to his purely spiritual notion of love. On this interpretation, life and art coalesce in the novel's unexpected and much-debated closing tableau of an idyllic family unit, and we are faced with a new dimension in both the speech-writing, and the soul-body relationship. The only piece of concrete information that Andersen gives us is that the hero, Antonio, gives up his practice of verbal improvisation concurrently with embarking on married life. Indeed, the very act of writing his autobiography is a step into the world of the written word, and throughout the novel, as a background to the growing success of his verbal improvisations, we get hints of the works he is planning, or trying, to write. It seems, therefore, that Antonio's professional life runs parallel to that of Andersen himself, who, for all his attraction to improvisation, had to come to realize that much as his story-telling enchanted his live audience, his tales had a chance of surviving, once death had sealed his lips, only if they were recorded in the form of the written word.

Hans Christian Andersen won international recognition with his first novel, *Improvisatoren*, written in 1835 upon his return home from Rome. Reflecting his recent impressions of Italy and the influence of Madame de Staël's *Corinne*, Andersen's novel was a resounding success at home and abroad, most conspicuously with German readers.¹ It was the first time that a Danish writer had placed the poet, that key figure of the aesthetics of genius and existential quest, at the center of his work, thereby creating the first »Kunstnerroman« (»Künstlerroman«, »artist's novel«) of Danish Literature. The genre itself was a product of German Romanticism, but would spread throughout the continent in the first half of the 19th century. It is often considered to be a characteristic offshoot, a subgenre, of the *Bildungsroman*. Indeed, Bildungsromans tend, for the most part, to be »artist's novels«, but also – due to the mutual transforming influence that genres have on one another – historical novels as well. Novels that will have a writer, a poet, a painter, a sculptor, an actor or even a scholar for their protagonist. We find several such »Kunstnerroman«, in the classical

1 Ivy York Möller-Christensen, *Den gyldne trekant. H.C. Andersens gennembrud i Tyskland 1831-1850*, Odense Universitetsforlag, Odense, 1992, 62-74.

sense, in Andersen's oeuvre (*Kun en Spillemand*, 1837, *Lykke Peer*, 1870), but some of his fairy tales, too, have aesthetically-sensitive scholars for their hero, for instance the famous »Skyggen« (1847). Many of the attributes representative of the genre (e. g. the notion of artistic genius as a gift of God, the conflation of religious and artistic terms, the hero's love of a woman coinciding with his love of art, the priest and the poet as vassals of celestial beauty, etc.) are already palpably present in his *Improvisatoren*.

On the Romanticism interpretation of life, music, poetry and love are essentially one. The poet needs to experience love because it is only in love that he can find his own identity. Music and poetry, too, are forms of the absolute, with attributes that are inseparable from love. Antonio would become a true poet in the crucible of his adoration for Annunziata, whose identity as a singer plays a key role in the ever-growing attraction she holds for him. That poetry and love spring from one and the same root is demonstrated by the very ways in which Antonio's love affairs unfold. In the novel, we see a poetic work mediated by the written word receive a totally different interpretation than it does when mediated by voice alone; in the same way, Antonio reacts totally differently to the Jewish girl than to Annunziata, or to the blind girl than to Lara, though in fact in both cases he is having to do with one and the same person. Romanticism poetry, which made the subject its primary object, is the poetry of the disappeared body, and this seems to be a particularly apt description of Andersen's art. In the case of Antonio, this antinomy is most evident in his need to choose between a secular and a religious career. One of the much-analyzed scenes of the novel, when an enormous eagle swoops down on a fish swimming close to the surface of the lake and both perish in the horrific struggle that ensues, adumbrates more than just the impending death of Antonio's mother.

Ferguson, for instance, sees the duo of eagle and the fish gripped in its claws as symbolic of Christ soaring towards the heavens with the souls of the faithful in his clasp, and thus expressive of Antonio's ongoing struggle to choose between the two vocations.² Be that as it may, the subjective modifications Antonio introduces into his improvised account of the scene at the end of Book I are definitely suggestive of the soul's longing to escape the bonds of its physical body and strive for the heavens above. Recounting to the robbers the life-and-death struggle between the eagle and the fish,

2 George Ferguson, *Sign and Symbols in Christian Art*, Oxford University Press, New York, 1961, 17.

Antonio embellishes his account with a significant new motif. When the young eagle loses the use of one of his wings and bird and fish are swallowed by the lake soon after, the mother eagle starts screeching in despair. She cries and cries until she catches sight of her other son, proudly soaring toward the sun in the clear blue sky: then her mother's heart trembles for joy. The steep curve of reaching for the sun high in the sky is a most effective metaphor for the longing for immortality that rules Antonio's soul. Rooted in Christian tradition, this Neo-Platonist approach to immortality was based on the concept that body and soul were polar opposites.

Antonio's improvisation to the robbers is consistently in keeping with the assumption that the soul has priority over the body; in this, it appears to be an illustrative variant of the meaning of the improvisation he came up with at Annunziata's behest (»Udødelighed«).³ Given this approach, we can presume that Antonio, in introducing the opera singer Annunziata, would emphasize how much more captivating he found the beauty of her voice than her physical charms. Santa's description, too, makes clear that Annunziata's physical appearance was devoid of the blatantly sensuous (»Noget Legeme maa der til, saalænge vi ere i denne Verden«).⁴ Furthermore, the reader can have no doubt that Bernardo cheats on Annunziata with a girl that reminds him of her simply because that girl has a fuller figure, *i.e.*, simply because she impresses him as being more sensuous (»en forunderlig Lighed med Annunziata, kun var hun større og fyldigere«).⁵ For Andersen's hero, Antonio, however, the female body can be only an astral body of sorts, one which is, at most, suggestive of the transcendent idea of perfect beauty. We find this disequilibrium between the physical and the spiritual casting its shadow over every one of the tentative gestures of interest that Antonio makes towards the women in the novel, from Annunziata to Flaminia, all the way to Lara. We can speak only of »tentative gestures« and not »initiatives«, for our protagonist is the type of male who is much more given to adoring women than to winning their hearts. What is more, even an outside observer of Antonio is struck by the disharmony between his body and soul. Observing the young man's odd posture, Francesca notes that important as it is to cultivate the soul, one should not totally neglect to care for one's body:

3 H.C. Andersen, *Improvisatoren. Original Roman I to Dele*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Forlaget, Borgen, 2005, 101.

4 Idem, 161.

5 Idem, 177.

Hvor han bukker moersomt (...) sagde Francesca til Fabiani (...) Det er fortræffeligt, at Aanden bliver uddannet, men Legemet maa heller ikke forsømmes⁶

Antonio's peculiar relationship to all things physical is made evident also by his singular interpretation of the sensual dimensions of Annunziata's various operative roles. He first catches sight of the celebrated diva in her role as a passionate, vital Dido; but much as he is captivated by her performance, from the very first moment he tries to talk himself out of recognizing the smoldering sensuousness behind Annunziata's convincing portrayal of the amorous Carthaginian queen. First, he likens her to the pale and cold Niobe (»bleg og marmorkold, som en Niobe«) then to the Medusa head painted by Leonardo da Vinci:

Annunziata vidste saa ganske at forandre sit hele Udtryk, isne enhver med Skræk, man maatte aande og lide med hende. Leonardo da Vinci har malet et Medusahoved, det findes paa Galleriet Florents: (...) Saaledes stod nu Dido for os.⁷

Reducing the two mythical figures to a common conceptual denominator, Antonio introduces an oppositional relationship: »turned to stone« applies to both figures, the one in the intransitive, the other in the transitive sense of the words. Right he is in calling himself a sculptor (»Billedhugger«) who is equally at home in the language of mythology and the language of art.

It is one of the features of Andersen's novels that he is wont to depict a beautiful body in the attractive posture of a statue. For a perfectly crafted statue is a sign that can mediate between living forms and dead forms.⁸ This kind of idealization precludes every physical aspect of the human condition from the realm of apperception, indeed, it presents a real alternative to fallible and transitory physical existence. Statues are bodies addressed to eternity; being invulnerable, they are exempt from suffering

6 Idem, 72.

7 Idem, 90.

8 Dag Heede, *Hjertebrødre: krigen om H.C. Andersens seksualitet*, Syddansk Universitetsforlag, Odense, 103-104.

and all the painful necessities that flesh is heir to.⁹ The essence of Antonio's strategy is, clearly, to block sensual desire in order to be able to raise the perceived aesthetic form, without interference, into the ideal realm of abstract beauty. In other words, for fear of himself »turning to stone« under the Medusa's gaze, he instinctively turns every vital aesthetic experience which might potentially become an object of his desire into a lifeless form. This form of escapism informs not just his approach to women, but also his attitude to male beauty. For an idealized Annunziata is not the only form with which Antonio invests the statues of antiquity. When he misses his friend, Bernardo, he wanders through the halls of the Vatican Museum daydreaming of him and scanning the statues for Bernardo lookalikes. Some critics maintain that Antonio is not really in love with Annunziata, but is merely jealous of her for having taken Bernardo away from him.¹⁰ The initially well-nigh effeminate Antonio's infatuation with his friend unquestionably gives rise to forms of behaviour more befitting the choreography of a heterosexual courtship. From time to time, Bernardo accosts Antonio on his stunning steed like some fairy-tale prince; and at the Borghese ball, Antonio mopes like some teenage wallflower, casting longing glances at his dashing friend, who is in his element in the circle of elegant ladies. Andersen's descriptions of these scenes are not altogether devoid of erotic content; still, I would argue that the aesthetic reflexes attracting Antonio to both Annunziata and Bernardo are rooted in some abstract, androgynous ideal of beauty. As Johan de Mylius has observed, Antonio's conduct toward Bernardo is not motivated primarily by his need to identify with him: he wants to possess his friend much more than he wants to be like him.¹¹ Nevertheless, we do find examples of the latter as well, in Chapter V of Book II. When the vulcano breaks out, a terrified Capuchin friar calls on the crowd to save a Madonna painting that had already caught fire. Invoking the Madonna, a woman starts moving toward the flames, when all of a sudden there steps out from the crowd a young cavalry officer, Bernardo, who drives the woman back with his drawn sword and saves her from her senseless self-sacrifice. We have no trouble recognizing Antonio in the terrified friar, Antonio who, under the

9 Karin Sanders, *Konturer: Skulptur- og dødsbilleder fra guldalderlitteraturen*, Museum Tusulanum Press, København, 1997, 23.

10 Dag Heede, op. cit, 241.

11 Johan de Milyus, *Myte og Roman. H.C. Andersens romaner mellem romantik og realisme*, Gyldendal, København, 1981, 73.

circumstances, can only dream of making the kind of decisive and manly move that only the physical body can set in motion.¹² The psychological projection here is clearly an identification wish. On the other hand, in Paestum and then in Amalfi, we see the basic motifs of the series of love triangles that Antonio is involved in, *i.e.*, we see the complex of meanings behind his rivalry with »the other man«, though in the latter town, Bernardo's role, it seems, is assumed by another soldier, Gennaro.

Antonio first sets eyes on Lara, the blind young girl, in Paestum. Her beauty reminds him of the beauty of the Medici Venus statue that Annunziata had once told him about. It is a situation that reflects his ongoing strong attachment to Annunziata, but also the possibility of his breaking with her. For while Antonio's first reflex-reaction to Lara is to identify her, too, with some statue, her beauty, he finds, is of quite another type than the opera singer's. Lara is blind, so *ab ovo* she cannot cast at him the kind of enchanting, petrifying Medusa glance that Antonio saw in Annunziata's eyes at their first encounter. It is to this meeting with the diva that we can date Antonio's—unconscious—reaction of protecting himself from all sexual stimuli by mentally relegating to lifeless statues all potential objects of his desire. Now, for the first time in his life, on meeting a woman who does not provoke this reaction, he is capable of kissing a living, breathing girl. It is a significant kiss: he has crossed a line and has gained a self-confidence that becomes evident in the Amalfi episode. Though here it is Gennaro who boasts of having won the fair lady, in fact, it is Antonio who steals a kiss after having proven himself a gentleman by saving her, with some trickery, from Gennaro's rude advances. Gennaro, with his empty boasts and purely animal lust, would soon drown in the sea, Antonio, on the other hand, miraculously escapes the worst of the storm. His adventure, which ends with a unique kind of »rebirth« after his »purification« in the »blue cave« seems to be a new reformulation of the relationship between the physical and the spiritual.

The fantastic scene in the blue cave, the hovering between life and death, is reminiscent of the journey to the underworld made by Dante, the great paragon. As Antonio lies in a faint, a boat passes before his mind's eye, the boatman an old man much like Charon. Sitting in the boat is the blind Lara, who, with arms outstretched towards Antonio, asks him to gather some medicinal herbs growing on the slope under the cliffs so that they might help her regain her sight. Antonio manages to do as she asks where-

12 Dag Heede, *op. cit.*, 77.

upon the boat and its passengers disappear from view. The receptive/protective cave that is the scene of all these wondrous happenings continues to conjure up the mother image, while its motifs seem to be a direct continuation of an earlier improvisation of Antonio's, the one on Fata Morgana. The key symbols of the scene are the red flowers with their promise of complete love (»de røde Blomster«) which stand for Antonio's budding sensuality. Contrast this with the scene of Gennaro leaving Amalfi, when he summed up his stay in cocksure words using the language of flowers; even this floral symbolism, however, expressed only his raw sexuality: »Here, too, we plucked some roses!« (»der have vi plukket Roser«).¹³

Antonio's red roses, on the other hand, are the realization of the theretofore unknown possibility that a love emanating from the spirit would be able to give a spiritual dimension even to physical contact. The kiss Antonio breathed on the blind girl's forehead in Paestum was the first indication of this prospect, while the last would come at the end of the book when Antonio and Lara—who had concurrently regained her sight—would enter into the mystic union of two bodies and two souls that marriage was thought to be. For the protagonist, Antonio, there is but one real alternative to this much-desired vocation: the total renunciation of every form of worldly pleasure, in short, consecrating his life to the priesthood. The unambiguous symbol of this life choice in Andersen's work is Flaminia, the last female figure in the novel, and the most pure. Flaminia—whose very name comes from the Latin word for »priest«, i.e. *flamen*—was brought up in a convent, and though, as she tells us, she had for a short while had contact with worldly pleasures, she ultimately chose to become the bride of Christ. She is Antonio's other self, his true soulmate, but he would prove unable to follow her along her chosen path. Western tradition has always considered writing, letters, and the visible script to be like the body, like matter: extraneous to the spirit, to the word, to logos. And the soul-body problem is, without a doubt, derived from the problem of writing, to which it seems, conversely, to lend its metaphors.¹⁴ The phonocentric approach we find in Andersen's novel seems to substantiate this observation: practically to the end of the book, the written word is consistently secondary to the spoken in Antonio's art, as, by way of analogy, the body is subordinate to the soul in his concept of love. Antonio is an artist for whom »sound« means more than »writing«. At the beginning of Ch. VIII

13 H.C. Andersen, *Improvisatoren*, 212.

14 Jacques Derrida, *De la grammatologie*, Les Editions de Minuit, Paris, 1967, 52.

of Book I, we learn that books have proved inadequate (»mine Bøger vare mig ikke nok«) to fill the emptiness (»Tomhed«) that possessed his soul after Bernardo's departure. In this state of dissonance, we are told, losing himself in music was the only way he found at least moments of spiritual harmony (»Musik alene bragte øieblikkelig Harmonie«). In his search for the aesthetic, music brought him closer to the experience of purity than the much-read works of the poets: »i tonernes Verden fik mit Liv og min hele Stræben først Klarhed, her fandt jeg mere, end nogen Digter«. For all that, Antonio's own first attempt to approach Annunziata takes a written form. The adulatory poem he writes to her in the ecstatic moments following her performance, a poem which, bedecked with flowers and garlands, he throws at her feet, would evoke no response from her, of course: »Jeg havde i min Begeistring skrevet nogle Linier paa Papiir, mellem Blomster og Krandsse fløi det for hendes Fødder«. ¹⁵ It is only years later when he opens the package of letters the dying Annunziata has returned to him that he himself rereads the yellowed page. He does, however, get a »response« to the letter he writes to Bernardo at the time that they are vying for Annunziata's love. He writes the letter in an effort to see clearly. He was perfectly willing to step aside, he said, if he were convinced that Annunziata loved Bernardo. If, on the other hand, she loved him instead, it was up to Bernardo to draw the appropriate conclusion:

elskede hun mig, hvad Fordringer havde da Bernardo? Han kunde jo beile til hende, var hans Kjærlighed stærk som min, og elskede hun ham, ja, da vilde jeg øieblikkelig træde tilbage. Dette skrev jeg endnu samme Dag i et Brev til ham. ¹⁶

This letter would be the cause of the nearly fatal attack that Bernardo launched on Antonio. It is not so much the message of the letter, however, that provokes Bernardo to such ire, but the disturbing difference that he finds between Antonio's »words« and his »writing«. The jealous Bernardo, who lives in the three-dimensional world of the physical, naturally gives credence to the body's correlative, the written word, for he explicitly accuses his friend of having misled and deceived him with his

¹⁵ H.C. Andersen, *Improvisatoren*, 91.

¹⁶ Idem, 124.

mendacious, smooth »speech« (»Du bedrog med falsk, sledsk Tale«).¹⁷ When, however, Bernardo's gun accidentally goes off, and Annunziata, who arrives on the scene, falls to her knees and kisses the unconscious Bernardo on the forehead (»Da bøiede hun sit Hoved ned mod den Døde, jeg hørte hun græd, og saae hendes Læber berøre Bernardo's Pande«), it is Antonio who misunderstands her body language. Since she gives him no answer to the question of who it is that she really loves (»Hvem var Dig kjærest af os to?«), when it comes to decoding her metacommunication, he can't even imagine a scenario that would decide the matter in his favor. The body language of her kiss and the decisiveness with which she waves him away (»Bort! stammede hun og gjorde et Tegn med Haanden«)¹⁸ excludes the possibility of his interpreting her curt »Bort!«, i.e. »Away!« as Annunziata's concern for him at the sight of the approaching gendarmes. As Antonio sees it, Annunziata has touched Bernardo's forehead with the most subtle part of her body, her lips, and the lips, for Antonio, are the preserve of sound and speech, the only mode through which a loving soul can find true expression.

The end of the novel, however, holds some real surprises. For instance, when the first-person narrator shares with the reader the information that Annunziata has taken seriously ill and has lost her singing voice. Antonio first sees this for himself when he unwittingly enters a little hole-in-the-wall Venetian theatre and is shocked to recognize his erstwhile love in the unsightly, no-voice singer on the stage. His disappointment is all the greater, he tells us, because he had stayed in the theatre expressly in the hope of feasting his eyes on a vision of female beauty (»De smukke Qvinde vil jeg see paa«). Reflecting on his current self, he notes that he can no longer be teased for having goat's milk course through his veins (»man skal ikke spotte Drengen fra Campagnen med Gjedemælken i Blodet«) for under the circumstances his blood was boiling and his heart was beating as if he were a Bernardo or Federigo (»mit Blod er varmt, mit Hjerte kan banke, som Bernardos, som Federigos«).¹⁹ Surprising words from an Antonio who, until then, had given not the least indication that he was at all touched by the sight of a woman's physical charms. It is with anger that he thinks of Bernardo, suspecting that he left Annunziata because she had lost her beauty. But his anger seems to have in it a modicum of »understand-

17 Idem, 126.

18 Idem, 127.

19 Idem, 266.

ing«, since it seems that the Antonio of the above quote, who is trying to liken his thinking to Bernardo's, is no longer quite wooden. For the first time, perhaps, Antonio has come to realize that voice is mediated by the body, that a bodiless voice is an impossibility, and that from the point of view of artistic effect, the visual is as important as the auditive. Given his new insights, he is no longer so sure that the kiss Annunziata breathed on Bernardo's forehead meant exactly what he had thought it meant (»Bernardo havde altsaa forladt hende! eller havde hun ikke elsket ham?«).²⁰ Ultimately, he receives the final answer to these tormenting questions from »writing«, whose nature is analogous to that of the body, and this opens a new chapter in the long-time dialogue of body and soul. For Antonio, on reading Annunziata's own letter, finds out not just the details of her illness, but also that it had always been him that she had loved. In that terrible moment—she tells him—it was only her fear for Antonio's safety that had rendered her speechless, and she had flung herself over Bernardo, whom she believed to be dead, only in helpless despair:

Jeg elskede dig, elskede Dig fra mine lykkelige Dage til mit sidste
Øieblik (...) Min Smerte over Ulykken, der skilte os ad, den store
Jammer, knugede mit Hjerte, bandt min Tunge, jeg skjulte mit An-
sigt ved den Dødes Legeme²¹

Antonio, as we see, finds the solution to his life's most oppressive mystery in the linguistic form of *écriture* in Derrida's sense of the word, *i.e.*, in the last traces left by the disintegrating body, for it is the now silent voice embodied in writing that is beginning to mediate to him the truth so long obscured by body language. To bring home this point, Andersen uses metaphors directly referring to the physical body to communicate what turns out to be a false message: the emotional shock she had received constricted Annunziata's heart (»Hjerte«), and tied her tongue (»Tunge«). The polysemous word »tongue«, which refers at once to a human body part, and to a non-material means of interpersonal communication (»Sprog«), is particularly suited to illustrating this duality. For the fact is that linguistic signs, which originate in the body, in physicality, can, in any particular communicative situation, lead to mistakes in understanding every bit as serious as can forms of speech, which arise directly from the soul. The

20 *Idem*, 267f.

21 *Idem*, 277.

obvious goal would be to create harmony between the two, seeing that the heroes of the novel are at home only in certain specific dimensions of linguistic usage, each in keeping with their different ways of life. Bernardo, the seducer, best understands forms of metacommunication mediated by the body, whether it be a subtle gesture or just a provocative glance. When he is injured by the shot fired by Antonio, it is a form of physical contact—Annunziata's kiss—which brings him back from the brink of death; conversely, Antonio's improvisation on the subject of immortality makes the point that, as he sees it, the power of the word can breathe life into even inanimate things. It is, however, important to notice in Antonio's conduct those minute, almost imperceptible changes which gradually bring him nearer and nearer to the once categorically repudiated world of the senses, and perhaps even to its derivative, the written word.

As we see it, the turning point in Antonio's world view is his unexpected Venetian encounter with the now ugly Annunziata. We have already had occasion to refer to the fact that this takes place at a stage of Antonio's personality development when the first-person narrator is ready to mold himself after Bernardo, *i.e.*, the »real he-man« prototype, and step out into the »real world«. Coming face to face with the wasting away of a body racked by illness is what brings home to him how fully the singing voice is at the mercy of the vicissitudes of the body's well-being, rooted in the non-physical world of music though it be. The disillusioning sight also benumbs his budding sensuousness. At first glance, Antonio's long-standing infatuation with Annunziata might be seen as just the necessary impulse toward his winning out over his rival, thanks to his own art:

hendes Kjærlighed vilde have givet min Aand en større Kraft og Udvikling. Havde jeg den Gang fulgt hende og var optraadt som Improvisator, vilde maaske min Triumph have knyttet sig til hendes, vi havde skiftet Plads.²²

But it does not take long to realize that the art of verbal improvisation is as dependent on the moment as the art of singing, and so cannot hold the key to the artistic immortality that Antonio has so coveted for so long.

A man can escape the clutch of mortality only through creating something permanent, or through biological reproduction. By the end of the novel, we see Antonio as having lost the kind of self-assuredness which

22 *Idem*, 271f.

he once thought predestined him, through the strength of his words, to breathe new life into Annunziata's »lifeless« singing. We find that he has no such strength. Annunziata's art would disappear without a trace along with her mouldering body, as would Antonio's body and art. In the epilogue, however, it seems that we are introduced to a new set of possibilities. Enter the mysterious, tall and sallow (»temmelig høi og noget bleg«)²³ figure, whom some critics recognize as the monk Poggio, who bears Andersen's features. It is he who tells us that Antonio and Maria (Lara) are happily married and already have a young daughter, whom they have named Annunziata:

han spurgte, hvad det hed, og den gamle Dame, min kjære Rosa var det, sagde: Annunziata! Et deiligt Navn, sagde han, og kyssede den Lille, mit og Laras Barn.²⁴

On Dag Heede's analysis, the Poggio figure has the function of taking over from Antonio the role of artist, something which, due to his changed circumstances, our protagonist can no longer play. Marriage, according to Dag Heede, is *ab ovo* contrary to the logic of Antonio's character. The purpose of the introduced Andersen-like figure is to allow the author to distance himself from Antonio who has turned his back on art, and has regressed to an average life.²⁵ In my opinion, all that the text itself allows us to presume is that Antonio stopped his improvisations; if this is so, the decision might be an instance of moving beyond the speech-centered aesthetics of Romanticism poetry. Let us not forget that by writing his own autobiography, the first-person narrator has already crossed over into the world of »writing«, of the written word, concurrently satisfying the precondition of immortality. The path he trod was similar to Andersen's own who—for all his empathy for the art of improvisation—obviously had to come to recognize that highly effective as his stories were when spoken to an audience in person, the only way that they would outlive their creator was to have them put down on paper. It is as if Antonio himself had recognized that for all its advantages and impact, improvisation was an art of the moment. It cannot be coincidental that in the background of the improviser's growing success he is clandestinely working on writing. Not long

23 Idem, 294.

24 Idem, 294f.

25 Dag Heede, *op. cit.*, 132f.

before his marriage, the first-person narrator tells us that he has started to write a drama about the life of Leonardo da Vinci. The idea comes to him during his stay in Milan, where Antonio hears the legend about the great artist's unhappy love life, and immediately thinks of Flaminia and Annunziata. The mention of the two names in one breath, as well as the story of the events surrounding Lara-Maria, suggest that by the end of the novel not just the relationship of the spoken to the written word, but that of body and soul, too, have taken on a new dimension.

Annunziata dies and is buried, while Flaminia enters the convent to become the bride of Christ, *i.e.*, is buried alive. It is a solution open to Abbé Antonio as well, but he chooses another path. Initially, it seems that even in Lara-Maria, his future wife, he can discover only the beauty of dead forms. This is what is implied by his dream in which Maria is dead. But his first waking words suggest that values which he, until then, had considered to be marginal, death had revealed to him in their true light. The dead Lara's closed eyes and silent lips are still able to »speak« to him: it is as if at that moment, Antonio finally becomes aware of the inescapably physical nature of human existence: »Lara! i Døden taler Dit lukkede Øie, Din stumme Læbe til mig!« And when he awakens from his nightmare, he realizes not just that Lara, the blind girl he met in Paestum, and Maria, the podesta's daughter, are one and the same person (»jeg kjender Dig! har kjendt Dig i Maria«)²⁶, but that Maria has had a successful operation and has regained her sight. Antonio, who earlier had had no understanding of body language, is now able to read the expression in her eyes (»i Marias Øie læste jeg, at hun havde været Vidne til mit Hjertes Bekjendelse«) and feels blood, sensuality and life return in his throbbing veins (»jeg føler Livet vendt tilbage i mit Blod«).²⁷

The seeing eye is not only the mirror of the soul, but also one of the important centers of female charm. Thus, describing the ethereal spirituality of the female figure unwittingly involves a kind of tempered sensuousness. With the marriage act, Antonio clearly enters what he had so far explicitly denied, the world of the physical, and little Annunziata is the fruit this bears. The sounds of the art of singing might fade into oblivion, but the body is capable of renewal and the soul lives on, reborn in an other form. There can be little doubt that Antonio and Maria's child is Annunziata's reincarnation, as the meaning of the name makes clear. Sven

26 H.C. Andersen, *Improvisatoren*, 290.

27 *Idem*, 291.

Møller Kristensen has shown that Annunziata's name refers to the day of the biblical Annunciation (»bebudelse«), the feast day of Jesus's conception.²⁸ Somewhat ironically, he notes that in Andersen's novel, too, little Annunziata's conception can only have been the work of the Holy Spirit. Be that as it may, the analogy in *Improvisatoren* declares the possibility of the body's rebirth, even as the *Apocalypse* speaks of the resurrection not of the soul, but of the body. These, perhaps, are considerations which might serve to bridge the logical hiatus between most of the book and its idyllic closing scenes.

References

- Andersen, H.C. (2004). *Improvisatoren*. København: Forlaget Borgen.
- De Mylius, J. (1981). *Myte og Roman. H.C. Andersens romaner mellem romantik og realisme*. København: Gyldendal
- Derrida, J. (1967). *De la grammatologie*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Ferguson, G. (1961). *Sign and Symbols in Christian Art*. New York: Oxford University Press.
- Heede, D. (2005). *Hjertebrødre: Krigen om H.C. Andersens seksualitet*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Kofoed, N. (1967). *Studier i H.C. Andersens fortællekunst*. København: Forlaget Munksgaard.
- Møller-Christensen, I.Y. (1992). *Den gyldne trekant. H.C. Andersens gennembrud i Tyskland 1831-1850*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Møller Kristensen, S. (1966). *Den dobbelte Eros. Studier i den danske romantik*. København: Gyldendal.
- Sanders, K. (1997). *Konturer: Skulptur- og dødsbilleder fra guldalderlitteraturen*. København: Museum Tusulanum Press.

²⁸ Sven Møller Kristensen, *Den dobbelte Eros. Studier i danske romantik*, Gyldendal, København, 1966, 164.

Peter Seebergs immoralisme

Arkivets utrykte manuskripter fra perioden 1942-43

Af Anders Juhl Rasmussen

The article examines Seeberg's earliest reading of Friedrich Nietzsche's *Thus Spoke Zarathustra*, the lyrical poetry of Friedrich Hölderlin, and Oswald Spengler's philosophy of history in *The Decline of the West*. It opens with a discussion of Seeberg's high school essay on Adolf Hitler, taking stock of Marianne Juhl's selective presentation of that essay in her monograph on Seeberg (1999). Seeberg's idealization of Hitler was by no means an isolated event. In the period 1942-43, i.e., contemporaneous with his Hitler essay, Seeberg produced juvenilia consisting of eight plays, three novels, and a philosophical essay, registered (erroneously) as »12 plays« in his archive. This previously unknown archival material offers a new basis for understanding Seeberg's decision in June 1943, at the age of 18, to travel to Berlin's UFA studios.

Berlin 1943

Det er en påfaldende litteraturhistorisk kendsgerning, som endnu ikke er tilstrækkelig analyseret og kontekstualiseret, at Peter Seeberg, Ole Wivel og Thorkild Bjørnvig uafhængigt af hinanden læste Friedrich Nietzsches *Also sprach Zarathustra* (1883-85) omkring 1940 ved siden af Friedrich Hölderlins romantiske digtning og Oswald Spenglers kulturkritiske historiefilosofi. Hidtil har vi kendt til Wivels og Bjørnvigs læsning af denne tyske tradition fra deres respektive erindringer (henholdsvis *Romance for valdhorn*, 1972, og *Jordens hjerte*, 1986) og fra en stadig voksende sekundærlitteratur, der samtidig har påpeget udeladelser, uoverensstemmelser og decidede fortællinger i disse erindringsværker. Til forskel fra Wivel og Bjørnvig skrev Seeberg ikke sine erindringer, til gengæld efterlod han sig et tilsyneladende uredigeret arkiv åbent for hvem som helst i eftertiden. Arkivalier fra Seebergs tidligste ungdom som gymnasieelev på Haderslev Katedralskole i 1940-43 dokumenterer, at han – på egen hånd og uden vejledning – læste Nietzsche, Hölderlin og Spengler, de selvsamme tænkere, som det samtidige Tyskland gjorde til afgørende forudsætninger for den nazistiske verdensanskuelse. Hvordan Seeberg i disse år læste især Nietzsche, der først som sidst var den vigtigste vejleder for ham, skal jeg i det følgende nærmere mig et svar på, hvilket kan bidrage til forståelsen af, hvorfor han efter sin studentereksamen i sommeren 1943 frivilligt rejste til Berlin som Tysklandsarbejder. Den hidtidige forklaring herpå i sekundærlitteraturen vil på det nye grundlag, der etableres på baggrund af studier i arkivet, kalde på en revision.

Jeg vil i det følgende koncentrere mig om at belyse Seebergs forhold til Nietzsches dionysiske Zarathustra, dels i en gymnasiestil om Adolf Hitler, dels i et utrykt ungdomsfatterskab, begge dele skrevet før Seebergs frivillige ophold i Berlin fra slutningen af juni til midten af december 1943. Seebergs opfattelse af *Zarathustra* kan imidlertid vanskeligt skelnes fra hans samtidige læsning af Hölderlin, eller omvendt, hans opfattelse af Hölderlins romantiske genibegreb farver hans læsning af Nietzsches overmennesketanke. Tilsvarende må den nazistiske kontekst og især Alfred Bäumlers nye udgaver af Nietzsches værker antages at have farvet Seebergs læsning af Zarathustra-figuren.

Jeg er ikke den første, som har studeret Seebergs arkiv med henblik på at forstå, hvorfor han rejste til Berlin, Det Tredje Riges hjerte, i 1943. Marianne Juhl afsætter i sin monografi baseret på studier i arkivet på Hald Hovedgaard ved Viborg et kapitel til granskningen af, hvorfor Seeberg valgte at rejse til Tyskland så forholdsvis sent i Det Tredje Riges historie. Hendes konklusion er dels, at Seeberg var for ung til at være politisk bevidst, og dels at den faderløse unge mand ifølge sine dagbogsoptegnelser virkede desperat efter at komme væk fra sin omklamrende mor. Desuden var Berlin ganske enkelt den nærmeste storby for en sønderjyde.¹ Den første del af forklaringen er lige så diskutabel som den anden. Mine egne arkivstudier viser, at den private begrundelse som minimum bør suppleres med en litterær eller filosofisk. En forståelse af, at og ikke mindst hvordan Seeberg på daværende tidspunkt havde tilegnet sig Nietzsches *Also sprach Zarathustra*, Hölderlins lyrik og Spenglers historiefilosofi, er efter min opfattelse uomgængelig, hvis der ønskes en mere dækkende forklaring på beslutningen og i det hele taget Seebergs tidligste udgangspunkt som forfatter. At Seeberg for sit eget vedkommende måske blev fanget i en selvmodsigelse, han livet igennem måtte kæmpe med, kommer til udtryk derved, at han i et par avisinterview efter sin debut med *Bipersonerne* i 1956 forklarede sin beslutning som et rent eksistentielt anliggende. Senere forklarede han sin beslutning som et ønske om at opleve, hvad hans far og andre slægtninge havde gjort af krigserfaringer som danskere i det dansk-tyske grænseland.² Alligevel, og det er her selvmodsigelsen sætter ind, bekender han i et privat brev til Bjarne Sandstrøm fra 1981 i forbindelse med dennes forfatterskabsportræt til *Danske digtere i det 20. århundrede* følgende:

1 Marianne Juhl, *Peter Seeberg. En monografi*, 1999, s. 73-84.

2 Peter Seeberg udtaler til Poul Behrendt følgende, citeret efter *Djævlepagten*, bd. 1, 1995, s. 85: »Jeg var sytten år [sic], da jeg meldte mig. Jeg har været klog nok til at sige: Jeg melder mig ikke til Østfronten. Jeg havde ingen interesse i nazistpartiet. Jeg ville bare hen, hvor mine fædre havde været, og se, hvordan det var«.

En vigtig detalje i min moralske historie er, at jeg som niårig af bagerens kone, hvis søn jeg var legekammerat med, blev tvunget til sammen med Arnold at stå i kålhaven med bagerens nazifane (han var lokal formand i 1934). Der blev taget et billede af småpurkene, hvor den ene endnu er flov over situationen. Kopien, der blev overrakt efter fremkaldelsen, blev først skjult i moders sybord, derpå prøvede jeg et attentat, men det var også skammeligt. Sådan går livet og afstanden til en sådan skam er MEGET lille.³

En nagende, livslang skamfølelse bearbejdes kunstnerisk nogle år senere i »Den anatomiske tegning« fra *Rejsen til Ribe* (1990), og anekdoten om nazifanen behandles eksplicit i den stærkt kryptiske novelle »Løgnens laboratorium« fra *Halvdelen af natten* (1997), der er fortalt i første person af en ung mand, hvis onkel jager gamle værnemagere. Denne unge mand har en ven, hvis far under Anden Verdenskrig var »en ubetydelig sympatisør for den såkaldte tyske tanke«, selvom hans venner prøvede at tale ham fra det. Hvis beslutningen om at rejse til Berlin i sommeren 1943 var så uproblematisk, som både Marianne Juhl og Seeberg (i offentligheden) selv gav udtryk for, ville der formentlig ikke have været noget at skamme sig over.

Lad mig indledningsvis repetere de vigtigste historiske kendsgerninger. Kort efter sin studentereksamen fra Haderslev Katedralskole og attenårs fødselsdag besluttede Seeberg sig for at underskrive en kontrakt med repræsentanter for den tyske besættelsesmagt, og han rejste af sted til Berlin 29. juni 1943. Han ankom til Universum Film Aktiengesellschaft (UFA) i Potsdam-Neubabelsberg, lidt uden for Berlin. Fra 3. november 1943 lod Seeberg sig af uvisse grunde overflytte til UFA's studier i Tempelhof, tættere på byens centrum, hvor han opholdt sig den sidste halvanden måned indtil afrejsen hjem 14. december 1943.⁴ UFA er grundlagt i 1917, og selskabet var i 1920'erne og 30'erne en af verdens betydeligste producenter af dokumentar- og spillefilm. Fra 1937 til 1945 arbejdede selskabet i nazismens tjeneste under Joseph Goebbels' Propagandaministerium. De fleste film, UFA fremstillede i denne periode, var sødladde melodramaer og nostalgiske hjemstavnsfilm af andenrangs instruktører og skuespillere, hvis karriere havde fået et løft, fordi den jødiske filmelite havde forladt Tyskland i løbet af 1930'erne.⁵ Senere lod Goebbels de stærkt antisemi-

3 Brev fra Peter Seeberg til Bjarne Sandstrøm 22.2.1981 (privateje).

4 Peter Seebergs arkiv: 12.05.2.

5 Jf. Karl Christian Lammers, *Goebbels. Hitlers spindoktor*, 2008, s. 311-313.

tiske film *Jud Süß* (1940) og *Der ewige Jude* (1940) producere, og da krigsmoralen dykkede efter de allieredes tiltagende bombardementer af store tyske byer, iværksatte Goebbels historisk-heroiske film som *Der grosse König* (1942) og *Kolberg* (1945) for at indgyde mod i befolkningen til gennemførelsen af, hvad der efterhånden kaldtes »den totale krig«. Hos UFA som på andre steder i Tyskland betjente man sig af tvangsudskrevne civile fra Frankrig, Holland, Italien og Sovjet samt de baltiske lande. Siden 8. september 1943 havde Italien brudt med aksealliancen, og som modsvar besatte tyskerne Rom, hvorefter de deporterede italienske soldater til tvangsarbejde i Tyskland. De baltiske lande var blevet en del af Tysklands østfront i sommeren 1941. Til forskel fra de tvangsudskrevne i UFA's studier tjente de frivillige danskere penge på deres arbejde; Seeberg modtog ifølge en kvittering gemt i arkivet 125 Rigsmark om måneden.⁶

Den danske kontekst for udlandsrejsen var, at den sønderjyske landsby Skrydstrup siden nederlaget i 1864 havde været tysk territorium indtil 1920, blot fem år før Peter Ejnar Lauritzen Seeberg kom til verden. Seebergs far deltog som tvangsudskrevet i Første Verdenskrig på tysk side og blev såret i 1917 under slaget ved Somme. Faren døde allerede i 1937, da Seeberg var 12 år gammel, hvorefter sønnen med sin mor og storebror flyttede til den nærliggende provinsby Haderslev. Fra barnsben talte og læste den indremissionsk opdragede Seeberg tysk næsten lige så godt som dansk. Før Seebergs afrejse til Berlin i juni 1943 var Erik Scavenius statsminister og havde med Rigsdagsvalget nogle måneder tidligere modtaget befolkningens fortsatte opbakning til samarbejdspolitikken. Som følge af Tysklands tilbagetog på østfronten og en styrkelse af de allieredes position med invasionen på Sicilien voksede modstanden mod samarbejdet hen over sommeren, og da Scavenius ikke kunne acceptere de tyske krav om repressalier, herunder dødsstraf for sabotage, trådte regeringen tilbage 29. august og dermed ophørte samarbejdspolitikken officielt. Særligt i den følgende periode meldte mange unge, nationalt sindede danskere sig til modstandsbevægelsen, og fra den københavnske folkestrejke i juli 1944 var bevægelsen med Frihedsrådet i spidsen den ledende politiske kraft i landet. Modstandsmanden Tage Skou-Hansen har beskrevet 29. august som selve vendepunktet i besættelsestiden, da man herefter enten var »livsfjern skønhedsdyrker eller politisk aktivist.«⁷ Hvor Seebergs motiver for at rejse til Berlin i slutningen af juni ikke politisk

6 Peter Seebergs arkiv: 12.05.2 (»Materiale vedr. rejse til Berlin. 10 sider og 1 omslag. 1943«).

7 Tage Skou-Hansen, »Thorkild Bjørnvig som ven og kollega«. *Indhentet af erindring*, 2013, s. 29.

set var illegitime, omend nok mistænkelige, var de det til overmål for en udefrakommende vurdering, da han vendte hjem i december.

»Adolf Hitler«

Det litterære eller filosofiske motiv til Seebergs beslutning om at rejse til Berlin efter sin studentereksamen kan efterspores i en udateret gymnasiestil om Adolf Hitler og et helt ungdomsforfatterskab fra perioden 1942-43. Alt materialet findes omhyggeligt bevaret i Seebergs arkiv, som er ordnet af Lotte Thyrring Andersen i 2005, dvs. efter Marianne Juhls studier i arkivet i 1990'erne. Synspunktet, der anlægges i stilen, at Hitler foruden at være en dæmon også er et geni, svarer ganske præcist til den ukritiske overtagelse af Nietzsches og Hölderlins genibegreb i ungdomsforfatterskabet, hvorfor det er rimeligt at antage, at Seeberg har skrevet stilen uden at være påvirket af hverken en eventuel bunden opgave eller en eventuelt Tysklandsvenlig lærer. De samtidige breve til den svenske penneven Carl-Göran Ekerwald indikerer ingen steder, at den unge Seeberg skulle være under påvirkning af nogen ydre autoriteter, tværtimod forekommer hans læsning af Nietzsche, Hölderlin og Spengler at stå for egen regning.

Det bemærkelsesværdige ved gymnasiestilen er, at Seeberg ved siden af sin væmmelse ved »dæmonen Adolf Hitler« åbenlyst nærrede en fascination af »geniet Adolf Hitler«. At kalde Hitler for et geni, også selvom det kun sker i en gymnasiestil, var ikke nogen uskyldighed, specielt ikke for en, der var fortrolig med Nietzsches og Hölderlins romantiske genitanke. Selve genibegrebet beskrives ofte som en selvstændig kategori tilbage fra 1770'erne i den engelske romantik såvel som i den tyske *Sturm und Drang*. Ifølge Jan Rosiek betegner begrebet et, som regel, kunstnerisk menneske, hvis skabende kræfter kan måle sig med Guds.⁸ Siden Goebels ophøjelse af Hitler som et politisk geni og sammenbruddet af Det Tredje Rige i 1945 er begrebet for alvor kommet i miskredit og bruges enten ikke eller kun i betydningen en ekstraordinær begavelse.⁹

Som det vil fremgå af den følgende gennemgang af Seebergs ungdomsforfatterskab, skrev Hölderlin i sin ungdom et digt om frihedshelten Napoleon og hyldede ham som et guddommeligt geni. Jochen Schmidt, der har skrevet *Die Geschichte des Genie-Gedankens in der deutschen Literatur. Philosophie und*

8 Jan Rosiek, *Romantiske vekslers: løfter og efterliv*, 2008, s. 47.

9 Ibid., s. 53.

Politik 1750-1945, bestemmer Hölderlins romantiske genibegreb som et *subjekt*, hvis skabende kræfter er analoge med den *objektive* natur: »Das ist der Grundsatz der Genie-Ideologie, denn das Genie erscheint ganz als *analogon naturae*«. ¹⁰ Disse skabende kræfter hos digteren og i mennesket kan ikke tilregnes ved en nok så flittig stræbsomhed, de er enten givet eller ikke givet ved fødslen. Litteraturhistorisk bryder en sådan – romantisk – opfattelse af digteren med klassicismens regelæstetik. ¹¹ Problematisk bliver denne tankegang først for alvor, når geniet genkendes inden for den politiske sfære, hvor »skabelsen« af et rige sker med samme nødvendighed som Guds skabelse af verden. Seeberg oversatte Hölderlin-digtet »Buonaparte« og placerede det som motto for et manuskript om Napoleon, formentlig skrevet nogenlunde samtidig med gymnasiestilen, hvori den franske feltherre omtales som et geni – med en højst oplagt analogi til Hitler. Jeg skal i det følgende vende tilbage til dette manuskript.

En, der i Seebergs samtid udnævnte Hitler til et geni, var som sagt Joseph Goebbels, der havde skrevet en mindre afhandling om tysk romantik og dermed vidste, hvad han talte om. Goebbels skrev bl.a. i sin dagbog efter at have deltaget i Hitlers fødselsdag 20. april 1926: »Adolf Hitler, jeg elsker, dig, fordi du er stor og enkel på samme tid. Du er det, man kalder geni«. ¹² Historikerne er enige om, at Goebbels' virke som propagandaminister primært bestod i konstruktionen af myten om Hitlers kunstneriske og politiske geni og den hermed forbundne æstetisering af det politiske. Seeberg har formentlig kendt til Goebbels idealisering af Hitler igennem de årligt tilbagevendende radiotaler på dagen for Førerens fødselsdag. Den 19. april 1941 lyder det eksempelvis, her gengivet efter Jochen Schmidt:

wenn große historische Entwicklungen von Einzelpersonlichkeiten eingeleitet und geformt werden, dann ist das Rätsel auch unserer Zeit nur aus der Begnadung des genialen Menschen zu erklären (...) Wir erleben das größte Wunder, dass es in der Geschichte überhaupt giebt: Ein Genie baut eine neue Welt!¹³

Geniet bygger, ifølge denne opfattelse, en ny verden med samme ret, som maleren maler et billede.

¹⁰ Jochen Schmidt, *Die Geschichte des Genie-Gedankens in der deutschen Literatur: Philosophie und Politik 1750-1945*, 1985, bd. 1, s. 423.

¹¹ *Ibid.*, s. 404.

¹² Karl Christian Lammers 2008, s. 62.

¹³ Jochen Schmidt 1985, s. 209.

Når Seeberg i sin gymnasiestil delvist overtager Goebbels' idealisering af Hitlers guddommelige evner som politiker, sker det, som det vil blive tydeligere i det følgende, med allusion til Nietzsches *Zarathustra* og til en i ungdomsforfatterskabet påviselig vished om genibegrebets romantiske forudsætninger hos Hölderlin. Overtagelsen af Goebbels' idealisering sker kun »delvist«, fordi Seeberg til forskel fra Goebbels i samme åndedrag kalder Hitler en frygtelig dæmon. Hitler bliver således for Seeberg manifestationen af den modsætningsfigur, han nogle år senere genfandt hos den unge Nietzsche i sentensen »[e]rst der Gegensatz macht die Eigenschaft«, og som muligvis allerede var en integreret del af hans indremissionske (pietistiske) baggage om at »prøve et Standpunkts Inderlighed ved at gaa over i Modsætningen«, som det hedder i et af ungdomsmanuskripterne.¹⁴ Allerede fra begyndelsen af stilen omtales Hitler som et politisk geni: »Fra nu af begynde Geniet Adolf Hitler at blive sig sit Geni bevidst«, lyder det om den unge Hitler, der bliver rekrut i den tyske hær under Første Verdenskrig.¹⁵ Omvendt understreges det flere gange, og vel at mærke stik modsat den tyske propaganda, at Hitlers politik er født ud af en sygelig skrupeløshed og trang til hævn: »Sådan blev Adolf Hitler Politiker. Hans Politik blev født i en syg Mands Hjerne, en Mand, som kun tænkte på Hævn og Revanche«. Hitler kendetegnes ved det mest foragtelige karaktertræk af alle for en indremissionsk moral, nemlig had og hævngerrighed. Om Hitlers politiske tanker i *Mein Kampf* (1925-26) skriver Seeberg: »[d]e blev til et politisk System, ja til en Verdensanskuelse, en Hævnens og Hadets Verdensanskuelse, en Blodets og Jordens Ide«. Trods idealiseringen af Hitlers geni fremstilles han således samtidig som yderst moralsk fordømmelig.

Hvorvidt Seeberg havde læst Hitlers selvmytologiserede *Mein Kampf*, kan ikke afgøres, men det forekommer ud fra stilens biografiske perspektiv sandsynligt, og hver gang Seeberg i de følgende år beskæftiger sig med en stor personlighed, det være sig Nietzsche, Wittgenstein eller Joyce, så forsøger han konsekvent at forstå sammenhængen mellem biografi og værk, mellem liv og skrift. Under alle omstændigheder vidner stilen om, at Seeberg vidste mere end så mange andre gymnasieelever om Hitlers biografi. Også den iøjnefaldende staccatostil med korte helsætninger, der skulle blive forfatterens stilistiske vandmærke i det tidlige forfatterskab, er bemærkelsesværdig:

14 Peter Seebergs arkiv: 03.03.1 (*Anemesis*), s. [61].

15 Peter Seebergs arkiv: 12.01.1 (»Adolf Hitler«). Jf. her og i det følgende min transskription af Peter Seebergs gymnasiestil om Adolf Hitler.

Hitler viste sig stærk. Han reflekterede. Han spekulerede. Han fik en Ide. Han fik flere. De blev til et politisk System, ja til en Verdensanskuelse, en Hævnens og Hadets Verdensanskuelse, en Blodets og Jordens Ide. »Mein Kampf« blev skrevet. Hitler var Forfatter.

Efter at Hitler var blevet Rigskansler, Rigspræsident og Fører for den nationalsocialistiske bevægelse i Tyskland, opsamles hans livsforløb således: »Geniet Adolf Hitler havde nu Midlerne til at give sine dæmoniske Kræfter Udløb«. Seeberg vidste besked om Hitlers kyniske likvideringer af politiske modstandere og til deres deportation til koncentrationslejre: »Han kontrollerede alt, syg som han var af Forfølgelsesvanvid. Han skød i Hundredvis uden Skånsel. Han satte Tusinder i Koncentrationslejre uden Tøven og lod dem pine uden Grund«. De seks udryddelseslejre og den systematiske udryddelse af jøderne kendte han som alle andre på daværende tidspunkt intet til.

Marianne Juhls citat fra stilen i sin monografi har hidtil fungeret som det endegyldige bevis på, at Seebergs motiver for at rejse til Berlin i juni 1943 var upolitiske og uden et intellektuelt grundlag: »At gymnasiasten Peter Seeberg ikke havde noget som helst tilovers for nazismen, fremgår af en dansk stil, han skrev i 2.g. i 1942« – hvordan hun kan datere stilen, og om dateringen er korrekt, har jeg ikke kunnet op- og afklare.¹⁶ Der kan imidlertid næppe herske tvivl om, at det citat, hun har udvalgt fra gymnasiestilen, er langt mere entydigt i sin afvisning af Hitler, end stilen som helhed er. Inden for citatet bestemmes Hitler udelukkende som en dæmon, og det afsluttes således:

Aldrig har Europa, ja Verden, været ude for sådan et Mareridt, som det vi nu er ude for. Det er ikke bare en Krig, men en Tidsalders Afslutning. Hitler er frygtelig for os.

16 Repræsentativ for modtagelsen af Marianne Juhls monografi er Thomas Bredsdorffs anmeldelse i Politiken 25.9.1999: »Sytten år gammel og lige færdig med 3.g. lod Peter Seeberg sig hverve som kulissslæber m.m. under optagelse af nazistiske propagandafilm i Berlin. Det var midt under Anden Verdenskrig, i 1943, og altså en handling der kunne være under mistanke om nazisympati (...) Juhl sætter sig for at mane den grundløse mistanke i jorden. Det har Seeberg sådan set selv gjort for længe siden, blandt andet ved at være uhyre åben om oplevelsen, bruge den som grundlag for sin debutroman, Bipersonerne, samt tale offentligt om den tidligt og sent. Nu kommer der så nyt materiale på bordet, hentet fra forfatterens righoldige private arkiv, som Juhl har pløjet sig igennem, dagbøger, fristile, privatbreve, udkast. Angående denne specielle mistanke kan hun citere en side fra en stil om Hitler, der viser at Seeberg allerede i 2.g. var på det rene med hvad nazismen var for en forbrydelse, hvis nogen skulle være i tvivl«.

Dermed undlader hun en afrundende og højst tankevækkende bemærkning i stilen om, at eftertiden måske vil bedømme Hitler anderledes positivt:

Om hundrede År ser man måske anderledes på ham. En blodrød Stjerne i en kulsort Nat. Han er rødere end selve Napoleon, og Natten er mere kulsort. Hitler beundrer Napoleon, og dog er Hitler større og frygteligere. Ingen har vendt sådan op og ned på Værdier som han, moralske og religiøse. Hvad er godt, og hvad er ondt? Hitler ved det ikke, eller han ænser det ikke i sin blinde Fart. Og i sit blinde Had. Aldrig har nogen Statsmand optrådt mere afskyeligt end han, ved den Hævnens Politik han har drevet. Og aldrig har nogen været mere Genial. For Hitler er jo et Geni. Men Geni. – Han er dog ny Fører for Alverdens Sjæle, for de svage især.

Det er ikke mindst dette hypotetiske tilbageblik på samtiden, der vender rundt på den ellers negative vurdering af Hitlers magtudøvelse og til dels legitimerer hans handlinger. For Nietzsche var Zarathustra en gudelig-gørende skikkelse, som havde forkastet den kristne morals skelnen mellem godt og ondt med den hensigt at etablere nye værdier – efter Guds død. Om Zarathustra var et overmenneske, eller han først var på vej til at blive et sådant overmenneske, er en nuance, der er irrelevant i denne sammenhæng. Med Zarathustra kritiserede Nietzsche kristendommen for at definere det gode som det uselviske og det onde som det egoistiske. Nietzsche sagde omvendt, med Zarathustra, at det gode burde være at udfolde og højne sig selv uden tanke på andre og i øvrigt kun at bekymre sig om livet på jorden. I kraft af gymnasiestilens allusion, »[i]ngen har vendt sådan op og ned på Værdier som han, moralske og religiøse«, identificerede Seeberg Hitler med Zarathustras ophøjede visdom, dvs. en, der stiller det til enhver tid farlige spørgsmål til de gældende moralske værdier, »[h]vad er godt, og hvad er ondt?«. Vil man indvende, at Seeberg i sin gymnasiestil overvejende fremhævede, hvordan Hitler »er frygtelig for os«, skal man huske på, hvordan Zarathustra beskriver overmennesket: »den, der skal være en skaber af godt og ondt, sandelig må han først være en tilintetgører og knuse værdier«. ¹⁷ Dionysos' kærlighed til mennesket er, som Seeberg skulle formulere det i forordet til sin oversættelse af et udvalg af såkaldte

17 Friedrich Nietzsche, *Således talte Zarathustra. En bog for alle og ingen*, 1999a [ty. 1883-85], s. 102.

dionysiske aforismer i *Visdom* (1946) et par år senere: »af en ejendommelig, grusom Art«. ¹⁸ Dermed ikke sagt, at Seeberg forsvarede Hitlers (stor-)politik, men nok, at Seebergs ungdommelige begejstring for Nietzsche og Hölderlin – som han vel at mærke delte med Ole Wivel og Thorkild Bjørnvig – gjorde det vanskeligt for ham at forholde sig så afklaret i sin afvisning af Hitler og nazismen som en Tage Skou-Hansen.

Seebergs betoning af Hitlers gudelignende genialitet kan ikke forstås uafhængigt af hans læsning af Nietzsches *Also sprach Zarathustra*, hvor tanken om et overmenneske hinsides de menneskelige, alt for menneskelige begreber om godt og ondt anskueliggøres digterisk. Den nazistiske filosof Alfred Baeumler anså, ligesom sin endnu mere indflydelsesrige kollega Martin Heidegger, Nietzsche og dennes Zarathustra-figur som den væsentligste vejviser ud af den europæiske nihilisme. Den udgave af *Zarathustra* fra 1930, genoptrykt i 1941, der befinder sig i Seebergs efterladte privatbibliotek, og som var den udgave, han læste grundigt ifølge breve til Carl-Göran Ekerwald fra 1942-43, har tilføjet en efterskrift ved udgiveren Baeumler. ¹⁹

Af efterskriften fremgår det, at *Zarathustra* skal læses som »die magna charta eines neuen Zeitalters, es ist das Grundbuch der *heroischen Humanität*«. ²⁰ Værket præsenteres som Nietzsches filosofiske højdepunkt, i overensstemmelse med hvordan Nietzsche selv havde vurderet det i den selvbiografiske *Ecce homo* (1888/1908), men Nietzsches hovedværk er stadig ifølge Baeumler den posthume *Der Wille zur Macht* (1901), til hvilket *Zarathustra* måtte betragtes som en »forhal«. Baeumler udpeger dels begrebet om den evige genkomst, dels begrebet om overmennesket som det væsentligste filosofiske nybrud i *Zarathustra* og forklarer det sidste således: »Der 'Übermensch' ist das Bild des Menschen, der sein Leben an den höchsten Gedanken setzt. Der 'Zarathustra' ist ein Buch des Willens und des Kampfes«. ²¹ Overmennesket, der af Nietzsche defineres i kontrast til »det sidste menneske«, har som sin mægtige opgave at overvinde den europæiske nihilisme ved at skabe nye, livskraftige værdier. Alt dette kan

18 Peter Seeberg, *Visdom. Dionysiske aforismer*, 1946, s. 8.

19 Peter Seebergs samling af bøger fra huset i Lysgård og fritidshuset på Rømø er registreret af Katrine Ussing og Mathias Ussing Seeberg i 2015, og et udvalg af bøgerne vil blive overdraget til Peter Seebergs arkiv. Jeg er taknemmelig for, som den første uden for familien, at have haft adgang til denne samling.

20 Alfred Baeumler, »Nachwort«. Friedrich Nietzsche. *Also sprach Zarathustra*, 1941 [opr. 1930], s. 410.

21 Ibid., s. 416.

sådan set forsvares som en redelig fortolkning af *Also sprach Zarathustra* lige indtil det punkt, hvor Baeumler bestemmer tiden og stedet for denne kamp som den tyske samtid: »Einer *bestimmten* Zeit wird das heroische Ideal des Übermenschen vor Augen gestellt. Der Übermensch stellt die Überwindung des christlich-demokratischen, liberal-optimistischen Europa dar«. Dernæst bestemmes Nietzsches elskede landskab som det schweiziske Engadin, »[u]nd es ist die geistige Landschaft des Europa, in dem wir *heute* leben, von der Nietzsche seinen Willen ausgesandt hat zum Übermenschen«. ²² Med denne – uredelige – indsnævring af Nietzsches filosofi som en politisk vision om et nyt Europa grundlagt på nationalsocialismens anti-parlamentarisme kom Baeumlers udgave i Det Tredje Rige til at påvirke ikke så få nye, unge læsere af *Zarathustra* – også i Danmark.

Efter at have færdiggjort en samlet udgave af Nietzsches værker i 1930 udsendte Baeumler året efter monografien *Nietzsche, der Philosoph und Politiker*, hvori han præsenterede sin samlede forståelse af Nietzsche som politisk, endog som en germansk politisk filosof. Der har i efterkrigstiden været en betydelig bestræbelse på at »afnazificere« Nietzsche ved at henvise til udtalelser, særligt i hans Nachlass og breve, hvori han udtrykker decideret foragt for specifikt tysk åndsliv, massebevægelser, nationalisme og antisemitisme. Nietzsche-forskningen har kort sagt argumenteret for, at Baeumler forvekslede Nietzsches begreb om »Wille zur Macht« med en vilje til politisk magt, og at han banaliserede Nietzsches begreb om »Große Politik« til Hitlers pangermanske imperialismen.²³ På trods af at der ikke findes brugsspor i Seebergs eksemplar af *Zarathustra*, er det svært at forestille sig, at han ikke på daværende tidspunkt også var bekendt med Baeumlers – tvivlsomme – Nietzsche-fortolkning, og Hitler-stilens afslutning vidner efter min vurdering om en tøvende tilslutning hertil.

Som konklusion på gymnasiestilen om Hitler skriver Seeberg dystopisk, »[v]i er midt i Vulkanudbruddet. Det er måske et Vulkanudbrud ligeså stort som det, der gjorde Ende på Antikken«. Den apokalyptiske tanke om, at Europa nærmer sig en tidsalders afslutning, og de afsluttende betragtninger antyder desuden et kendskab til Oswald Spenglers historiefilosofi i *Der Untergang des Abendlandes*, hvis to bind fra henholdsvis 1918 og 1922 indeholdt en spekulativ nødvendighedslære. Under henvisning til antikkens undergang mente den kulturkonservative Spengler at kunne forudsige enden på den vesteuropæiske, kapitalistiske og demokratiske kul-

²² Ibid., s. 416-417.

²³ Jf. Jørgen Hass, *Illusionens filosofi*, 2002 [opr. 1982], s. 57 og 237.

tur.²⁴ Spengler var af den faste overbevisning, at kultur ligesom natur har et organisk og dermed cyklisk liv, dvs. en tilblivelse, et højdepunkt og et forfald. Tilhængere af hans fatalistiske historiefilosofi og anti-demokratiske holdning kunne legitimere nazismens og fascismens blodige handlinger som et udtryk for Europas uundgåelige skæbne, også selvom Spengler før sin død i 1936 havde lagt afstand til Hitlers racistiske ideologi. Seebergs kendskab til Spenglers historiefilosofi kan bl.a. dokumenteres ved inddragelse af et brev til vennen Carl-Göran Ekerwald 20. april 1945, hvori han giver udtryk for et fatalistisk syn på Europas historie: »Jeg forsikrer dig: går Europa under i løbet af to århundreders udmarvelse: historien vil være skyld i det: vi vil se spenglersk på sagerne: (...) en kulturepoke varer ikke længere end et par tusind år.«²⁵

På baggrund af alt dette må det undre, når Marianne Juhl i den måske vigtigste note til sin arkivbaserede monografi om forfatteren konkluderede, at den unge Seeberg: »ikke havde noget som helst tilovers for nazismen«.²⁶ Ved nærmere bekendtskab med indholdet af hele denne gymnasiestil, og ikke bare det selektive citat, hun citerede i samme note, er konklusionen efter min opfattelse betydeligt mere kompliceret: Seeberg var ikke totalt afvisende over for »den geniale« Hitlers diktatur, og dog fandt han tydeligvis denne Hitler at være et foragteligt, hadefuldt menneske. Den bedste forklaring på denne uoverensstemmelse i vores læsninger af Hitler-stilen må være, at Marianne Juhl hverken læste teksten på baggrund af Seebergs fortrolighed med Nietzsche, Hölderlin og Spengler eller inden for konteksten af det samtidige ungdomsforfatterskab. Stilens sidste sætning er kort og godt: »Adolf Hitler, den geniale og dæmoniske«. Dette er første, men langt fra sidste gang, at en modsætning ophøjes til princip hos Seeberg, nemlig modsætningen mellem den dionysiske immoralisme og en kristen, moralsk fordømmelse af det hadefulde og hævngerige individ.

Det vil naturligtvis være en fejltagelse at slutte direkte fra Seebergs tøvende fascination af »geniet« Hitler til en sympati med nazismen. For det første understreges det gentagne gange, at Hitler er en dæmon, og for det andet er det næppe muligt at være nazist uden også at være antisemit, og for det tredje er nationalsocialismen allerede i navnet en racistisk og imperialistisk nationalisme til forskel fra, hvad Hitler kaldte

24 Oswald Spengler, *Vesterlandets undergang. Omrids af en verdenshistoriens morfologi*, 1962 [ty. 1918-22], s. [11].

25 Peter Seebergs arkiv: 11.307.A.

26 Marianne Juhl 1999, s. 248.

den »jødiske internationalisme«, og som han identificerede både med den russiske socialisme og den amerikanske kapitalisme. Af gymnasie-stilen fremgår det tydeligt, at der ikke findes hverken antisemitiske eller pangermanske sympatier hos Seeberg, hvilket den følgende behandling af ungdomsforfatterskabet skal bekræfte. Ikke desto mindre spores der altså en fascination af det store menneskes guddommelige genialitet og en antydningvis immoralisme i bedømmelsen af hans (dionysiske) handlinger.

Ungdomsforfatterskabet

En gennemgående intertekstuel kilde i det utrykte ungdomsforfatterskab er konstaterbart digterværket *Also sprach Zarathustra*, hvori Nietzsche identificerede sig med profeten Zarathustra, den store vismand. Værket låner sit navn fra den persiske religionsstifter, der levede i det 7. århundrede f.Kr. Hvor den historiske Zarathustra førte modsætningen mellem godt og ondt tilbage på to metafysiske magter i evig kamp med hinanden, vil den fiktive Zarathustra ophæve den af kristendommen indførte modsætning mellem godt og ondt. Værket har med sine retoriske figurer, høje stilleje og bibelske patos (og parodi herpå) haft appel til især unge mennesker, og særligt dem med kunstneriske ambitioner. Det er uden sammenligning det mest litterære af Nietzsches filosofiske værker og af samme grund betragtes værket af analytisk skolede filosoffer som dunkelt hvis ikke ligefrem forvrøvet. Nietzsche selv var ikke i tvivl om værkets enestående kvaliteter og betragtede det i *Ecce homo* som sit hovedværk, ja endda verdenslitteraturens største værk.²⁷

Ifølge Nietzsche skulle de sande værdier ikke *findes* ved en udeltagende filosofisk analyse, de skulle omvendt *skabes* af det kunstneriske menneske som alternativer til de hævdundne kristne værdier. Om den dionysiske livsholdning i værkets slutning hedder det videre i *Ecce homo*: »For en *dionysisk* opgave hører på afgørende vis hammerens hårdhed, *selve lysten ved at tilintetgøre* til forudsætningerne. Imperativet: 'bliv hårde!', den dybeste vished om *at alle skabende er hårde*, er det egentlige tegn på en dionysisk natur.«²⁸ Der er i Nietzsche-receptionen konsensus om, at denne lære om hårdheden og lysten ved tilintetgørelsen i det dionysiske skal læses metaforisk som led i det storstilede opgør med 2.000 års kristendom. At gøre

27 Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo. Hvordan man bliver, hvad man er*, 1999 [ty. 1888/1908], s. 97.

28 *Ibid.*, s. 103.

sig fri af vanetænkning og fordomme, at gøre op med det hævdvundne kræver den største kraftanstrengelse. Glemmer man Nietzsches filosofiske formål, og læses der bogstaveligt, som nazisterne gjorde, kunne man derimod finde en tilskyndelse til nazismens tilintetgørende voldsregime heri.

Seeberg kendte til Nietzsches filosofi, allerede inden han begyndte at udveksle breve med Carl-Göran Ekerwald i slutningen af 1941, og det var antageligvis deres fælles begejstring for Nietzsche, som ansporede pennenenskab mellem de to gymnasieelever. I et interview fra 1992 fortæller Seeberg, at det var læsningen af Arne Sørensens kulturkritiske essays *Det moderne Menneske* (1936), som i 1940 åbnede den femtenårige gymnasiasts øjne for Nietzsche.²⁹ Arne Sørensen havde i 1936 stiftet partiet Dansk Samling, der på et kristent-socialt grundlag afviste såvel liberalismen som kommunismen og nærmede sig den tyske og italienske totalitarisme. Under besættelsen vendte han sig dog stærkt imod samarbejdspolitikken og trådte i 1943 ind i modstandsbevægelsens øverste organ, Danmarks Frihedsråd, sammen med bl.a. Frode Jakobsen, der i øvrigt havde fået udgivet sit konferensspeciale, *Nietzsches kamp med den kristne moral*, i 1940.

Hvordan Seeberg mere præcist læste *Zarathustra* i 1942-43, kan aflæses i hans omfattende ungdomsførfatterskab. Disse hidtil ukendte værker tæller i alt tolv manuskripter: otte skuespil, tre romaner og et filosofisk essay, (fejll)registreret som »12 skuespil« i Peter Seebergs arkiv. Manuskripterne er rent fysisk lagt i en stor, grå kanvas-mappe. På et stykke papir har han omhyggeligt anført manuskripterne titler, og hvornår de er henholdsvis påbegyndt og afsluttet og nederst på siden skrevet: »Hermed slutter mit Forfatterskab.«³⁰ Heraf fremgår det, at de fleste manuskripter er skrevet på fjorten dage eller tre uger, et enkelt sågar på én dag. Af omfang varierer manuskripterne fra en tyve-tredive sider til omkring hundrede sider, skuespillene er gennemgående kortere end romanerne, og essayet er det korteste på bare syv A3-sider. Af Seebergs dagbøger kan det udledes, at manuskripterne er skrevet med henblik på udgivelse, men at flere af dem blev vurderet som kunstnerisk umodne af de instanser, som fik lejlighed til at bedømme dem. Det var intet mindre end Det Kgl. Teater, den selvbevidste forfatteraspirant sendte sine skuespilmanuskripter til, og romanmanu-

29 Poul Behrendt citerer i *Djævelpagten* (1995) følgende fra Seebergs forelæsning på Københavns Universitet, december 1992: »Jeg havde læst Nietzsche, fra jeg læste Arne Sørensens *Det moderne Menneske* i 1940. Det var den første voksenbog, jeg læste, og den kunne man skrive lister af til opbyggelig læsning«, bd. 1, s. 250.

30 Peter Seebergs arkiv: 03.03.1.

skripterne sendte han til Gyldendal. Efter afvisningen af et manuskript fra Det Kgl. Teater skriver den unge forfatter 18. maj 1942 til sin svenske ven:

Bitter – nej, det er jeg slet ikke. Jeg tror på migselv, og på at jeg er Dramatiker. Jeg kunde dristigt sammenligne mig med en H.C. Andersen – en Johs. Ewald – eller en Kaj Munk – men jeg indser vel at jeg og mig og mit kan kun være en P.E. Seeberg og være P.E. Seeberg stedse. Intet andet. Intet mindre. Og intet større.³¹

Sammenligningen med digterpræsten Kaj Munk, der beundrede de fascistiske ledere, Hitler og Mussolini, lige indtil Danmarks besættelse, og hvis antiparlamentariske og modernitetskritiske synspunkt svarede til Arne Sørensens og Dansk Samlings, kan muligvis bidrage til forklaringen på Seebergs idealisering af Hitler i gymnasiestilen – med den vigtige tilføjelse, at Munk altså ændrede synspunkt ved besættelsen. I retrospektion er det påfaldende, at ungdomsforfatterskabet tæller omtrent lige så mange titler som det senere forfatterskabs fire romaner, seks novellesamlinger, et skuespil og en håndfuld filmmanuskripter, men hvor ungdomsforfatterskabet er affattet under en højintens produktivitet i perioden marts 1942 til februar 1943, strækker det officielle forfatterskab sig over godt fyrré år, fra 1953 til 1997.

Det af Seebergs tidlige manuskripter, der kommer tættest på *Also sprach Zarathustra* i stil såvel som tematik, og endda så tæt, at det må betegnes som epigoneri, er *Jeg-Mennesket. En kampens og ensomhedens filosofi*. De anvendte begreber i titlen peger alle i retning af Nietzsche. Jeg-mennesket må forstås som Seebergs let maskerede udgave af overmennesket, og ét sted i manuskriptet afslører forfatteren sin maske: »Jeg forkynder jer Nøjsomhed og Korsfæstelse – forkynder jer Overmoralen som den eneste moral«. ³² Overmennesket eller Jeg-mennesket må søge den nye sandhed hinsides godt og ondt: »Du skal hæve dig over enhver ydre Moral«, for dette menneskes opgave er at søge sig selv i fuldkommen ensomhed. ³³ Den gældende moral hævdes ikke at være andet end »[s]kræmmebilleder« for »[m]assen«.

Igennem fjorten afsnit af én til fire-fem sider gennemspilles dannelséstænkningens tema om, hvordan man bliver sig selv, som den man er. Jeg-mennesket er endnu »ufødt« ved både begyndelsen og enden af fortællingen. Egentlig er der slet ingen fortælling i teksten, og som genre må

31 Peter Seebergs arkiv: 11.307.A.

32 Peter Seebergs arkiv: 03.03.1 (*Jeg-Mennesket*), s. [24].

33 Ibid., s. [23].

den kategoriseres som et filosofisk prosadigt. Med en allusion til Zarathustras glæde ved sangen hedder det, at Jeg-mennesket synger, som han sang, da han stod på »tågens Bjerg«. Ordet visdom bruges i betydningen lærdom; Jeg-mennesket er ligesom vismanden Zarathustra i besiddelse af ufattelig lærdom og menneskekundskab. Tematisk er teksten en profeti om Jeg-Mennesket: »jeg forkynder din Storhed o Menneske – thi af dig skal den største fødes – det første Jeg-Menneske«. ³⁴ Betonningen af jeg'et skal med en psykologisk spidsfindighed forstås i kontrast til selvet; sandheden opnås alene ved at adlyde jeg'et og fornægte selvet.

Jeg-menneskets vej til sig selv forudsætter en distancering fra folket. Indlemmelsen i folket gør kun mennesket ufrit, og derfor lyder opfordringen: »Jeg-Menneske, gaa bort fra dette Folk, gaa fra de offentlige Steder, fra Steder hvor Smuds kun kastes paa Jeget og søg ensomme Steder, eller bedre Ensomheden – søg dit Jeg«. ³⁵ Yderligere må Jeg-mennesket gøre sig fri af sine forældre og ikke mindst af præsterne: »Hør de Løgne de fremsætter paa Prædikestolene«. ³⁶ En gennemgående tanke er påmindelsen om, at Jeg-mennesket er skabende ligesom kunstneren. Mens præsterne kun overtager gamle ideer, så skaber Jeg-mennesket nye, og dertil kræves det største mod. Præsternes trusler om en hævnende Gud skal bekæmpes med latteren som våben. Som det fremgår af undertitlen er kampen og kampviljen afgørende, men denne kamp foregår vel at mærke på det indre plan: »Livet og Kampen om Jeget er en Modsætningsverden, men Modsætningerne skaber Livet«. ³⁷

Overvindelsen af moralen har som konsekvens, at Jeg-mennesket skal vedkende sig sin ondskab: »Din Vej mod Jeget gaar ogsaa gennem Ondskaben«. ³⁸ Der opfordres ligefrem til at gå på rov og røve uden medlidenhed, efter forbillede i den krigeriske retorik i *Zarathustra*, hvor mennesket kaldes et »rovdyr« og opfordres til at blive »ondere«. Manuskriptet om Jeg-menneskets ret til *ikke* at udvise medlidenhed med de(t) svage, og omvurderingen af de kristne værdier er som sagt skrevet nogenlunde samtidig med gymnasistilen om Hitler og er derfor uundgåeligt en kontekst for den. Endelig behandles i manuskriptet et fra Seebergs breve og dagbogsoptegnelser fra perioden genkendeligt tema om benægtelsen af enhver slags fædrelandskærlighed:

34 Ibid., s. [5].

35 Ibid., s. [18].

36 Ibid., s. [26].

37 Ibid., s. [28].

38 Ibid., s. [35].

Sit Fædreland skylder man intet. Jeg ved at Du vil blive hadet, du der erkender dette. Men dette er Jeg-Menneskets Fornægtelse – ogsaa Fødelandet skal Du foragte og fornægte. Hvorfor skulde man skyldte sit Fædreland alt? Fordi man har boet der? Skylder man da ikke mere hele Jorden Tak fordi man maate [sic] leve her – maaske Tak for Beskyttelse?³⁹

Jeg-mennesket skal gøre sig fri af nationalismen, sådan som Zarathustra havde fordret med ordene:

Åh, mine brødre, tilbage skal jeres adel ikke skue, men udad! Fordrevne skal I være fra alle fædre- og urfædrelande! Jeres børns land skal I elske: denne kærlighed skal være jeres nye adel – det uopdagede, i det fjerneste hav! Efter det byder jeg jeres sejl søge og atter søge!⁴⁰

Hvad der skal træde i stedet for Jeg-menneskets fædrelandskærlighed er tilsyneladende en kosmopolitisme i den gamle tradition fra den græsk-ky-niske filosof Diogenes, der som den første proklamerede sig som verdensborger og stræbte mod at leve i indre såvel som ydre uafhængighed. Der er ingen belæg for at associere Seebergs negation af Rasmus Rasks bevingede ord »Sit fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette« med den socialistiske internationalisme endsige den nazistiske pangermanisme. Til forskel fra en over-national kollektivism og en arisk racisme forbindes den eksplicit unationale holdning hos Seeberg med en kosmopolitisk individualisme; det er i allerhøjeste grad en »ensomhedens« filosofi, hvis livs-filosofiske kamp imod de givne sociale og nationale rammer, der kæmpes.

Al nietscheansk radikalitet til trods afsluttes manuskriptet med ordene om, at Jeg-mennesket er »Djævelen og Fanden og alle Profeter« netop fordi, denne elsker sit jeg og dermed gør egoismen »hellig«. ⁴¹ I et nietscheansk perspektiv er slutningens – moralske – fordømmelse af Jeg-mennesket et tilbagefald i en kristen modstilling af den moralske Gud og den amoralske Djævel, som på ingen måde er forberedt i det forudgående. Mindre over-raskende bliver vendingen bort fra den dionysiske immoralisme, når manuskriptet læses i sammenhæng med de øvrige manuskripter fra perioden,

39 Ibid., s. [42].

40 Friedrich Nietzsche, 1999a, s. 180.

41 Peter Seebergs arkiv: 03.03.1 (*Jeg-Mennesket*), s. [24].

hvor modsætningen mellem Dionysos og Kristus forsøgsvis installeres som det styrende kunstneriske princip.

Et andet manuskript i den grå kanvasmappe er det allerede i forbindelse med Hitler-stilen omtalte dramatiske stykke *Soldaten. Et skuespil om Napoleon*, der kan læses som en allegori over Hitlers situation i samtiden. Ophøjelsen af Napoleon som geni var Hölderlin langt fra alene om. Eksempelvis havde Georg Brandes i et essay om Napoleon fra 1915 beskrevet denne i sin velmagts dage som »Overmennesket«, og dog samtidig betonet hans personligheds brister og magtskyge, mens Knut Hamsun uforbeholdent havde beundret Napoleon og i Hitler set hans afløser på verdensscenen.⁴² Seebergs manuskript indledes med en oversættelse af Hölderlins hyldestdigt »Buonaparte« fra 1797 og dermed før, Napoleon havde forvandlet sig fra revolutionens frihedshelt til kejserrigets despot.⁴³ Hölderlins digtning er i fællesskab med Nietzsches *Zarathustra* de væsentligste intertekstuelle kilder til ungdomsforfatterskabet. Digte af Hölderlin oversættes i flere af manuskripterne, og relationen har Seeberg bekræftet mange år senere i forbindelse med Flemming Roland Jensens artikel om den danske Hölderlin-reception. I et brev fra 1975 skriver Seeberg følgende: »I min pure ungdom (15-18) har jeg skrevet stærkt inspireret af H[ölderlin]«. ⁴⁴ Det er præcis ungdomsforfatterskabet fra perioden 1942-43, der sigtes til. Nogle år herefter i forbindelse med en universitetsopgave til Paul V. Rubow i 1948 reflekterede Seeberg over sin forståelse af Hölderlins digtning, og da var der tydeligvis tale om en revision af ungdommens idealisering: »Det er en gammel yndlingsdigter, som jeg nu er vendt tilbage til og jeg tror med pudsede briller«, hedder det i brev til studiekammeraten Thorkild Hansen 26. marts samme år.⁴⁵ Selve opgaven til Rubow afsluttes med de formanende ord til professoren: »Der findes iøvrigt en rig tysk litteratur om manden; jeg anbefaler Dem kun at anvende specialstudierne, da monografierne, fra nazismens år især, vrimler med uudholdelige lovtaler«. ⁴⁶

Mens Hölderlin i sin ungdom skrev et hyldestdigt om den samtidige Napoleon, skriver Seeberg altså et dramatiske stykke om den samme, men allegorisk set er der formentlig tale om en refleksion over en anden magt-

42 Tore Rem, *Knut Hamsun. Rejsen til Hitler*, 2015 [no. 2014], s. 215.

43 I Peter Seebergs egen oversigt over ungdomsforfatterskabet benævnes manuskriptet *Au Destin* og dateres 1.-25. september 1942.

44 Peter Seebergs arkiv: 11.589.

45 Det Kongelige Bibliotek: Acc. 2014/1, Ks. 39.

46 Peter Seebergs arkiv: 12.01.1 (»Hölderlin-opgave til Rubow«), s. [35].

fuld lederskikkelse i Seebergs samtid, nemlig Hitler. Stykket præsenterer en mængde forskellige holdninger til den franske krigsherre og trækker på et betydeligt kendskab til dennes biografi. Der er dem omkring Napoleon, som anklager ham for at udøve sin voksende magt med kynisme, og så er der dem, der hylder hans storhed. Indledningsvis erindrer hans første hustru Josephine ham om, at »man kalder dig et Geni«, og senere udtaler Napoleon selv:

Jeg er et Geni Laplace – langt større end De. Jeg kan tillade mig alt. Jeg ser længere end De... De ser kun ud til Siden og opdager Menneskene og kalder dem Deres lige (...). Jeg ser Menneskene ovenfra og kalder dem Vaaben – Soldater.⁴⁷

Det er Napoleons ophøjede blik ovenfra og ned – som en Zarathustra på sit bjerg – der fritager ham for moralsk bedømmelse. En af hans betroede rådgivere smigrer ham ved at sige, at han har en usædvanlig stærk vilje: »en vilje til magt«.⁴⁸ Begrebet vilje til magt anses almindeligvis for at være et hovedbegreb i Nietzsches filosofi fra og med *Zarathustra*. Selve begrebet er omdiskuteret inden for Nietzsche-receptionen og udlagt vidt forskelligt fra metafysisk ur-grund bag menneskets bevidsthed (Heidegger) til storpolitisk bevæggrund (Baeumler). For Hitler var menneskets og ikke mindst folkets »vilje« – i psykologisk forstand – et nøglebegreb, og i *Mein Kampf* betones det flere gange, hvad det personligt har betydet for Hitler at have en stærk og ubønhørlig vilje. Leni Riefenstahls propaganda-film om Hitler fra 1935, produceret på UFA-studierne efter opfordring fra Goebbels, hedder ikke for ingenting *Triumph des Willens*.

Hovedtemaet i Seebergs dramatiske stykke er, hvordan Napoleon med blind tillid til sine »geniale« strategiske og organisatoriske evner fortsætter sine erobringer og til sidst står over for at indtage Moskva. Han advares imidlertid af sine rådgivere om, at dette sidste store erobningsforsøg vil blive hans uigenkaldelige fald. Når Seeberg valgte præcis dette historiske emne i september 1942, kunne det meget vel skyldes, at Hitlers tyske hær på selv samme tidspunkt befandt sig foran Stalingrad i en vanskelig situation. Først mod udgangen af januar 1943 led Hitler det knusende nederlag til russerne. Et typisk træk ved Spenglers *Der Untergang des Abendlandes* er de mange analogier mellem en tidligere og en senere tidsalder, og en

47 Peter Seebergs arkiv: 03.03.1, s. [53].

48 Ibid., s. [45].

hævdelse af at historien bevæger sig i fastlagte, gentagelige mønstre: »Bevidstheden om, at de verdenshistoriske fænomenformers tal er begrænset, og at tidsaldre, epoker, situationer og personer gentager sig alt efter typen, har altid været til stede«.49 Med sit dramatiske stykke om geniet Napoleons fald havde Seeberg dermed på spenglersk vis draget en profetisk analogi til Hitlers forestående nederlag på østfronten. På baggrund af Hitler-stilen og disse to ungdomsmanuskripter fra tiden før Seeberg tog beslutningen om at rejse til Berlins UFA-studier, forekommer det urimeligt at reducere hans motiver til et rent personligt opgør med en omklamrende moder – eller for den sags skyld at (bort)forklare beslutningen som en rent eksistentiel frigørelse, selvom det givetvis også var det. Den unge Seeberg var mere fortrolig med hele datidens tyske tankekompleks, end nogen hidtil har været klar over, og hans lettere umodne omgang med et romantisk genibegreb og Nietzsches filosofiske immoralisme har ført ham ud til og måske lidt over grænsen for, hvad der i et tilbageblik har været moralsk tilladeligt.

Som nævnt indledningsvis er det en tankevækkende litteraturhistorisk kendsgerning, at tre af efterkrigstidens store personligheder, Ole Wivel, Thorkild Bjørnvig og Peter Seeberg, var intet mindre end tryllebundet af Nietzsches *Also sprach Zarathustra*, Hölderlins digtning og Spenglers kulturkritik i begyndelsen af 1940'erne, på hver sit sted i landet – Wivel i København, Bjørnvig i Aarhus og Seeberg i Haderslev – og uden at have haft den mindste kontakt til hinanden. Alfred Baeumler og Martin Heidegger havde faktisk tilsluttet sig nazismen på det selvsamme digterisk-filosofiske grundlag. Resultaterne af denne fascination og især den efterfølgende reaktion herpå er dog væsensforskellig for de tre danske forfattere. Mens Wivel i en periode muligvis sympatiserede med nazismen, er Seeberg både fascineret og frastødt af Hitler, og endelig er Bjørnvig – ifølge erindringsbogen *Jordens hjerte* – momentant begejstret over drømmen om ny verdensorden i Tyskland.50 Wivel gjorde mere eller mindre holdt ved *Zarathustra* og reagerede ifølge sine erindringer med en etisk begrundet afstandtagen til Nietzsches immoralisme under besættelsen, mens Seeberg og Bjørnvig efter Anden Verdenskrig bevægede sig videre til Nietzsches

49 Oswald Spengler, 1962, s. 18.

50 Ole Wivels forhold til nazismen er første gang behandlet af Jørgen Hunosøe i *Nordica* (2000) og senest af Claus Bryld i essaysamlingen *Min besættelse. 50 års livtag med historien* (2015). Thorkild Bjørnvigs forhold til nazismen er diskuteret af Johnny Kondrup i disputatsen *Erindringens udveje* (1994) og af Tage Skou-Hansen i essaysamlingen *Indhentet aferindring. Digt og virkelighed* (2013).

senværk, inklusive de utrykte fragmenter og brevene, inden Seeberg tog en ny og for dansk litteratur enestående vending med sit konferensspeciale fra 1950 om livsfilosofien i *Morgenröthe* (1881), der både før og siden er det mindst læste af Nietzsches værker. Dette sker alt sammen, før han overhovedet debuterede som forfatter i begyndelsen af 1950'erne med et par noveller i ugebladet *Landet*, den officielle debutnovelle »Spionen« i *Perspektiv* (1954) og debutromanen *Bipersonerne* på Arena, Forfatternes Forlag (1956), der som de fleste vil vide, omhandler en uge i november 1943 på UFA's filmstudier i Berlin og indeholder et hidtil ubemærket selvopgør i form af en fundamental ny interesse for tilværelsens bipersoner, eller med andre ord et skifte fra et elitært til et egalitært menneskesyn, som skulle vise sig at blive forfatterskabets varige signatur.⁵¹

Bilag

Peter Seebergs (udaterede) gymnasiestil i et kladdehæfte påtegnet »Haderslev Katedralskole, Dansk Stil, P.E. Seeberg« er her transskriberet i sin helhed. Marianne Juhl citerede uddraget fra linje 112, »Ligeså hæmningsløs som Hitler var i Indenrigspolitikken...«, til linje 138, »Hitler er frygtelig for os«, i bogen *Peter Seeberg. En monografi*, 1999, s. 248. Dokumentet befinder sig i Peter Seebergs arkiv: 12.01.1. Hvad der må antages at være lærerens (få) korrektioner af ortografi og interpunktion samt bedømmelsen af arbejdet som en »Meget velskrevet Stil« med karakteren »mg-«, er udeladt fra min transskription.

Adolf Hitler.

- Der stod en Mand i et Rekrutteringskontor. En bleg Mand. Udtæret og underernæret, lurvet og forslidt. Men der brændte en Fanatismens Glød i hans Øjne. En vild Lidenskab var der i disse Øjne.
- 5 Over det ellers slaptudseende Ansigt var der et Beslutsomhedens Præg. Det vagabondagtige var veget en Smule for Fasthed, for Karakter. Denne Mand var Adolf Hitler.

⁵¹ Nærværende artikel er et let bearbejdet uddrag af en større afhandling om Peter Seebergs forfatterskab med titlen *Under stadig skælven. Arkiv og intertekstualitet hos Peter Seeberg*.

Overskrift:
Adolf Hitler.

Der stod en Mand i
et Reklameringsskontor. En bly Mand.
Udret og underernæret, luovet og for-
slidat. Men der brændte en Fanatismens
gød i hans Øjne. En vild lidenskab
var der i disse Øjne. Over det ellers sløgte
udseende Ansigt var der et Beslutson-
hedens bry. Det vagabondagtige var blevet
en Smule for Tæthed, for Karakter. Denne
Mand var Adolf Hitler.

Han havde haft grund til
at se både luovet og vagabondagtig ud,

Han havde haft Grund til at se både lurvet og vagabondagtig ud, denne Adolf Hitler. Han havde kæmpet sig frem gennem de sidste År ved Postkorttegning og tilfældigt Arbejde. Forældrene var forlængst døde. Han stod ene i Verden. Og han var måske slet ikke den bedste til at gå ene. Han var nemlig en knækket Mand, og en knækket Mand behøver Hjælp til at rejse sig igen. Han havde troet på sine kunstneriske Evner. På Kunstakademiet var han faldet uhjælpeligt igennem. Og han kunde ikke arbejde sådan som andre Mennesker. Der var noget vist uroligt over hans Sind. Han drev fra Sted til Sted og arbejdede snart der, snart her. Han kom i Sjak med Marxister og forbandede dem i sit stille Sind. Han traf sammen med Jøder, og han lovede Hævn. Han var Patriot, måske Chauvinist, ja Fanatiker. Han stod her i Rekrutteringskontoret for at gøre sin Pligt. Han stod her frivilligt. Hitler regnede med, at hans Time vilde komme, og denne Time var Adolf Hitlers. Fra nu af begyndte Geniet Adolf Hitler at blive sig sit Geni bevidst.

Adolf Hitler kom med i Verdenskrigen, og han elskede Krigen. Han elskede Kampen og Heltetodet, Blodet og Kampjorden, Slagmarken og Skyttegravnen. Han elskede Heltene og hadede de fejge. Han drog sin Konsekvens deraf. Han var selv tapper, måske en Helt. Også han tilbragte 4 År med Blod, Sved og Jord.

Hitler blev såret og kom på Lazaret. Der blev sluttet Våbenstilstand. Manden Hitler græd, men af Tårerne voksede Hævnens Tanker frem, Tankerne om Revanche. Tanker om et nyt Tyskland. "Et nyt Tyskland?" sagde han. "Et nyt Tyskland"? – "Hvem skulde vel skabe det?" – "Han, Adolf Hitler, kunde skabe det, han skulde skabe det, og han vilde skabe det."

Sådan blev Adolf Hitler Politiker. Hans Politik blev født i en syg Mands Hjerne, en Mand, som kun tænkte på Hævn og Revanche.

Og nu begyndte denne østrigske Toldersøn, der ikke engang havde tysk Statsborgerret, at lede efter et Parti. Han fandt det i "det tyske Arbejderparti", hvis Fører han snart blev.

Og nu fulgte de tusinde Kampe for Magten. Kampen om Masserne. Taler og Bannere, Demonstrationer og Hagekors, S.A. Folk og Armbind, Sieg-Heil Råb i Massevis og Hitler-Plakater i overdådighed. Kampen mod Marxister. Kampe i Gaderne. Kampe på det ene Fortov. Skud på det andet. Revolverkugler på Kørebanen. Trepil og Hagekors. "Horst-Wessel Sang" mod "Internationale". Og over alt dette stod Hitler. Fast som Fører, stor som Taler. Men

Hitler følte sig for stor. Efter det mislykkede München-Putsch blev han anbragt i Landsberger-Fæstningen med vennen Rudolf Hess.

55 Hitler kunde havde tabt Modet nu. Men han gjorde det ikke. Hitler viste sig stærk. Han reflekterede. Han spekulerede. Han fik en Ide. Han fik flere. De blev til et politisk System, ja til en Verdensanskuelse, en Hævnens og Hadets Verdensanskuelse, en Blodets og Jordens Ide. ”Mein Kampf” blev skrevet. Hitler var Forfatter. Og han (blev) fik Succes. Strålende Succes. Da han først begyndte
60 at tale og lave Demonstrationer efter Løsladelsen, sluttede nye Tusinde sig til ham. De brune Batailloner voksede. En Kreds af dygtige Organisatorer og Propagandister samledes om ham. Begejstrede var de, og optændt af Hitlers Ideer. Hitler kæmpede bedre nu, og Borgerskabet begyndte at frygte ham. Han var frygtelig. Han
65 skaffede Fjenderne af vejen ved Hjælp af et Par S.A.er. Han truede Højfinansens. Pengene trillede til ham i Bunkevis. Han talte videre. Og hans Tale var Tale for Masserne. De forstod at hade det, Hitler hadede. Og de forstod at tilbede det, han tilbad.

Hitler sejrede tilsidst. Efter 10 Års Kampe stod han som Rigets
70 Kansler. 1 År til, og Hindenburg døde. Hitler udnævnte sig selv til det tyske Folks Fører under Massernes Hyldest og S.A.’Folkenes Begejstring.

Geniet Adolf Hitler havde nået målet. Ad en Vej spækket med
75 Lig, rygende af Brande og stinkende af Ondskab og Ækelhed. Geniet Adolf Hitler havde nu Midlerne til at give sine dæmoniske Kræfter Udløb.

Adolf Hitler ønskede at vinde hele Folket. Folkets Ånd var dynamisk. De ønskede Handlinger. Altså – Handling. Og Adolf Hitler handlede. Arbejde til alle. Store Opbygningsarbejder, Skoler,
80 Inddæmninger, Arbejdstjeneste; og en helt ny Værnemagt. Han begyndte Opbygningen af en Hær, der snart skulde blive Verdens stærkeste. Han byggede Bombere, Tanks, Kanoner. Han trak alle Folk i Uniformer. Han uddannede Soldaterkor. Han lod dem synge. Folket sang med. Han holdt Taler. Endeløse Fraser og utallige Ord.
85 Patetiske Udtryk stablet sammen, og alt dette fremsat i Tonefald, Tale, der bølgede op og ned, frem og tilbage. Langsom Begyndelse, hurtigere og hurtigere, vildere, stærkere, mere gennemtrængende, skurende i Stemmen, brusende, sarkastisk, stigende, stigende, skrigende, hysterisk, krampagtigt, og igen langsomt, roligt
90 og ironisk. Hitler hypnotiserede alle med denne Talemåde. Denne

fuldstændige Seance, hvor tilkaldte Nazister brølede Sieg-Heil, Militærorkestre spillede. Hvor der var endeløse Rækker af Bannere og Faner. Hvor det skinnede af Stål og Jern. Folket overgav sig til Instruktøren af denne Forestilling. Overgav sig fuldstændig.
95 De gav ham Sjælen. De havde nu kun Massens Sjæl. Også de Sieg-Heilende.

Men Hitler måtte give dem noget at hade. Noget hæsligt, der fryder Øjet. Så gav han dem Jøderne, og Hitler vendte et blindt Had mod dem, et Had, der var født i Münchens Gader og Gyder. Han udleverede en Race, en lille Del af Folket, til en hel Nations samlede Had, fordi han selv hadede.
100

Og han anbragte sine betroede alle vegne. Han kontrollerede alt, syg som han var af Forfølgelsesvanvid. Han skød i Hundredvis uden Skånsel. Han satte Tusinder i Koncentrationslejre uden Tøven og lod dem pine uden Grund. Hitler hidsede mere og mere op.
105

Jo, Hitler skabte det nye Tyskland, og han har skabt Kunst og Musik, Ferie og Arbejde, Enighed og Sammenhold, Hær og Flåde, Gestapo og Luftvåben. Han skabte et endog fuldstændig ens Folk, alle i Uniformer, alle med det hårde, stive Ansigt under en Stålhjelm. Men han skabte dem uden Sjæl, eller han idetmindste ødelagde deres Sjæl.
110

Ligeså hæmningsløs som Hitler var i Indenrigspolitikken, skulde han vise sig at være i Udenrigspolitikken. Mens han var svag, lavede han Overenskomster og skrev under på Ikke-Angrebspagter.
115 Da han blev stærk, brød han dem under Dække af tåbelige Løgne, som kun Tyskere kan tro på.

Hitler var smidigere, hurtigere, mere grundig, og stærkere end alle andre. Først lovede han alt, så handlede han som et Lyn og brød alt. Det blev Hitler-navnet, der nu fik en frygtelig Klang. Og dog var der Mennesker, der påtrods af alle hans Forbrydelser, troede hans Talemåder. Og så stod de der, ene og svage, og Hitler tog dem. Hitler har altid kæmpet under hellige Bannere for en hellig Sag. Når han en Dag føler sig stærk nok, vil han proklamere intet mindre end Verdensherredømmet. Da vil Dæmonen Hitler vise sig. Dæmonen, der ind til nu har måttet skjule sin djævelske Ondskab og Animalitet, har måttet skjule sin barbariske Hensigt, for at kunde vinde frem med Lempe. Og med Lempe står Hitler nu i Østrig, hyldet af Linz' og Wiens Borgere. Dæmonen Hitler smiler. Videre, videre. Verden er stor. Czekoslovakiet er lille. Jeg er stor. Tyskland mang-

120
125

130 ler Land. Og Hitler tager det. Han lyver nogle gange. Folket tror ham og følger ham og haster videre. Videre, videre. Hitler flammer Folket op ved Ord og Stil. Og Folket følger ham ind i Krigen. Og nu står vi i Krigen, i Dæmonen Hitlers Varetægt. Vi har overgivet os. Med Løfter og Traktater har han lokket os. Han brød dem. Og nye
135 Traktater. Vi tror ham. Han bryder dem.

Aldrig har Europa, ja Verden, været ude for sådan et Mareridt, som det vi nu er ude for. Det er ikke bare en Krig, men en Tidsalders Afslutning. Hitler er frygtelig for os. Om hundrede År ser man måske anderledes på ham. En blodrød Stjerne i en kulsort Nat. Han
140 er rødere end selve Napoleon, og Natten er mere kulsort. Hitler beundrer Napoleon, og dog er Hitler større og frygteligere. Ingen har vendt sådan op og ned på Værdier som han, moralske og religiøse. Hvad er godt, og hvad er ondt? Hitler ved det ikke, eller han ænser det ikke i sin blinde Fart. Og i sit blinde Had. Aldrig har nogen
145 Statsmand oprådt mere afskyligt end han, ved den Hævnens Politik han har drevet. Og aldrig har nogen været mere genial. For Hitler er jo et Geni. Men Geni. – Han er dog ny Fører for Alverdens Sjæle, for de svage især.

Ingen har måske med større Skarphed set den nye Tids Ånd end
150 Hitler. Han har set det dynamiske hos den nye Generation. Og han har set det heroiske. Og ingen har på en værre måde udnyttet denne psykologiske Evne. Der er intet ædelt over Hitler. Han er én af disse Urkræfter, der i vældige Eruptioner udspyr deres Forbandelser over Jorden. Og dog – denne psykologiske Sans tyder på noget mere end
155 blot en elementær Kraft.

Vi er midt i Vulkanudbruddet. Det er måske et Vulkanudbrud ligeså stort som det, der gjorde Ende på Antikken.

Til umindelige Tider vil dette Vulkanudbrud huskes. Og fremforalt vil man med Rædsel tænke på den Mand, der erobrede Millioner, der slog Millioner ihjel, denne fænomenale Organisator,
160 uovertrufne Statsmand, alle Tidens største Taler, Morderen og Dødemanden, Troldmanden og Soldaten, Animatoren og Menederen – Adolf Hitler, den geniale og dæmoniske.

Jubilæumsanmeldelse

F.J. Billeskov Jansens *Poetik*

I anledning af 75-året

Af Jan Rosiek

I 1941 udgav F.J. Billeskov Jansen (1907-2002) første bog af sin *Poetik I-II*, med forord dateret i januar 1941 og lokaliseret i Paris. Den fylder altså 75 i år. Billeskov havde været dansk lektor ved Sorbonne siden 1938, og vendte tilbage til Københavns Universitet i sommeren 1941, hvor han senere blev udnævnt til professor i dansk litteratur i 1946. Poetikens anden bog blev udgivet november 1945, herefter fulgte andenudgaven 1946 og 1948 (med nyt kapitel 4: »Hvad er en klassiker?«). Jeg citerer første bog efter 4. udgave (1963), anden bog efter 3. udgave (1962), den sidstnævnte markeres II. Som Billeskov gør opmærksom på, er der kun ubetydelige ændringer undervejs igennem årene. Efter en række genoptryk sluttede det i 1967. Der er en vis historisk ræson i det årstal; værket kunne ikke overleve begivenhederne i 1968.

Poetikens umiddelbare kontekster er fransk og svensk litteraturvidenskab (ofte med inspiration fra Bergson). Dens teoretiske grundlag er en biologisk bestemmelse af det almenmenneskelige, som udmøntes i Billeskovs hjemmestrikkede antropologi, i forlængelse af den dengang anerkendte »karakterologiske Psykologi« (II, 97), fysiognomiens og frenologiens arvtager, der ville identificere forskellige mennesketyper (og -racer!) ud fra kropslige kendetegn, nu med støtte i sociologi og etnologi. Fra karakterologien stammer inspirationen til det i dag vel hartad esoterisk forekommende forslag om at skelne mellem »fx leptosom og pyknisk Komik eller Tragik« (II, 141).

Indledningen til første bog skriver sig uden videre ind i det, Heidegger ville kalde den nietzscheanske udlægning af Væren som Vilje. I sit tilbageblik på »et langt livs erfaringer med litteraturen« nævner Billeskov selv »Fr. Paludan-Müller og Harald Høffding« som inspirationskilder for »denne æstetiks grundpostulat, at viljen er den elementære livsfunktion« (*Læsefrugter*, 1995, s. 141). Med udgangspunkt i viljesbegrebet udvikles i poetikken en generel antropologi (dog er

fx digter og videnskabsmand altid en »han«, herom senere). Optik og metode er beslægtet med fransk *explication de texte*, amerikansk nykritik og tysk hermeneutik; der insisteres således på vigtigheden af stilistisk informeret nærlæsning og værkets helhed samt på det gensidigt afhængige forhold mellem del og helhed, den hermeneutiske cirkel.

Første bog, »Systemet«, angår ifølge Billeskov fortolkning, mens den anden, »Æstetisk Kritik«, drejer sig om principperne for kvalitetsvurdering. Det centrale begreb i systemet er motiv, som samler både digterens psykologiske motivation og værkets formelle og tematiske væsen: »Digterværkets *principium*, paa en Gang Oprindelse, Igangsættelse og Væsensjendommelighed, Idé« (83). Fortolkningen interesserer sig for vejen fra motiv til værk via stilisering og komposition. Billeskov taler selv om »det empirisk frembragte System« (20), men som altid i kunstneriske anliggender kan man tillade sig at tvivle. Fra den nu alment miskrediterede karakterologi henter han det centrale begreb om holdning, en »aktualiseret [Sjæle]Zone«, som altid er »intentionel« (16f.). Det udfoldes videre via analogier med fysiognomisk gestus, således er fx »Den halvaabne Mund og de opspilede Øjne (...) Undringens Kendetegn« (17). Blandt de utallige mulige krops- og sjæleholdninger nøjes han med de poetisk produktive, og det giver i alt otte »psykologisk-poetiske Zoner« (20): undring, tilbedelse, fortvivlelse, misbilligelse, komik, frivolitet, kontemplation, bekendelse. Hver af disse holdninger kan så komme til udtryk i tre slags litterære motiver: tanke-stemning, handling og karakter.

Man kunne nu måske forvente, at Billeskovs motivtypologi ville være analog med det andet store tretalssystem inden for litteraturen, stogenerne, således at tanke-stemning ville svare til lyrik; handling til epik; og karakter til drama. De otte holdninger eller sjælezoner kan imidlertid komme til udtryk i alle tre genrer. Her skal nævnes nogle markante eksempler, først hvor genren er den forventede, dernæst den noget uventede. Tilbedelse som tanke-stemning eksemplificeres af Ewalds »Til Sielen. En Ode«; frivolitet som handling af Choderlos de Laclos' *Les liaisons dangereuses*; komik som karakter af Molières *Tartuffe*. De mere overraskende eksempler er bekendelse som tanke-stemning: Sophus Claussens *Antonius i Paris*; fortvivlelse som handling: folkevisen »Germand Gladensvend«; og fortvivlelse som karakter: Goethes *Werther*.

Så vidt første bogs anliggende. Billeskovs normative intention i anden bog er helt tydelig. I indledningen fastslår han, at den æstetiske vurdering

angår hvad der sker, »naar vi roser eller dadler et Digtværk«, og definerer sin opgave som »en teoretisk Forstaaelse af al Litteraturkritiks Forudsætninger« (II, 7). Det drejer sig med andre ord om at give »Karakter« (II, 92), som det sker i den eksemplariske sammenligning af det attende århundredes naturpoesi hos Tullin og Ewald i forlængelse af James Thomson (II, 75-95).

I slutningen af anden bog opsummeres hele projektet, igen med udgangspunkt i motivbegrebet (II, 143-47). Der skal først spørges om motivets helhed (er det kohærent?), dernæst om dets universalværdi (eftersligner det en naturlov?) og sidst om dets aktualværdi (er det relevant for mig?). Næste fase er realisationskritik, hvor den æstetiske kritiker skal bedømme hvorvidt de tekniske valg, disposition og stil, formår at virkeliggøre forfatterens intention. Sidste skridt er den historiske sammenligning med henblik på at bestemme et givet værks originalitet, dels i universelt perspektiv dets placering i de æstetiske erobringers historie, dels i partikulært værkets tilfredsstillelse af et samtidigt behov.

I andenudgaven fra 1948 tilføjede Billeskov kapitlet »Hvad er en klassiker?«, hvor han afviser nationale eller historiske bestemmelser af det klassiske, som også T.S. Eliot netop havde gjort i sin forelæsning om Vergil som den eneste klassiker i streng forstand: »What is a Classic?« (1944). Eliots centrale kriterium for klassikerstatus er modenhed (*maturity*), hvad der bl.a. indebærer civiliserede sæder og skikke samt udtømmelse af et givet sprogs muligheder. Her er Billeskov mindre fastlåst til sin aktuelle livshistoriske situation med den bærende biologisk-antropologiske ide om artsbestemte livsaldre: »Det er bogstaveligt sandt, at vi i hvert Moment eksisterer paa et artsbestemt Udviklingstrin, og at alle vore fysiske og psykiske Fornødenheder er dikterede af dette Trin« (II, 99). Denne bogstavelige sandhed får naturligvis også konsekvenser for forståelsen af det klassiske, som findes, hvor det biologiske møder det permanente i symbolet:

Det klassiske, dvs universelt gyldige Kunstværk er det, som har grebet om Substansen i et menneskeligt Grundforhold paa et artsbestemt Udviklingstrin, og som i og med et Symbol har gjort dette Grundforhold tilgængeligt for andre paa samme Trin (II, 100, kursiv i original)

Hen imod slutningen af poetikken går Billeskov endnu længere ud af denne tangent, da han fastsætter en målestok for klassikere, der knytter sig til hans biologiske stadielære, »Livsaldrenes Æstetik«: »jo betydeligere

et Digterværk er, jo mere er det biologisk forbundet med Mennesker paa et afgrænset Udviklingstrin« (II, 141). Hvis man kaster et kort blik på de eksempler, som går forud for denne konklusion, så overbevises man ikke af biologiens forrang i æstetiske anliggender. Selv om de finder deres »ideelle Publikum« i en bestemt aldersklasse, kan man næppe placere H.C. Andersens »Den lille Idas Blomster«, Cervantes' *Don Quijote* og Fritz Reuters *Landmandsliv* i samme liga (II, 139f.).

I begyndelsen af klassikerkapitlet er Billeskov omhyggelig med at tilgodese begge køn og skriver flere gange »hans eller hendes« (II, 101). Det lyder jo meget tilforladeligt, men i den praktiske udmøntning bliver det almenmenneskelige uvilkårligt og ureflekteret til det maskuline. Det gælder således gennemgangen af Paludan-Müllers *Adam Homo*, der tjener som eksemplarisk demonstration af realisationskritik (II, 40-74). Værket har et både kohærent og universelt motiv: »en Mands Ansvar« (II, 43), der senere bestemmes som vores: »Motivet gælder os alle« (II, 44), hvad man dog kan tvivle på, idet et af »Livets Hovedforhold« er »til Kvinden« (II, 45), hvorimod mænd ikke er noget, man forholder sig til. Kapitlet slutter i samme toneart med at bifalde Brandes' ros: »det mandigste Digt der er skrevet på Dansk« (II, 74).

Der er ganske vist et specifikt kvindeligt fokus i forbindelse med et par af H.C. Andersens eventyr, »Den lille Idas Blomster« og »Tommeliden«, men Billeskovs interesse og sprog flammer umiskendeligt op, når han skriver om Drengbøger. Videre henvises der uden forbehold til »Ynglingen« (II, 116), »Manden« (II, 117), opkomsten af »den virile Styrke« (II, 122) og »Manddommens fulde Blomstring« (II, 125) på alderstrinet mellem 21 og 35. Udvalgelsen af klassiske værker udmærker sig også ved at have en særdeles central mandlig figur, ja de mest omtalte har endda manden som titelkarakter: Shakespeares *Hamlet*, *Werther*, Goethes *Faust* og *Adam Homo*. Her kunne man forestille sig en alternativ kanon, der ville give andre resultater i biologisk-æstetisk henseende: Jane Austens *Pride and Prejudice*, Charlotte Brontës *Jane Eyre*, George Eliots *Middlemarch*, Virginia Woolfs *Mrs. Dalloway*. At kvinder først og fremmest nævnes som småpiger, der læser (lytter til?) Andersens eventyr, antyder en selvbiografisk dimension hos poetikeren, der selv havde to døtre, der var små, da han skrev kapitlet om klassikerne.

I samme boldgade er det en uimodståelig fristelse at læse en selvbiografi ud af beskrivelsen af »den anden Ungdom og første Manddom, altsaa fra 21 til 35«, med kulmination i »VÆRKET« (sic!) (II, 122f.), dvs. disputatsen *Holberg som Epigrammatiker og Essayist I-II* (1938-39). Bille-

skov er selv omkring de 40, da han skriver klassikerkapitlet, så vi får også en aktuel tilstandsrapport i beskrivelsen af næste fase, »den fuldmodne Alder«, »Mænd og Kvinder fra o. 35 Aar til Begyndelsen af Tresserne« (II, 127). Det kønslige fokus indsnævres dog snart, så vi hører om »den aktive Mands (...) Følelsesunderskud« (II, 130), ligesom det handler om »hans Hjerte« (II, 132), »Manddom« (II, 133), »Mandsmod« (II, 134) og »fulde Manddom« (II, 138). Det kan nok være vanskeligt for kvindelige læsere at genkende sig selv her. Hvad laver Quinden da? Hun passer børn og bedriver velgørenhed: »Blikket er fremadrettet og – lidt haardt. Ogsaa hos Kvinden, naar hun praktisk kæmper for sine Børns daglige Vel eller for en humanitær Idé« (II, 127). Det er ikke behageligt men nødvendigt at mindes de kvindelige studerende, der var nødt til at indlære udtrykkene for netop denne patriarkalske og patroniserende sjælezone. Billeskovs sans for læsernes forskelligheder strækker sig yderst sjældent ud over de mandlige læsers forskellige alderstrin, selvom han ind imellem kommer i tanke om, at der også findes kvinder. Det går også en enkelt gang op for ham, at han da vist ikke har grundlag for at udtale sig om mennesket i bestemt ental. Efter at have skamrost det aldersadækvate mesterskab i Defoes *Robinson Crusoe*, der appellerer til »det ivrige og fingerfærdige Drengemenneske«, tilføjer han som en eftertanke: »Det samme gælder, saa vidt jeg véd, ogsaa Pigemennesket« (II, 115). En gennemtænkning af konsekvenserne af det forbehold ville have klædt bogen, og er et *sine qua non* for en mulig opdatering.

Ifølge Billeskov er eller bliver værker klassikere af artsbestemte grunde, men bortset fra den manglende sans for det kvindelige har han en fin fornemmelse for, at ikke alle kan læse, forstå og få fornøjelse af alle bøger på alle tidspunkter. H.C. Andersens eventyr er skrevet med dobbelt sigte, og kan læses og værdsættes af både børn og voksne, mens Billeskov formoder, at Holberg henvender sig til yngre tilskuere end Molière. Det minder om en anekdote, som musikkritikeren Hansgeorg Lenz engang fortalte om sin værtinde i Salzburg, der mente, at Wagner var for unge mennesker, og adspurgte hvad man da hørte som modent menneske, svarede: Mozart.

Fornemmelsen for forskellige værkers forskellige aldersbetingede appel kan uden tvivl udvikles i andre, mere tidssvarende retninger. At der findes forskellige læsere er uimodsigeligt rigtigt, og den kendsgerning kalder på implementering i uddannelsessystemet, hvad Billeskov også fornemmer med et meget ambitiøst program: »i disse Idéer ligger Mulighed for poetisk Litteraturbenyttelse fra Underskolen over Mellemskolen og Gymnasiet til Læreruddannelserne paa Seminarierne og Universiteterne«

(II, 142). Om Billeskovs ideer faktisk vandt indflydelse, var nok en undersøgelse værd. Metoden, den alders (og køns-!) bestemte differentiering af undervisningsmateriale, kan næppe undværes, men antropologien ville i givet fald skulle korrigeres efter mere tidssvarende anskuelser.

Hvordan gik det nu med poetikkens ideer i resten af Billeskovs produktion? I poetikken søgte han at finde digtningens og den æstetiske vurderings væsen via enkeltanalyser, der dog styres af en tydelig, quasi-taksonomisk systematiserende intention. Allerede i første bog af hans trebinds litteraturhistorie, *Danmarks Digtekunst* (1944), forsvinder imidlertid poetikkens eksplícit artikulerede biologiske grundlag, og holdningsbegrebet opgives til fordel for mere klassiske (små)genrebegreber. Endnu i anden bog om klassicismen (1947) beholdes opdelingen i motiv og teknik, men den er nu underlagt en komposition, der orienterer sig tydeligt efter de tre klassiske storgenerer. I tredje bog om årene fra 1800 til 1870 (1958) gør genresynspunktet sig fortsat gældende som underopdeling, men det er nu underlagt en historisk skandering i fire faser: universalromantik, nordisk og sentimental romantik, romantisme samt folkelig romantik og romantisme. Der er igen historisk ræson i, at fortsættelsen ikke fulgte; de klassiske gener har vanskelige vilkår i en litteratur, der gerne vil være moderne. Man har dog stærkt på fornemmelsen, at Billeskov gjorde visse forarbejder til fortsættelsen. Hans betragtninger om J.P. Jacobsen kan man læse i *Dansk Forfatterleksikon* (2001); enkeltnedslag i andre forfatterskaber 1890-1920 optræder i *Politikens Dansk Litteraturhistorie 3* (1966).

Hvad angår international udbredelse og virkning, er de to vigtigste litteraturvidenskabelige interventioner, der blev udgivet i 1940'erne, ved siden af Erich Auerbachs *Mimesis* (1946) og Jean-Paul Sartres *Qu'est-ce que la littérature?* (1948), William K. Wimsatt og Monroe Beardsleys »The Intentional Fallacy« (1946) og »The Affective Fallacy« (1949). De er senere kanoniseret som centrale manifestationer af den amerikanske nykritik, selv om de ofte siger noget andet (og mere nuanceret), end man senere mente at læse hos dem. Nykritikken er den samtidige, internationale standard, som Billeskovs poetik skal holdes op imod, hvis man vil vurdere dens historiske værdi. I årene efter de danske (og franske 1948) førsteudgaver gelejdede Wimsatt og Beardsley kritikens interesse hen til værket i sig selv netop for at undgå de to fejlslutninger, der ligger i at efterspørge forfatterens hensigt eller læserens oplevelse.

Hvor står Billeskov nu i dette landskab? Kort: Han begår den intentionelle fejlslutning med åbne øje, for hans centrale interesse gælder den realisationskritik, som Wimsatt og Beardsley netop vil undgå, når de hæv-

der, at »forfatterens plan eller intention hverken er til stede [*available*] eller er ønskværdig som standard for en kritikers vurdering af et litterært kunstværks succes« (*Litteraturteoretisk antologi*, 2001, s. 11). Her bør man notere sig, at både nykritikkens og Billeskovs endemål fortsat er den æstetiske kvalitetsvurdering. Sætningen blev et af de centrale credoer i den senere så forkætrede autonomidoktrin, men det er vigtigt at bemærke, at der ikke er tale om en benægtelse af intentionens eksistens som sådan. For nykritikken er intentionen i værket utilgængelig – eller lige gyldig. Man fornemmer tydeligt, hvad den reagerede imod, når man ser, hvorledes intentionen findes hos Billeskov. Forfatterens hensigt og motiv er noget, som kritikeren »fornemmer, aner, uddrager uvilkarligt« (II, 11f.), et noget skrøbeligt fundament for en ellers imponerende videnskabelig bygning.

Billeskovs position i forhold til den affektive fejlslutning er mere uklar: betydningen findes i værket, men den værkkonstituerende holdning er noget, som kritikeren »opdager, genkender, efterføler« (II, 13). Som antydning her er Billeskov meget åben for læserens interesse som forståelsesmotor, der senere udvikles i ideen om, at det er det individuelle, biologiske alderstrin, der afgør, om man kan nå til fuld forståelse (og vurdering) af et givet værk. Han anerkender som nævnt et værks aktualværdi, »Motivets aktuelt menneskelige Virkekraft« (II, 24). Den personligt-forbigående relevans er dog i sidste ende underordnet den permanente universalværdi, men kan i en given situation være værdifuld og acceptabel, således beundringen for Kaj Munks *Niels Ebbesen* under den tyske besættelse (II, 30).

Billeskov har dog ikke nogen egentlig læserteori, som man forstår den nu, ideen om, at læseren bidrager til eller ligefrem konstruerer et værks betydning. Som nævnt blev poetikken sidst genoptrykt i 1967. I årene derefter styrkedes to kritiske strømninger, der på hver deres vis gjorde op med den maskuline universalstatus, Billeskov ubekymret inkarnerer og promoverer. For det første *Reader-response criticism* og *Rezeptionsästhetik*, der i sin mest radikale form vil hævde, at enhver aktualisering af et værk er legitim, hvad Stanley Fish byggede sin berømmelse på via ideen om fortolkningsfællesskaber. Billeskovs poseren som universalist undermineres, hvis man inddrager Norman Hollands teori om læsning som en søgen efter bekræftelse og dermed reproduktion af læserens identitetstema. Det er som nævnt ikke vanskeligt at genkende Billeskovs liv og karriereforløb i hans beskrivelse af de almenmenneskelige livsstadier. For det andet vandt feminismen frem, og her er det nærliggende at pege på Judith Fetterleys ide om den kvindelige læser, der skal gøre modstand, i *The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction* (1978). Det er for sent

nu, og Billeskov læses næppe mere, men Fetterleys læser ville være en god rollemodel for de kvindelige studerende, der blev udsat for Billeskovs bøger og undervisning. Han har ikke meget blik for, at hans foregivet universelle blik i virkeligheden er et mandligt blik.

Billeskovs biologiske optik har ikke nydt megen fremme, da først sprog, siden forskellige orienteringer i retning af samfund, historie og psykoanalyse, har ført til en sejr for diskursteori og konstruktivismen over vide strækninger af de humanvidenskabelige territorier. Vi har haft lidt kognitionsvidenskab og et strejf af Darwin i anledning af 150-året for *On the Origin of Species*, men ingen af dem har efter mit skøn efterladt stærke og blivende indtryk i litteraturvidenskaben. Alligevel er Billeskov ikke ganske alene her i 2016, hvis vi trækker biologien ud af det følgende citat:

Æstetikerens Opgave er soleklar: Idet han kombinerer Biologiens og Litteraturhistoriens Fakta skal han gøre Rede for, med hvilke symboliserende Midler den store Digter fremmer Livet i Menne-sker (II, 102)

Den sidste vending markerer en pragmatisk og livsfilosofisk bestemmelse af litteraturens funktion, som nu til dags finder genklang hos en beslægtet ånd som Harold Bloom. Når han skal sige, hvordan og hvorfor vi læser, kan det lyde sådan her om de kanoniske forfattere fra Dante til Proust: »De er praktisk taget blevet en Velsignelse, i den sande jahvistiske forstand som 'mere liv ind i en tid uden grænser'« (*How to Read and Why*, 2000, s. 28). Bloom er ligeglad med biologien og markerer snarere en kunstreligiøs position med et gammeltestamentligt twist. Andetsteds beskriver han det litterære sprog som »viljens, handlingens og begærets, besiddelsens og magtens sprog« (*The Breaking of the Vessels*, 1982, s. 37), fænomener, der også ligger Billeskov på hjerte. Bloom ville uden tvivl også skrive under på hans livsfilosofiske polemik mod Kant: »Kants Teori, at Kunstnydelsen er et uinteresseret, altsaa uegoistisk Behag, er falsk« (II, 103). Det forholder sig stik modsat: »Stor Kunst (...) omformer Modtageren, der saa sandelig ikke er ubegærende, men tværtimod eksistentielt begærende« (II, 103f.). Billeskov ser litteraturens funktion og værdi i dens umiddelbare og dobbelte indvirkning på læseren: »Incitament og Kompensation« (102f.). Det dobbelte går igen i den medicinske metaforik, der åbenlyst paraderes i beskrivelsen af litteratur som »Lægedom, baade Vitaminer til Vækstens Fortsættelse og Narcotica til at stille Smerter med« (II, 104). Vitalisme og

eksistentialisme oplever for tiden en fornyet interesse, som for litteraturforskningens vedkommende måske kan finde aner hos Billeskov.

Hans poetik kan også tjene som historisk markør, når det gælder identitetens betydning for læserens forhold til litteratur. Identitetspolitiske temaer dukker i stigende grad op i litterære sammenhænge, hvor de især på amerikanske universiteter har fundet en massiv klangbund de sidste 30-40 år. Men i den sidste tid er de også dukket op i Danmark, hvor der har været heftige diskussioner om forholdet mellem forfatterens/tekstens og læserens køn og etnicitet. Findes der en universel målestok, i tråd med oplysningens idealer om universelle menneskerettigheder og universel herredømmefri kommunikation? Eller er det kun biologisk, etnisk og ideologisk ligestillede læsere, der kan forventes at forstå og tillades at bedømme? Og hvis det er sådan, hvorledes kan samtalen så fortsættes? Billeskovs poetik er i dansk litterær sammenhæng et første signal om, at en bestemt mandsdomineret opfattelse af det almenmenneskelige er under pres. Hvor de amerikanske nykritikere bare proklamerede, at de var de modne, universelle læsere, som andre måtte lægge sig efter og vokse op til, aner man hos Billeskov en art redningsaktion, der anderledes end nykritikken forsøger at forstå og råde bod på klassikernes uforståelighed. Den opgave er ikke blevet mindre aktuel i de femoghalvfjerds år, der er gået, siden hans *Poetik* først så dagens lys.

Jan Rosiek

Anmeldelser

Frans Gregersen og Tore Kristiansen: Hvad ved vi nu – om danske talesprog? København: Sprogforandringscenteret 2015, 243 sider, 150 kr. ISBN: 978-87-998480-0-3. Bogen kan anskaffes gennem Museum Tusulanums Forlag eller downloades helt eller som enkeltartikler fra <http://nfi.ku.dk/publikationer/nyeboeger/hvad-ved-vi-nu>.

Med denne bog fremlægger Sprogforandringscenteret ved Københavns Universitet en stramt redigeret og meget informativ rapport over det arbejde som centeret har udført i de første ti år af sit liv. Historien bag projektet er velkendt: Danmarks Grundforskningsfond bevilgede i 2005 et – i hvert fald for en humanist – temmelig imponerende beløb til et projekt der havde til formål at udforske kræfterne i sprogforandring ved at gentage en række af de sociolingvistiske optagelser der havde fundet sted i Danmark siden 1970'erne. Den grundlæggende idé var at undersøge sprogforandring i virkelig tid. Det ville være muligt hvis meddelelserne fra de gamle optagelser kunne opspores og lokkes til at lave nye interviews; i så fald forelå der et internationalt set ganske unikt materiale hvor det ville være muligt at høre om folks sprogbrug forandrede sig over årene, eller – som de fleste hidtil havde antaget – sprogbrugen forblev uforandret i voksenalderen. Idégruppen bag projektet havde held til at gennemføre en meget stor andel af de planlagte interviews, og det viste sig ganske rigtigt at sprogbrugen hos informanterne bestemt ikke var ens over årene; tværtimod kunne der påvises en betydelig variation på mange forskellige parametre.

En side af sagen er nu den faglige succes, at det lykkedes at indsamle materialet, få det gennearbejdet og anvendt til en lang række spændende analyser af en lang række faglige problemer. En anden side af sagen er den særlige institutionelle succes der ligger i at projektet også kom til at give dansk sprogforskning et meget betydeligt fagligt løft ved at en meget stor gruppe af fagligt engagerede personer fik anledning til at arbejde så tæt sammen om så mange forskellige felter. Selv om sociolingvistik i mange henseender har vundet sine sporer ved at gøre fonetiske iagttagelser, er det en særlig pointe ved dette projekt at det også inddrager andre typer af markører og samtidig gennemfører omhyggelige synkroner analyser af dem. Der har f.eks. været et betydeligt arbejde med morfosyntaks i gruppen; semantiske og pragmatiskse problemer er blevet en central del af arbejdet, og som kronen på værket er der også blevet plads til en metarefleksion over hvad det gode sociolingvistiske interview er, i form af Randi Skovbjerg Sørensens ph.d.-

projekt, som refereres i en mindre artikel. En ganske særlig afdeling er projektet om Københavnerstudier i Hverdagssprogning, der har indsamlet og bearbejdet et væsentligt materiale om børn og unges sprogbrug i København, især i indvandrersrelaterede miljøer. Dette projekt har sin egen bevilling, men fungerer i tilslutning til Sprogforandringscenteret. Man kan roligt sige at alle disse projekter både har skærpet sociolingvistikken som disciplin og sprogvidenskaben generelt. Centeret har udgjort grundlaget for mange ph.d.-afhandlinger og har sidenhen formået at fastholde en væsentlig del af kandidaterne i post doc-ansættelser. Ikke få er blevet ansat i faste stillinger. Oprustningen angår ikke blot viden og publikationer, men også levende mennesker med et stort fagligt engagement og en stærk videnskabelig idé at formidle. Uanset hvor ilde det i disse år går vore humanistiske uddannelser, er der heri lagt noget der kan bære fremtiden i sig.

Bogen, der mærkværdigvis ikke er kommet på et etableret forlag, men er udsendt af centeret selv, er et fornemt eksempel på videnskabelig formidling. Bogen er bygget op omkring fire rammeartikler: Frans Gregersen og Tore Kristiansens »Indledning. Sprogforandring i virkelig tid« giver et overblik over hele forskningsfeltet, og i de tre artikler der indleder hver sin sektion af bogen, Torben Juel Jensen, Tore Kristiansen og Marie Mægaards »Sprogforandringer og sprogholdninger«, Martha Karrebæk m.fl.'s »Hverdagssprogning og sprogideologier. Om betydningen af minoritetssprog hos skolebørn i København«, samt Frans Gregersens afsluttende artikel »Talens forandringer – sproglig variation hos den talende inden for interviewsituationer og i samme situation over tid«. I disse artikler bliver der gjort rede for det teoretiske grundlag for centerets arbejde, og samtidig bliver konklusionerne trukket op. Der er tale om grundigt gennemarbejdede artikler med markante synspunkter, og så vidt jeg kan skønne, bliver de overordnede aspekter af centerets arbejde præsenteret så godt og grundigt som muligt.

Inden for rammerne skitserer de øvrige artikler en række problemstillinger i forlængelse heraf. Bogens del 1 skitserer en række af de forskningstemaer der falder i det oprindelige projekt: sammenhængen mellem mobilitet, individuel sprogforandring og sted, anvendelsen af dialekt som branding og sprogholdningsstudier, såvel som forsøgene med manipulation af socialt markante lydige træk. Der er her desuden blevet plads til Jacob Thøgersens meget væsentlige gennemgang af Danmarks Radio som sprogpolitisk aktør, hvori man får et indblik i de standarder der har præget statsradiofonien. Del 2 rummer to artikler om arbejdet i projektet »Københavnerstudier i Hverdagssprogning«, og endelig rummer del 3 forskellige artikler der fortsætter emnekredsen: det sociolingvistiske interview, Ordbog over Dansk Talesprog og grammatisk variation og forandring.

Man får således en fremragende kondenseret indføring i de resultater som projektet har kastet af sig. Det er samtidig en meget omhyggeligt opbygget bog,

hvor flere af artiklerne rummer annoterede bibliografier hvor der gives uddybende kommenterede referencer til de enkelte aspekter af artiklen. Det er en helt usædvanlig service, og klart en stor hjælp for brugere der er i gang med at danne sig et overblik over et forskningsfelt. I det hele taget er det en bog af en art som vil egne sig glimrende til studerende eller lærere der gerne vil danne sig et overblik over hvor dette forskningsfelt befinder sig.

Henrik Jørgensen

Lene Halskov Hansen: Balladesang og kædedans. To aspekter af dansk folkevisekultur. Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet, København 2015, 373 sider, 375 kr. ISBN: 978-87-635-4331-6. Summary på engelsk. Cd med 19 lydoptagelser.

Balladen ('den gamle folkeviser') har i Danmark været forskningsobjekt især for folkemindeforskningen (folkloristikken) og for litteraturvidenskaben. Den første grundlagde studiet med en (også i europæisk henseende) banebrydende udgave (*Danmarks gamle Folkeviser*, DgF, red. S. Grundtvig, A. Olrik, H. Grüner-Nielsen og andre, 1853-1976) med grundlag i renæssancens adelsvisebøger, suppleret med E. Tang Kristensens optegnelser fra anden halvdel af det 19. århundrede. Den anden retning bidrog i vor tid til en historisk orienteret analyse og til en moderne litteraturvidenskabelig vurdering med storværket *Dansk folkevisekultur 1550-1700* (1999-2002). Lene Halskov Hansen var selv med i dette projekt og skriver dér 2001 om »Den sunge ballade« som et forarbejde til foreliggende bog (og et kapitel deri). Ud fra materialet til DgF, dvs. Svend Grundtvigs efterladte manuskripter og optegnelser af folkeminder, voksede Dansk Folkemindesamling (i dag i Det Kongelige Bibliotek), og projektet fra 1990'erne indpassede overleveringen i den kulturhistoriske ramme af dansk renæssancekultur (med spredte rødder i senmiddelalderen). DgF sluttede med en dokumentation af melodi-materialet. Mange studier har analyseret teksterne, og melodierne er blevet nogenlunde tilsvarende undersøgt (men det peger på andre problemer). De nordiske lande og det øvrige Europa er ikke nået meget videre: Vi kender teksterne, vi aner noget om genrens alder og betydning, og vi dokumenterer europæiske sammenhænge.

Dansk forskning kan nu bidrage med en god udvidelse af alt dette, idet forfatteren Lene Halskov Hansen (LHH), siden 2007 tilknyttet Dansk Folkemindesam-

ling, skridt for skridt i sit studie inddrager kilder fra 1800- og 1900-tallet (især Tang Kristensens optegnelser og lyd-dokumenter fra folkemindesamlingen), men også trækker på egne erfaringer i den praksis der siden 1971 blev efterlevet i Folkemusikhuset i Hogager. Hvordan blev balladen sunget, og hvorvidt passer det sammen med hvad vi ved om kædedans? Det er to praksis-orienterede aspekter som bringer ballade-studiet fra arkivet ud i det levende liv igen. LHH opsummerer kort og præcist alt nødvendigt fra dansk litteratur og hvad vi ved fra skrivebordsarbejdet og arkivstudiet (som er en vigtig forudsætning) og inddrager de erfaringer hun selv har fået gennem sang og dans i adskillige år. Bogen orienterer om teorier (og henviser til det der er betydningsfuldt for en dansk læser), men den bygger især på praksis. LHH går for eksempel »omhyggeligt udenom« spørgsmålet om »balladens alder og herkomst« (s. 14).

LHH's synsmåde og hendes resultater, så vidt man tør følge hende (og jeg ville gå med ret langt), rydder også op i hvad forskningen fra tysk side troede at vide sikkert omkring 'balladedans'. En klassiker i dette tema, Erich Seemann, »Die europäische Volksballade«, i: *Handbuch des Volksliedes*, red. R.W. Brednich og andre, bd. 1, München 1973, s. 51 f., skriver ret udførligt bl.a. at 'balladedans' var kendt i Danmark fra 1200 til 1500, at balladerne selv taler derom, at den gik i arv i det 19. årh. hos bønderne i Vestjylland, at der på den måde blev danset på Mandø og så videre. Og det sammen med hvad vi ved (eller tror på) efter (ret få) tyske optegnelser (og noget fra andre lande) – alt flittigt samlet sammen med arkivmateriale. Og det sætter LHH nu kritisk spørgsmålstejn ved.

Det er rigtigt af forfatteren her at frigøre sig fra problemstillinger som igen ville fastlåse forskningen til skrivebordet. LHH er interesseret i ordlyden (af teksten) og i dens samspil med melodi og rytme på grundlag af de erfaringer vi kender fra diskussionen om performance (1977)¹ og stadigvæk opnår i diskussionen om vokalitet (LHH citerer dansk litteratur fra 2004).² Bogens første del munder ud i

1 Jf. Ben-Amos, Dan – Goldstein, Kenneth S.: *Folklore: Performance & Communication*. The Hague 1975. Begrebet 'performance' er her brugt i henhold til bl.a. John L. Austin (1955) og Noam Chomsky (1965) som den konkrete begivenhed til brug af sprog og kommunikation.

2 Jf. Schäfer, Ursula: *Vokalität. Altenglische Dichtung zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit*. Tübingen 1992. Fludernik, Monika: *Towards a 'Natural' Narratology*. New York 1996. Og jf. (ikke så meget mit eget bidrag fra en kongres i Zürich 2001 [Holzapfel, Otto:] »Zwei Stimmproben im Kontrast. (I.) DgF 358, eine unterschätzte klassische Volksballade, um 1600, und (II.) Selma Niensens Lieder, aus einem dänischen Repertoire vom Ende des 19. Jahrhunderts«, s. 127-142, men især bogtitlen hvori det står og dermed bogens øvrige indhold): *Balladen-Stimmen. Vokalität als theoretisches und historisches Phänomen*, red. Jürg Glauser, Tübingen-Basel 2012 (Beiträge zur Nordischen Philologie, 40). Især på dette område er den nyere litteratur lovende og innovativ, og det efter at Wolfgang Suppan i ovennævnte *Handbuch des Volksliedes*, bd. 2, 1975, s. 379, skriver at til fx behandlingen af 'ord-melodi-problemet' [»Wort-Ton-Problem«] er tiden 'endnu ikke moden'.

en analyse af »fem sangeres måde at fremføre en ballade på i en given situation« (s. 16). Blandt andre fokuseres på Ingeborg Munchs (1906-1978) repertoire som flere gange også af andre er blevet taget op til analyse. Sangeren hørte LHH selv synge i 1973 (og var dengang som 17-årig meget betaget deraf; jf. s. 23). Med den vedlagte cd kan man følge med i denne analyse på en overbevisende måde (derom senere). Parallelt med det som andre har undersøgt med hensyn til brugs-situationen (1964, 1974), og jeg selv forsøgte at skitsere omkring visens tilegnelse (1996),³ med det jeg kaldte for balladens tekstur (2005), nemlig dens måde at fremføre en sunget fortælling på balladesk manér (1980; baseret på min tyske disputats fra 1969), samler LHH bogens første del i et forslag om at forstå den enkelte informants »fortællende sangudtryk« (s. 17), som både har individuelle træk og er traditionsbundet. Også fx F.G. Andersens undersøgelser af engelsk-skotske ballader (1985; nævnt hos LHH) viser at sangeren, der præsenterer en traditionel ballade, skaber den endelige tekst ved kreativ og individuel brug af formler. Det bliver til en tekst der giver mening for sangeren og for hans samfund.

I bogens anden del om kædedansen samles kilderne i en omvendt kronologisk rækkefølge gennem tiderne, og til sidst forsøger LHH en kort afrunding, hvordan »dagens Danmark synger og danser ballader« [eller kunne lære at...] (s. 18). Musik (i bred forstand) er her ikke forstået som et »værk« vi lytter til, men som en »handling« (s. 20) vi selv er med i. Med LHH lærer vi at forstå balladen som et led i »Tradisjonell sang som levende proces« (LHH citerer et bidrag fra 2009). Set fra teksten (og melodien) analyserer vi viserne i deres varianter – varianterne samlet under et type-begreb. Set fra sangeren og fra sangsituationen er det derimod rigtigt at tale om en »version« (s. 27).⁴ Der fokuseres på den sang (uanset hvilken genre) der eksisterer i fremførelsens øjeblik, men som er født ud af traditionel overlevering.⁵

Sangerne »er vokset op med sang«, har lært viserne »efter gehør« (s. 35). Men en god sanger finder frem til sin egen måde at synge på. Melodi og rytme tilpasses

3 Jf. Holzapfel, Otto: *Liedverzeichniss*. Hildesheim 2006 (med cd-rom som stadigvæk bliver aktualiseret; jf. dér: *Lexikon* og bl.a. stikordene 'Aktualisierung', 'Aneignung', 'Singen/Singaktivität' og 'Text-Melodie-Verhältnis', alle med videreførende henvisninger; særlig også 'Balladenindex' til de 10 bind af *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien: Balladen*, 1935-1996, ikke bare til de 6 første bind indtil 1976, som LHH s. 352 henviser til). Især bind 8, 1988, med »Graf und Nonne« som faktisk er en håndbog i (tysk) balladeforskning kunne have været til hjælp.

4 Jf. Holzapfel, Otto: *Liedverzeichniss*. Hildesheim 2006 (cd-rom med en anderledes brug af begreberne 'Variante' og 'Version').

5 Igen (med undskyldning for at henvise til egen person, men til noget der kunne have været til hjælp: jf. Holzapfel, Otto: *Liedverzeichniss*. Hildesheim 2006 (cd-rom med bl.a. stikordene 'balladeske Strukturen' og 'Narratologie').

efter teksten (s. 40). Det er sangeren der får »ordlyd, melodi og rytme til at spille sammen« (s. 41); visen lever hos sangeren, når den »er faldet på plads, ligger godt i munden« (s. 46). Det er betragtninger der ikke opstår ved skrivebordet. Ud fra egne erfaringer i praksis og litteratur der beretter hvordan børn lærer viserne i en »skabende efterligning« (s. 55), hvilken rolle læsefærdigheden i befolkningen havde (jf. s. 62) og så videre, sker ligeledes LHH's vurdering af kilderne. »Tilegnelse [er et] – personligt valg« (s. 67). Men her er det ikke en repertoire-analyse efter den 'biografiske metode', som vi diskuterede omkring 1979, heller ikke analysen af 'syngesaktivitet', hvad vi omkring 1982 mente at være det rigtige. Og etnomusikologerne har kendt 'klanganalyser' siden 1920'erne. I alle disse tilfælde (og flere kunne nævnes) går man i reglen ud fra konserveret klang og arkivering af tekst, som sagt endimensionalt 'skrivebordsarbejde'. Vi bliver ikke grebet af den aktuelle og flerdimensionale oplevelse når der virkelig synges – i dette øjeblik, og kun i dette øjeblik. Jeg var også ude på 'mentaliteter' (man går efter moden så godt man kan, og så vidt man tror på den). Men i samme publikation fra 2001 (festskriftet til Ann-Mari Häggman) er Ingrid Gjertsen til stede med en idé som efter min mening kommer ret nær på LHH: »Helhetsperspektiv på sangudtryk i tradisjonssangen« (hos LHH ret kort blandt andet nævnt s.151); Gjertsens bidrag læser jeg nu igen med større forståelse. Det gælder ligeså for Sven-Bertil Jansson som sammesteds hævder at det ikke er 'ballademaskinen' som producerer varianter⁶, men at »det är mänskliga individer som agerar« og et »personliga engagemang« (festskrift til Ann-Mari Häggman, s. 105). Der er flere ideer fra de sidste år som hos LHH tilsyneladende falder i god jord og bliver udviklet konsekvent videre. »Mange af tankerne er tænkt før, men LHH udfolder dem fint«.⁷

Vi får i LHH's bog flere udsagn om hvordan sangerne lærte deres viser, og her samles hvad der ellers er spredt. Problemet er dog stadigvæk nogenlunde det samme: Vi kan ikke, med vores viden fra 2016, spørge en sanger fra 1880 (og vi kan ikke være sikker på at sangerne ville forstå vores spørgsmål – eller at vi kan 'forstå' deres svar). Og, mere end det: Den ældre sanger, fx Sidsel Jensdatter, Tang Kristensens »første store visemeddeler« (s. 115), fortæller alt for lidt om de ballader hun synger. Mens den yngre sanger, fx Ingeborg Munch, som fik »stor betydning for den nye folkemusikbevægelse i 1970'erne« (s. 92), kun kender »få ballader« (s. 91) og derfor ikke kan være en udførlig kilde til denne

6 For øvrigt er det heller ikke A.B. Lords 'formel-maskineri' [mit udtryk] på grund af en efter min mening tvivlsom udvidelse af M. Parrys ideer, som jeg allerede 1969 var meget skeptisk over for (nok lidt for kort hos LHH, s. 39).

7 Flemming G. Andersen, Syddansk universitet, Odense, i mail fra januar 2016 til O.H.

genre. Alligevel synes jeg at det er overbevisende og tankevækkende hvad LHH kan berette: Sangeren 'ser og oplever' viserne (jf. s. 100 ff.), teksthukommelsen er »billedtænkning« (s. 101), og balladens dramatiske fortællemåde egner sig i særegen grad til en sådan. Den »indre visualisering« (s. 102) støtter balladeindholdets almengyldige 'sandhed', og det gælder i samme omfang for den der lytter eller/og synger med (på omkvædet). Passende indskydes her at dette kan kombineres med dans for at gøre oplevelsen og den verificerende aktualisering (fx med et passende stedsagn, jf. s. 117)⁸ endnu stærkere, hvilket vi bl.a. kender fra færøsk balladedans (jf. s. 113). »Balladen rummer ingen forklaringer og udlægninger, alt præsenteres i billeder« (s. 118).

Hvad 'betyder' en sang, og hvad betyder det at synge? (jf. s. 121 ff.). Den/det kan rumme »underholdning« (s. 123), kan genoplive »minder« (s. 126), betyder »sandhed« i en delvis »ikke-virkelig verden« (s. 128), er motiverende, »oplivende« (s. 134); den/det markerer sangeren i »sociale sammenhænge« (s. 137). LHH forsøger præciserende at beskrive »traditionel syngemåde« og det »fortællende sangudtryk« (jf. s. 141 ff.). Historiske dokumenter er der få af. Fonografen har været i brug siden 1907, båndoptageren siden 1950'erne (jf. s. 143); vi ved meget lidt om hvad Tang Kristensen hørte og oplevede i 1870'erne (jf. s. 144) til trods for at han skriver en del om det, men hans transskriptioner baserer sig på interview formidlet gennem Tang Kristensen og er ikke fra performance og brugsituation (uden påvirkning fra feltforskeren). Vi ved at lydoplevelsen er stærkt præget af tidens mode, og at den skifter gennem tiderne. LHH nøjes med at beskrive hvad vi ved, og hun forsøger ikke at 'tilbagedatere' eller ekstrapolere noget som helst. Hun skriver om sin erfaring og sammenligner med det som andre har noteret; det er faktisk (efter min mening) den eneste mulige form for 'tilnærmelse' og en vej til teoridannelse. (Tænk hvad der tidligere er blevet fantaseret om 'balladens alder og oprindelse'!)

Med kapitel 7 (indtil kapitel 11, i alt s. 155-219) begynder den for mig mest spændende del af bogen. Efter i forrige kapitel at have gjort rede for begreberne med henblik på at analysere den »personlige måde at væve tekst og melodi sammen på« (s. 147) med fx »rytmeskift« (s. 148), »artikulation« (s. 149), »frasering« (s. 151), »melodiske udsmykninger« (s. 153) osv., som alt sammen handler om »visens betydning for sangeren« (s. 153; eller den betydning som sangeren vil give denne vise), starter vi med at høre Julie Petersen synge »Peder Svinedreng« (s. 155). Det er et ret højt DgF-typenummer (DgFT 527), ingen 'gam-

⁸ Idet teksten igen bliver sunget og i tankerne måske kombineret med hvad man ved fra et stedsagn, verificeres teksten på ny.

mel' og 'ærværdig' ballade (i TSB »novellistic ballad«),⁹ faktisk en der kommer skæmtevisen meget nær. Den har folkloristiske paralleller (fx i H.C. Andersens »Svinedrengen« fra 1841; TSB »folktale motif« osv.) – der kunne tales vidt og bredt om dette, men det går LHH hen over uden ét ord. Hendes første eksempel viser en syngemåde der udtrykker sig i »talesprog« (s. 155) hos en meget suveræn sanger. LHH anbefaler at lytte, læse og lytte flere gange undervejs (jf. s. 158).

En anmelder skulle vist gerne være 'kritisk', måske også for at vise, hvor meget han ved om emnet, men jeg må simpelthen tilstå at jeg hér begyndte med at blive fascineret af den måde LHH analyserer visen på. I hvert fald set ud fra en folkloristisk synsvinkel kan jeg faktisk understrege hvert ord, og gang på gang tilføje et 'lige præcis'. Enten hvor det drejer sig om basisstruktur af teksten (kort stereotyp indledning¹⁰, dialog), om person-økonomi (tre personer; dialogdelene behøver ikke at markeres), brug af episke formler og dermed strukturering af indholdet¹¹, gentagelse¹² og ligeledes for den memorerende sanger vigtige kerneord med tryk på (for det meste rimordene i slutningen af tekstlinjen)¹³ – alt sammen tekstuelle kendetegn for den 'klassiske ballade' (derfor med i DgF; balladesk tekstur gør en vise til en ballade). Eller hvor det går ud på små iagttagelser, fx samme udtale for 'og', 'oh' og 'at' og dermed berettigelse til at bruge skriftsprog, ikke at transkribere efter lyd og mulig dialekt. Alt det går LHH suverænt hen over uden ét ord. Godt! En kombination af flere analysemetoder ville ikke bare sprænge bogens ramme men måske lade dens emne gå i glemme: nemlig en analysemetode der efter min mening må sidestilles med en folkloristisk tekstanalyse og en etnomusikologisk melodianalyse (som begge er helt anderledes). Eller er det måske først nu at de hidtidige vise-analyser fører til det de egentlig skulle og ville (men hvor det

9 TSB er parallel til DgFT (typenummer efter udgaven DgF) = Bengt R. Jonsson og andre: *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad*. Stockholm 1978 (som medtager hele det nordiske materiale, også fx tyske paralleller).

10 1. strofe: »Peter (...) stod« / 2. »Kristine (...) stod«

11 3. strofe: »Da aften kom og mørket faldt på« / 9. »Da morgen kom og dagen den faldt på« Til strofe 3 skriver LHH at førstelinjen »forstærker (...) spændingen om hvad der vil ske når det bliver mørkt« (s. 160) – det er lige det den episke formel gør; jf. førstelinjen i strofe 9: »syn- ges (...) med et indforstået (...) tonefald. Det øger spændingen « (s. 163). Det er 'balladesk'; teksten bestemmer genren.

12 11. strofe: »Ja, gud er det sandt« / 12. »Ja, gud er det sandt«, 13. »Jeg havde ventet« / 14. »Jeg havde ventet« og 15. »Så trækker han af« / 16. »Så trækker han af«; dialogisk gentagelse 17. »Jeg er« / 18. »Er du« Gentagelse er et hovedkendetegn for mundtlig overleveret digtning.

13 1. strofe: »græd« / »få«; 2. »lo« / »to«; 3. »på« / »gå« osv. Rimordene er støtte-kendetegn til memorerende tradering, overlevering gennem genskabende hukommelse.

meste af arkivmaterialet har et alt for spinkelt grundlag)? Nemlig en sang-analyse. Jeg synes at dette her er spændende, og det burde have en fremtid for sig.

I forbindelse med de to næste kapitler synges »Møllerdatteren«, en skæmtevis (LHH kalder den s. 172 og videre for en skæmteballade, men den har et skæmtevisetypenummer og den er ikke-alvorlig, jf. s. 174),¹⁴ først af Helga Olsen, 1966, dernæst af Jørgen Rasmussen, 1963. Den første vise fremføres med en »kropslig rytme« og med »hurtig og præcis udtale« (s. 176; regionalsprog med dialektale træk), med »et bevægeligt spil i hele sangudtrykket« (s. 178). Også Rasmussen bruger »et bredt spektrum af individuelle udtryksmåder« (s. 187; det siges af musiketnologer at være 'imod traditionen', jf. s. 187); han dramatiserer sin 'fortælling der synges' (og dermed er det at skelne mellem ballade og (skæmte-)vise noget af et akademisk spørgsmål). Noget andet er, især når man hører Helga Olsen med hendes sang i højt tempo hvor hun næsten sluger tekstdele og farer hen over dialektudtryk (som transskriberes i skriftsprog¹⁵), om man burde skelne (og det bør man efter min mening) mellem forskellige sangsituationer, nemlig den mere rolige 'traditionelle' situation hvor en vise genopleves i samvær med andre (og hvorfra vi næsten aldrig har optagelser), og interview-situationen hvor sangeren 'fejrer' sin optræden overfor interviewereren. Rasmussen synger 'roligere', men med den samme spruttende glæde over en 'god historie' – om det nu gælder en enkelt tilhører eller hele landsbyen. Der er vist ikke andet at gøre end at 'skelne' så lidt som muligt og beskrive optagelsessituationen så bredt som muligt, og det er godt at lære dette af sådanne fremragende eksempler.

Til gengæld har vi med den næste at gøre med en traditionel gammel og udbredt ballade, DgF 89 »Moderen under Mulde« (TSB A 68; jf. tysk balladeindeks K 10 »Der Vorwirt«, »Das nasse Grabhemd« = tysk typenummer DVldr¹⁶ nr. 89), sunget 1970. Her er vi mere i den kendte verden af traditionel, 'rolig' og alvorlig sang, en sang der har »stor betydning i alle livets faser« (s. 190; den handler, siger sangeren, om »at miste sin mor«, s. 191) og stor betydning for sangeren – det hører man, og udtryksmåden dertil beskrives nøje som det personlige »variable og fortællende sangudtryk« (s. 201). Kirsten Sass Bak kalder dette en syngemåde der svarer til 'fællessangkulturen' (jf. s. 201).

14 Det er ikke en ballade; det skulle stå hos LHH. Typenummer efter: Evald Tang Kristensen: *Et hundrede gamle danske Skæmteviser. Efter Nutidssang*. Aarhus 1901.

15 LHH transskriberer dialekt i skriftsprog; en transskription skulle egentlig bibeholde dialekten, men det bliver ulæseligt for læseren af bogen (derfor er det her, efter min mening, ikke en fejl) – men LHH skulle skelne mellem forskellige sangsituationer.

16 DVldr = *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien: Balladen*, udgivet af Deutsches Volksliedarchiv (forskellige autorer og udgivere), bd. 1-10, Berlin, Freiburg, Bern 1935-1996 (balladenindex i bind 10, 1996, udgivet af Otto Holzappel).

Også det næste eksempel er en klassisk ballade og sangeren er Ingeborg Munch. Det er en god optagelse af DgFT 376 (nr. 8 på vedlagte cd), og da den varer længe nok (3:44 minutter = 12 firelinjede strofer), har man et ret godt indtryk af hvad 'dansk balladesang' mon engang har været (det er nogenlunde den længde også tyske ballader har). Og man kan forsøge at sammenligne Ingeborg Munch med nogle stumper efter hendes mor Anna Munch (fonografoptagelser fra 1927). Resultatet, selvom man ikke er musiketnolog, må blive at her er det ikke så meget 'melodien' (og dens varianter gennem hele visen) der har størst interesse, men sangerens personlighed som den fremstår i optagelserne. Ingeborg Munch (cd, optagelser nr. 8 og nr. 11) synger for et publikum på en næsten aggressiv måde, mens fx Nikoline Lillelund synger roligt for sig selv, mens hun spinder garn (jf. s. 70 og optagelse nr. 14). Det er efter min mening to helt forskellige typer af optagelsessituationer og to helt forskellige sanger-personligheder vi præsenteres for (det høres ligeledes på de andre optagelser fra bogens cd). De fleste tyske optagelser af balladesang ved fx Johannes Künzig (1897-1982; jf. Wikipedia.de) som jeg kender (med mange grammofonplader siden 1958) hører nok til type nr. 2 hvor 'traditionen' står frem mod den individuelle sanger-personlighed (type nr. 1). Det kan man fx høre når man sammenligner Künzigs optagelser af 18 varianter af »Graf und Nonne« på en plade fra 1988. Jeg vil næsten påstå at det er mere 'kedeligt' at lytte til Künzigs optagelser, men til gengæld ville LHH's analysemetode måske ikke være så overbevisende dér.

Ingeborg Munchs »Hr. Peters sørejse« (nr. 8; s. 205-213) sprutter af udadvendt energi. Den synges i den traditionelle 'balladeske' form (med varierende gentagelse, en tre-gange-formel [jf. tre-dage-formel]¹⁷ i strofe 6-8, med den indre struktur af den firelinjede strofe osv.); LHH taler om en fremførelse i et »fortælletempo« (s. 206) og den »rytmefaste fortælle-måde« (s. 208). Det er tydeligt at sanganalysen kan (og skal) bygge på tekst- (og melodi-)analysen. Det kunne der godt have været henvist til nogle steder. »Fortællende sangudtryk« bruges ikke bare »på grundlag af sangerens (...) forståelse af visen« (s. 219), men på grundlag af den traditionelle balladeske fortælle-måde, »sådan som de [sangerne] har lært den« (s. 219). Sanganalysen er »et nyttigt redskab (...) parallelt med melodi- og tekstforskningen« (s. 219). Melodiforskningen var/er (indtil nu) klar over at der ikke eksisterer specifikke ballade-melodier, melodier der kun bruges til balladen. LHH skriver om hvordan en »fortællende vise« synges »fortællende«; om den måde at synges på også bruges til lyriske viser, er efter LHH »en anden historie« (s. 224). Er vi så kommet lige langt?

17 LHH: »så godt som samme tekst, men med en fortælle- og spændingsmæssig udvikling« (s. 209); jf. Holzapfel, Otto: En tre-dage-formel i folkevisen, i: *Danske Studier* 1968, s. 17-26.

Del 2 om kædedansen (jf. s. 229 ff.) vil jeg gå lettere hen over, ikke fordi den ikke er lige så vigtig som første del, men fordi emnet ligger udenfor min kompetence. Jeg synes godt om at LHH går tilbage i historien med kilderne som hun gør rede for; hun begynder med dans på Mandø 1916 og 1953 (jf. s. 242-247). Der er bl.a. langdans med åben kæde, der er dans sunget til viser (eller omvendt), der er dans til instrumentalmusik; men der findes ikke dokumentation for dansk balladesang til kædedans i ældre tid. Og til den berømte dansefrise fra Ørslev kirke kender vi hverken trin eller musik (jf. s. 234 ff.). Fra Færøerne er den ældste kendte kilde om kvaddans fra 1669 (jf. s. 231-233). Forholdet mellem sang og dans er en spændende diskussion (ligesom den om forholdet mellem tekst og melodi). I analysen af et eksempel hævder LHH at »når man er bundet af teksten [er der] ikke plads til at lege med lyde, artikulation« (s. 253). LHH refererer her til sang efter en skreven tekst. Jeg ville med min 'arkiverfaring' tilføje: Netop; men også den traditionelle sanger er vel (mere eller mindre) 'bundet til teksten'. Mod A.B. Lord (*The Singer of Tales*, 1960) ville jeg højst gå med til 'bundet improvisation', dvs. variation inden for en snæver traditionel ramme. Går tanken videre til at balladen kombineres med dans, så forstår man at »lange, tilbagevendende omkvæd« (s. 253) som man kan udenad derimod giver plads til individuelle og varierende danseformer, og det får »en helt anden mening end ved fællessang« (s. 253).

LHH orienterer om tospring (jf. s. 254 ff.) som findes i Norden og andre steder i Europa. Tospring er kædedansens navn; det siger intet om danseudtrykket (s. 253; grundtrinene er beskrevet s. 259). Der blev især danset til bryllup, men hverken optegnelserne af dansen selv eller af dens mulige forbindelse med tekst kan kategoriseres på en måde der lader os komme nærmere ind på LHH's problemstilling 'kædedans til balladen'. Ligeledes kender man til kæmpeviser der blev sunget til dans (jf. s. 278 ff.), men man ved ikke til hvilken type dans. Noget tyder i et eksempel på et gentagelsesmønster der er ens for melodien og for dansen (jf. s. 282), og LHH har ret i at en individuel familietradition, inspiration eller revival (fx hvor balladesang blev genskabt i folkemusikhuset i Hogager) i grunden er lige så spændende som 'gammel overlevering' (jf. s. 283). Jagten på 'ægte' overlevering bliver let til jagten på et fantom. Heller ikke tekstindholdet af balladen, som fx i det 17. århundrede nævner dans, hjælper videre (jf. s. 284 ff.). At man synger når man våger hos den døde, kendes mange steder fra (tysk: Totenwachtsingen, Totenklage), også dødedsdansen (Totentanz; dertil billeder af jordisk forgængelighed) har rødder i middelalderen. Men at man i 1600- og 1700-tallet også dansede ved ligvagten, er (for mig) overraskende (jf. s. 289 ff.); det passer til den kropslige oplevelse af sang og dans som LHH beskriver.

I kapitel 19 (jf. s. 293 ff.) refereres en del ældre kilder fra 1500-tallet og tilbage. Her inddrager LHH historie og litteratur som kontekst til kilderne, fx nedertysk hos Neocorus og svensk hos Olaus Magnus, der har været diskuteret flere gange. Igen er det godt at have samlet spredte kilder på ét sted (dertil kunne tilføjes lignende tyske kilder: »Tanzlied von Kölbick«, »Koninc Ermenrikes Dôt« og mange henvisninger i tyske ballader, også enkelte kilder til at ballader blev danset). Dans kender vi især til gennem forbuddet mod at danse, og det beskriver sjældent dansen som vi ville se den. I slutkapitlet (jf. s. 323 ff.) går LHH ind for at balladen og kædedansen ikke bare skal ses som historiske fænomener, men at der lever en efterklang eller fornyet klang i dag i skolen, i folkemusikbevægelsen, i litteraturhistorien (jeg tilføjer højskolesangbogen) osv. Meget er anderledes i forhold til den traditionelle overlevering, men »visse grundlæggende elementer synes at gå igen« (s. 325). Det lyder ret forhåbningsfuldt, og det skal jeg ikke kritisere. Mit 'skrivebordsarbejde' i arkivet var i længden kun tilfredsstillende fordi jeg i årtier havde et godt og nært samarbejde med praktikerne som fx ved 'Volksmusikarchiv des Bezirks Oberbayern' – og det har nu været omkring 40 år. De har ikke bare indsamlet i stor stil, arkiveret og analyseret materiale, men de underviser også og underholder med fornyet folkemusik og bearbejdet folkesang på en meget effektiv måde. At sådan noget for 'tyske' forholds vedkommende næsten kun synes mulig i Bayern, er en 'anden historie'. Dog berører dette det principielle forhold mellem 'skrivebordsarbejde' og 'praksis'. De skulle supplere hinanden, ikke ses som modsætning. At det ikke er en modsætning, det er denne bog et fremragende bevis på.

Til flere af de berørte problemstillinger findes ældre og international litteratur (jf. fx note 1 til 5 med nogle eksempler) som LHH ikke har omtalt, men at indtage alt det, havde som sagt vel sprængt bogens rammer og havde vel knap nok øget den fokuserende henvisning til den litteratur der nu er nævnt i bogen. En bog i dette omfang kan ikke være helt uden trykfejl; de fleste som jeg har fundet forstyrrer dog ikke.¹⁸ Jeg har sjældent læst en fagbog om balladen med så stor fornøjelse!

Otto Holzapfel

18 s. 31 [world wide web] dvm.nu, ikke .dk.; s. 295 note 584 (og i litteraturlisten s. 351) mangler »zum« i Böhme-titlen »zum« erstenmal bearbeitet«; s. 296 note 587 (og i litteraturlisten s. 352) ved *Deutsche Volkslieder* skal det hedde »Breisgau«; små trykfejl hos Schneider, s. 298 note 589 (og i litteraturlisten s. 359), hvor det skal hedde »Kulttanz«, »Choreographen« og »Mitarbeit«; s. 358 ved Piø (1971) skal det hedde »Alver«; s. 359 ved Raumer (1831) skal det hedde »sechzehnten«; s. 365 mangler der et »a« i mit navn. Alt det er marginalt.

»Rider ud saa vide«. *Balladenspuren in der skandinavischen Kultur. Reihe Nordica, bd. 22. Red. Annegret Heitmann & Katarina Yngborn. Rombach Verlag, Freiburg i. Br. 2016, 320 sider, EUR 38. ISBN: 9783793098331.*

Udgivelsen har ifølge forlagsmeddelelsen til hensigt at dokumentere, hvordan den middelalderlige skandinaviske folkevise i tidernes løb er blevet reciperet i litterære tekster, forskellige musikalske genrer og i den bildende kunst. Dette sker i 12 artikler af forskellig længde og kvalitet. Rækkefølgen er i det store hele kronologisk med hovedvægten – i alt seks artikler – lagt på den litterære reception. Det musikalske aspekt behandles i fire artikler, mens ét bidrag falder uden for de skitserede emneområder. Noget til kort kommer emnet: balladen og den bildende kunst, der primært behandles i én enkelt artikel. Det skal dog tilføjes, at i flere af bidragene blandes kortene, idet alle tre emner mere eller mindre udførligt behandles i én og samme artikel.

Bindet indledes med en introduktion, »Welt der Balladen« (også betegnelsen »folkevise« anvendes rundt omkring), skrevet af dets to redaktører. De tager – vel nok med rette – for givet, at balladegenren på trods af Erik Sønderholms interessante datering til renæssancen, der *ikke* nævnes, er middelalderlig. Men i øvrigt er beskrivelsen af visegenren, der til dels bygger på Pil Dahlerups teori om de i teksterne iboende tre stemmer, idet hun skelner mellem en narrativ, dramatisk og lyrisk stemme, informativ og præcis. (Man kan generelt spore en forkærlighed for Dahlerups behandling af folkevisen i hendes *Dansk Litteratur*, bind 2 (1998)). Der gøres sobert rede for bl.a. metrum, formelsprog og tradering, dog uden at den videre overlevering via bondevisebøger og mundtlig sangtradition behandles. Folkevisens sandsynlige franske afstamning nævnes ikke, og ligeledes savnes en præsentation af andre teorier om den europæiske folkevises vej til Skandinavien (Knud Togeby – direkte fra England og David Colbert – direkte fra Frankrig). Det er tydeligt, at introduktionen i høj grad (ved siden af Dahlerup) bygger på den mere traditionelle svenske viseforskning – af romantikkens viseudgaver anføres således udelukkende Geijer og Afzelius' udgave fra 1814-17 – mens f.eks. norske udgaver og kilder generelt glimrer ved deres fravær. Til gengæld understreges overalt i bindet, at det drejer sig om »ein medienkombinerendes Genre« (s. 11) – modebegrebet »Medialität« anvendes i tide og utide.

Således indeholder bindets første bidrag af Katharina Preissler da også ordet »Medien« i overskriften, »Balladenspuren in mittelalterlichen Medien des Nordens«, hvor det dog viser sig, at disse »Medien« – ved siden af en række tekster – svarer til periodens kalkmalerier. Artiklen bringer, hvad angår disse tekster, i sig selv intet nyt, men er et omhyggeligt inventarium, der naturligvis omfatter runeverset i *Codex Runicus* og stroferne i Linköping-håndskriftet, men herudover

netop også en række andre vidnesbyrd bl.a. i kalkmalerier fra Floda Kirke. Fragmenterne beskrives omhyggeligt og med klædelig forsigtighed med hensyn til en datering, og på betryggende vis citeres den relevante sekundærlitteratur, når det gælder en tilordning til det middelalderlige balladekorpus. Rigtig spændende bliver artiklen, når Preissler efterflg. beskæftiger sig med legendeviser, naturligvis især med den svenske Stefanus/Staffantradition. Også her inddrages svenske middelalderlige kalkmalerier, og ligeledes behandles motivet Herodes og flugten til Ægypten, skildret i den danske legendeviser *Flugten til Ægypten* (Danmarks gamle Folkeviser (DgF) 533).

Klaus Bödl behandler i sit bidrag folkevisen som danseviser med udgangspunkt i den kirkelige kritik af dansen. Han peger korrekt på den kendsgerning, at det faktisk først er i midten af d. 16. årh., at vi har håndfaste vidnesbyrd om dansen som en integreret del af visesangen. Herefter placerer han dansen i et europæisk perspektiv, undersøger forholdet mellem folkevisen og den religiøse dans og inddrager et tankevækkende materiale, der ikke er videre kendt i en dansk sammenhæng.

Kvaliteten er ligeledes høj i de flg. tre receptionshistoriske bidrag, der nok har en mere direkte appel til et specielt dansk læsepublikum. Stephan Michael Schöder undersøger i sin grundige artikel den senere reception af DgF 156, *Niels Ebbesen*, i en række litterære tekster, i alt 23, og hvilke funktioner som et nationalt symbol skikkelsen har haft siden Ludvig Holberg og frem til Kaj Munks skuespil fra 1942. Er Niels Ebbesen herefter forsvundet ud af det litterære korpus?

Anders Ehlers Dams artikel sporer en række bearbejdelser af folkevisen om *Aage og Else*, der først senere i artiklen identificeres som DgF 90 og med den korrekte titel, *Fæstemanden i Graven*. Ehlers Dam kunne vel også have nævnt, at det først er Bertel Sandvig, der i sine *Levninger af Middelalderens Digtekunst* (1780) anvender titlen *Herr Aage og Jomfrue Else* (med flg. beskrivelse: »Et gyseligt Stykke, fuld af melancholske Skønheder«). Blot kursorisk opregnes en række værker med spor af denne folkeviser bl.a. hos Adam Oehlenschläger, Martin Andersen Nexø og Henrik Pontoppidan, mens Ehlers Dam – naturligvis – fokuserer på Harald Kiddes roman fra 1902/03, der netop bærer titlen *Aage og Else*, Herman Bangs *De uden Fædreland* (1906) og det berømte kapitel i Johannes V. Jensens *Kongens Fald* (1900/01), »Inger«, der analyseres med stor indsigt og nænsomhed. Eneste invending, der også gælder Schröders bidrag, er den unødvendige inddragelse af teoretiske begreber. Her gælder det Gérard Genettes nok så kendte begreb »Hypertextualität« (s. 104), hvor det hos Jensen dog ganske enkelt drejer sig om en genial lyrisk bearbejdelse af folkevisens tema, der resulterer i en tidløs myte om liv og død.

Endelig beskæftiger artiklen sig – følgende bindets intermediale program – med *Aage og Else* både i en musikalsk kontekst, hvor Thomas Laub fremhæves,

og hos forskellige malere, f.eks. Agnes Slott-Møller. Rene musikalske bearbejdelser af en folkevises, *Valdemar og Tove* (DgF 121), er emnet for Joachim Grages indsigtsfulde artikel »Sekundäre Musikalisierung«, begyndende med en diskussion af melodien i Abrahamsen, Nyerup og Rahbeks *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen*, bd. 5 (1814) via C.E.F. Weyse, Niels W. Gade og Henrik Rung (her savnes dog nodeeksempler) og naturligvis frem til Arnold Schönbergs *Gurrelieder* med tekst af J.P. Jacobsen; her drager Grage en spændende parallel til Richard Wagners opera *Tristan und Isolde*.

Erik Zilléns bidrag, »Frödings ”Säf, säf susa” als Ballade, Musikvideo und Comic«, følger en tekst helt frem til vore dage, men falder dog strengt taget uden for bindets emne, da Gustav Frödings kendte digt selv med bedste vilje ikke kan betegnes som en middelalderballade. Mere relevant er Annegret Heitmanns undersøgelse af digtet *Agnete og Havmanden*, skrevet i en sentimentaliserende visestil, men næppe, som først påvist af Iørn Piø, ældre end d. 18. årh. – altså heller ikke her er der tale om en middelalderlig tekst. Men derudover opfylder artiklen fuldtud bogens program med en udførlig og veldokumenteret eftersporing af Agnetemotivet i tekst, maleri og skulptur frem til Suste Bonnéns kendte bronseskulpturgruppe fra 1992, der kan skimtes på bunden af Frederiksholms Kanal.

Med udgangspunkt i den vise, som den berusede Jeppe synger i Ludvig Holbergs komedie *Jeppe paa Bjerget*, »Liden Kirsten og Hr. Peder de sat over Bord«, med nonsens omkvædene »Peteheia« og »Polemeia« sporer Andreas Wahlberg de funktioner, som uforståelige formler har i ballader og – den mest spændende del – den moderne svenske lyrik med eksempler fra tekster hos Birger Sjöberg og Lennart Helsing. Men også her nærmer vi os udkanten af bindets overordnede tematik.

Endnu mindre udbytterig og uden det store perspektiv er de flg. snævre undersøgelser af henholdsvis Katarina Yngborn og Hanna Eglinger af balladespor hos de svenske forfattere Kerstin Ekman og Katarina Frostenson og hos nordmanden Hans Herbjørnsrud. Og mon ikke Eglingers udlægning af ordene »kakk! kakk! kakk!« i fortællingen »På Gamletun i Europa« af Herbjørnsrud som værende en »Tanzrhythmus eines balladentypischen Kettentanzes« (s. 242) ganske enkelt er en af bidragets mange groteske overfortolkninger?

De to afsluttende artikler af henholdsvis Florian Heesch og Bente Velle Hellang beskæftiger sig udelukkende med folkevisen som udgangspunkt og inspiration for moderne rock og popmusik – og vil derfor nok ikke i nævneværdig grad appellerer til folkeviseliebhavere. Heesch fokuserer på det færøske heavy metal band Týr og dets versioner af færøske ballader eller kvæði, mens Hellang i en bredere anlagt artikel beskæftiger sig med folkevisens transformation »in die populärkulturelle Formsprache« (s. 277) med inddragelse af tekst, musik og film. Begge artikler er

vel især rettet mod et rock- og popmusikpublikum. Men bevares! Det drejer sig vel her om bidrag inden for rammerne af det amorf begreb kulturvidenskab.

Det overordnede princip for bidragenes rækkefølge er givetvis, som allerede nævnt, kronologisk, men det ligner en tanke, at udgiverne har placeret de to musikalske undersøgelser i bindets slutning som værende måske mindre relevante for et litterært interesseret publikum. Ikke desto mindre kan det fastslås, at de mest relevante og kvalitativt højststående artikler generelt findes i bindets første halvdel.

Det vil nok være for småligt at pege på manglende konsekvens ved forskellige titlers ortografi – dette gælder f.eks. Vedels og Syvs viseudgaver – samt enkelte faktuelle fejl i en ellers fortjenstfuld og spændende og til dels endda lærd bog som denne. Men kritisabelt er dog valget af titlen. Hvad skal tysksprogede læsere – og disse må vel udgøre det primære publikum – stille op med værkets danske hovedtitel? Danskundskaber kan vel ikke forudsættes og lad det også komme an på en udtaleprøve af »Rider ud saa vide«.

Sven Hakon Rossel

Hans Otto Jørgensen: Horden, Tretten digterportrætter 1872-1912. Gladiador, København 2015, 309 sider, 300 kr. ISBN: 978-87-9312-827-9.

Kristian Hvidt: Det moderne gennembrud set igennem Erik og Amalie Skram. Forlaget Vandkunsten, København 2015, 410 sider, 349,95 kr. ISBN: 978-87-7695-386-7.

Kari Gaarder Losnedahl: Nina. Gjæld. To skuespill av Amalie Skram. Alveheim & Eide, Akademisk Forlag, Bergen 2015, 284 sider, NOK 380. ISBN: 978-82 9035-991-6.

Det er med dyb faglig glæde, og ind imellem med lidt ærgrelse, jeg har læst Hans Otto Jørgensens alternative beskrivelse af Det moderne gennembrud i *Horden* (2015). Det erklærede formål er ifølge klapteksten at »forrykke« det herskende perspektiv på perioden. I »Forord«, kapitlet »Omrids« og »Efterord« uddybes programmet. Hans Otto Jørgensen opponerer mod forestillingen om, at Det moderne gennembrud frisatte en ny, stærk og helstøbt mennesketype, og at det kunstneriske prosaideal var fortællinger med logisk fremadskridende handlingsforløb. I stedet bruger Hans Otto Jørgensen et motto af forfatteren Olivia Levison: »Jeg betrag-

ter det hvirvlende, det usikre, det brudte Menneske som værende naaet et Skridt videre end det vegetativt sikre«. Den kunstneriske konsekvens af dette syn på det nye menneske er nedbrydning af den sammenhængende fortællestruktur. Hans Otto Jørgensen ser i J.P. Jacobsens »Mogens« et nyt kunstnerisk ideal: »Ting, begivenheder etc. forløber ikke kun fra ét punkt til et andet, som årsag og virkning, i simpel linearitet, men oppebæres af komplekse, måske endda modsætningsfyldte uafgørligheder« (s. 13).

Ud fra dette hovedsynspunkt udformer Hans Otto Jørgensen 13 digterportrætter. J.P. Jacobsen er frontfigur, herefter følger Olivia Levison, Herman Bang, Betty Borchsenius, Adda Ravnkilde, Amalie Skram, Gustav Wied, Ingeborg Stuckenberg, Ernesto Dalgas, Johannes. V. Jensen, Johannes Holbek, Helga Johansen og Marie Bregendahl. Der er således ligelig fordeling mellem mandlige og kvindelige, store og små, kendte og ukendte forfattere. Der er mange selvmord og flere psykiatriske diagnoser blandt disse forfattere, og der er i de udvalgte værker en række skildringer af sindssyge eller andre psykiske grænsetilstande. Man kan sige, at Hans Otto Jørgensen laver en omvendt Johannes V. Jensen. Denne ville »bekræfte de Raske i Retten til Riget« (»Tilegnelse« fra *Digte 1906*). Hans Otto Jørgensen ser det menneskelige og kunstneriske potentiale i de syge, de depressive, dem med de følsomme nerver.

Metoden i portræterne er meddelelse af nogle biografiske facts, fyldige citater fra udvalgte værker, analyse af citaterne, inddragelse af tekststykker fra lignende danske og udenlandske værker og endelig nogle samlende karakteristikker af den portrætterede forfatter.

Det forrykkede perspektiv viser sig også i de valgte illustrationer. De er alle samtidige, mindre kendte og viser forskellige former for »brudte« mennesker og motiver, f.eks. Vilhelm Hammershøi: *Job* (1887), der sammenlignes med tekster af Ernesto Dalgas:

Sådan har han det, når han har sat sig grundigt i skammekrogen: paralyseret, ingen bevægelse mulig. Den højre hånd er en klump, sort, fremstrakt, men der er hos personen ingen forventning om, at hånden vil blive taget, at den vil modtage en gave, så meget som et håndtryk (s. 208).

Til det alternative projekt hører Hans Otto Jørgensens bevidst uakademiske holdning; han giver, bortset fra en nødtørftig litteraturliste bag i bogen, ikke henvisninger, han tillader sig at vælge og vrage ud fra sine egne idiosynkrasier (s. 9), han indfletter personlige oplevelser, og han skriver i et frit og frejdigt sprog.

I alt dette har Hans Otto Jørgensen sin styrke i det positive, mens han i sin polemik er svagere. Han ser det hele som oprør mod Georg Brandes; men Brandes'

menneskesyn er kun repræsenteret ved hans anmeldelse (1869) af Leonora Christinas *Jammers Minde*, og Georg Brandes' kunstneriske ideal om det logiske fortælleforløb præsenteres i en enkelt sætning, der ikke er et citat og ikke uddybes ved nogen form for henvisning eller argumentation (s. 10). De fronter, der trækkes op mellem kunstnere, Hans Otto Jørgensen kan lide, og dem han ikke kan lide, er hverken overbevisende eller retfærdige. Hans yndlinge, J.P. Jacobsen, Herman Bang, Adda Ravnkilde, Ernesto Dalgas, Ingeborg Stuckenberg og Marie Bregendahl

har en ironisk distance til virkeligheden, deres humor er parret med kølig resignation, og de sætter deres lid til så praktiske ting som dannelse og psykologisk udvikling, mens Johannes Jørgensen, Johannes V. Jensen, Jeppe Aakjær og Andersen Nexø forholder sig til verden med en blanding af sværmeri og fanatisme, intolerance og salvelsesfuldhed (s. 45).

Dette kan man måske nok finde eksempler på, men en dækkende beskrivelse er det ikke. I det hele taget er fronttænkningen ikke konsistent; helten Herman Bang kan således optræde som en modpol til J.P. Jacobsen, Georg Brandes citeres rask væk for det gode, og hvis Hans Otto Jørgensen havde villet, kunne Brandes også have stået på nervemenneskenes og æstetikernes side. Johannes V. Jensen hører slet ikke med i portrætgalleriet, specielt da det ikke er hans ungdomsromaner, der gennemgås, og Johannes Jørgensen, det »blege næb« (s. 29), får ikke en chance.

Nu styrkesiderne. Hans Otto Jørgensen omfatter med sikker psykologisk sans og vågen social indignation de brudte menneskeskæbner, forfattere som fiktionspersoner. Især må hans opvurdering af de psykiske grænsetilstande fremhæves, hos forfattere som Olivia Levison, Betty Borchsenius, Adda Ravnkilde, Amalie Skram, Ingeborg Stuckenberg, Ernesto Dalgas, Johannes Holbek og Helga Johansen. Han dokumenterer overbevisende for de magtstrukturer, især de patriarkalske i familien og de kapitalistiske i samfundet, som knuser disse mennesker. Portrættet af Ingeborg Stuckenberg er et hovedeksempel. Det samlede resultat bliver en veldokumenteret fremstilling af, hvor komplekst og nuanceret verdens- og menneskebilledet har været i den valgte periode. Det bliver aldeles åbenbart, hvor skævt man rammer, hvis det fremstormende, selvsikre og frigjorte menneske alene bliver sat til at repræsentere gennembruddet. Fint alternativt arbejde.

Og dog ligger efter min vurdering Hans Otto Jørgensens hovedindsats et helt andet sted. Min glædes dyb kommer af, at litteratur behandles som det, litteratur er, nemlig kunst lavet af ord. Hans Otto Jørgensen er, som det er fremgået, en sikker tema-læser, men i hans analyser og kunstrefleksioner ser man den tidligere rektor for Forfatterskolen: »At fokusere ensidigt på temaer i litteraturen, er at se bort fra og undertrykke halvdelen af, hvad litteratur er« (s. 37). Hans Otto Jørgen-

sens egentlige indsats er hans analyser af de kunstgreb, hver enkelt af hans mange citater fremviser. Selv for en trænet litteraturlæser er disse analyser øjenåbnende. For litteraturstuderende burde *Orden* på dette punkt være obligatorisk læsning.

Det er i disse teksteksempler, vi alle kan lære, hvor meget mere, der ligger i prosakunst end det narrative forløb. Dette går tit i stykker i disse forfatteres værker, men de kan så meget andet. I stort set hvert eneste klip kan Hans Otto Jørgensen pege på en kunstnerisk strategi, som er bemærkelsesværdig i sig selv, og som samtidig bidrager til at fremstille det nye hvirvlende og usikre menneske. Et par eksempler: I Olivia Levisons tekster kolliderer den klassiske årsag-virkning-model med nærbilleder af »sensitiv merbetydning« (s. 75), og så peges der på forskellige nærbilleder, ikke mindst af fædrekrøppe i fysisk forfald. Om Herman Bangs *Sommerglæder* (1902): »romanen består *kun* af nærbilleder. Man er i en vis forstand for tæt på, helt oppe i fjæset på hver enkelt, og altid på vej videre til næste scene, som ikke engang når at blive en scene« (s. 102). Gustav Wied ser alting forstørret og forvredet: »Hans billedverden er båret af det kuriøse, næsten et raritetskabinet«, hvori noget kendt sammenlignes med noget ukendt, »Og her, i svingturen mellem almindelighed og særdeleshed, trivialitet og originalitet, klon og ikon, opstår poesien« (s. 172). I Johannes V. Jensens »Pindsvinet« »orienterer [skriften] sig efter eller er styret af rummets lodlinje, fjorden, bjerget, himlen. I et bestandigt op-ned, ned-op. Det er den orientering, der bestemmer, hvad der kan komme med, og hvad der ikke kan komme med« (s. 213). Herman Bang og Edvard Brandes har kritiseret »Mogens« for, at der ingen handling og sammenhæng er, kun billeder, der ikke hænger sammen. Hans Otto Jørgensen hævder derimod, at

det *uhandlede* (...) for Jacobsen netop er sagen. Det, at et billede ikke uden videre sættes *hen*, men tværtimod optræder provisorisk, som en *mulighed*, som vil kunne generere et nyt, sideordnet billede, at der altid er den tøven eller forsinkelse, er uudholdeligt, men på samme måde som en gyser af Hitchcock er uudholdelig« (s. 61).

Prisen giver jeg dog til Hans Otto Jørgensens analyse af *distraction* som psykologisk og kunstnerisk greb i Marie Bregendahls *En Dødsnat* (1912). Sjældent har jeg lært så meget om fortællekunst.

Hans Otto Jørgensens kompetence som tekstlæser synes at standse ved lyrikken. Han hører ikke »åndemusikken« i Sophus Claussens digt til Ingeborg Stuckenberg, og hans læsning af Johannes V. Jensens »Paa Memphis Station« er helt ved siden af. Han ser kun den brovtende og iskolde Johannes V. Jensen og fanger ikke den implicite fortællerstemmes distance til det udsagte. Johannes V. Jensen er han i det hele taget på kant med. Han syntes splittet mellem sin beundring for

ordkunstneren og sin afstandtagen fra tænkeren Johannes V. Jensen Vist påviser han overraskende mange »plamager« af sadisme i *Kongens Fald* og andre steder, men han har ikke øje for den omvendte vitalisme, der ligger i de mange drabs-scener på mennesker og dyr. Vist kan Johannes V. Jensens dyrkelse af »goterne« ikke passere i dag, men Johannes V. Jensen er andet og mere end sadisme og gotisk renæssance.

Hans Otto Jørgensen er dybt indlæst i den valgte periode, og han er en tekstfinder par excellence. Kun i enkelte tilfælde har jeg indvendinger mod valget. Jeg havde glædet mig til hans analyse af Herman Bangs *Ved Vejen*, men den kommer ikke. Det er heller ikke retfærdigt, at *Hellemysrfolket* af Amalie Skram end ikke nævnes, og heller ikke hendes ægteskabsromaner, bortset fra *Constance Ring*. Hist og her er jeg heller ikke overbevist om de valgte teksters betydning: »Jeg regner denne lille tekst [Ernesto Dalgas: *De sidste Dage*], den fylder næppe ti sider, for et af periodens absolutte hovedværker« (s. 10).

Det alternative projekt har krævet et alternativt sprog og en alternativ forfatterholdning. Hans Otto Jørgensen tilegner bogen til sin mor og har med hende som udgangspunkt stor og usædvanlig sympati for undertrykte kvinder: »Jeg har ofte grædt og undret mig over, at min mor ingen fortælling bar med sig« (s. 91). De fremhævede forfattere betragter han som sine venner, idet han fremhæver kunstens evne til at forbinde mennesker på tværs af tid (s. 301). Omvendt er han nådesløs mod dem, han ikke kan lide: »Hver gang jeg nærmer mig Farsø, giver jeg mig til at råbe. Jeg kan ikke lade være. Jeg mener, hvad skulle man næsten ellers stille op med denne Johannes V. I hvert fald er det umuligt at være nøgtern. Når han er sådan en blærerøv, så usandsynlig provokerende« (s. 211). I andre tilfælde er Hans Otto Jørgensen bare friskfyragtig: »Manden, tumpe og gokke-fætter« (s. 41), »Herman Bang kommer fra baghjul, efter Georg Brandes og J.P. Jacobsen« (s. 95), »Så bliver det næsten som at klø sig selv bagi, eller at gå til købmand og købe æg og gær og mel og mælk, der kan være noget franskbrødsagtigt over ham« (s. 171). Det er sigende, at tonen i det afsluttende portræt af Marie Bregendahl er uden sådanne sproglomster.

Horden er helt igennem en anderledes litteraturhistorie. Alternativ, velorienteret, øjenåbnende, provokerende. Den har sine skævheder, men er det bedste stykke litteraturvidenskab, jeg længe har læst.

Kristian Hvidt er historiker og tilbyder som litteraten Hans Otto Jørgensen et nyt perspektiv på Det moderne gennembrud. Hans greb er fokusering på en enkelt person, Erik Skram, og gennem karakteristik af ham karakteriserer han perioden. Erik Skram følges, fra han som 17-årig deltager og såres i krigen 1864 til sin død 1929. Ind imellem ligger hans familieforhold, hans uddannelse, hans arbejde som

forfatter, anmelder og rigsdagsstenograf og hans ægteskab med Amalie Skram. Perspektivet til gennembruddet lægges, som bogens forside melder ud, på »Folkestyre, forsvar, litteratur og den nordiske debat om seksuallivet«.

»Der er ikke en dråbe fiktion i denne bog«, hævder Kristian Hvidt (s. 8). Han har da også foretaget en grundig research og bygger på breve, artikler og bøger, først og fremmest fra Erik Skrams meget righoldige arkiv på Det Kongelige Bibliotek, og han foretrækker at citere frem for at referere fra disse kilder. Det giver bogen en gennemført autenticitet, især står Erik Skram stærkt og komplekst frem i centralt valgte passager, ikke mindst i kærlighedsbrevene til Amalie Skram. Til autenticiteten følger sig Kristian Hvidts sans for realisme. Med sine egne ord giver han fine glimt fra datidens hverdag, f.eks. Metropolitanskolen, rigsdagens lokaler, stenografernes arbejdsforhold, det københavnske selskabsliv, Erik Skram og tjenestepigerne, branden på Christiansborg.

»Ikke en dråbe fiktion«. Måske vil Kristian Hvidt hermed signalere, at det er de rene fakta og den skinbarlige virkelighed, han leverer. Sådan vil en historiker måske se på det; men en litterat må fremhæve *fortælleren*. Kristian Hvidt er særdeles synlig som den, der har udvalgt det fortalte og vurderer og perspektiverer det. Det er netop den fyldige dokumentation og fortælleren i samspil, der er bogens særkende, mest i form af en styrke, men også med et par svage punkter.

Af de nævnte hovedemner er det *forsvarssagen*, der bringer nye sider frem af såvel Erik Skram som af Det moderne gennembrud. Kristian Hvidt fremhæver gang på gang Erik Skrams flotte og maskuline ydre; dette fremgår også af Harald Slott-Møllers maleri, der er valgt som bogens forside. På bagsiden ses Amalie Skram fra samme dobbeltportræt. Kristian Hvidt fortæller, at Erik Skram i Rigsdagen blev kaldt »Obersten«, og at han i flere tilfælde valgtes som formand for diverse foreninger, bl.a. på grund af sit imponerende ydre. Kristian Hvidt fremhæver, at Erik Skram ikke blot lignede en oberst, men at han var militært interesseret. Effektfuldt indledes bogen med en skildring af den 17-årige Erik Skram i 1864-krigen, bygget på hans egne senere optegnelser i bogen *Hinsides Grænsen* (1888). Særdeles konsekvent slutter bogen med Erik Skrams deltagelse i forskellige forsvarsforeninger umiddelbart før 1. verdenskrig. Og så følger Kristian Hvidts pointe:

Skram erkendte nu, at han i mange årtier havde camoufleret sin egentlige identitet af hensyn til ønsket om at blive en kendt forfatter. Han var inderst inde stadig veteranen fra 1864, officeren af reserven (afskediget på grund af alder som 42-årig i 1889). Han kunne ved sin ydre holdning ikke skjule, hvad der stadig boede inde i ham« (s. 397).

Se, det var nyt om Erik Skram, men også om Det moderne gennembrud. En af dets repræsentanter hylder inderst inde den forsvarstanke, som ellers var gennembrudsprogrammet imod. Kristian Hvidt har peget på en sprække i et entydigt billede.

Der er en sprække til, *Erik Skrams skæg*. Kristian Hvidt dokumenterer, hvor pertentligt Erik Skram holdt det: studsede, farvede, klippede, formede det. Kigger man efter på Harald Slott-Møllers billede, ser man dette skæg. I Erik Skrams militære maskulinitet indgår således en lille sirlighed, der sammen med det fortinnede blik på maleriet tegner en anden mand, ham, der er bange for autoriteter, for de store gennembrudsskikkelser, som er fuld af litterære mindreværdskomplekser, er lidt stivsindet og i sin magelighed ikke er mand for at forsørge kone og barn, hvad Kristian Hvidt eksplicit bebrejder ham (s. 390).

Man kan sammenligne denne beskrivelse med Hans Otto Jørgensens billede i *Orden* af Erik Skram som autoritær autoritet over for Olivia Levison, så har man et billede af kompleksiteten i gennembruddets interne magtstrukturer.

Der er også meget at hente i Kristian Hvidts redegørelse for Erik Skrams forhold til gennembruddets store debatmne, seksualiteten. Han citerer, også fyldigere end det før er gjort, fra kærlighedsbrevene mellem Erik og Amalie Skram. Han understreger Erik Skrams personlige erotiske karakter og ikke mindst hans evne til at vække seksualiteten hos den forslåede Amalie Skram. Jeg forbløffes, også mere end Kristian Hvidt gør det, over den usædvanlige sproglige intensitet og varme i Erik Skrams kærlighedsbreve. Han skriver langt bedre her end i sine romaner. Kristian Hvidts gennemgang af forholdet mellem Erik og Amalie Skram er gribende og båret af stor psykologisk indsigt i begge personligheder. Igen svarer hans portræt til Harald Slott-Møllers maleri. To smukke og flotte mennesker, han blond, pertentlig og afbalanceret, hun mørk, dyb og temperamentsfuld. Kristian Hvidt understreger også den usædvanlige kønsfordeling: Det er hende, der er kunstner og skriver storladne bøger; han nøjes med småbitte kærlighedshistorier, resignerer for eget vedkommende og støtter hende.

Men også i denne kærlighedshistorie peger Kristian Hvidt på store sprækker i Erik Skrams karakter. Han er ubegribeligt ufølsom eller naiv, når han i detaljer beskriver sine tidligere kærlighedsaffærer for Amalie Skram, han har to børn uden for ægteskab, som han ikke tager sig af, han forfører sin redaktørs hustru, han tager som gift mand »hæfteplaster« [kondomer] med, når han rejser alene, og han har tilsyneladende affærer her og der. Lignende sprækker viser Kristian Hvidt i Edwards Brandes' kærlighedsliv, og Georg Brandes har mange »Venusser« og vidste, læser Kristian Hvidt ud af et portræt, allerede i 1878 »inderst inde«, at han havde indgået »et idiotisk ægteskab« (s. 123). Kristian Hvidt går klart ind for den nye seksualmoral: »Georg Brandes stak sin elegante fleuret dræbende ind i Bjørnsøns urealistiske krav til sædeligheden« (s. 290); men han åbner tydeligt for indsigt i det rod, den frie seksualitet også førte med sig.

Kristian Hvidt giver sig ikke ud for at være litteraturhistoriker, og hans gennemgang af gennembruddets litterære side er da også en af bogens svage sider. De litterære værker genfortælles kort og ikke altid korrekt (Amalie Skrams roman *Lucie* (1888) ender således ikke helt, som han siger), der er tale om ren temalæsning, og de litterære domme, der udsiges, er unuancerede og ikke underbyggede. Flauberts *Madame Bovary* omtales som en »letsindig roman« (s. 176 og 205), Drachmann skriver »svulmende digte« (s. 119). Selv er han Viggo Hørups »langstrakte og larmende fætter« (s. 308). Edvard Brandes er »Den blege nervefølsomme doktor udi orientalske sprog« (s. 166), Georg Brandes er en »genial øjenåbner« (s. 78), men »hverken taktfuld eller taktisk begavet« (s. 84), dertil »mærkelig ukritisk og naiv i valg af både venner og veninder« (s. 85), han omtales distanceret som »den store læremester« (s. 209), og når han overhovedet blev »synlig«, skriver Kristian Hvidt, »skyldtes det måske mindre tilslutningen end den voldsomhed, hvormed den konservative presse kastede sig over ham« (s. 102). Johannes Jørgensen og Viggo Stuckenberg »gemte sig i drømmende escapisme« (s. 336), Amalie Skrams *Forrådt* er blot »en parafrase« over en drøm, hun har haft« (s. 341), maleren Oda Krohg omtales blot som Christian Krohgs »fordrukne hustru« (s. 312), Herman Bang nævnes for sin »mærkelig minimalistisk skruede stil« (s. 293). Kristian Hvidt er klart på gennembruddets litterære og politiske parti, men uimponeret. Højre taler med »store fede ord om fædrelandets forsvar« (s. 97), og Venstres folketingsgruppe er »en flok forvildede får« (s. 306).

Kristian Hvidt kan også med små midler farve sin beretning. Han beskæftiger sig ikke meget med »jødospørgsmålet«, men sørger for at befolke sin bog med jøder. Det nævnes sådan lidt i forbifarten, at denne eller hin var jøde, således at det jødiske islæt går som en rød tråd gennem dansk kultur: »Efter hans [Thorvaldsens] hjemrejse i 1838 blev danskernes interesse varetaget af den jødiske skønånd, C. Bravo fra Altona« (s. 111); »Omvendt viste Christen Berg sin beundring for den skarpe, jødiske redaktør« (s. 165); »De blege skønånder, mange af dem med krumme næser og sort hår, mødte nu rødmossede mandfolk ude fra landet« (s. 166), »Der var opstillet tre kandidater: for Højre redaktør for *Folkets Avis* Henrik Wulff (jødisk, men døbt)« (s. 166).

Kristian Hvidt har ønsket at skrive en letlæst bog uden for meget videnskabeligt apparat. Dette indskrænker sig da også til en fyldig bibliografi til sidst. Bogen er underholdende, velskrevet og vidende. Tilløkkende er også de mange velvalgte illustrationer og de gode billedtekster. Det moderne gennembrud er omfattet med sympati, men kommer ned fra piedestalen, fordi dets repræsentant, Erik Skram, er så sammensat i sine evner, sine sympatier og sin livsførelse.

»Ikke en dråbe fiktion«, men stærke strømme af forfatterens personlige valg og vurderinger. De er, med lidt undtagelser, bogens styrke.

Kari Gaarder Losnedahl, tidligere professor i teatervidenskab ved Universitetet i Bergen og tidligere leder af Teatermuseet i Bergen, har udgivet to hidtil utrykte skuespil af Amalie Skram, *Nina*, skrevet omkring 1879/80, og *Gjæld*, 1885-1887. Begge stykker er færdigskrevet af Amalie Skram, men de blev refuserede af såvel teatre som forlag. De er nævnt en enkelt gang i forskningen, men aldrig nærmere omtalt. Kari Gaarder Losnedahl har fundet manuskripterne i Amalie Skrams arkiv på Det Kongelige Bibliotek i København og udgiver dem nu i samarbejde med Pål Bjørby, førsteamanuensis ved Universitetet i Bergen og tillige redaktør ved det udgivende forlag. I forordet gøres der rede for det ganske vanskelige udgivelsesarbejde, da teksterne er fulde af rettelser og ofte svært læselige. Kari Gaarder Losnedahl har forsynet bogen med en oplysende efterskrift. Bogens grafiske udstyr ved Per Bækken er særdeles smukt. Papiromslaget har Amalie Skram i orangerød silhuet på sort baggrund, en matchende silkesnor er vedhæftet som bogmærke, hovedoverskrifter og en lille lodret streg ved sidetallene har samme farve, og der er flere gode illustrationer af manuskripter og teatre. Amalie Skrams silhuet går igen som en forsækning i det blå bogbind.

Skuespillene vil næppe kunne opføres i dag; men de har i enkeltdele, især *Nina*, påfaldende kunstneriske træk. Under alle omstændigheder er de interessante som vidnesbyrd om Amalie Skrams tidlige forfatterskab.

Første akt af *Nina* er efter min vurdering den bedste. Hovedpersonen Nina har under sin tre-årige separationstid boet hos sin bror, der er præst og enkemand. Hendes datter, Lille-Nina, er på kostskole, og sønnen Axel studerer til ingeniør. Tematisk er hovedsagen den separerede kvindes vilkår, tydeligt inspireret af Amalie Skrams egen biografi, men lige så tydeligt forsøgt omsat til scenekunst. Konflikten udspiller sig mellem broderen (sekunderet af to andre præster), der repræsenterer kirkens syn på den fraskilte kvinde, og Nina, der nægter at gå tilbage til ægtemanden. Det viser sig efterhånden, at hun har liberale sympatier og oven i købet har anmeldt et kontroversielt, fritænkerisk værk af digteren Storm. Stykket er mere fortællende end dramatisk, og replikkerne er for lange og mange. Men forfattertalentet er tydeligt. Bemærkelsesværdigt er portrættet af Nina, der er skånselsløs i sin kritik af præsterne og af ægteskabet, men først og fremmest er blevet illusionsløs, hård, kold og uimodtagelig for Storms ægteskabstilbud. Replikkerne er påfaldende fyldt med ordsprog, sentenser og talemåder; præsten og hans kollegaer taler salvesfuldt bibelsprog, og Nina udtrykker sig i resignerede almene erfaringer om livets tomhed. Hertil kommer personernes brug af allegorisk billedtale. Hele denne diskurs, der er et studie værd i sig selv, viser personernes stivnen i almene positioner; ingen af dem formår at bryde igennem med en personlighed. Interessant er en ældre tante, der også udtrykker sig i almindeligheder, men hun forener enfoldig kristendom med medmenneskelighed og viser, at forfatteren har et mere komplekst verdensbillede end de to skarptskårne debattører. Bemærkelsesværdige er fine rea-

listiske detaljer i regi og replikker. Tanten, der stopper strømper, introduceres således: »Hver gang frk. Feldt glatter en strømpe ud og lægger den sammen, taer hun brillerne af og sætter dem strax igjen på« (s. 17). Akten ender med, at Nina vil forlade broderens hus og tage til Kristiania og forsørge sig selv. Tanten følger hende.

Anden og tredje akt finder jeg langt ringere. Anden akt, der foregår 4 år senere, starter med Ninas erkendelse af sin kærlighed til Storm og ender med, at hun er på nippet til at tømme et giftbæger, da hun forstår, at Storm vil forlove sig med hendes datter. Men så ringer sønnens chef på og beskylder ham for tyveri. Tredje akt opruller konsekvenserne, men sønnen er uskyldig, og det hele får en happy ending. Det er alt sammen utroværdigt og akavet med gammeldags monologer og belejlige sammentræf. Helt besynderligt er det, at Amalie Skram som forfatter ikke indlægger afstandtagen til forlovelsen mellem den purunge og uskyldige datter og den erfarne kvindebedårer på 35 år. Sprogligt ses dog det fine træk, at Nina i sin lykkerus, senere i sin fortvivlelse, bryder ud af resignationens sentenser og taler i romantiske naturbilleder. Stadigt ikke personligt, men anderledes. I scenerne med sønnens påståede tyveri ses refleksioner om arvelig belastning, som senere udfoldes helt i *Hellemysrfolket*.

Gjæld, som er meget senere, er i min optik bemærkelsesværdigt dårligere. Stykket er en slet kopi af *Et dukkehjem*. Hovedpersonen Helene har stiftet hemmelig gæld for i sin tid at skaffe møbler, da hendes mand ved brylluppet ikke havde råd. Nu er hun i lommen på husets ejer, Meier, der betaler afdragene for hende, men kræver seksuelle modydelser. Helene har mistanke om ægtemandens utroskab. Alt ender i fryd og gammen. Tematisk interessant er dog diskussionen mellem Helene og en veninde om skyldsspørgsmålet, når ægtemænd er utro. Største del af ansvaret lægges på kvinderne. Det er et markant standpunkt i sædelighedsfejden, det peger på nuancer i Amalie Skrams forfatterskab, som man i lyset af *Constance Ring* (1885) er tilbøjelig til at overse, og det viser, at balancepunktet mellem offer og bøddel, som bærer den sene formfuldendte roman *Forrådt* (1892), har været længe undervejs. Ægteskabet i *Gjæld* består mærkeligt nok af en ung kvinde (22 år) og en meget ældre mand.

Efter min vurdering af de to stykker bliver det interessante resultat, at Amalie Skram startede så vred og så talentfuld, men blev dårligere som skuespilforfatter, jo mere hun arbejdede sig ind i tidens litterære miljø. Bemærkelsesværdig er også hendes lykkelige slutninger. Hendes varemærke og speciale blev med tiden og i hendes fortællinger og romaner det modsatte. Da hun fik strammet op og sat en ulykkelig slutning på et skuespil, blev hun en dygtig skuespilforfatter med *Agnete* (1893), som jeg har set opført i Danmark.

Man kan også drage nogle biografiske slutninger af skuespillet *Nina*. Har Amalie Skram selv været forstenet som hun, forstår man det kærlighedsmirakel, Erik

Skram forårsagede i hende, og som Kristian Hvidt så overbevisende har skildret i sin biografi over Erik Skram. Man forstår også de jalousikilder, Erik Skram rev op igen, da han viste sig utro som alle de andre.

Kari Gaarder Losnedahls efterskrift om »Dramatikerens Amalie Skram« er oplysende, velresearchet og veldokumenteret. Her får man Amalie Skrams karriere som skuespilforfatter gennemgået, og den sættes i perspektiv af en indgående redegørelse for samtidige teaterforhold. Man får også indblik i, hvor ihærdigt Amalie Skram arbejdede for at få de to skuespil opført og trykt, og man får – på baggrund af opførte og refuserede stykker i tiden – en diskussion af den mulige baggrund for afvisningen af *Nina* og *Gjæld*.

Særligt interessant har jeg fundet Kari Gaarder Losnedahls alternative læsning af *Nina*. Hun mener heller ikke, stykket er vellykket som dramatik, men hun peger på, at de tre tilsyneladende usammenhængende akter kan forstås som en kvindes kærlighedsstadier. Hun starter forfrossen, tøs op, men erkender at hendes kærlighed må konverteres som kærlighed til børnene. Meget forbløffende viser Losnedahl desuden, at Amalie Skram i sine anmeldelser, bl.a. 1879 af Tolstojs *Ægteskabslykke* som noget positivt fremhæver et kærlighedsforhold mellem en ganske ung pige og en ældre mand. Det ender dog galt, men lykken er smuk, mener hun, mens den er der. Man kan tilføje, at i Amalie Skrams forfatterskab er lykkelige menneskelige forhold altid alternative, far-barn, bror-søster f.eks. og i *Nina* altså ung-ældre.

Kari Gaarder Losnedahl finder *Gjæld* mere dramatisk vellykket, hun argumenterer for forskellen til *Et dukkehjem* og peger på indflydelse også fra Bjørnson. Hun ender med at håbe på, at de to stykker efter en »ansigtsløftning« vil kunne opføres i dag. Det tror jeg ikke rigtigt på, det skulle da være *Nina* efter en kraftig dramatisering. Men under alle omstændigheder er disse skuespil vigtige brikker til forståelse af Amalie Skrams forfatterskab, og bogen er som udgivelse et fornemt arbejde.

Pil Dahlerup

Morten Søndergaard: *SHOW-BIX & Per Højholts mediebevidste praksis. Museum Tusulanums forlag, 2016. 224 sider, 275 kr. ISBN: 978-87-6354-074-2.*

Hvor er Højholt i dag? I 00'ernes kortprosatider og med udgivelsen af det sene hovedværk *Auricula* (2001) var navnet en uomgængelig reference i det unge litteraturmiljø. Anderledes i dag, hvor nye mikro- og makropolitisk emner er på dagsordenen og den gamle mester mestendels hives frem i forbindelse med overskridelsen af sit dictum om, at man ikke bør tage fra Hovedstolen. Momentvis,

forekommer det, bestilles der ikke andet end just denne overskridelse under den performative biografismes banner.

& Højholt-forskningen? Højholt døde i 2004 og snart fulgte *Samlede digte* (2005) og den posthumt udgivne roman *Hans Henrik Mattesen. En monografi* (2007). Efter alt at dømme ikke flere værker fra den kant. Men Højholts værk er usædvanligt rigt og en mindre bølge af faglitterære værker udkom i perioden 2004-2012: Carsten Madsens disputats *Poesi, tanke & natur: Per Højholts filosofi og digtning* (2004), Jacob Bøggilds (red.): *& Højholt. Portræt af en praksis* (2004), Bo Hakon Jørgensens *Det skæves majestæt. Kapitler og artikler om Per Højholt* (2008), Stefan Kjerkegaards *Hørbylundemanden* (2009) og Søren Langager Høghs *Hybridernes paradisi. Peter Laugesen, Per Højholt og deres elever* (2012). Ét fælles kendetegn havde alle disse værker: en litterær optik. Det gjaldt også Klaus Niensens boghistorisk anlagte ph.d.-afhandling *Døm altid bogen på omslaget. Om boghistorie og litteraturanalyse – og Gittes monologer* (2012). En anden tendens i Højholt-forskningen har været en art 'selvforsynende' analysepraksis: Højholt leverede værkerne, Højholt leverede poetikkerne (et træk man genfinder i Søren Ulrik Thomsen-receptionen...). En tendens, der gennemføres *in extremis* hos Carsten Madsen, hvor geniet Højholt fuldstændig isoleres fra de forskellige årtiers danske litteraturmiljø (særligt det i 1960'erne), som Højholt var en naturlig del af – som det da også fremgår af Lars Johanssons bog *Udsatte egne – det er mig. Samtaler med Per Højholt* (1998).

Er der andre måder at læse Højholt på? Med digitaliseringen af Højholts manuskripter på Det Kongelige Bibliotek i 2006-2007 (ved den nyligt afdøde forskningsbibliotekar Bruno Svindborg) foreligger muligheden for en egentlig manuskriptologi med Højholts digte som genstandsfelt. Digitaliseringen har mig bekendt ikke ført til nogen forskningsmæssige indsatser endnu. I et helt tredje felt forskydes interessen fra en litterær, dvs. en tekst- og bogværk-tolkning, til de performative, kollaborative og processuelle aspekter, hvor teksten blot er en integreret del af et større show. I dette felt spiller Morten Søndergaard en central rolle, hvilket han cementerer med denne bog, *SHOW-BIX & Per Højholts mediebevidste praksis* (2016). Søndergaard, ikke at forveksle med digteren af samme navn, er lektor i interaktiv mediekunst ved Institut for Kommunikation ved Aalborg Universitet og har sideløbende en betydelig praksis som kurator (samt en fortid som museumsinspektør på Museet for Samtidskunst i Roskilde). Med andre ord: han har fingrene godt nede i skidtet, både i teori og praksis. Søndergaards arbejde med Per Højholts 'mediebevidste praksis' har været længe undervejs. Fra Søndergaards kuratering af udstillingen »Mellem ørerne. PERformer Højholt« i 2004 og en antologi desangående fra samme år (som han redigerede s.m. Jacob Kreutzfeld og Karsten Wind Meyhoff), over ph.d.-afhandlingen *Rumpunkteringer. Show-Bix og Per Højholts mediebevidste praksis 1967-* (2006) og altså denne bog, der er

en videreudvikling af afhandlingen. Det handler om »Show-Bix«, og Højholts øvrige *partners in crime* var fotografen og billedkunstneren Poul Ib Henriksen og lydkunstneren Gunner Møller Pedersen. Eksperimentet var kortvarigt, fra 1968 til 1971, men det satte, ifølge Morten Søndergaard, varige spor i Højholts praksis som performer af egne tekster og mere overordnet transformerede det Højholts skriftpraksis. Sådan lyder i det mindste den gennemgående hypotese.

Hvad var Show-Bix? Show-Bix var, som Søndergaard sammenfatter, »resultat af et samarbejde på tværs af genrer og kunstarter, medier og teknologier, temperamenter og stærkt individuelle/subjektive vidensfelter, synsvinkler og ekspertiser« (s. 26). En art kollektivt showmanship, der angreb vante forestiller om genrer, forfatterskab, værkkategorier m.m. De turnerede, mestendels i Jylland, og var såmænd på nippet til at blive en del af ARTE-programmet 1969-1970. Der var netop ikke tale om happenings, men om partiturbårne performances, hvor tiden og stedet spillede en central rolle, jf. titler som »Omringing«, »Et kvarter«, »March på stedet« og »Tumlingen«.

Bogens tre dele handler om hhv. 'mediebevidsthedens' praksis, poetik og kontekst. I første del rekonstrueres »Show-Bix«. I anden del læser Søndergaard »Show-Bix« på baggrund af Højholts poetikker *Cézannes metode* (1967) og *Intethedens grimasser* (1971) – og vice versa: poetikkerne læst med Show-Bix-briller. I tredje del inviteres en række teoretikere ind i en gennemgang af mediebevidsthedens kontekst, dens filosofi. Det væsentligste bidrag udgøres af første del. Analysen af »Show-Bix«, hvis flygtige eksperiment er forsvundet fra »kunsthistoriens, litteraturhistoriens og musikhistoriens radar« (s. 11), kan slet ikke foretages uden »det langsommelige (men ikke kedelige!) lokaliserings-, identificerings- og arkiveringsarbejde« (s. 16), som Søndergaard har foretaget. »Show-Bix« forsøges rekonstrueret via materiale fra kunstneres gemmer og fra offentlige arkiver, et heterogent materiale bestående af »rekvisitter, korrespondance, tilbageværende medieformer, partiturer og dokumentation generelt« (s. 189). Show-Bix var en mobil enhed, og rekvisitkufferten »eksisterer endnu, komplet med fontæner, tumlingbjælde (en rangle m. lyd), kopierede sange, dannebrogsslag, billetter samt en pandelampe« (s. 35). Kunsten er både at indsamle og rekonstruere – og at få rekonstruktionen til at leve på siden. At der kun kan være tale om et forsøg, erkender Søndergaard, der betegner sit arbejde som »en så velunderbygget *restaging* eller rekonstruktion af stykkerne og Show-Bix, som det er muligt« (s. 184). Udvekslingen med publikum, dét publikum dén aften, hele live-dimensionen, er selvsagt umulig at rekonstruere. Men rekonstruktionsprocessen er foretaget med akribi, hvilket Søndergaard skal have stor ros for. Når først rekonstruktionsarbejdet er gjort færdigt, kan det se legende let ud, men det er en nærvædet detektivisk praksis, og det giver god mening at Søndergaard med jævne mellemrum indskriver

sin egen fundshistorie i fremstillingen (f.eks. et partitur, der dukker op hos en af kunstnerne, hvilket kaster nyt lys på eksperimentet). Bogens to øvrige dele er ikke helt så vellykkede. Pluklæsningerne af Højholts poetikker i bogens anden halvdel er præget af en vis lighedssøgen mellem poetikkerne og Søndergaards teoretiske horisont, og man savner her lidt kritisk modspil fra den eksisterende forskningslitteratur, der har læst poetikkerne i forhold til en litterær kontekst (hvordan kan poetikkerne både bekræfte den ene og den anden position? Dette kunne være blevet problematiseret). I tredje del, om konteksten, beskrives »bevægelsen fra det konceptuelle og konkretistiske udtryk over i performative og diskursive blandformer, der danner rammen om en delvist publikumsorienteret praksis« (s. 158), men det bliver holdt noget generelt og gennemgangen af Bourdieu, Kant, Gadamer og Duchamp er mindre velfungerende som afrunding på bogen. Måske kunne hovedtrækkene fra denne del med fordel være integreret undervejs i de øvrige to kapitler?

Min første store anke i forhold til bogen er, at Søndergaard vælger at se bort fra Højholt-receptionen. Søndergaard skriver, at bogen ikke er

et stykke litteratur-, musik- eller kunsthistorisk forskning i Per Højholts praksis. Der er imidlertid fra første færd, tale om et forsøg på en transdisciplinær analyse af et fænomen, som samler sig omkring navnet Per Højholt i perioden efter 1967. Derfor henviser jeg også kun sporadisk til den meget omfattende litterære kritik, der er skrevet om Per Højholts poesi (s. 18).

Nu skriver Søndergaard godt nok »Højholts poesi«, men han ser også bort fra receptionen af Højholts romaner og de to poetikker, som der trækkes en del på. I forhold til analysen af Show-Bix, der ikke indgår i den hidtidige reception, er det for såvidt ikke noget problem. Anderledes når Søndergaard kommer med følgende postulat: »Højholts praksis efter 1967 kan derfor, efter min mening, slet ikke analyseres eller forstås uden at forstå Højholts egne præmisser samt uden at have den mediebevidste metodologi og poetik som referenceramme« (s. 18).

Hvilket igen betyder, at den litterære reception af Højholt skal revideres (jf. s. 16). Men det havde været mere produktivt, hvis Søndergaard var gået i dialog med Højholt-receptionen, frem for at afskrive den *en bloc*. Alternativet er, at det fremstår som et tomt postulat. Bogen overbeviser i hvert fald ikke denne læser om, at en omkalfatring finder sted. Søndergaard tvivler tilsyneladende også selv på projektet undervejs, når han f.eks. på side 123 skriver at »det eneste, der synes sikkert, er, at han ikke returnerer til sin tidligere 'modernistiske' digterrolle«, men denne tvivl fejles igen af banen af mere bombastiske udsagn. Lad os være lidt mindre bombastiske: der er ingen tvivl om, at Show-Bix er en væsentlig markør

i forhold til Højholts udadvendte, ekstra-litterære og performative showmanship. Og der er heller ingen tvivl om, at et værk som *Volumen* (1974) kan læses på baggrund af de erfaringer, som Højholt gør sig i årene 1968-1971. Udover denne bog nævner Søndergaard bl.a. tv-stykket *Stockcar* fra 1975 og radioudsendelsen *Tidsfordriv* fra 1983. Og det er klart, at *Gittes monologer* bærer præg af en performativ og mediebevist forfatterrolle. Men de meget korte læsninger af andre skriftbårne Højholtværker (og den manglende dialog med Højholt-receptionen) underbygger ikke helt tesen om, at den mediebevidsthed man finder i Show-Bix, transformerer den efterfølgende litterære produktion. At man i *Auricula* og PRAKSIS-serien kan finde nogle fællestræk med en mediepraksis, der er »flygtig, tidsbaseret, procesuel, variabel, praksisbaseret« (s. 181), er ikke ensbetydende med, at det er to alen af samme stykke. I *Auricula* finder man endvidere heller ikke ligefrem en bevægelse væk fra kunstsproget og fra det traditionelle litterære reservat, tværtimod! Efter 1960'ernes og 1970'ernes eksperimenter synes Højholt igen at operere litterært, men selvfølgelig med de tværdisciplinære erfaringer i behold. Dette tyder en Højholt-tekst som »Teksten opfattet som en rumlig ting« på (trykt i *Selvsyn* i 1974).

Den anden anke er, at bogens forfatter, der gentagne gange og med varierende intensitet, fremhæver Show-Bix som et pionerforsøg i perioden og Højholt som visionær, opererer med så svag en beskrivelse og analyse af 1960'erne. Jo, nogle navne nævnes: situationisterne, fluxus, Eks-skolen og ABCinema, lidt tidsskrifter osv., men igen meget overfladisk. I fodnoten, der knytter sig til afsnittet, refereres der her – som i Søndergaards ph.d.-afhandling – til tre værker: Lars Morells *Poesien breder sig* (1981), Helge Krarup og Carl Nørresteds *Eksperimentalfilm i Danmark* (1993) og Anders Leifers *Også i dag oplevede jeg noget. Samtaler med Jørgen Leth* (2003). Det er simpelthen ikke godt nok. Lars Morell fungerer som en art bugtalerdukke for Jørgen Nashs selvhistorisering og Anders Leifer (naturligt nok) som mikrofonholder for Leth, hvortil kommer, at Krarup og Nørresteds bog på ingen måder er dækkende for 1960'ernes og 1970'ernes tværestetiske felt. Et absolut minimum må være at inkludere og diskutere Tania Ørums standardværk *De eksperimenterende tressere. Kunst i en oprudstid*, der godt nok udkom tre år efter at Søndergaard indleverede sin afhandling, men dog syv år før nærværende værk udkom. Ørums værk, hvor tværestetiske og kollektive eksperimenter er i fokus, og anden nyere forskning om 1960'ernes avantgarder kunne have bidraget til en mere præcis forståelse af, hvilken baggrund Show-Bix opstod på. Højholts materielle og konkretpoetiske eksperimenter med bogmediet i *Punkter* (1971) og *Volumen* (1974) er forsinkede resultater af de overordnede tværestetiske bestræbelser, man finder i 1960'erne, til gengæld er der tale om meget originale eksperimenter. Måske gælder den samme produktive forsinkelse Show-Bix? At Show-Bix ikke kommer før tidens performative forestillinger, men snarere kommer

samtidig med og delvist efter? Men igen: det er et noget grumset baggrundstæppe, Show-Bix præsenteres foran. F.eks. de meget generelle udsagn om at begreber som environment og happening er »typologier, der mere eller mindre ukritisk anvendes af tidens kunstmiljø« – hvem, hvorhenne, hvornår? Et andet eksempel: Søndergaard sværmer flere gange for ordet »stykker« som Show-Bix-folkene bruger, men en læsning af sekundærlitteratur om perioden eller tekster fra perioden ville sandsynligvis lede til den tanke at »stykker« (udover måske at være et lån fra fluxus' »pieces«) kunne være inspireret af Hans-Jørgen Nielsen, der bruger netop dette ord i undertitlerne på sine digtsamlinger fra 1966 og 1967? (jf. også Højholts kreditering af Nielsen som 'ophavsmand' til ordet »stykke« i efterordet til sin essay- og tekstsamling *Stenvaskeriet* i 1994).

To mindre anker har jeg også. Den ene handler om receptionshistorien, den anden om perspektivet – og her er vi ude i den mere nørdede afdeling. Den samtidige reception af Show-Bix var yderst begrænset, skriver Søndergaard, og henviser til Steffen Hejlskov Larsens anmeldelse af premieren i *Aarhus Stiftstidende* og samme litteraturkritikers omtale af projektet i bogen *Systemdigtningen* (1971). Dette er dog ikke helt korrekt. Jeg gik på Mediestream (herunder Statsbibliotekets igangværende digitalisering af danske aviser), der lynhurtigt gav mig oplysninger om, at Show-Bix både blev anmeldt af »Ocularen« i *Berlingske Aftenavis* 6. juni 1969 og af »abra« i *Fyens Stiftstidende* 19. marts 1970. Dertil viser søgningen, at Show-Bix fik en række foromtaler, og man kan se de indrykkede annoncer og oplysningen om, at et stykke fra Show-Bix indgik i TV's natkoncert d. 30. maj 1969. Søndergaard har ikke haft dette redskab i hænderne, da han afsluttede bogen, men det viser, at man skal være forsigtig med at reducere et værks reception til det, som man har fundet, især hvad aviser angår. Men immervæk har der været tale om en begrænset reception. I bogen nævner Søndergaard indledningsvist, at Show-bix-receptionen i perioden 1971-2004 var begrænset til to »omtaler«. Den ene af disse var Arnoud van den Eerenbeemts kandidatspeciale *Vi skyder uden dæmper. En analyse af Per Højholts, Gunnar Möller Pedersens og Poul Ib Henriksens »Show-Bix«* fra 1982. Kan et kandidatspeciale om emnet blot være en omtale? *Vi skyder uden dæmper* optræder ikke i Søndergaards bibliografi, og den findes heller ikke på noget dansk bibliotek. Jeg endte med at finde specialet i Per Højholts efterladte papirer på Det Kongelige Bibliotek, nærmere bestemt i æske 16 i »Acc. 2006/164«. Har Søndergaard læst specialet, når han henviser til det? Jeg ved det ikke, men det er umiddelbart svært at forestille sig, for specialet indeholder analyser af stykkerne, om end foretaget uden nær samme akribi som Søndergaards (men vel værd at forholde sig til, dvs. positionere sig i forhold til?). Desuden bliver Per Højholt takket for sin hjælp, og der er i appendikset optrykt dokumenter fra udstillingen samt anmeldelser fra *Demokraten*, *Jyllands-Posten*, *Aarhus Stiftsti-*

dende og *Fyens Stiftstidende*. Når der ikke er skrevet meget om et fænomen, bør man i det mindste konsultere det, der nu engang er. Den anden anke går på bogens radikale udsagn om, at Højholt »i kraft af sin konsistente og ekstremt fokuserede søgen efter et nyt mediekunstnerisk formsprog«, bliver »en stor inspirationskilde for senere generationers kunstnere – især i udviklingen af den danske samtidskunstscene i 90'erne og de (nye) mediekunstnere i 00'erne«, og at Højholt har »mindst lige så stor« indflydelse på »samtidskunstnere som på forfattere« (s. 152). Dette hænger dårligt sammen med Show-Bix' liv under radaren. Det er vel næppe Højholts opførelse af Gittes monologer, der har været en motor for samtidskunstscenen? Et udsagn af denne kaliber fortjener nogle flere ord med på vejen – eller at blive udeladt.

Som helhed er bogen en indbydende og særdeles rigt illustreret monografi udgivet af Museum Tusulanum. Et forlag, der med forlagsredaktør Marianne Alenius i spidsen i 2016 fik Forening for Boghaandværks ærespris for »en fremragende faglig indsats«. Bogen er nærmest en performance i sig selv. Men er det teksten eller illustrationerne, der har magten? Bogen består af brødtekst (112 sider), fodnoter (5 sider), bibliografi (3 sider), registrant over indholdet af de tre æsker med Show-Bix (18 sider) og illustrationer (54 sider). Endelig er der 12 sider med et hvidt bogstav på sort baggrund – »scannede kopier af de diasbilleder, som Show-Bix viste på væggen bag publikum fra en drejende diasprojektor i sykket »Omringning« (kolofon). Søndergaards bog føles undertiden som en lidt problematisk hybrid mellem en afhandling og et katalog. I stedet for at vælge side. Dvs. enten være en illustreret afhandling/monografi, hvor teksten styrer, eller en tekstledsaget visuel dokumentation. Især diasbilled-bogstaverne er fikse, men de er støj i læseprocessen (f.eks. side 44, når de afbryder et flere sider langt partitur til stykket »Omringning«. Det er fantastisk at Søndergaard kan tilvejebringe så meget visuelt materiale, men man kunne have overvejet at bringe noget af det i et appendiks.

Søndergaard strejfer flere gange de udfordringer som en kunstype som denne giver »registrerings- bevarings- og rettighedsmæssigt« (s. 34). Et aktuelt og i stigende grad presserende problem, hvis omfang kunne være blevet udfoldet. Hvordan udvælges, katalogiseres og bevares der? I bogen er det tydeligvis Morten Søndergaard, den forhenværende museumsmand, der skriver med udgangspunkt i sin erfaring. Et vigtigt aspekt. Morsomt og sigende er det i øvrigt, at der kun eksisterer en detaljeret beskrivelse af Show-Bix-stykket *Tumlingen*, fordi Højholt & co. var nødt til at beskrive stykket over for KODA! (så må vi bare håbe, at de ikke har tilpasset beskrivelsen til de skemaer som KODA opererede med ...).

Marianne Stidsen: Den ny mimesis. Virkelighedstolkningen i dansk og nordisk litteratur efter Anden Verdenskrig, bind 1 (697 sider) + 2 (591 sider). U Press, 2015, 499.95 kr. ISBN: 978-87-930-6032-6.

Den følgende anmeldelse af Marianne Stidsens disputats yder desværre ikke arbejdet retfærdighed. For det første er det ikke muligt at komme ind på alle afhandlingens temaer. Jeg har valgt at forholde mig til dem, der for mig står som de centrale. For det andet er min anmeldelse kritisk i den forstand, at den fokuserer på de træk ved afhandlingen, som jeg anser det for væsentligt at sætte under debat. Jeg vil således gerne indbyde til kritisk samtale – i den bedste af alle akademiske traditioner.

Marianne Stidsens afhandling, der d. 11. december 2015 blev forsvaret med henblik på opnåelse af den filosofiske doktorgrad, bærer den ambitiøse titel *Den ny mimesis. Virkelighedstolkningen i dansk og nordisk litteratur efter Anden Verdenskrig*. Den består af to bind. Det første er 697 sider langt, det andet 591. Marianne Stidsen, herefter MS, beskriver selv de to bind som henholdsvis »hovedret« og »dessert« (II: 1), hvilket vist dels må skyldes, at afhandlingens teoretiske ramme (som formodes at være »tålmodighedskrævende« (I: 6) for læseren) præsenteres i bind I, dels at læsningerne i de omtrent 40 forfatterskaber, afhandlingen gør nedslag i, bliver betydeligt kortere i bind II.

Jeg var til stede ved forsvaret, og her blev længden på afhandlingen flere gange nævnt som problematisk, hvortil MS replicerede, at afhandlingens længde også kunne betragtes som en performativ gestus i disse tider, hvor opfordringer til langlæsende fordybelse på det nærmeste er blevet en modstandshandling i sig selv. Jeg kunne da heller aldrig finde på at klage over længden per se – problemet er et andet – nemlig afhandlingens tendens til redundans.

Den trænger simpelthen frygteligt til en opstrammende gennemskrivning, hvilket man sikkert ikke mærker, når man selv er forfatter til værket og har skrevet på det i ti år – men hvilket en læser, som bruger 10 på hinanden følgende dage af sit liv på at læse den, hurtigt opdager. En første bemærkning skal derfor være, at det er ærgerligt, at afhandlingen ikke er blevet udsat for en fremmed læsers hårde blik, inden den blev indleveret. Med en disputats er der ingen undskyldning for hastværk i slutfasen. Og en sådan læser kunne måske også have foreslået forfatteren at bringe afhandlingens titel i overensstemmelse med afhandlingens faktiske indhold. Bogens titel peger for det første på Erich Auerbachs *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur* (1946) – et værk, som afhandlingen absolut intet har til fælles med, eftersom den ikke beskæftiger sig med de behandlede værkers »virkelighedsfremstilling«, men med de litterære subjekters »identitetsproblemer«, og mimesisbegrebet diskuteres da heller ikke

i afhandlingen, hvor forfatteren ligefrem erklærer, »at selvom der er tale om et kernebegreb i afhandlingen, så går jeg ikke nærmere ind på det« (I: 640). Men hvorfor så kalde afhandlingen for *Den ny mimesis*? Det er i bedste fald misvisende. Og angående afhandlingens bestemmelse af sit genstandsfelt som »dansk og nordisk litteratur« kan det samme siges. 40 forfatterskaber behandles – heraf ét svensk og to norske. Hvis nordiske læsere forventer at finde et komparativt studie af den nordiske litteratur efter 1945 – hvilket vi så sandelig kunne trænge til! – så er det bestemt ikke i MS' afhandling, de kan finde det. Hvorfor ikke bare rykke ud med sproget? Afhandlingen handler om, hvordan identitetsspørgsmål formuleres og identitetsdannelse fremstilles – primært i en række enkeltværker skrevet af et skønsomt udvalg af danske forfattere efter 1945, hvor jeg med »skønsomt« sigter til, at de er udvalgt efter forfatterens skøn. Et skøn, der nødvendigvis må foretages, og som en litteraturforsker afgjort har kvalifikationerne til at foretage, men dette forhindrer ikke, at man indvier læseren i motivationen for sit skøn. At nævne en række helt centrale forfattere, som ikke er med i afhandlingen (I: 9) med en ledsagende kommentar om at de »på sin vis lige så godt kunne have været inddraget«, kan ikke kaldes at begrunde sit udvalg. Da Anne-Marie Mai under sin opposition bemærkede, at udvælgelseskriteriet lod til at være »bøger som Marianne godt kunne lide«, blev der grinet i auditoriet. Men når man har et ærinde, der er så polemisk og fagpolitisk som denne afhandlings, er det en svaghed ved arbejdet at nøjes med at vælge bøger, som »man synes om« – og det gælder både de skønlitterære og de teoretiske og filosofiske tekster. Det akademiske arbejde handler også om at reflektere over, hvad man »læser efter«, og hvad man »læser forbi«, og det handler om, hvordan man fremstiller sine modstanderes synspunkter, og om, hvor præcist man beskriver de teorier, man ønsker at gendrive. En sådan selvkritisk refleksion, medtænkningen af mulige indvendinger, hvortil kommer en transparent, og ja faktisk, *loyal* fremstilling af kompleksiteten i modstanderens synspunkter, er et ideal for ethvert akademisk arbejde: At vi kan genkende det beskrevne objekt og forstå de selektionsprincipper, hvorudfra der opereres, er forudsætningen for, at vi kan komme nogen vegne med den akademiske samtale overhovedet. Og på det punkt er den manglende begrundelse af tekstudvalget desværre symptomatisk for afhandlingen i sin helhed, hvilket jeg skal vende tilbage til.

Det var rammen. Lad os se på ærindet. Kort sagt: Hvad vil MS vise os? MS ønsker overordnet set at forsvare litteraturen som et særligt og privilegeret medium for erkendelsen. I dette tilfælde den del af erkendelsesprocessen, der handler om at blive et sikkert og forankret »jeg« med *pælerod* – som afhandlingen kalder det efter Karen Blixens fortælling »Drømmerne« (nej, Deleuze & Guattari er bestemt ikke på litteraturlisten). At have en »indlejret« selvopfattelse – modsat en »flydende« ditto – er (i et samspil mellem indre og ydre påvirkninger)

ensbetydende med at have dannet en »identitet« – en »jeg-identitet« – og det er afhandlingens primære påstand, at en sådan sikker »jeg-identitet« er uomgængelig, hvis ikke vi skal fare omkring uden mål og med og blive forvirrede, angste og ulykkelige i de mange muligheders verden, der hos MS hedder *moderniteten*, når vi befinder os før 1945 og *senmoderniteten*, når vi er kommet på den anden side af krigen.

»Identitetsopløsning« er nemlig, ifølge MS, blevet et stadig vigtigere tema i litteraturen efter krigen, og helt galt går det i sådan cirka 1965, hvor enhver forestilling om jeg'ets nødvendige *pælerod* i humanvidenskaberne blev afløst af Derridas dekonstruktion, poststrukturalismen, postmodernismen og socialkonstruktivismen – helt forskellige og i udtalt grad mangefacetterede teoridannelser, der dog i MS' optik synes at repræsentere én og den samme tendens (i Danmark inkarneret af Hans-Jørgen Niensens attituderelativisme): Destruktiv afdrift mod flydende »horisontalitet«, hvilket er MS' udtryk for negativ identitetsopløsning – og afvisning af sund vertikalitet, det vil sige familien, stedets, sprogets – og ja – de *universelle* menneskelige værdiers og hierarkiers betydning for vores evne til at leve »det gode liv«.

En for afhandlingen typisk beskrivelse af 60'ernes identitetskritiske forskelstænkningsteorier (måske sigtes der i følgende citat ligefrem eksplicit til Derridas? Men afhandlingen er fuld af adresseløse anklager, så det er umuligt at vide) kunne være dette udbrud fra afhandlingens forfatter i forbindelse med en læsning af Blixen: »Ord betyder jo trods alt noget, de er ikke kun festligt, lingvistisk legetøj, guirlander i en selvsvingende signifiantkæde; de kommunikerer samtidig en mening og en referential betydning« (I: 355).

At Derrida aldrig har skrevet noget, der ville kunne dækkes af denne karakteristik, kan man forvisse sig om ved at læse alvorsmanden selv. Det er svært at komme på ét vanskeligt, smerteligt og ja »humanvidenskabeligt« emne, som filosofen ikke har skrevet om, fra holocaust og fremmedhad til dødsstraf og etik i al almindelighed. At ord ikke skulle betyde noget, referenten ikke findes – eller »at virkeligheden kun er sprogskabt«, og at »der findes kun sprog« (I: 21), (I: 498), er en forkert beskrivelse af dekonstruktionen og poststrukturalismen, som det er trist at høre gentaget i 2015. Derridas *De la grammatologie* optræder på afhandlingens litteraturliste, og det er jo her, det så ofte misforståede udsagn *il n'y a pas de hors-texte* står – hvilket ganske rigtigt er en konstatering af, at teksten, eksempelvis det litterære værk, ikke er kontekstløs, selvomsluttet og afgrænselig – teksten åbner sig mod andet end »sig selv« – hvilket er en erkendelse, MS' egne læsninger står i gæld til, idet afhandlingens læsninger ofte, og godt det samme, netop sætter værket i forbindelse med resten af verdens foreteelser.

I afhandlingen står (de parodierende) karakteristikkene af 60'erteoriene som helt centrale, polemiske trædesten for MS' beskrivelse af identitetens status i litteraturen. MS begynder godnok med *Heretica*, hvor man, skønt man i kraft af krigens eftervirkninger har noget ondt i pæleroden, dog alligevel forsøger at indlejre sig på fornyet vis – (indlejringsforsøgene er forskelligt konfigureret hos Thorkild Bjørnvig, Martin A. Hansen og Ole Sarvig – det kommer vi til) – men det er i 60'erne, og helt særligt med Hans-Jørgen Nielsen, at fanden slippes løs i Laksegade, idet identitetsopløsningen, i modsætningen til hos hereticanerne, ikke længere opfattes som et problem. MS skriver simelthen:

Den nye generation synes med andre ord *hverken* optaget af den vertikale side af identiteten (hvad enten den iklædes metafysiske eller psykologiske gevandter) *eller* af den smerte, angst og forvirring, fraværet af den kan afstedkomme hos det enkelte individ. Markedsgøgler i kirken? Det er da bare helt fint. Planløs tumlen rundt i sommerlandet med vennerne? Det er da ligeså fint. Flimrende radarskærme overalt? Det er da alt sammen helt i top. (I: 484)

Foragten er håndgribelig – den danske attituderelativisme og de dermed forbundne globale, postrukturalistiske teoridannelser er altså den (bøjede) pælerod til alt ondt. De er dertil uden »smerte whatsoever« (I: 483) – hvilket ikke bliver et mindre forbløffende udsagn af, at MS af en eller anden grund inkluderer Judith Butler i den »attituderelativistiske« horde. Butler – *uden smerte whatsoever?* Den lader vi lige stå et øjeblik. Butlers arbejder er som bekendt ikke mindre etisk funderede end Derridas – eksempelvis kan jeg ikke forestille mig noget bedre udgangspunkt for at diskutere, hvordan Europa forholder sig til de mange mennesker, der lige nu lider druknedøden i Middelhavet, end *Frames of War/Krigens rammer* (2009/2015). Her stilles det afgørende nødvendige spørgsmål, *hvilke kroppe er sorgbare?* Som det hedder i den danske oversættelses fine gengivelse af »grievable«. Men den har MS øjensynligt ikke læst, ligesom hun næppe heller har læst *Bodies that matter* (1993) – selvom hun her nok kunne have fået nuanceret sin opfattelse af queer-teorien som en »glad« *anything goes* kønsballade, der ser bort fra kroppens fysiske faktum, en kende. *Gender Troubles* danske oversættelse (*Kønsballade* fra 2011) er for øvrigt også misvisende, hvilket selvfølgelig ikke har noget med MS at gøre, men anyway: *Trouble* betyder ikke bare ballade, men også problemer, besvær, bekymringer. En side af kønnet/sagen, der *altid* er til stede hos Butler.

Den sidste bemærkning om MS' stærkt selektive forhold til identitetskritik og forskelstækning af enhver art skal være, at hendes kritik af det teoretiske fokus

på diskursivitet faktisk ligger i forlængelse af den ny-materialistiske vending i humanvidenskaberne, som til en vis grad relaterer sig til det posthumanistiske forskningsfelt. Men eftersom denne filosofi er antihumanistisk i betydningen antiantropocentrisk, vil den givetvis ikke interessere MS noget videre, eftersom hun flere gange erklærer, at »mennesket skal tilbage i centrum«. Her adskiller afhandlingens forfatters og undertegnedes filosofiske anskuelser sig på så grundlæggende vis, at det ikke er frugtbart at omtale det nærmere i denne sammenhæng. Mere perspektivrigt er det nok at påpege, at jeg til gengæld fuldkommen tilslutter mig hendes konstatering af et andet og virkelig påtrængende problem.

Hvad MS også påpeger, er nemlig, at elementer af 60'ernes frigørende bevægelser, bevægelser der jo ville finde en vej ud af det patriarkalske, kapitalistiske samfund og den dermed forbundne undertrykkelse, hastigt blev rekonstrueret af markedskræfterne og omsat til eksempelvis forbrugsfremmende modeller (I: 59):

Det frigjorte menneske var også blevet frigjort til forbrug og til at vælge og vrage på hylderne, ligesom det horisontale ideal blev instrumentaliseret af arbejdsgiveren, der nu (legitimeret af idealet om den »flydende« identitet) kunne stille krav om en altid fleksibel og omstillingsparat medarbejder.

Kardinalpunkter i 60'ernes frigørelsesstrategier er ubetvivleligt blevet instrumentaliseret af den globale kapitalisme. En parole som *frihed til at være den kvinde du er* er i 2015 ikke et kvindepolitisk udsagn, men et reklameslogan. Og det offentlige har ikke på noget tidspunkt trukket i nødbremsen: New Public Management-ideologien må vel nok siges at være en af de største appelsiner, velfærdsstaten ganske frivilligt og rystende naivt har ladet trille ned i storkapitalens turban. Dette er velkendt stof. Og har resulteret i så forskellige fænomener som universiteternes markedsliggørelse (læs: ødelæggelsen af den frie forskning og de studerendes dannelsesmuligheder), coaching-industriens narrative terapiformer, hovedløse effektiviseringskrav, formålsløse evalueringer og privatiseringer, og listen kunne blive meget lang. At den humanistiske forskning, her i skikkelse af MS, råber vagt i gevær, kunne ikke være mere på sin plads. Men: Denne udvikling er vel ikke sat i gang af Hans-Jørgen Nielsen. Eller kvindebevægelsen. Eller marxismen. Eller den postkoloniale kritik. Eller dekonstruktionen. Eller Freud (hvis betydning MS betragter som historisk). At frigørelsestænkning rekonstrueres (reterritorialiseres er et andet ord for det) af magthaverne (kapitalen, medierne), er et problem, som frigørelsestænkningen hele tiden må forholde sig til. Virkningen af de tegn man afgiver, kontrollerer man som bekendt ikke selv. Propp og Greimas havde ikke drømt om, at aktantmodellen ville blive misbrugt af erhvervslivet. Modellen siger os intet om det enkelte menneskes liv – den siger noget om, hvad der sætter

en fortælling i gang. Og strukturalistisk narratologi kan netop lære os noget om, hvilke reduktive kategoriseringer vi har en tilbøjelighed til at foretage (f.eks. når vi fortæller historier) – kategoriseringer, som af og til får de værst tænkelige konsekvenser. Det har eksempelvis længe været kendt, at den israelske hær anvender Deleuze & Guattaris filosofi i deres uddannelsesprogrammer. De har så meget rigtigt at sige om territorier og nomader! Vi må nok antage, at de franske filosoffer ville være blevet mildt sagt chokerede over dén anvendelsesmulighed. Hvorfor frigørelsestænkningen *hver dag må forbedre sig*, hver dag må fremsætte ny kritik på de præmisser, som hele tiden er under forandring. Samtidig med at den aktuelle frigørelsestænkning også er en dværg, der kun kan se noget, fordi den står på kæmpens (traditionens) skuldre.

Det er ikke svært at tilslutte sig MS' pessimisme over denne samfundets udvikling fra velfærdsstat til markedsstat – men at placere en væsentlig del af årsagen til denne udvikling dér, hvor kritikken af den globale kapitalismes negative virkninger hele tiden er kommet (og stadig kommer) fra, er en udpræget reaktionær idé, som det er svært at tilslutte sig i dagens Danmark, hvor den voksende ulighed og ledsagende fremmedfjendskhed desværre gør Butlers spørgsmål om, *hvilke liv der er sorgbare*, mere aktuelt end noget andet spørgsmål overhovedet.

Men hvilken vej går da MS, når nu stort set alle det 20. og 21. århundredes teoridannelser forkastes som blindgyder? Svaret er den »banebrydende« socialpsykolog Erik Eriksons »komplekse« teori om identitetsdannelse. Erikson udnævnes sågar til den »måske mest centrale og indflydelsesrige psykolog efter Freud« (I: 75), hvilket må komme stærkt bag på samtlige afhandlingens læsere. Af og til suppleres Erikson med danske Carsten René Jørgensens bog om identitetsdannelse hos borderlinepatienter, og der perspektiveres desuden til sociologiske begreber hentet fra Anthony Giddens. Det »banebrydende« ved Eriksons teori er i hovedsagen, at han betragter identitetsdannelsen som funderet i et samspil mellem indre og ydre faktorer. Man har både en indre »kerne« og relationer til andre (»gruppen«) – og så gælder det ellers om at finde en fornuftig balance derimellem. Hvis det lyder for enkelt, er det, fordi det tilsyneladende er enkelt: »En stærk personlig identitet kræver angiveligt *både* jegfølelse og fællesskabs-/helhedsfølelse« – og det, som ifølge MS er senmodernitetens problem, er jo så, at når »ethvert stabilt kulturmønster opløses og gennemvædes af en myriade af muligheder og horisonter« – ja så bliver den eriksonske opskrift på den stabile og indlejrede, pælerodsfæstede, jeg-identitet en så godt som umulig syntese (I: 79).

Og det er dette forsøg på »syntetisering« på næsten umulige vilkår, idet vi er »foruden et stabilt kulturmønster«, som lige præcis litteraturen kan give os et nuanceret indblik i, mener MS, idet hun hævder, at spørgsmålet om identitetsdannelse bliver det vigtigste spørgsmål i dansk litteratur efter 1945.

MS' læsninger begynder med *Heretica* og slutter med Bjørn Rasmussen, og de følger stort set den samme opskrift. Først situeres forfatteren/forfatterne i ultrakorte beskrivelser af deres samtidshistoriske situation. Derefter diskuteres deres reception og diverse andre forskeres og studerendes læsninger inddrages, hvis de da ikke simpelthen træder i stedet for en selvstændig nylæsning (det er f.eks. tilfældet i læsningen af Klaus Rifbjerg og Ursula Andkjær Olsen), hvorefter MS supplerer med at relatere læsningen til det eriksonske identitetsbegreb. Der er undtagelser. Eksempelvis Niels Frank-kapitlet, som klart er afhandlingens bedste. Det er tæt og noget af det bedste, jeg har læst om Niels Frank. Men lad os opholde os ved et par eksempler på, hvordan MS anvender Eriksons identitetsbegreb i sine analyser. Første stop Martin A. Hansen.

At *Løgnerens* hovedperson Johannes Vig har en ustabil opfattelse af sin egen identitet, kan vi godt blive enige om. Men MS spørger også til, om Martin A. Hansen egentlig ikke også giver os et billede af, hvad det er, der har bragt Johannes ud i denne ustabilitet. Et billede, som hun finder i romanens »køkkenscene i Maries hus«, hvor Johannes betragter Marie med et sønligt-længselfuldt blik. Den sidste del af citatet, som MS kursiverer, gengiver jeg her:

Jeg stod her et Øjeblik og stjal en smule fra en for mig lukket Verden. Husmoderens syssel i sit hellige køkken. For længst, for mange Aar siden, var den død, som man med Sønnens Ret kunne staa og betragte, mens hun syslede. (I: 320f.)

Marie repræsenterer her: »en moderfigur, der på det psykologiske plan repræsenterer det orale stadies trygheds- og tillidsgivende funktion«, idet den orale moder-barn kontakt, ifølge Erikson, er fundamental for dannelsen af en sikker jeg-identitet – og MS mener hermed, at Johannes er blevet angst og forvirret, fordi han ikke har modtaget den »tillidsvaccine«, som denne relation angiveligt skulle injicere i subjektet. Men moderscenen læses af MS som det, der åbner døren til den beskæftigen sig med den kollektive identitet (det at skrive Sandøs historie), der bliver Johannes' udvej fra den frustrerede krop han befinder sig i. Det er hverken bagstræberisk eller reaktionært, skriver MS (I: 322) – selvom den »nyere litteraturkritik« åbenbart har ment, at det var lige, hvad det var. Det reaktionære i MS' læsning af denne scene er, at hun helt ser bort fra scenens voldsomme kønnethed. Det *hellige køkken*? Med sønnens *ret*? At Johannes' krise også er en maskulinitetskrise – at kvindernes frigørelse medfører en dyb krise i mandens selvopfattelse (MS behandler selv en scene, hvor Johannes reagerer ganske kraftigt på at køre i bil med kvinder, der faktisk gerne vil køre stærkt – en god kilde til dét spørgsmål er i øvrigt Rita Felskis *The Gender of Modernity* fra 1995), og at dette kunne

være et perspektiv her, er som i hele afhandlingen et perspektiv, der afvises, uden så meget som at denne afvisning diskuteres. I denne afhandling er mennesket en mand – og »identitetsdannelsen« universel. Og f.eks. i ovennævnte eksempel skygger den angiveligt universelle læsning altså for, hvad der faktisk står i teksten.

MS' fokus på identitetsspørgsmålet kan også føre til fortolkninger, som presser teksterne ned i en identitetsteoretisk prokrustesseng. Om Ole Sarvigs digt »Morgen i jeghuset« hævdes det, at det »hus«, der digtes om, er »den individuelle identitet« (I: 281), hvilket er underligt, når der nu står i digtet, at det er en krop (»mens jeg går dybere ind / i legemets mørke«). Og i analysen af Karen Blixens fortælling »Alkmene« forlyder det, at Alkmenes manglende særk symboliserer: »det indre, individuelle, som skaber det nødvendige 'hylster', der afgrænser det indre fra et ydre. Man kan også sige underkjole lig med 'underidentitet'« (I: 362). Særk-tolkningen udvikles temmelig langt videre fra denne observation og ser helt bort fra det indlysende: At gå uden undertøj er – medmindre man ikke har råd til andet – et tegn på enten løsgagtighed eller frigjorthed – alt efter hvilket blik den undertøjsløse kvinde rammes af.

Hos de forfattere, der kommer inden Hans-Jørgen Nielsen (bortset fra Blixen som MS på alle måde betragter som en outsider), indlæser MS en søgen efter at genindlejre den hjemløse jegidentitet – selv hos Klaus Rifbjerg findes denne søgen. Men så lander attituderelativismen og med den en entydigt affirmativ holdning til identitetstabet.

Som Tania Ørum påpeger i sin beskrivelse af attituderelativismen (*De eksperimenterende tressere – kunst i en opbrudstid*: 192), er termen attituderelativisme Hans-Jørgen Niensens forsøg på at beskrive en mulig udgang af den modernistiske splittelseslogik, hvor jeget, i kraft af hierarkiernes nedbrydning (Gud, Konge, Fædreland, Far), ikke føler sig så tilforladeligt hjemme i den tydede verden (som Rilke formulerede det). For at overkomme denne ubundetheds angstfremkaldende virkninger må man acceptere horisontalitetens vilkår (*Je veux le monde et le veux TEL QUEL, et le veux encore* – som Nietzsche siger på omslaget af de første numre af det berømte franske tidsskrift), og det gør man ved at aktivere sin dømmekraft, hver gang man støder på et fænomen, der kræver, at den aktiveres: Man må »finde værdipunkter fra situation til situation«. Men at være indstillet på at dømme forskelligt om forskelligartede fænomener er ikke »værdinihilisme«. Ikke alle popsange er gode. Det gælder som altid om at adskille, at sondre, at sammenligne – altså om at aktivere dømmekraften. Attituderelativismen er derfor heller ikke, med Hans Jørgen Niensens egen senere formulering, »den gennemførte forstilling sat i system« (HJN via Ørum: 192). Men at kunne indtage en attituderelativistisk holdning kræver naturligvis, at man *har* dømmekraft. En menneskelig egenskab, der kræver *uddannelse* for at udvikle sig. Anskuet på den

måde kan attituderelativismen naturligtvis godt kritiseres for at være »elitistisk« – men på den anden side er det jo netop i 60'erne, at det store boom på uddannelsesfronten sætter ind. Og selv om det er iskolde, dybt bekymrende tider, har vi på humaniorabjerget vel ikke helt opgivet håbet om »god uddannelse til alle« endnu? Endskønt det lyder langt mere utopisk i dag, end det sikkert gjorde dengang i 60'erne. Ifølge MS var HJN og entourage, i modsætning til hereticanerne, da også en forkælet generation. Krigen lå ikke »som en traumatiserende dyne over dem«:

Ej heller havde de nogen klar erindring eller bevidsthed om de alvorlige faremomenter i den efterfølgende kolde krig (...) [og de] havde ikke oplevet popkulturens snigende komme, eftersom de var født lige lukt ind i den, hvorfor den ikke på samme måde oplevedes som et 'overgreb', der medførte et tab. (I: 536)

Bemærk her, hvordan denne karakteristik tryller hele den politiske kamp, Verdensbank- og Vietnamdemonstrationerne, de politiske eksperimenter og utopier, kvindefrigørelsen og angsten for atombomben bort. Endskønt den ellers har plantet, hvad Hans-Jørgen Nielsen kaldte en »katedral« lige midt i den danske litteratur: Inger Christensens *Det*.

Eftersom MS ikke interesserer sig for den politiske litteratur eller kønsspørgsmålet, er afhandlingens litterære 70'er-afdeling i dén henseende et kaloriefattigt måltid. Man må kigge i vejviseren efter forfattere som Kirsten Thorup, Suzanne Brøgger, Dea Trier Mørch og Vita Andersen og lade sig spise af med en 2-3 sider om henholdsvis Vagn Lundbye, Ebbe Kløvedal Reich og Jytte Rex' *Kvindernes bog* (1972). At *Kvindernes bog* er med, skyldes utvivlsomt, at Gyldendal genudgav den i 2014, for det er ikke meget, MS har at sige om dette hovedværk. Tværtom fælder hun en dom over kvindernes »pludren«, der er en Mette Høeg værdig, hvorfor jeg tillader mig et længere citat:

Hvad der utvivlsomt er styrken ved *Kvindernes bog*, er imidlertid også dens svaghed, set ud fra et humanistisk synspunkt. Betegnende nok oplever vi kun kvindernes liv i forhold til kønsidentiteten og intet andet. Vi får at vide, de – ud over at være permanent optaget af mænd og kærlighedsforviklinger – er gode til husflidsting som indkøb, madlavning, støvsugning og vasketøj. Men vi får ikke at vide, om de også er gode til at dykke eller skære med skærebrænder eller løbe på løbehjul eller løse komplicerede matematiske ligninger. Det er denne enshed, der er med til at udløse monotonien, som bogen trods sine mange fortrin ikke kan løbe fra. (I: 628)

Ja, det reproduktive arbejde fylder meget i et kvindeliv i 1972 – noget mere end scubadiving og matematik (det skulle da lige være husholdningsregnskabet). Og nej, kvinderne taler ikke kun om »kønsidentitet« – den taler de signifikant nok faktisk ikke om, for de er ikke bevidstgjorte feminister – de taler om deres liv, om deres bekymringer, angst, begær, længsler – alt sådan noget som da vist falder inden for »det humanistiske synspunkts« interesse – med mindre »det humanistiske synspunkt« er, at kvinder ikke er rigtige mennesker.

Afslutningsvis kommer der så fem sider om Hans-Jørgen Niensens *Fodboldenglen*, hvor forfatteren (og gudskelov for det, mener MS) indleder en pælerods-eftersøgning: »generativitetens (...) relationer« (I: 635), da romanen i nogen grad er selvbiografisk og behandler et identitetstema. Nu er vi på ret kurs igen. Og kan således trygt bevæge os ind i 1980'erne – og ind i afhandlingens anden del.

Bind II bærer undertitlen »Skandinavisk litteratur i globaliseringens tid«, hvilket igen er en misvisende indpakning. Vi møder godtnok Stig Larsson i en læsning af *Autisterna*, Jan Kjærstad i læsninger af Wergeland-trilogien og *Kongen af Europa* og afslutningsvis den uundgåelige Karl Ove Knausgård, men hovedsporet er og bliver den danske litteratur. Bortset fra visse tematikker hos Kjærstad og Jakob Ejersbo er det også vanskeligt at se, hvor det globale perspektiv egentlig kommer ind. Vi får nærlæsninger af Michael Strunge, hvor det i en diskussion med Anne-Marie Mai betones, at identitetens maskespil også rummer en længsel efter jegidentitet. Der aflægges besøg hos Søren Ulrik Thomsen, hvor hans initiale, kropsfænomenologiske udgangspunkt betones som en løsning på identitetssplittelsen. Vi får også en god læsning af Niels Franks forfatterskab – desværre uden det formidable (og globaliseringstematiserende) – og i identitetsmæssig henseende stjerne-katastrofiske – værk *Nellies bog*. Kapitlet om Pia Juul stammer fra *Danske digtere i det 20. århundrede* og er genoptrykt i afhandlingen, endskønt MS tydeligvis har gennemjusteret sin teoretiske attitude, siden det blev skrevet, hvortil kommer, at teksten, eftersom den er skrevet for 15 år siden, ikke omtaler forfatterens (mange!) senere bøger eller den nyeste forskning på området. Simon Grotrians barokke billeder er der også en grundig og glimrende læsning af, mens Helle Helles romanfigurer meget håndfast lægges op på den socialpsykologiske briks (II: 258f.) i et kapitel om »minimalistiske« forfattere, der overraskende nok inkluderer læsninger af Julia Butschkow og Naja Marie Aidt, forfattere, der vist ikke tilhører nogen for mig kendt »minimalistisk« kategori. Christina Hesselholdt roses for i *Familiens skød* at opnå en etisk/identitetsmæssig balance, og her savner man i dén grad, at udvalget begrundes – hvordan ser det ud i Camilla-bøgerne, som dog er Hesselholdts største og mest ambitiøse værk? Solvej Balles *Frydendal* behandles kort og kaldes »meget speciel«, og her handler det, som hos Butschkow, først og fremmest om, at vi kan lære af historien. Kirsten Hamanns *Fra smørhullet*

er også med, og her kunne man jo have forestillet sig, at globaliseringen (via romanens tematisering af senmoderne paralyse) kom på dagsordenen. Men nej. MS har derimod en superinteressant analyse af romanens udsigelse, noget hun tentativt, med Genette, kalder »ydre monolog« – hun kommer også ind på fænomenet i sin analyse af Blixen og Stangerup – og efter min mening måtte hun gerne have skrevet en afhandling om det i stedet for. Det er superskarpt set, at denne »umulige« kategori faktisk søges realiseret af Hamann. Man kunne også kigge efter den hos Pablo Llambias og Caspar Eric. Men det må blive en anden gang.

Globaliseringstematikken indtræffer naturligt nok heller ikke med Jan Sonnergaard eller Katrine Marie Guldager – men hos Christian Jungersen kunne man måske godt have taget det op? Claus Beck-Nielsen behandles også i et helt globaliseringsløst perspektiv, endskønt han om nogen sætter dens virkninger på dagsordenen og transporterer krigene og flygtningene helt ned i avislæserens morgenkaffe. Kapitlet om hans forfatterskab og performative praksisser er desuden præget af, at MS tilsyneladende har noget svært ved at holde den nødvendige distance til sit objekt. Når forfatterens identitetsperformance (her Claus Nielsen-identiteten) beskrives som »en nem flugtvej, camoufleret som hot, avantgardistisk – omend svært udgrundeligt – kunstprojekt« (II: 400), så er det ikke værket »Claus Beck-Nielsen«, MS taler i forlængelse af, men privatmennesket Claus Beck-Nielsen, om hvilket det også hedder, at han mangler »de personlighedsstrukturelle forudsætninger for, at han har indre stabilitet nok til, at han faktisk kan udleve en rummelig, mangfoldig, differentieret udgave af sig selv i forhold til såvel sit private, som sit sociale liv« (ibid.). Det må være på sin plads at spørge til, hvad MS egentlig kan vide om forfatterens »personlighedstrukturelle forudsætninger«? Og også om det er på sin plads at udtale sin mening om disse i bemeldte sammenhæng.

Med Jakob Ejersbo når vi så frem til globaliseringen – sådan set – eftersom Afrika-trilogien behandler et globalt spørgsmål. Uligheden mellem den hvide dansker og »Afrika« – der som sædvanlig omtales helt uspecifikt. Ejersbo havde et personligt forhold til Tanzania, og i følge MS repræsenterer roman-trilogien en »global humanisme« (II: 361), hvor Ejersbo (i modsætning til Peter Høegs Smilla, der hylder »forskelle, kulturel ligeværdighed og selvbestemmelse samt særidentiteter«) »på kosmopolitisk vis hylder tolerance og universelle frihedsrettigheder« (II: 362).

Man forstår efterhånden godt, hvad klokken er slået, når ordet »særidentitet« nævnes i denne afhandling, hvis store plusord er »universalisme«. Og MS forsvarer da også Ejersbo mod Tue Andersen Nexøs kritik af romanernes, helt sikkert utilsigtede, men ifølge Nexø ligefuldt kolonialistiske blik. Og det kan ikke undre, at MS ikke deler Tue Andersen Nexøs analyse, når hun bestemmer romanernes be-

skrivelser af de sorte karakterer som ikke-orientaliserende: »De betragtes præcis ligesom vi selv betragtes, og som vi betragter os selv. Som individer. Som mennesker med egne drømme, følelser, planer, historier osv.« (II: 375). At det skulle være en fin, humanistisk gestus at beskrive andre mennesker som nogen, der har »drømme og følelser« – *helt ligesom vi andre* – er et typisk eksempel på en attitude, som kun med vanskelighed kan kaldes af-koloniseret.

Det var så, hvad afhandlingens bind II havde at sige os om globaliseringen. Hvis bind II er en dessert, er det en meget let og luftig dessert, som efterlader læseren med en trang til en *avec* i voksenstørrelse. Denne *avec* er Knausgård, som nok engang udnævnes til det store dyr i åbenbaringen i nordisk samtidslitteratur. Hos Knausgård er der masser af identitetskamp på senmoderne præmisser, og det allerbedste er, at vi her møder »respekten for det menneskelige« – i alle dets facetter. Og en kombination af vertikal længsel (familien) og en indfølt beskrivelse af »det horisontale helvede« (II: 456).

Der er altså – måske – en vej ud af al denne forvirring og angst. Og den vej går, som MS understreger det mange gange, via læsning af den skriftbårne, gode, nuancerede, forankringsøgende, litteratur.

Som læser af afhandlingen efterlades man således, hvor man begyndte. I en anprisning af litteraturens særligt nyttige egenskaber, hvad angår opretholdelsen af de humanistiske værdier. Og disse evner tror også jeg på, at litteraturen har. I hvert fald hvis de humanistiske værdier inkluderer evnen til at føle og rumme forskelle og mangfoldighed, hvis de er forankret i evnen til at stille spørgsmål, til at tåle usikkerhed og uklarhed – en villighed til kompleksitet, til tankens og sansningens åbenhed.

MS' doktorafhandling er skrevet på en stor kærlighed til litteraturen og en stor fortvivelse over dannelsesstabet – jeg deler såvel kærligheden som fortvivelsen – men jeg er usikker på, om MS' særlige version af litterær identitetspolitik er løsningen på de humanistiske værdiers krise. Men kom ind i kampen, kære kollegaer. Læs Marianne Stidsens store tekst – jeg garanterer for, at vi har rigeligt at tale med den nybagte doktor om.

Elisabeth Friis

Tue Andersen Nexø: Vidnesbyrd fra velfærdsstaten. Den sociale vending i ny dansk litteratur. Arena, København 2016, 200 sider, 200 kr. ISBN: 978-87-926-8458-5.

Tue Andersen Nexø er lektor i litteraturvidenskab på Københavns Universitet og kritiker ved dagbladet *Information*. Hans stærke akademiske faglighed og betydningsfulde kritikervirksomhed forenes nu i den overskuelige monografi *Vidnes-*

byrd fra velfærdsstaten med undertitlen *Den sociale vending i ny dansk litteratur* udgivet på Arena. Arbejdet har været en del år undervejs – og i al fald for mit eget vedkommende været længe ventet. Allerede i 2009 publicerede Tue Andersen Nexø en artikel i *Kritik* under overskriften »Vidnesbyrd fra velfærdsstaten«, og det er ikke mindst takket være en tilknytning til Anne-Marie Mais forskningsprojekt om velfærdsstatens litteratur på Syddansk Universitet i Odense, at bogens projekt er blevet realiseret.

Det er min klare overbevisning, at denne bog vil være et referencepunkt, og i flere tilfælde måske ligefrem et udgangspunkt, for enhver seriøs behandling af dansk samtidslitteratur de næste mange år. Med sin perlerække af imponerende og stærkt overbevisende analyser og fortolkninger af centrale værker i dansk litteratur sætter den en høj standard, velsagtens den højeste for øjeblikket. Nærlæsningerne fremstår alle som selvstændige bedrifter, og i (slut)noterne gives så en kortfattet, pointeret diskussion med store dele af sekundærlitteraturen. Mest påfaldende er – med ganske få undtagelser – fraværet af henvisninger til sociologisk og litteraturvidenskabelig teori i selve brødteksten. Man skal eksempelvis helt om i noterne for at finde ud af, at Tue Andersen Nexøs fremstilling af socialiteten i ny dansk litteratur er inspireret af Erwin Goffmans mikrosociologiske studier, og kun kapitlet om »afsmagen for fiktion« indeholder et egentlig teoretisk afsnit, nemlig en parafraze af Richard Walshs fiktionsteori. Tyngden ligger udtrykkeligt på en kontekstualiserende *close reading* af skønlitteraturen, og derfor kan Tue Andersen Nexø muligvis forvente at blive læst også uden for en snæver kreds af litteraturforskere og -studerende på universiteterne.

Bogens titel *Vidnesbyrd fra velfærdsstaten* er velklingende, og undertitlen *Den sociale vending i ny dansk litteratur* er slagkraftig, men begge dele kan også problematiseres. Er vidnesbyrd det rigtige ord, når emnet overvejende er fiktionslitteratur med alt, hvad det indebærer af tvetydighed og ambivalens? Det hævdes også et sted, at litteraturen kan bruges til at stille en »diagnose« af samtidens sociale virkelighed. Og hvad med velfærdsstaten? Kunne titlen ikke med fordel have indarbejdet den overgang fra velfærdsstat til konkurrencestat, som diskuteres i bogens første kapitel – og i disse års danske offentlighed – med henvisning til Ove K. Pedersens forskning, når materialet er de seneste tyve års danske litteratur?

Mest problematisk er dog begrebet »den sociale vending«. Det lyder som noget skelsættende og benyttes af samme grund som et slagord bogen igennem, men måske er der snarere tale om en forskydning af accenter end en regulær vending a la »the linguistic turn«, »the spatial turn« og senest »the archival turn«. Hvor de nævnte »vendinger« markerer bredt accepterede skift fra et forskningsparadigme til et andet, så forekommer »the social turn« – i nærværende fremstilling – mere

præcist at være en accentforskydning inden for den sociale virkelighed. Der er her i bogen mere præcist tale om en forskydning fra 1970'ernes model om en relation mellem individ og samfund til 1990'ernes model om et »mellemmenneskeligt felt«. Tue Andersen Nexø forklarer selv udviklingen således:

Meget af tressernes og halvfjerdsernes danske litteratur (også her er der selvfølgelig undtagelser) synes styret af en forestilling om samfundet, der sætter den enkelte i opposition til samfundets normer eller måske begræder de måder, den enkelte er blot og bart produkt af dem. Men forholdet mellem den enkelte og samfundet som sådan – samfundet som et totalt system – synes mindre vigtig i de sidste tyve års danske litteratur. I stedet fokuserer værkerne igen og igen på at fremstille det sociale livs overflade og hverdagens mikrosociale træghed (s. 11)

Dermed synes den sociale vending paradoksalt nok ikke at benævne en vending fra en ikke-social virkelighedsmodel *mod* en social, men derimod en forskydning *inden for* den sociale virkelighedsmodel.

De forfatterskaber, der behandles i bogen, opremses indledningsvis således:

Jan Sonnergaards Radiator-trilogi, Christian Jungersens *Undtagelsen*, Ida Jessens, Lars Frosts, Helle Helles og Kirsten Hammanns romaner, Lars Skinnebachs, Mette Moestrups og Lone Hørslevs digte, Mikkel Thykiers anonyme udgivelser og Majse Aymo-Boots plotløse prosa (s. 7)

Hertil må føjes Pablo Llambias og Claus Beck-Nielsen, hvis romaner faktisk spiller en hovedrolle i Tue Andersen Nexø's præsentation af samtidens litteratur, men vel at mærke på en anden måde, end det ofte antages i sekundærlitteraturen. Til gengæld synes behandlingen af Jan Sonnergaard at være redigeret ud og/eller komprimeret til en fodnote (s. 174). Dermed går Tue Andersen Nexø på tværs af de hævdede skel mellem »bred« (Jungersen) og »smal« (Thykier) litteratur og mellem realisme (Jessen) og (post)modernisme (Frost) med det formål at præsentere litteraturen i al dens mangfoldighed. Foruden en tematisk tilgang til denne litteratur anlægger han også en formel og insisterer på, at form og tema er jævnbyrdige niveauer, hvorfor udsigelses- og udsagnsanalyse må supplere hinanden. Af en eller anden grund praktiseres dette prisværdige dobbeltblik ikke inden for behandlingen af en og samme forfatters værk, men sådan at de første kapitler analyserer litteraturens tematik, mens de sidste kapitler beskæftiger sig med litteraturens form.

Selvom Tue Andersen Nexø med rette kan hævde at være bredere i både værkudvælgelsen og behandlingen af litteraturen end tidligere monografiske udgivelser om samtidslitteraturen af Mads Bunch (2009), Peter Simonsen (2014) og Erik Svendsen (2015) – og til forskel fra disse påtager han sig samtidig kritikerens opgave, nemlig at fælde eksplicitte æstetiske domme over periodens litteratur – gør han selv opmærksom på et par fravalg. Formålet med bogen er nemlig *ikke* at give et totalbillede af dansk samtidslitteratur, det er derimod at påpege og reflektere »den sociale vending« i ny dansk litteratur, hvorfor Peter Adolphsen ekskluderes på grund af sit menneske- og sprogsyn og Harald Voetmann på grund af sine historiske interesser.

Det er værd et øjeblik at overveje, hvilke andre forfattere Tue Andersen Nexø har fravalgt. Hvad med Jakob Ejersbos romaner, hvis æstetiske kvalitet han dog i forskellige sammenhænge har udtrykt sig kritisk over for? Men hvis Jungersen er med, trods de iøjnefaldende forbehold i behandlingen af ham, kunne der vel også have været plads til Ejersbo. Fravalget kan muligvis forsvares ud fra den præmis, at bogen omhandler litteratur, der »kredser om livet i Danmark i dag« (s. 7), hvilket Ejersbos Afrika-trilogi trods alt ikke gør. Det er måske samtidig grunden til, at to af prosaens betydelige værker fra de seneste ti år slet ikke er omtalt, nemlig Jeppe Brixvolds *Forbrydelse og fremgang* (2007) og Niels Franks *Nellies bog* (2013); ingen af disse »kredser om livet i Danmark i dag«, eftersom de snarere er postnationale end nationale eller lokale i deres geografiske forankring, og dog siger de efter min opfattelse mere om samtiden(s danskhed) end så mange andre romaner – også flere af de romaner, Tue Andersen Nexø behandler. Ingen monografisk behandling af samtidslitteraturen kan selvsagt give et totalbillede uden at blive en decideret litteraturhistorie, men det er påfaldende, at Tue Andersen Nexø end ikke diskuterer begrænsningerne i sit snævert nationalstatslige perspektiv. At han som forsker hverken er nationalt snæversynet eller har en kortsigtet samtids-horisont, vidner hans afhandling (2014) om politisk offentlighed i England 1640-1750 med al tydelighed om.

Perioden, som Tue Andersen Nexø dækker, hævdes på bogens første side at være de seneste tyve års danske litteratur, eller rettere omhandler bogen forfattere, »der er debuteret efter 1996 – eller som debuterede i starten af halvfemserne« (s. 7). På de følgende sider af bogen omtales perioden som de seneste tyve års litteratur, lige indtil den korte afrunding, hvori det pludselig hedder følgende:

Men i de sidste par år – cirka siden 2011 – er en ny, helt ung generation af forfattere blevet synlige i offentligheden, en generation, der på trods af sine interne forskelle synes både at fortsætte og at bryde med de foregående års litterære fokus på en problematisk, hverdagslig socialitet (s. 167)

Disse forfattere er bl.a. Asta Olivia Nordenhof, Bjørn Rasmussen, Olga Ravn, Theis Ørntoft, Amalie Smith og Peter-Clement Woetmann.

Betyder det så, at bogens periode mere præcist er disse femten år fra 1996 til 2011? Eller betyder det forhold, at de yngste forfattere kaldes en generation, mens de lidt ældre ikke gør, at bogen i realiteten er et generationsportræt og ikke en skildring af de seneste tyve års danske litteratur? Altså et portræt af den generation af forfattere, Tue Andersen Nexø er nogenlunde jævnaldrende med, og som han dels har fulgt i sin dagbladskritik, dels har formet eller i al fald præget med en serie toneangivende ledere (skrevet sammen med Lars Skinnebach) i *Den Blå Port* i årene efter årtusindskiftet, hvor ideen om vendingen mod det sociale blev lanceret første gang. Der henvises i øvrigt påfaldende ofte og med påfaldende veneration til artikler publiceret i *Den Blå Port* fra denne periode, ligesom medredaktørerne Moestrup, Skinnebach, Hørslev og Frost udnævnes til uomgængelige navne, hvad de da rimeligvis også er uanset deres forbindelse til tidsskriftet. Det ville være urimeligt at hævde, at Tue Andersen Nexø i det skjulte behandler og kanoniserer sin egen indflydelse på dansk samtidslitteratur, for dels er ingen iagttagere neutrale, dels har dansk litteratur hårdt brug for et engagement som hans, men det hører selvfølgelig med til historien og forklarer nogle af hans til- og fravalg.

Jeg er gennemgående overbevist af Tue Andersen Nexøs mange detaljerede og reflekterede nærlæsninger af velfærdsstatslige temaer som social mobilitet og handicappedes sexliv. Det kan være vanskeligt at udpege præcis, hvad det er, der gør læsningerne så overbevisende. Men det har noget at gøre med den sikkerhed, hvormed læseren føres igennem nærlæsningen fra en indledende karakteristik af værkets motiv og forfatterskabets stilpræg, over en analyse af karakterernes indbyrdes relationer, altid understøttet af et par længere citater, som munder ud i en både åben og afklaret fortolkning af værkets sociale tematik – åben, for så vidt som værket er ambivalent, og afklaret, hvis værket tillader det. Hvad der løfter læsningen fra det ordinære til det ekstraordinære, er den udviklede sans for betydningsdannelsens mindste nuancer, som når det om Helle Helles *Rødby-Puttgarden* konkluderes følgende:

Det er et indfølt og på sin vis kærligt portræt, *Rødby-Puttgarden* tegner af livet i en del af Danmark, der er præget af jobs med lavstatus, førtidspensionister og psykisk skrøbelige, yngre mænd – og ikke af konkurrencestatens krav om stadigt mere profitable former for selvrealisering – men det er ikke en idyl (s. 63)

Der er som bekendt forskel på om en stedsbeskrivelse er et »kærligt portræt« eller en »idyl«, men kun hvis ens sensibilitet er tiltrækkelig veludviklet. I

noterne til læsningen finder man som tidligere nævnt en ret udstrakt diskussion med sekundærlitteraturen, hvor alternative synspunkter på tekstanalysen refereres lødigt, hvorpå de kommenteres med vendinger som »jeg er selvsagt ikke enig«, eller »jeg finder ikke belæg for den tolkning« (s. 179). Ingen vil kunne hævde, at Tue Andersen Nexø præsenterer os for den definitive fortolkning af den behandlede litteratur, men der vil formentlig heller ikke kunne findes nogen, som vil hævde, at han ikke argumenterer konsekvent og konsistent for en social, snarere end eksistentiel eller psykologisk, læsning af den udvalgte litteratur.

Det er formentlig ganske rammende, når han om Helle Helles og Ida Jessens romaner hævder, at de rummer en »skepsis over for den moderne velfærdsstats drøm om, at den enkeltes realisering af et bedre og mere fuldt liv for sig selv fuldt og helt er det samme som samme enkeltes socialisering ind i et liv som produktiv medborger« (s. 71). Notabene er det en af de få knudrede sætninger i bogen. Ligeledes overbevisende virker det, når han om Lars Frosts og Pablo Llambias' romaner hævder, at de:

tydeliggør en velfærdsskepsis, hvis udgangspunkt ikke er, at velfærdsstaten deformerer os, gør os til blødsødne eller til statsklienter. I stedet bygger den på en forestilling om, at mennesket grundlæggende er et socialt væsen, men at socialiteten er problematisk og konfliktfyldt (s. 99)

Endelig er jeg også uden forbehold, når læsningerne af Skinnebachs og Moestrups digte såvel som Thykiers essays og Aymo-Boots kortprosa samles i »en skepsis over for forestillingen om det selvberørende jeg«, og med den vigtige tilføjelse, at »jegskepsis og samtidsskepsis – skepsis over for velfærdens sociale liv, dens institutioner og de love, der regulerer den [sic] moderne Danmark – er tæt forbundne« (s. 163).

Mere skeptisk, for nu at bruge bogens nøgleord i diskussionen af forfatternes syn på velfærdsstaten, er jeg over for det fjerde kapitel om »afsmagen for fiktion«. Jeg kan sagtens tilslutte mig Tue Andersen Nexøs kritik af både Poul Behrendts og Jon Helt Haarders overdrivelse af det selvbiografiskes dominans i dansk samtidslitteratur. Men jeg har en fornemmelse af, at bogens velfærdsstatslige ramme kommer til kort, når den skal forklare denne bemærkelsesværdige afsmag for fiktionen hos eksempelvis Brixvold, Llambias og Beck-Nielsen. Tue Andersen Nexø er selv – undtagelsesvis – forsigtig: »Jeg tror godt, man kan knytte denne afsmag for fiktionens alment-subjektive sandhed til det, jeg i denne bog har kaldt den sociale vending i dansk litteratur« (s. 114). Sammenhængen skulle i så fald være et ønske hos forfatterne om at tale uden fiktionens almenkyldige autoritet, altså

blot at stå frem som et partikulært subjekt, hvis indsigt i den sociale virkelighed enten lader sig genkende eller afvise af læseren. Det forekommer mig at være en utilfredsstillende forklaring på, hvad andre har kaldt den selvbiografiske vending i dansk litteratur.

Det er ligeledes symptomatisk, at Llambías' *Rådhus* fra 1997 fremhæves som »et af de tidligste og mest interessante eksempler på afsmagen for fiktion i ny dansk litteratur« (s. 117). Her kommer bogens ramme til at kollideres med kravet om en litteraturhistorisk dækkende fremstilling af dansk litteratur. Hvad med eksempelvis Henrik Stangerups *Fjenden i forkøbet* fra 1978, der hos Behrendt og andre fremhæves som »autofiktion« i direkte forlængelse af den franske tradition? Når der i periodens litteratur kan spores en afsmag eller uvilje mod fiktionen, hvilket jo eksplicit reflekteres i centrale essays af Jeppe Brixvold (2004) og Niels Frank (2007), som imidlertid ikke omtales af Tue Andersen Nexø, skyldes det efter min egen opfattelse en reaktion hos denne generation på 1980'erdigtningens (specielt Søren Ulrik Thomsens) reintroduktion af autonomiidealet fra modernismen i det 20. århundredes begyndelse. Brixvold, der var med til at igangsætte den selvbiografiske vending med *Hæfte* fra 2000, reagerede sammen med Frost, Skinnebach, Beck-Nielsen, Llambías m.fl. imod det autonome værkbegreb og fandt hertil inspiration fra bl.a. den svenske forfatter Stig Larsson (ikke at forveksle med Stieg Larsson), som siden begyndelsen af 1990'erne havde eksperimenteret med at skrive selvbiografiske – og strengt formbevidste – digte. Denne historisk-poetologiske forklaring ville også bedre kunne svare på, hvorfor Brixvold og andre med ham er vendt tilbage til og nu ligefrem forsvarer fiktionens gyldighed, men stadig anser værka autonomien for endegyldigt brudt, eftersom vendingen mod det selvbiografiske blot er én af flere måder, hvorpå værka autonomien kan overskrides. En sådan forklaringsmodel ville dog sprænge rammerne for bogens velfærdsstatslige kontekst.

Tue Andersen Nexøs sprog er glimrende varieret, og det er gennemgående en fryd at følge hans undersøgende og dristige opdagelser af nye og hidtil oversete sammenhænge. Der er kun ganske få ord, som stritter besynderligt ud, eksempelvis skriver han to gange »rygradsløs«, et sted »ligebyrdigt« og to steder »uraske«, men mest undrer det mig, at han konsekvent skriver »de sidste tyve års danske litteratur«, »de sidste par år« og eksempelvis »Lars Frosts sidste to romaner«, når det korrekte ord – i alle tilfælde – er »seneste«, såfremt dansk litteratur ikke stopper med denne bog, og Lars Frost formår at udgive en ny bog. Endelig er der lidt flere korrekturfejl, end der plejer at være i den slags bøger; for eksempel er undertitlen på Marianne Stidsens disputats stavet forkert (s. 10), og på både side 17 og 37 er der hele to banale (hastværks)fejl.

Disse bittesmå skønhedspletter skal dog på ingen måde skygge for den respekt-indgydende og yderst perspektivrige forskningsindsats, Tue Andersen Nexø har præsteret og nu tilbyder alle opmærksomme, engagerede og kritiske læsere af ny dansk litteratur.

Anders Juhl Rasmussen

Poul Behrendt og Mads Bunch: Selvfortalt – Autofiktioner på tværs: prosa, lyrik, teater, film. Dansk lærerforeningens Forlag, København 2015, 280 sider, 189 kr. (vejl.). ISBN: 978-87-7996-668-0.

Selvfortalt er en undervisningsbog til de gymnasiale uddannelser om autofiktion. Den samler uddrag fra en række nyere værker inden for litteratur, teater, film og tv, som alle har det til fælles, at de på forskellige måder forsøger at krydse eller helt ophæve den tidligere så skarpt optrukne grænse mellem forfatter og værk. Der foreligger indtil videre ikke meget undervisningsmateriale om emnet, så det er et helt oplagt og vigtigt projekt at præsentere gymnasieelever og andre interesserede for de mest relevante værker samt lidt teoretisk baggrundsstof i en overskuelig form. Det vil helt sikkert være noget, der appellerer til mange af de unge elever, ikke mindst fordi en stor del af de forfattere, der beskæftiger sig med autofiktion, selv tilhører den yngre generation.

I bogens introduktion, der primært er tiltænkt underviseren, opridses autofiktions relativt korte historie, herunder diskussionen blandt litterater om, hvad man skal stille op med denne bølge af litteratur, der på samme tid består af referentielt og fiktivt stof, og hvor forfatteren som regel insisterer på at lade sin egen person være en del af værket. Det gøres klart fra første side, at det altoverskyggende, skelsættende og definerende værk inden for genren er Karl Ove Knausgårds *Min Kamp 1-6*. Dette kommer ikke som nogen stor overraskelse, men måske vil nogle læsere alligevel blive forbavsede over med hvilken styrke værket lovprises, når det for eksempel med et citat fra Hans Hauge hedder, at »Der vil være et før og et efter *Min Kamp*. Karl Ove Knausgård vil få samme status som Henrik Ibsen og Knut Hamsun« (s. 11). Kun tiden vil vise, hvor præcis Hauges spådom er, og derfor forekommer det lidt unuanceret at bruge dette citat til at fremhæve Knausgårds store indvirkning på nutidens litteratur uden i øvrigt at gå mere i dybden med sammenligningen med Ibsen og Hamsun. Man kunne nok finde andre citater, der forklarer hans betydning i en samtidig kontekst. Omvendt siger den efterfølgende anekdote om Yahya Hassan, der engang gemte sine kontanter for politiet i et bind af *Min Kamp*, næsten alt for lidt om værkets store litterære betydning. Men måske

ønsker Poul Behrendt og Mads Bunch blot at tegne et billede af, hvor bredt Knausgårds bøger er nået ud, idet både garvede litterater og unge bøller fra ghettoen har læst dem, og det lykkes fint for dem.

I et forsøg på at forklare årsagerne til autofiktionens popularitet vender forfatterne sig mod Politikens kronikredaktør, Christoffer Emil Bruun, som har hævdet, at denne skyldes at »vi er godt trætte af fiktion« (s. 15). Hvem 'vi' er, og hvordan Bruun mener at kunne udtale sig på hele denne gruppes vegne, får man ikke forklaret, og når man kigger sig omkring er det egentlig ret vanskeligt at få øje på denne påståede fiktionstræthed. Hvis man ser på tidens kulturforbrug generelt, så er det tydeligt, at også den rene fiktion stortrives. Krimier og kærlighedsromaner dominerer bestsellerlisterne, og på film og tv tiltrækker fantasy og science fiction stadig det helt store publikum. Det er lidt synd for bogens projekt, at man vælger at inddrage Hauge og Bruuns dristige og diskutabile udtalelser som en slags belæg for at skulle beskæftige sig med autofiktion i en undervisningssituation, fordi de ikke formår at sætte fingeren på, hvad det helt præcist er, der gør, at den slags bøger trods alt nyder så stor popularitet og omtale. Men måske er det blot et udtryk for, at vi endnu ikke helt ved, hvad det skyldes. Det er forståeligt, at man i bogens introduktion ønsker at pege på autofiktionens store betydning for samtidens litteratur, men man kunne godt have ønsket sig, at det tog udgangspunkt i nogle mere videnskabeligt funderede betragtninger. Det havde været rart, specielt i et undervisningsmateriale, at få gjort det mere konkret hvad den store litterære kvalitet ved *Min Kamp 1-6* og andre autofiktive værker er. Flere steder bliver det fremstillet således, at autofiktionen er et længe ventet opgør med modernismen (inden for hvilken man normalt arbejder med fortællerbegrebet som en instans, der adskiller det skrevne fra forfatteren), og der lægges ikke skjul på en vis begejstring for dette nybrud, men det bliver ikke tilstrækkeligt belyst, hvorfor et opgør med det modernistiske dogme er så tiltrængt. Kun argumentet om den generelle fiktionstræthed blandt læserne står tilbage, men det forbliver uunderbygget, og dets validitet er derfor tvivlsom. Heldigvis, for det ville da være et stort tab, hvis vi ikke længere havde den fiktionale roman, hvori forfatterne ved hjælp af deres forestillingsevne kan fremskrive scenarier, der (endnu) ikke har fundet sted, sådan at vi læsere kan gennemleve virkelige situationer og livsforløb, vi ellers ikke ville have mulighed for at stifte bekendtskab med.

Efter den historiske gennemgang er det tid til at få indsnævret selve genrebegrebet. Dette har den ene af bogens forfattere, Poul Behrendt, arbejdet en del med i tidligere udgivelser, og han kan nu rapportere om »nogenlunde international enighed om tre minimumskriterier for anvendelse af betegnelsen autofiktion« (s. 15), hvoraf det første er, at der skal være navneidentitet mellem forfatter, fortæller og hovedkarakter, for at et værk kan kaldes autofiktivt. Det er dog tilsyneladende ikke et ufravigeligt kriterie, for læseren præsenteres senere i bogen for eksem-

pler på værker uden navnesammenfald, som alligevel føjes ind under betegnelsen autofiktion. Det gælder eksempelvis Nils Malmros' film *Sorg og Glæde* og Louise Østergaards roman *Ord*. Sidstnævnte omtales oven i købet som en »autofiktiv nøgleroman« (s. 149), hvilket kun bidrager til yderligere forvirring omkring begrebsdefinitionen, for hvordan kan en nøgleroman, som jo netop erstatter alle navne med dæknavne, kaldes for autofiktiv, når det første kriterie herfor er, at der skal være navnesammenfald? Det gives der ingen forklaring på.

Det andet kriterie er, at værket skal have påtrykt genrebetegnelsen 'roman' eller 'digte' som en påmindelse om, at selvom man har at gøre med et stykke virkelighedsnær litteratur, så tager virkelighedsbeskrivelsen form af et kunstværk, dvs. den er kunstigt beriget med detaljer, som ikke nødvendigvis har noget med den referentielle udgangssituation at gøre. Men heller ikke dette paratekstuelle kriterie følger alle bogens værkeksampler (f.eks. ikke Langvads *Hun er vred*, Wiinblads *Min Lillebror*, Nordenhofs *Det nemme og det ensomme*), så her efterlades man igen med et uklart indtryk af, hvor stor betydning de såkaldte minimumskriterier egentlig skal tillægges. Hvordan forholder det sig i øvrigt med *Min Kamp*, når den i USA er udkommet uden nogen genrebetegnelse på forsiden – ophører den da med at være et autofiktivt værk? Man må konstatere, at det er svært at være helt håndfast i genredefinitionen, måske fordi det er en type af litteratur, der stadigvæk er i gang med at udforske sine egne muligheder og begrænsninger. Derfor havde det nok været bedre at tale om tre *indikatorer* for autofiktion i stedet for de tre *kriterier*. På den måde kunne man komme omkring de forskellige problemer med genreafgrænsningen.

Det tredje kriterie tilsiger, at der i et autofiktivt værk godt kan indgå totalt fiktive elementer, og at dette kan ske på flere forskellige måder. En af disse måder omtales som *den fri selvbiografiske konstruktion*, og karakteristisk for den er ifølge bogens forfattere, at det som hovedregel hverken er relevant eller muligt at prøve på at adskille det fiktive fra det referentielle (s. 15). Bjørn Rasmussens *Huden er det elastiske hylster der omgiver hele legemet* udpeges som et typisk eksempel på en sådan roman. Men til trods for at det altså ifølge bogens egne forfattere hverken er relevant eller muligt at skelne mellem det opdigtede og det faktuelle i romaner af denne type, beder man i arbejdsspørgsmålene (s. 95) eleverne om at gå i gang med netop dette projekt. De vil nok opdage, at det er yderst vanskeligt at foretage denne sortering, men måske er det netop pointen med øvelsen. Da jeg selv som specialestuderende foretog en grundig analyse af samme roman, med særligt fokus på forholdet mellem det opdigtede og det faktuelle, fandt jeg, at det selv efter lang tids grundigt arbejde med bogen er meget svært at komme med andet end gisninger om, hvor der fiktioniseres, og hvor der skrives referentielt. Desuden bibringer den smule man kan sige om det ikke analysen af det samlede værk noget signifikant.

Generelt er det nogle meget velvalgte værkuddrag, man finder i *Selvfortalt*, og det er tydeligt, at forfatterne til bogen har en god fornemmelse for, hvilke emner elever på de gymnasiale uddannelser vil finde interessante. Man bliver præsenteret for et bredt udvalg af tematikker som adoption, integration, skam, identitet, sociale medier, etik mv. De tilhørende arbejdsspørgsmål fremstår generelt relevante og velovervejede, og medvirker i de fleste tilfælde til at åbne teksterne ved at pege på centrale tematikker og problemstillinger, så de er lige til at anvende som oplæg til større og mindre skriftlige opgaver eller oplæg. Her fungerer bogen rigtig godt, og det er nok her, man som underviser vil finde de mest anvendelige passager. Det er dog bemærkelsesværdigt, at den del af spørgsmålene, der beskæftiger sig helt specifikt med det autofiktive aspekt, er de klart mindst inspirerende og tankevækkende. Disse spørgsmål begrænser sig nemlig overvejende til at forlange en opdeling af værkerne i faktuelle og fiktionale dele, og det bliver i længden lidt trivielt at skulle foretage denne øvelse, især fordi der ikke rigtig synes at være andet formål end opdelingen i sig selv. Det ville nok være rart for bogens brugere at blive hjulpet videre ved at få noget mere at vide om, hvad opdelingen (såfremt den kan lade sig gøre) kan bruges til, så øvelsen ikke bare ender der. Men det siger måske noget om det førmtalte store opgør med modernismens idé om værkets autonomi, at det stadig lader til at være mest relevant og givende for litteraturanalysen at anskue værkerne som helheder, og ikke fra begyndelsen af at dele dem op som om de tilhørte to uforenelige verdener. Det vil i de fleste tilfælde alligevel være læseren selv, der foretager en subjektiv vurdering af hvilke dele, der virker sandfærdige, og hvilke der måske er opdigtede – en betragtning, der er blevet fremlagt af Richard Walsh i *Fiktionalitetens Retorik* (2013).

Det bliver under gennemlæsningen af bogens værkuddrag efterhånden mere klart, at det store, gennemgående tema i de autofiktive værker er identitet, hvilket måske besvarer det spørgsmål, der stod tilbage efter bogens introduktion, nemlig hvorfor genren er blevet så populær så hurtigt. Den er nemlig velegnet til at udforske spørgsmål om personligheden og dens forhold til omverdenen i en meget realistisk kontekst, og netop derfor er det en oplagt idé at præsentere gymnasieelever, der ofte selv tumler med spørgsmål om deres identitet, for denne type litteratur. Det er her bogen finder sin store relevans og styrke, og i den henseende er den absolut anbefalelsesværdig. De indvendinger jeg har fremført i det ovenstående, er for de flestes vedkommende møntet på bogens introduktion, og den er ifølge forfatterne primært tiltænkt underviseren. Denne kan jo så selv vælge, om eleverne skal inddrages i diskussionerne om genre, fiktionstræthed og modernismeopgør.

Jan Rosiek: Gurre. Stranden. Steder i dansk litteratur. U Press, København 2015, 171 sider, 179,95 kr. ISBN: 978-87-9306-013-5.

Da jeg indledte arbejdet med min stedsorienterede litteraturhistorie, *Hvor litteraturen finder sted*, bd. I-III (2010-2011), blev jeg advaret imod at fortælle litteraturhistorie ud fra de steder, hvor litteraturen er blevet til og har fået en historie. Jeg ville ende i den rene lokalpatriotisme tilmed i en tid, hvor det var let at indse, at der var behov for at se ud over gamle, nationale konstruktioner af litteraturhistorien. Trods advarslerne holdt jeg fast i min idé, og det viste sig hurtigt, at stederne langt fra låser en analyse fast i nationalisme og lokalpatriotisme. Tværtimod viser studiet af litteraturens steder sig at forbinde det lokale og det globale. Jeg er blevet yderligere bestyrket i ideen om, at man kan komme ud over de traditionelle, nationale konstruktioner ved at tage udgangspunkt i stederne under læsningen af Jan Rosieks fine bog, *Danmark. Gurre. Stranden. Steder i dansk litteratur*. Stedet som tilgang giver både forfatteren et kritisk blik på forbindelsen mellem nation og litteratur og muligheden for at udvikle nye, spændende læsninger af kendte og mindre kendte værker.

Rosieks bog indeholder fire essays samt forord og efterskrift. Det første er Rosieks tiltrædelsesforelæsning som professor i dansk litteratur ved Københavns Universitet og handler om humanioras berettigelse og danskstudiets udfordringer. Det er en skarp og lærd diskussion, Rosiek fører, idet han argumenterer for, at danskfaget findes, fordi der er behov for at kende sprogets store reservoir og de mange digte og værker, der er skrevet på dansk, og som gør os alle klogere på, hvad det vil sige at være et menneske. Litteraturen er et af de stærkeste medier, vi har til at repræsentere og præsentere, hvordan det føles at leve i en bestemt livsverden og finde et meningssted i dansk klima, landskab og kultur (s. 18).

Herefter kaster Rosiek sig ud i en redegørelse for danske digteres skildring af dansk identitet fra Laurids Kok til Johannes V. Jensen. Det er modigt at tage fat på de mange nationale og »kongerygende« digte, som vi måske til nød vil synge, men helst ikke vil hæfte os for meget ved. Modstykker til de gamle tekster finder Rosiek hos PH, Halfdan Rasmussen, Klaus Rifbjerg og Henrik Nordbrandt, og han noterer sig, at der er sket en forandring fra den tid, hvor dansk identitet i digtningen var knyttet til Danmarks status om krigsførende sømagt til nutiden, hvor dansk identitet forbinder sig med tanken om et fredselkende landbrugsland. Man kan spørge, hvor længe den idé vil holde i en verden, hvor Danmark igen er blandt de krigsførende.

Rosiek fremhæver, at Johannes V. Jensens »Danmarkssangen« (1925) meget vel kan være sidste, der på en tilfredsstillende måde forbinder, natur, historie, individ og folk (s. 59). Her kunne han med fordel have set nærmere på eksempelvis Kirsten Hammanns dejlige fædrelandssang, »Jeg lærte som lille« (1998), som

er optaget i Højskolesangbogen. Melodien er lidt svær, men sangen har fine digteriske kvaliteter. Den rundes af med denne strofe, der forbinder nation, individ, digtekunst og natur:

Jeg mærker et pulsslæg af blomsternes duft
og husker fra sangbogens mester,
at her må jeg give min kærlighed luft
i strofer, som smælder og fester.
For ser jeg en bisværn, en gumlende ko,
et lysvæld i bøgenes kroner,
så kan jeg med sangen mit Danmark betro,
den glæde, jeg føler, i toner.

Rocklyrikken har også sit at bidrage med til ideen om et moderne Danmark: Trilles »Danmarkssang« (1979), Michael Falchs sang »I et land uden høje bjerge« (1986), Gnags' sang »Danmark« (»Lige meget hvem du er«, 1986) eller Natasjas »Gi' mig Danmark tilbage« (2007) er relevante at inddrage i denne diskussion. Hos Michael Falch hedder det i starten af sangen:

I et land uden høje bjerge
hvor det både regner og sner
Skal jeg leve mine dage
og dø den dag det sker
I en plet på verdenskortet
som ingen regner med
Og som let kan blive borte
når vi ikke mere har fred

Hos den tidligt afdøde rapper Natasja formuleres fædrelandskæ ligheden mere kritisk og krævende, men meget hjertevarmt i hendes omdiskuterede »Gi' mig Danmark tilbage«, hvori det lyder:

Yo, flåden er slidt, børn er fallit
Tro mig i Danmark der har vi det fint.
Så ufatteligt godt at det er vores pligt,

At gøre noget godt, der hvor det' skidt
Verden er vor fremtid men vi fatter det ik.
Vi har for travlt med at forpurre vores egen butik.

Så gi' mig mit Danmark tilbage, ligesom i de gamle dage.
 Gi' mig frisindet igen, der lurer under byens tage.
 Gi' mig København igen, min farverige gamle ven.
 Gi' mig ungeren igen. Vi vil ha ungeren igen!

Det danske landskab er her svundet ind til københavnske tage, men linjerne bagud i traditionen af fædrelandssange er ikke til at tage fejl af. Natasjas omkvæd 'Gi' mig Danmark tilbage' blev brugt af Dansk Folkeparti som et politisk slogan, hvilket foranledigede Natasjas arvinger til kraftig protest. En tankevækkende historie, som kunne være relevant for Rosieks analyser.

I det følgende essay, »Vejviser til Gurre«, arbejder Rosiek med digte og tekster om Gurre, som i dansk romantisk digtning blev et sagnomspundet sted. Gurre har sin storhedstid fra 1840-1890 hos blandt andre H.C. Andersen, Carsten Hauch, Johan Ludvig Heiberg, Holger Drachmann og J.P. Jacobsen. Også Søren Kierkegaard gør sig poetiske tanker om stedet og landskabet, og Gurre er stadig fascinerende i Frank Jægers digtning. Rosieks Gurre-essay egner sig glimrende til diskussioner i både forskning og undervisning – man får muligheden for at sætte tekster i spil med hinanden og kombinere glemte og velkendte strofer i et studie af, hvad et litterært landskab kan være. Rosiek konkluderer, at Gurre ikke ser ud til at have mere at tilbyde den levende litteratur (s. 112). Her kunne han med fordel have inddraget Klaus Høecks Gurre-digte fra *Hjem* (1985) og Gurre-digtet i *Live* (2012), hvor både sagnstof og landskab spiller en rolle. I *Live* hedder det:

når rapsen fiser
 og hveden sortner så er
 vi tæt på august
 måned så tæt som
 man nu kan være det i
 nordsjælland ved gur
 re borgruin så
 tæt på som ordet nu kan
 komme sin genstand
 i dette tilfæl
 de sit tabte og forjæt
 tede paradís

Her får hele Gurre-traditionen en vigtig sprogfilosofisk pointe, som faktisk rammer traditionen ind og kunne give Rosieks diskussion om sprog, myte og virkelighed et nyt perspektiv.

Rosieks sidste essay »Symboler og allegorier ved havet. Sted og figur i moderne dansk lyrik« udvider bogens teoretiske diskussion med fine betragtninger over allegori og symbol og anvender digte af især Göran Palm, Sophus Clausen og Ole Sarvig. Efterskriften afrunder den teoretiske diskussion og leverer en betragtning over, hvordan stedet kan bruges i en fornyelse af litteraturstudierne.

Jan Rosieks bog er således et godt og behageligt bekendtskab; der er teoretiske vitaminer i diskussionen, gode analyser og vigtige diskussioner om dansk identitet, danskfaget og dansk litteratur. Man kan ikke lade være med at tilføje tekster og udbedre de forskellige mangler i tekstvalget, men det demonstrerer blot, at bogen sætter gang i eftertanker over sted og digtning på dansk grund.

Anne-Marie Mai

Sissel Furuseth: Forfatteren som kritiker. Novus Forlag, Oslo 2015, 279 sider, NOK 285. ISBN: 978-82-7099-827-2.

Norsk litterær kritik har, til forskel fra ikke mindst dansk, traditionelt været særligt kendetegnet ved en bemærkelsesværdigt stor andel af indflydelsesrige skribenter i den dobbelte rolle som både anmelder og skønlitterær forfatter. Det begynder allerede i 1830'erne med idealisten og æsteticisten Johan Sebastian Welhavens skarpt profilerede indsigelse imod Henrik Wergelands nationalromantiske poesi (1832), og det fortsætter i 1870'erne med Camilla Colletts kvindepolitisk betonede kritik af den poetiske realisme samt Arne Garborgs kritiske studie af Henrik Ibsens Kejser og Galilæer. Ved 1880'ernes begyndelse baner Amalie Müller, siden gift Skram, vejen for sit skønlitterære forfatterskab gennem litteraturkritisk virksomhed, og omkring 1890 tager Knut Hamsun på skandaleombrust turné med provokerende udfald mod de fire store – Bjørnstjerne Bjørnson, Alexander Kielland, Ibsen og Jonas Lie. Omkring år 1900 kan historikeren Ernst Sars ligefrem beskrive den heldige forening af digterrolle og politikerrolle hos Wergeland og Bjørnson som tegn på det specielle norske »poetokrati«, en gløse, som med rette stadigvæk anvendes flittigt.

Traditionen blev fastholdt op gennem det 20. århundrede af eksempelvis Sigurd Hoel, Johan Borgen, Erling Christie, Paal Brekke, Jan Erik Vold, Knut Faldbakken, Jan Kjærstad, Espen Stueland og Trude Marstein, og i det første tiår af det 21. århundrede vakte Olaug Nilssen furor gennem en ny, legende, aktivistisk kritik, som »forente bloggerens subjektivitet, akademikerens sans for teoretisk refleksjon og forfatterens sikre blik for språk og komposisjon – og journalistens

sans for punchlines og forbrugerhenvendelse«. Kort sagt: »Modernismeestetikk i tabloidformat«. Karakteristikken formuleres på denne klare, rammende måde (s. 208) af Sissel Furuseth (f. 1971), førsteamanuensis ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier i Oslo. Hun disputerede i 2003 med en afhandling om den vigtige modernistiske lyriker Gunvor Hofmo og har nu senest ledet det nationale forskningsprojekt »Norsk litteraturkritikks historie 1870-2000. Verdiforvaltning og mediering«. I tilknytning hertil har hun i 2015 udgivet *Forfatteren som kritiker*, en veldisponeret, velskrevet og yderst kompetent eksemplifikation og diskussion af forfatterkritikerens position og funktion såvel historisk som aktuelt. Bogen beskriver ikke blot, hvordan forfatterkritikere udøver magt over andre forfatterskaber, men også hvordan kritikervirkomheden styrker deres egen status i feltet, samt ikke mindst hvordan andre: forskere, læsere og kulturjournalister, forholder sig til forfatternes indbyrdes kamp om »definitions magten«. Alt dette gøres primært ved præcise historiske nedslag, som fra Welhaven til Olaug Nilssen skal demonstrere, hvordan en forfatterkritikers definitionsmagt konkret kan læses ud af hans eller hendes litteraturkritiske tekster. Rent metodisk betjener Sissel Furuseth sig af de raffinerede nærlæsningsstrategier, som blev opøvet i 1990'erne under indflydelse af dekonstruktion og poststrukturalistisk tekstteori. Under inspiration fra især Michel Riffaterre og Paul de Man bestræber hun sig således på at gå så tæt som muligt på de enkelte tekster og særligt konfrontere de ambivalenser, som måtte dukke op. I tillæg til dette ny-retoriske teorigrundlag er brugt en kontekstuel tilgang, hvor hver skribent i dobbeltrollen som anmelder og skønlitterær forfatter studeres som aktør i et større samfundsmæssigt felt eller netværk. Hertil hentes teoretisk inspiration i Pierre Bourdieus kultursociologiske skrifter. Hvad der imidlertid savnes hos både dekonstruktionisterne og kultursociologen, er den psykologiske og eksistentielle dimension ved forfatterkritikken. Her henter Sissel Furuseth inspiration i Harold Blooms arbejder om litterær indflydelse (*The Anxiety of Influence*, 1973, og *Agon*, 1982), hvilket i bogens midterste, mest historisk anlagte del viser sig at være et klogt valg, særligt hvor det gælder Hamsuns vildt ambivalente forhold til Bjørnson og Jan Erik Volds bestemt ikke uproblematisk fadermord (i tidsskriftet *Samtiden*, nr. 3, 1979) på forgængeren Paal Brekke, en dominerende skikkelse i 60'ernes modernisme i Norge.

Indfaldsvinklen ses dog primært at være tekstanalytisk og kritikhistorisk. Bogens bærende ambition er at vise og drøfte, på hvilke måder skønlitterære forfattere gennem deres litteraturkritiske praksis får lagt præmisserne for norsk kanondannelse og litteraturhistorieskrivning. Den enkelte forfatterkritiker må derfor begribes som et *institutionshistorisk*, *litteratursociologisk* og *intertekstuel* fænomen. Men, fremhæver Sissel Furuseth, for at kunne sætte kritikens æstetiske

og litteraturpolitiske aspekter ind i en større social kontekst uden derved at reducere kritikanalysen til ren sociologi eller historisme, er det samtidig vigtigt at krydsbelyse historiske, sociologiske og retoriske forhold. Ej heller undlader hun selv at komplicere billedet yderligere gennem inddragelse af *kønsmæssige* aspekter, som da hun afslutningsvis citerer Bjørnsons ret så erotisk ladede reaktion i et brev til Amalie (Skram) som svar på hendes anmeldelse i *Tilskueren* af hans *Over Ævne I* – »du skriver ikke om dit æmne, du omfavner og kryster det op til dit fulle bryst« – eller da Furuseth på bogens allersidste sider beskriver forfatterkritik som en række møder, der tilmed ligner erotiske møder, hvori der udøves magt og ind imellem ytres ønsker om underkastelse!

Mere bredt kunne man måske tale om et »samliv« i og omkring litteraturen, hvor forfatterkritikerne på én gang praktiserer læsning, fortolkende aktivitet, selvisce-nesættelse og retorisk handling, men hvor der så i hvert fald, hver gang der skrives, finder et møde sted – mellem tekst og læser, og mellem de forskellige gemytter. Sådanne komplekse konfrontationer har Sissel Furuseth udmærket blik for. Hun viser således, hvordan *læseren* Welhaven på afgørende punkter sejrer over *smagsdommeren* Welhaven (s. 77f), idet hans indsigt og hans snæversyn bliver til to sider af samme sag, i øvrigt en iagttagelse helt efter Paul de Mans model fra *Blindness and Insight* (1983), og hun demonstrerer, hvordan Amalie Skram i sin litterære kritik ikke alene får sat en dagsorden for realismen, den psykologiske karaktertegnning og hele den naturalistiske æstetik, men også udfolder stort kritisk mod gennem sin beslutsomme tagen parti for de outsiders og de kættere, som i samtidens litterære institution rammes af dens regulerende eksklusionsmekanismer.

Store dele af Sissel Furuseths bog kræver, må man retfærdigvis erkende, af læseren en vis, for ikke at sige betydelig, fortrolighed med norsk efterkrigsmodernisme og med hovedaktørerne i den litterære debat fra 1940'erne til i dag. Hun kunne, uden at slippe det kritikanalytiske og kritikhistoriske fokus, med fordel på få linjer have indflettet flere karakteristikker af de enkeltværker, forfatterkritikerne forholdt sig til, og derved have skabt større klarhed for de læsere, som uden fuldt ud at kende den litteraturhistoriske kontekst gerne vil fordybe sig i teksten for dens principielle indsigters skyld. Men hun fremdrager skam instruktive pointer undervejs, ikke mindst hvor hun beskriver Jan Erik Volds udi egen selvforståelse »frie« litterære kritik som dybt institutionsafhængig, baseret som den jo nemlig var på nykritisk og strukturalistisk metode. Ligeledes gør hun væsentlige iagttagelser af kønspolitisk art, fordi hun midt i sine forbehold over for Vold har fint blik for, hvordan han ved at læse såkaldt »smalle« kvindelige lyrikere »op og ud«, med øje for deres æstetiske kvaliteter, i stedet for at læse dem »ind og ned« (altså personligt og individuelt) og dermed sluse dem ind i et specifikt kvindeligt felt faktisk har gjort en værdifuld indsats for kvindesagen. Særligt heroiske slag har

han således udkæmpet for Kate Næss, Ellen Einan og Sissel Furuseths personlige favorit Gunvor Hofmo.

Af stor almen nordisk litterær interesse forekommer *Forfatteren som kritiker* i de tidlige og sene afsnit, der vedrører litteraturkritikkens aktuelle situation. Indledningsvis slås det fast, at vi ved millenniumskiftet så tegn på, »at mange forfattere mistet tillit til massemediale formidlingsinstanser og valgte å distansere seg fra den konsumorienterte aviskritikken« (s. 16) for i stedet at ytre sig i specialiserede tidsskrifter og i aviser med en specifik satsning på kultur og litteratur, såsom *Morgenbladet* og *Klassekampen*. Denne tråd tages op i bogens tredje, afsluttende del, hvor Sissel Furuseth refererer Rónán McDonalds beklagelse i *The Death of Criticism* (2007) – at den offentlige kritiker har mistet sin autoritet i vor tid. Kulturrelativismen bevirker, at ingen længere tør oprette og forsvare kvalitetsstandarder, og med udbredelse af blogs og fremvækst af kommentarfelter på nettet kan hvem som helst sprede sine synspunkter på bøger og meninger om alt muligt andet end bøger. Den litterære offentlighed fragmenteres til små enheder, hvor folk måske nok kan kommunikere med dem, de er enige med, men hvor ingen af os for alvor får udfordret sin smag, så længe vi ikke længere på tværs af meningsforskelle læser de samme tidsskrifter og de samme aviser. Derfor bliver hovedtendensen, at den offentlige, vejledende kritiker abdicerer og overlader feltet til bloggerne, alt imens akademikerne trækker sig tilbage til elfenbenstårnet.

Dog, helt så enkelt og helt så trist tegner billedet sig nu alligevel ikke, i det mindste ikke i Norge, hvor Sissel Furuseth aktuelt kan opregne hele seks potentielle publiceringskanaler for en nogenlunde ambitiøs litterær kritik: a) det kalkulerende, polemiske debattidsskrift (*Samtiden*, *Vinduet*), b) det tidsskrift, som dyrker en langsommere, reflekterende essaykunst, og som definerer sig som bevidst komplementært i forhold til den massemediale kulturformidling (*Vagant* og det fællesnordiske tidsskrift *Kritiker*), c) de neoavantgardistiske publikationer (som det svenske *OEI*, det Trondheim-baserede *LUJ* og nettidsskrifter som *nypoesi.net*), d) den genremæssige parodi, som på en legende måde tager massemediale udtryksformer i brug og i kraft af ironi og metakritisk distance søger at overskride skellet mellem højkultur og lavkultur (*Kraftsentrum*), endvidere e) det folkelige breddetidsskrift og f) det akademiske litteraturtidsskrift (*Edda*, *Norsk Litterær Årbok*). Disse publikationstyper, som igennem første årti af det 21. århundrede har eksisteret samtidigt, gør det stadig muligt at praktisere kvalificeret kritik, herunder forfatterkritik.

Står dette som den ene positive udgang på Sissel Furuseths kortlægning af forfatterkritik før og nu, består den anden opløftende konklusion i konstateringen af, med hvilken faglig stringens og hvilket engagement det åbenbart er muligt at tilgå hendes arbejdes genstandsfelt. Til forskel fra hvad der gælder i Danmark, føres der

i Norge takket være hende og fagfæller som Erik Bjerck Hagen (*Litteraturkritikk. En introduksjon*, 2004), Jahn Holljen Thon og Eirik Vassenden (*Den store overflaten. Tekster om samtidslitteraturen*, 2004) til stadighed blandt nordmænd en oplyst debat om den litterære kritik, dens vilkår og dens muligheder for at påvirke kanondannelsen og fremtidig litteraturhistorieskrivning. Måtte hendes kloge bog derfor inspirere!

Erik Skyum-Nielsen

Pelle Oliver Larsen: Professoratet. Kampen om Det Filosofiske Fakultet 1870-1920. Museum Tusulanums Forlag, København 2016, 496 sider, 398 kr. ISBN: 978-87-635-4373-6.

Sagen med Georg Brandes' udeblevne æstetiske professorat ved Københavns Universitet er en sag, der aldrig vil dø. Det er næsten radikalismens danske funderingsmyte, at det bagudskuende københavnske embedsborgerskab nægtede embede til det unge talent, der skulle blive urfader for senere generationer af det selvsamme embedsborgerskab.

Der foreligger nu en stor og detaljeret afhandling, der gennemgår sagens mange aspekter og lange faser – fra en sociologisk angrebsvinkel. Det er Pierre Bourdieus feltanalyse, med sammenstød og konkurrence mellem forskellige typer kapital, med det videnskabelige felts autonome og heteronome poler osv., der danner grundlaget for historikeren Pelle Oliver Larsens imponerende sagsgennemgang. Den har således – jvf. titlen *Professoratet* – det dobbelt mål ikke bare at forstå affæren Brandes i dens kontekst – men også mere generelt at bruge affæren som krydstal for et stykke historisk institutionssociologi angående universitetets udvikling i anden halvdel af 1800-tallet, fra centralelement i den romantiske kultursyntese og til videnskabsautonom institution.

De skæbnesvangre begivenheder i og omkring fakultetet i kølvandet på Hovedstrømningsforelæsningserne, som Brandes holdt på initiativ af sin protektor, den ateistiske filosofiprofessor Hans Brøchner, gennemlyses godt af Larsens begrebsapparat. Videnskabsautonomien bliver et argument imod Brandes, der med foredrag og journalistik for meget nærmer sig institutionens heteronome, mindre prestigøse pol. Samtidig med denne formelle fejl angribes Brandes også fra en stik modsat vinkel – motiveret i hans kritik af det nationalliberale borgerskabs romantiske kultursyntese af kirke, embedsværk, moral og kultur i forventning om denne enheds snarlige sammenbrud – hvilket får centrale figurer i fakultetet som

Madvig til at vende sig mod ham og C.W. Smith til at forfatte sit moralske votum imod ham – med argumenter, der dermed reelt overskrider det videnskabelige felts kriterier. De blev bakket op af parallelle argumenter i pressen – Larsen fremdrager Carl Plougs kritik af forelæsningserne for umoral angående selvmord, familie og forholdet mellem individ og samfund. Det er naturligvis disse temaers afvigelse fra argumenter gyldige på det videnskabelige felt, der allerede i samtiden var mærkbare og kunne ses som det skandaløse i afgørelsen.

Men som nævnt er Brandessagen Larsens optik på en række mere generelle institutionelle ændringer i det videnskabelige felt i perioden. En række følgende kapitler fokuserer på generelle aspekter af sagen: disputatsinstitutionen som forudsætning (»startkapital«) for professoransættelse og tidens forskellige ideer om disputatsens vurdering; selve ansættelsen med dens vægt på videnskabelige (mere end fx undervisningsmæssige) kvalifikationer; et omfattende kapitel, der sætter Brandessagen ind i konteksten af andre sager i samtiden, hvor staten på forskellig vis og af forskellige grunde greb ind i universitære ansættelser og således anfægtede feltets autonomi; og et opsummerende kapitel om det videnskabelige felts forandring i perioden.

Især det nævnte kapitel »Staten«, der opsamler hvordan ministre som J.C.H. Fischer og Jacob Scavenius greb ind i ansættelsessager med mere eller mindre kontraintentionelle effekter, kaster interessant lys over de vidt forskellige politiske motivationer for indgreb, over det videnskabelige felts træghed overfor eksterne indgreb såvel som over felt-interne udviklinger som fx det oldnordiske paradigmes nedgang i danskfaget. Kapitlet om »Feltet« skelner mellem dikotomierne konservativ/radikal og ortodoks/moderne, idet Larsen anfægter den opfattelse af udviklingen i perioden, at de konservative professorer efterhånden udmanøvreres af yngre radikale. Som han siger, var der ikke 40 radikale professorer, der i 1901 kunne signere Brandes' sluttelige ansættelse. Det der sker, er snarere en udvikling fra »ortodokse«, der på kultursyntesens grund accepterede en mere flydende grænse mellem videnskab og politik, hvor mange professorer til og med samtidig var politikere – og til »modernister«, der stod stejlere på den fremvoksende felt-autonomi. Selv om der måske var en tendens til, at der var flere radikale blandt de moderne, sammenfalder de to distinktioner ikke. Madvig fremhæves som personificering af den intime sammenhæng mellem stat, universitet og skole i periodens begyndelse – men Larsens hypotese er, at samtidig drev humboldtuniversitetets specialisering langsomt kiler ind i dette romantiske helhedsbillede med uddifferentiering af fakulteter, institutter og eksaminer og eksplicitering af kriterier. Larsen argumenterer, at Brandessagen som en art fremkaldervæske accentuerede de eksisterende spændinger og den igangværende opløsning, både af universitetets indre enhed og af den romantiske kultursyntesens legering af kultur, moral og

religion. Det langsigtede resultat af disse opløsningsprocesser generelt blev forskningsuniversitetet og mere specielt uddifferentieringen af det humanvidenskabelige felt som et autonomt område med egne standarder og tidlig specialisering. Larsen lokaliserer højdepunktet i denne proces til 1870'erne, netop som Brandes-sagens start optog gemytterne – dvs. før opkomsten af politisk set radikale, og videnskabeligt set positivistiske professorer fra 1880'erne og frem. Slutresultatet i det 20. århundredes start bliver autonom videnskab med høj videnskabelig autoritet – men samtidig et omfattende prestige- og indflydelsestab for universitetsinstitutionen i stat og samfund, hvor den naturligvis ikke længere kunne hævde nogen moralsk, kulturel eller endog religiøs autoritet, som den havde kunnet ved periodens begyndelse. Som Larsen køligt konkluderer: »Demokratiets taknemmelighed over at universitetet brød båndene til den kultur, der havde legitimeret dannelsesborgerskabets dominans på det magtpolitiske felt, viste sig imidlertid ikke overvældende«. Denne elliptiske konklusion kan måske oversættes til, at det fremvoksende demokratiske to vigtigste partier, Venstre og Socialdemokratiet, skulle fødes i perioden med et universitetsskeptisk DNA dybt i deres konstitution – det uanset om det angik et universitet rodfæstet i enevældens førdemokratiske kultursyntese eller et moderne videnskabsuniversitet med autonom afstand ikke kun til syntesen men også til de forskellige nye demokratiske politikker. Larsens fremstilling peger således helt ind i nutiden med dens påpejning af demokratiets uafklarede forhold til den demokratiske stats egne universiteter, hvor videnskabsfeltets autonome normer og kriterier konstant skulle komme under løbende, skiftende beskyldninger fra politisk hold.

Pelle Oliver Larsens detaljerede fremstilling af et stykke vigtig universitetshistorie med historisk-sociologiske briller er således ikke kun velinformeret og i passager spændende at læse, men kaster også nyt lys over spændingen mellem demokratisk politik og universitet generelt – og mere specifikt på de institutionelle sider af det humanistiske felts uddifferentiering, dets særlige vilkår og dermed dets videnskabshistorie og -filosofi.

Frederik Stjernfelt

Bidragydere

Anders Juhl Rasmussen, ph.d., postdoc ved Institut for Kulturvidenskaber på Syddansk Universitet.

Anne-Marie Mai, lic.phil. et mag.art., professor ved Institut for Kulturvidenskaber på Syddansk Universitet.

Birgit Eggert, ph.d., lektor i navneforskning ved Nordisk Forskningsinstitut på Københavns Universitet.

Elisabeth Friis, ph.d., docent i Litteraturvidenskab ved Språk- och litteraturcentrum på Lunds Universitet.

Erik Skyum-Nielsen, mag.art. i nordisk litteratur, lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Flemming Lundgreen-Nielsen, docent, dr.phil.

Frederik Stjernfelt, dr.phil., professor ved Institut for Kommunikation på Aalborg Universitet, København.

Henrik Jørgensen, dr.phil., lektor i dansk sprog ved Institut for Kommunikation og Kultur på Aarhus Universitet.

Jan Lindschouw, ph.d. i fransk sprogvidenskab, master i fremmedsprogspædagogik, lektor i fransk ved Institut for Engelsk, Germansk og Romansk på Københavns Universitet.

Jan Rosiek, dr.phil., professor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Jørgen Magnus Sejersted, førsteamanuensis i nordisk litteratur ved Institutt for lingvistiske, estetiske og litterære studier på Universitetet i Bergen.

Knud Wentzel, dr.phil., lektor emeritus ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

László Gergye, ph.d., associate professor ved University of Eötvös Loránd, Budapest.

Laust Færch, cand.mag. i dansk fra Københavns Universitet, arbejder som litteraturformidler.

Lene Schøsler, dr.phil., professor i romanske sprog ved Institut for Engelsk, Germansk og Romansk på Københavns Universitet 1997-2011, nu tilknyttet instituttet som ekstern lektor.

Otto Holzapfel, dr.phil. et dr.phil.habil., professor emeritus ved Freiburg Universität.

Pil Dahlerup, dr.phil., litteraturhistoriker, 1969-2009 ansat ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Sanni Nimb, cand.mag. i datalingvistik og fransk fra Københavns Universitet, ph.d. i dansk sprog og datamatisk leksikografi sammesteds, seniorredaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Sven Hakon Rossel, professor emeritus ved Institut for Skandinavisk Sprog og Litteratur på Universität Wien.

Thomas Hvid Kromann, ph.d., forsker ved Håndskriftsamlingen på Det Kongelige Bibliotek.

Fra Redaktionen

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for 275 kr. årligt inkl. moms (ekskl. ekspedition). Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis kasserer er Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 250, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). Medlem kan enhver blive.

To our members abroad: You are kindly requested to pay your membership fee for 2014, DKK 275 (inclusive of postage and packing) to the Giro account of the University Press of Southern Denmark, swiftbic: dabadkkk, IBAN: DK 24 3000 0008 0420 20. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30 that is a total of DKK 305.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, mens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2016 består af *Danske Studier 2016*.

